

**ВСП «БЕРДЯНСЬКИЙ КОЛЕДЖ ТАВРІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
АГРОТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ»**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛНИ
«РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ

СПЕЦІАЛЬНОСТІ 5.14010301 «ТУРИСТИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ»

Вступ

Мета: Визначити передумови становлення і розвитку рекреаційної географії; надати характеристику суспільної функції реакреації; розглянути місце України на світовому рекреаційно-туристичному ринку

План

1. Передумови становлення і розвитку рекреації
2. Суспільні функції рекреації
3. Місце України на світовому рекреаційно-туристичному ринку – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцьева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

1. Передумови становлення і розвитку рекреації

Рекреація – явище давнє. Люди почали подорожувати з найдавніших часів.

Проте масового характеру подорожування набули лише після другої світової війни.

В історії розвитку рекреації можна виділити п'ять етапів:

I – до початку XIX ст. – передісторія рекреації;

II – з початку XIX до початку XX ст. – елітарна рекреація й зародження масового туризму;

III – з початку XX ст. до другої світової війни – розвиток соціальної (масової) рекреації як способу активного проведення дозвілля;

IV – після другої світової війни – до 90-х років ХХ ст. – розвиток рекреації як ефективної економічної галузі;

V – із 90-х років ХХ ст. до нашого часу – сучасний етап перетворення рекреації на соціокультурне явище, комунікативний складник глобалізаційних процесів.

Розглянемо особливості розвитку рекреації на кожному з етапів:

I. Передісторія рекреації

Фінікійці й елліни кожний олімпійський рік подорожували до Олімпії на відкриття ігор і літературних фестивалів.

Близько 200 років до н.е., за часів римської імперії, римляни почали свої завойовницькі походи, подорожуючи на кораблях, конях, у колісницах та пішкі. Заможні римляни виrushали в Єгипет і Грецію: до місць купання, поклоніння та морських курортів. Римські мандрівники цікавилися історією і релігією, відвідували грецькі храми. Вони відвідували Єгипет, щоб побачити піраміди, які приваблюють і сучасних туристів.

У часи Середньовіччя поширюється паломництво. Релігійні переконання змушували мільйони людей прямувати до своїх святынь: мусульман – у Мекку, християн – в Єрусалим та Рим, решту вірян – в інші місця поклоніння.

В епоху Ренесансу й Просвітництва змінюються індивідуальний характер і освітня спрямованість поїздок. Молоді дворяни відправлялися у своєрідний "гран-тур" Європою, перед тим, як розпочати фахову діяльність або політичну кар'єру.

В епоху Відродження бурхливо розвивалися не лише найрізноманітніші галузі промисловості, сільського господарства, культури й освіти, а й різні напрямки туризму. Поглиблююся ділові і культурні зв'язки між країнами, дедальше більше людей залучаються в туристичні поїздки, екскурсії, походи. Помітно зростає кількість осіб, що звертаються до туризму з навчальними цілями, особливо з XVI ст. із появою престижних університетів.

Наприкінці XVII сторіччя представників заможних класів з європейських країн, що відвідували інші країни з пізнавальною метою, стали називати туристами.

На становлення рекреації і туризму починають впливати фактори, пов'язані із розвитком невиробничої сфери, інфраструктури та сфери послуг. У першій четверті XVIII ст. в Англії була розбудована судоплавна річкова мережа, що зробило значну частину країни доступною для водних перевезень. З другої половини XVIII ст. відбувається масове будівництво доріг у Франції.

Особливостями подорожей до середини XIX сторіччя можна вважати примітивізм засобів пересування і те, що вони не були самоціллю, а лише необхідною умовою і засобом досягнення власної мети, як-то: торгівельні справи, розширення освітнього кругозору, розвиток культури, фізичної культури і спорту, рекреаційного туризму, паломництво, елітарність.

Щодо України, то перші відомі писемні згадки про рекреаційну діяльність належать до часів Стародавньої Греції, коли в Північному Причорномор'ї були засновані міста-колонії, найвідоміші з яких – Тіра (зараз Білгород-Дністровський), Ольвія (біля с. Парутине Миколаївської обл.), Херсонес (сучасна околиця Севастополя), Пантікапей (сучасне місто Керч), Феодосія, Євпаторія, що використовувалися з рекреаційною метою. У ті часи вже користувалися лікувальними водами, грязями кримських озер і лиманів. Про це згадує в одному зі своїх творів римський письменник і вчений Пліній Старший. Крім того, про це свідчать археологічні знахідки та залишки стародавніх поселень (напис поблизу храму Асклепія в Криму розповідає про грязелікування Юлія Апела з Корії).

Найбільш відвідуваними країнами в IX ст. були Візантія, арабські країни, країни Західної Європи.

У період формування й розвитку Київської Русі своєрідними туристами можна вважати купців, пілігримів.

У цей час будується літні резиденції для князів, вищого духовенства та знаті (найвідоміші – Красний Двір Володимира Великого на Печерську, Вишгород біля Києва та ін.), великі лісові урочища використовуються для мисливства.

На XVI ст. припадають перші згадки про родовища лікувальних вод переважно в західних місцевостях України: Моршині, Немирові, Поляні, Синяку, Любені Великому. Так, польський лікар В. Очко описав лікувальні води Любеня Великого в 1578 р. у своєму трактаті, присвяченому бальнеолікуванню. Наприкінці XVI ст. тут було побудовано примітивний корпус бальнеолікарні. Воду мінеральних джерел Немирова місцеве населення з лікувальною метою використовувало вже у XVI ст. До XV ст. належать перші згадки про мінеральні води в районі Шкло, проте їх активно почали використовувати для лікування лише у XVII ст.

У XVI ст. російський посол до Венеціанської Республіки вперше описав лікувальні мінеральні води Синяка (Закарпатська обл.) після подорожі цією територією, хоча місцеві жителі використовували їх раніше, про що свідчить попередня назва цієї місцевості "Козяча криниця".

На території України, яка входила до складу Російської імперії, перші державні заходи щодо розвідування мінеральних джерел та їхньої експлуатації з лікувальною метою були започатковані Указом Петра I (1717 р.).

У другій половині XVIII ст. в Україні розпочинається достатньо швидкий розвиток курортів. Здійснюється будівництво й відкриття водолікарень, готелів, будинків для приїжджих, відбувається комерціалізація курортної справи, ведуться дослідження та пошуки нових родовищ.

У 1798 р. львівським лікарем К. Крочкевичем було описано лікувальні джерела Любеня Великого, а в 1799 р. перший опис грязелікування як методу народної медицини здійснив М. Сумароков. Великий вплив на розвиток рекреаційно-курортного обслуговування мали праці Ф. Гебера, М. Воронихіна, Л. Бертенсона, у яких містилися описи й дослідження мінеральних вод і грязей Криму та півдня України.

З XVIII ст. українською знаттю активно освоюються туристичні центри Західної Європи, насамперед, Італії, Австрії, Швейцарії, Франції, Німеччини. Саме в цей період здійснили свої подорожі визначні мандрівники: В. Григорович-Барський, Ю. Лисянський та ін.

II. Елітарна рекреація й зародження масового туризму

Після промислової революції, з появою залізниць і пароплавів, удосконаленням поштового зв'язку, великої популярності набули європейські курорти – на морському узбережжі Італії і Франції, у горах Швейцарії та біля мінеральних джерел (Ніцца, Монте-Карло, Віші, Баден-Баден, Карлсбад (Карлові Вари). Відпочинок на цих курортах був привілеєм заможних верств суспільства.

Розвиток світової торгівлі сприяв зародженню туризму.

Перша туристична подорож була організована англійцем Томасом Куком в 1841 р. із Лейстера в Лафборо, в якій взяли участь 570 членів товариства тверезості. В 1863 р. Т. Кук організував подорож англійців до Швейцарії, а у 1868 р. – у Північну Америку.

Він першим запропонував туристам комплекс послуг: транспорт, нічліг, побут і розваги, а також створив специфічний туристичний продукт – тур, укладши угоди із залізничниками і пароплавними компаніями, готелями та ресторанами на обслуговування туристів.

Слідок за Т. Куком ідею підхопило багато підприємців з найбільш індустриально розвинених європейських країн. Із розвитком міжнародних

курортів у Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії ці країни на рівні з Англією стають міжнародними центрами туризму у Європі.

Значну роль у розвитку туризму відіграли нові географічні відкриття, подорожі мореплавців, освоєння Американського, Африканського й Австралійського континентів.

Поштовхом для розвитку туристичних подорожей стала поява нового виду транспорту – автомобільного.

У країнах колишнього СРСР до революції рекреаційне освоєння було незначним. Рекреація розвивалася в заміських садибах і дачах, розташованих у мальовничих місцях, на невеличких ділянках приморських територій (на Чорному і Балтійському морях), а для курортного лікування використовувалися окремі місцевості багаті на мінеральні води (Кавказькі і Сергіївські Мінеральні Води). На цій базі функціонувало 36 курортів, у складі яких було близько 60 санаторіїв загальною ємністю 3 тис. місць. Незначний розвиток мав і туризм.

Рекреація у цей період була спрямована на задоволення потреб найбільш заможних представників населення.

Щодо України, то на початок XIX ст. припадає офіційне відкриття таких курортів як Немирів (1814 р.), Слов'янськ (1821 р.), Трускавець (1827 р.), Саки (1828 р.), Одеські грязьові курорти (1830 р.), Приморський курорт (1846 р.) та ін.

З першої половини XIX ст. у колах української інтелігенції зростає інтерес до історико-культурних та природних пам'яток; поширюються народознавчі мандрівки. Великими ентузіастами цієї справи були І. Франко, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та ін.

На кінець XIX ст. припадає створення перших туристичних бюро, які займалися організацією туризму. В 1896 р. одним із перших було створено Ялтинське туристичне бюро. Подібні організації наприкінці XIX ст. – на початку ХХ ст. з'явилися в Галичині (Львів, Чернівці, Перемишль). На цей же період припадає освоєння рекреаційно-туристичних місцевостей, зокрема Яремчі, Ворохти, Криворівні та ін. Зароджується лижний туризм.

Спеціалісти з курортної справи об'єднуються у професійні товариства. Так, наприкінці XIX ст. було створено Російське бальнеологічне товариство, членами якого були і представники України. У 1867 р. почало функціонувати Одеське бальнеологічне товариство, де розроблялися методики використання лікувальних чинників, а також правила, згідно з якими хворі направлялися на курорти.

Наприкінці XIX ст. було розроблено проект закону "Про санітарну і гірську охорону лікувальних місцевостей", якими вважалися місця з джерелами мінеральних вод і лікувальними грязями, морськими купаннями, кумисолікуванням, а також кліматичні станції. У цей період упроваджується "Закон про охорону курортів".

До першої світової війни більшість курортів Галичини, Наддніпрянської України, Криму перебувала як у приватному, так і в державному підпорядкуванні.

III. Етап розвитку соціальної (масової) рекреації як способу активного проведення дозвілля

У період між першою і другою світовими війнами поїздки починають набувати не лише розважального та лікувального характеру, а й пізнавального. До рекреації залучаються широкі верстви інтелігенції, розвивається масова рекреація. Наприклад, у Швейцарії поштовхом для її розвитку стала діяльність фірми "Отельплан" (1935 р.), котра організувала масові дешеві турпоїздки, щоб вивести з кризи готельне господарство, і яка сьогодні є одним із найбільших виробників турпослуг у своїй країні.

У цей період "туризм одинаків" поступається місцем груповому туризму широких мас. У країнах колишнього СРСР створюються лікувально-санаторні та дитячі оздоровчі заклади на базі колишніх поміщицьких садиб, дач, монастирів і нечисленних приватних санаторіїв, пансіонатів і готелів у лікувальних місцевостях.

Під час першої світової війни, революції в Росії і в Україні, громадянської війни багато курортів було зруйновано, а рекреаційна діяльність фактично припинилася, її відновлення починається з 20-х років ХХ ст.

Декрет "Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення" від 4 квітня 1919 р. проголосив націоналізацію курортів, а 21 грудня 1920 р. було підписано Декрет "Про використання Криму для лікування трудящих", у якому зазначалося, що жодне приміщення на узбережжі Криму, де можна розмістити санаторії та будинки відпочинку, не може бути зайняте ніякими особами й закладами без погодження з компетентними органами. Декретом також було зобов'язано в січні 1921 р. відкрити у Криму оздоровниці на 5 тис. місць, а до весни – на 25 тис. місць. Для керівництва роботою місцевих санаторно - курортних закладів у Сімферополі було створено Центральне управління. У 1925 р. в колишньому Царському палаці було відкрито санаторій для селян, а у Гурзуфі створено Всесоюзний санаторний піонерський табір "Артек".

У 20-х роках було відкрито перші будинки відпочинку спочатку на Донбасі, а згодом і на інших територіях України; почала створюватися мережа дитячого відпочинку. За роки перших п'ятирічок відкрилися санаторії у Миргороді (1917-1925 рр.), Слов'янську (1922 р.), курорти: Лермонтовський (1925 р.), Ворзель (1932 р.), Березовські мінеральні води (1926 р.) тощо.

Найважливішими санаторно-курортними районами України до 1941 р. були Крим, де діяло 168 оздоровниць на 27,5 тис. місць, та Одеса з 50-ма санаторно-рекреаційними закладами, у яких щорічно оздоровлювалося до 150 тис. осіб. Проблеми грязелікування й бальнеотерапії, а також інші питання санаторно-

курортного лікування досліджуються з 1928р. Одеським науково-дослідним інститутом курортології.

По-іншому розвивалася рекреаційно-туристична діяльність у Західній Україні, яка була поділена між Польщею (Галичина і Волинь), Румунією (Буковина) та Чехословаччиною (Закарпаття). Найкраще справа була налагоджена в Галичині. Там функціонував ряд курортів, які отримали європейське визнання (Трускавець, Моршин, Черче, Немирів). Було відбудовано санаторії і пансіонати, відновлено зелені насадження. Більшість курортів належали приватним особам. На Буковині ж санаторно-курортна справа була розвинена дуже слабко.

У міжвоєнний період туризм досягнув значного розвитку. Найбільш популярними туристичними центрами у той час стали Яремча, Ворохта, Криворівня, Коростів, Гребенів, Славське. Значний внесок у розвиток туризму в Західній Україні в 1924-1939 роках було зроблено краєзнавчо-туристичним товариством "Плай", яке розробляло туристичні маршрути, маючи на них власні турбази, організовувало екскурсії, розвивало видавничу діяльність. Із 1937 р. товариство видавало щомісячний часопис з краєзнавства і туризму "Наша Батьківщина".

Особливо популярним у цей час стає туризм. У 30-х роках було створено Карпатський лещетарський клуб, до функцій якого належали організація, забезпечення, надання відповідної допомоги гірськолижникам.

Проте найбільшими тогоджними туристичними центрами були все ж таки Київ, Одеса, Крим, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Харків, Запоріжжя. Було започатковано й організацію туристичних круїзів по Дніпру та Чорному морю.

IV. Етап розвитку рекреації як ефективної економічної галузі

З кінця 40-50-х років ХХ ст. у країнах світу починає розвиватися внутрішня рекреація і міжнародний туризм. З предмета розкоші рекреація перетворюється на необхідність для більшої частини населення високорозвинених індустріальних країн.

У західноєвропейських країнах у 50-60-ті рр. ХХ ст. розпочинається масове будівництво готелів, мотелів, різних розважальних закладів. Масовий конвеєрний туризм трансформується у масовий диференційований, якому властивий не стільки широкий, скільки поглиблений асортимент послуг, тобто пропонується не велика кількість рекреаційних занять, а обмежене число видів, кожний із яких має чимало варіантів.

У країнах колишнього СРСР цей період характеризувався:

- ✓ зростанням числа підприємств відпочинку та лікування й кількості місць у них;

- ✓ розширенням географії рекреації (розвивається санаторна база в Сибіру і на Далекому Сході, розгортається мережа туристичних маршрутів);
- ✓ активним розвитком основних рекреаційних районів;
- ✓ розвитком нових форм рекреаційного обслуговування (обслуговування за путівками на базі курортних поліклінік, створення будинків відпочинку, пансіонатів для обслуговування сімей, баз відпочинку, садівничих товариств) і туризму.

З другої половини 70-х років посилюється спеціалізація і диверсифікація в рекреації, що виражається, з одного боку, розширенням асортименту послуг у межах спеціалізації фірми, а з іншого, – проникненням фірм у царину сфери послуг.

Бурхливий розвиток рекреації у цей період зумовили такі чинники:

- ✓ зростання суспільного багатства і прибутків населення;
- ✓ скорочення робочого часу і збільшення вільного;
- ✓ успіхи в розвитку автомобільного й авіатранспорту, засобів комунікації та інформаційних технологій;
- ✓ зростання урбанізації;
- ✓ зміна пріоритетів у системі духовних цінностей суспільства.

У 80-х роках ХХ ст. (Акапулько, 1982 р.) було зафіксовано феномен туризму.

В Україні за часів другої світової війни курорти й санаторії були закриті, частково або повністю знищенні, розграбовані, особливо у Східній Україні. Курорти Західної України постраждали менше, більшість із них продовжували функціонувати й у роки війни, хоч пацієнтами, переважно, були німецькі солдати й офіцери.

У післявоєнний період широко розгорнулася відбудова довоєнних курортів і будівництво нових. До початку 50-х років відбудову курортів України фактично було завершено. З приєднанням Закарпаття до України почалось широкомасштабне будівництво нових курортів: Карпати (1948 р.), Верховина (1958 р.), Гірська Тиса (1958 р.) тощо, розширення старих, наприклад, Поляни.

У післявоєнний період було відкрито Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології (1965 р.), у якому і сьогодні вивчаються проблеми впливу бальнеології і кліматології при лікуванні захворювань печінки, шлунка, кишечнику, бронхіальної астми. На курортах Бердянська і Трускавця було відкрито відділення цього інституту.

На 50-ті роки припадає розвиток туризму в Україні. Основна частина туристів і відпочивальників проводила свій вільний час у межах України. Міжнародний туризм був розвинений, порівняно з наявним потенціалом, дуже слабко. Лише невелика частина громадян України могла відвідувати зарубіжні країни, що було зумовлено значними бюрократичними перешкодами, невеликим

відсотком відносно багатих людей та існуванням значної кількості населення, яке належало до категорії "невиїзних".

На той час зарубіжні туристи також були обмежені в своїх правах. Значна частина міст і територій України були заборонені для в'їзду іноземців. Основними центрами міжнародного туризму були Київ, Одеса, Львів, Південний берег Криму та деякі інші міста, що обмежувало поширення іноземного туризму.

З 60-х років до першої половини 80-х років ХХ ст. рекреаційне обслуговування набуває в Україні масового характеру. Особливо швидко в цей час зростала кількість баз відпочинку, туристичних закладів, оздоровчих таборів для дітей. У зв'язку зі значним зростанням туристичних потоків, розширенням географії подорожей та екскурсій постала нагальна потреба у створенні міцної матеріально-технічної бази туризму (див. табл. 2.1).

Особливо різке збільшення місткості туристичної мережі припало на 1970-1980 рр. Упродовж цих 10 років місткість мережі зросла вдвічі, а середньорічний темп приросту становив майже 2 тис. місць.

З урахуванням матеріальної бази Головного управління Української РСР з іноземного туризму, що становила 12,8 тис. місць та БММТ "Спутник" ЦК ЛКСМУ – 9,8 тис. місць, загальна місткість туристичних підприємств в Україні в 1983 р. становила 62,9 тис. місць. У ці роки спостерігалася стійка тенденція використання орендної бази для проживання туристів і рекреантів. Якщо орендний фонд становив у 1970 р. лише 19,2 % від загальної кількості туристичних місць, то в 1980 р. – уже 43,6 %.

Таблиця 2.1. Розвиток мережі туристичних закладів в Україні у 1960-1983 рр.

Туристичні заклади	Роки			Темпи зростання	
	1960	1970	1983	1970	1983
	<u>26**</u> 3,5	<u>58</u> 19,8	<u>156</u> 40,3	<u>223</u> у 5,6 разів	<u>600</u> в 11,5 разів

У 60-х - 80-х роках значне місце у структурі туристичних послуг посідало екскурсійне обслуговування, організація планових маршрутів.

Ці роки, передусім, були періодом злету внутрішнього туризму, який мав переважно культурно-пізнавальний, рекреаційний і спортивно-оздоровчий характер. Незважаючи на заідеологізованість та заорганізованість, туризм, що за функцією був переважно соціальним, охоплював значну частину населення, поступово стаючи складником стилю життя, коли відпустка або святкові дні асоціювалися з подорожжю. Але наприкінці 80-х – на початку 90-х років процеси перебудови всієї економіки торкнулись і цієї галузі, позначившись негативно на її

розвитку: комерціалізація діяльності призвела до розпаду соціально орієнтованого внутрішнього туризму; відсутність єдиної державної політики позначилась практичною втратою національного продукту та його заміною продуктом іноземним, внаслідок чого виїзний туризм почав переважати над в'їзним (тут варто акцентувати увагу також на внутрішній економічній ситуації, яка значно сприяла виїзду українських громадян за кордон (так звані "шоп-тури")); було порушено систему напрацьованих зв'язків як на внутрішньому, так і на світовому туристичному ринках, що призвело до відтоку значних валютних коштів за кордон. Занепадала матеріально-технічна база рекреації, яка переважно орієнтувалася на невибагливі смаки внутрішнього рекреанта. Лише незначна частина цієї бази, представлена переважно мережами БММТ "Спутник" та ВАТ "Інтурист", що була розрахована на обслуговування іноземних туристів, могла бути використана в міжнародному туризмі, але її потужності становили лише п'яту частину від загальної мережі. У країні не було системи безперервної підготовки кадрів для туризму, а наявні кадри в результаті економічних негараздів були розорошені. Наслідком цього став значний спад туристичної активності на внутрішньому ринку країни на початку 90-х років та переорієнтація українських туристів з внутрішнього на зарубіжний туризм.

V. Сучасний етап – етап перетворення рекреації на соціокультурне явище, комунікативний складник глобалізаційних процесів

Для цього етапу є характерним формування світового рекреаційно-туристичного ринку.

Туризм сьогодні розвивається в тих країнах і серед тих верств населення, рівень життя і соціальний статут яких передбачає відповідний стиль життя. Об'єктивним підґрунтям розвитку туризму є суспільний поступ, який ґрунтуються на здобутках науково-технічного прогресу й проявляється в зміні умов, характеру праці та життєдіяльності, у поліпшенні умов життя, підвищенні освітньо-культурного рівня. Крім того, науково-технічний прогрес робить подорожування на транспорті швидким і комфортним.

Розвиток рекреації і туризму дає підстави визначати їх як суспільне явище, для якого характерні стрімкі темпи зростання, поліфункціональність і постійне ускладнення функцій, геоторизація або залучення до використання в рекреації і туризмі не тільки освоєної частини Землі, а й територій з екстремальними природними умовами, акваторій і навіть навколоземного простору. Все це свідчить, що рекреація і туризм є явищами глобальними, які справляють потужний і неоднозначний вплив на довкілля, економіку й суспільство країн, задіяних у туристичному процесі, на їхні народи, а також на міжнародні відносини й торговлю, зумовлюючи необхідність міжнародного врегулювання на основі принципів відповідального, сталого та загальнодоступного туризму,

зафікованих у Глобальному Етичному Кодексі Туризму (Сантьяго, Чилі, 1999 р.) та дотримання цих принципів на національному рівні.

Всебічний характер, стрімке просторове, соціокультурне, господарське поширення й прогнозування подальшого зростання дають змогу визначити проблеми розвитку рекреації і туризму як глобальні. Ці проблеми можна звести до трьох основних взаємопов'язаних напрямів:

1) *Проблема безпеки.* Із загостренням міжнародного тероризму ця проблема є однією з основних, які розв'язуються в процесі рекреаційної діяльності і на які впродовж усієї історії розвитку рекреації зверталась найбільша увага.

2) *Екологічна проблема* є проблемою сталого (збалансованого) розвитку рекреації і туризму. Означена проблема постала не тільки у зв'язку із загальною екологізацією суспільної свідомості й осяненням глобальності екологічних проблем людства на межі століть, але й у зв'язку зі зростанням значення екологічної функції туризму як природоохоронної та виховної.

Глобальність екологічного впливу туристичної діяльності знайшла відображення в Програмі збалансованого (сталого) розвитку туризму, що була запропонована на саміті Землі (Ріо-де-Жанейро, 1992) та розвинена десятиріччя по тому (Йоханесбург, 2002).

Екологізація туристичної діяльності об'єктивно детермінована геоторизацією туризму, зміною попиту на ринку туристичних послуг у бік екологічних видів і форм, що веде до "територіальної експансії" туристичної діяльності, освоєння нових територій, які слабко або й зовсім не використовувалися в туризмі. Такими територіями, передовсім, є малозаселені, найчастіше економічно слабкорозвинені райони, які, не відчуваючи значного антропогенного тиску, мають найкращі екологічні показники, і де туризм стає одним з активних стимуляторів економічного зростання, розвитку національних промислів і ремесел, збереження національних традицій. Позитивним є також подальший розвиток туризму в національних парках та інших природних резерватах.

Але екологізація туристичного попиту несе з собою й негативні наслідки. Це, насамперед, збільшення антропогенного тиску в зонах давньої рекреаційної експлуатації, яке призводить до їхньої деградації, часто спричиняючи хаотичну дегломерацію туристичних центрів і вузлів.

Екологічна проблема потребує послідовного розв'язання таких питань як сумісність рекреаційної діяльності загалом, її окремих видів і форм із властивостями території (особливо це стосується територій з нестійкими ландшафтами); наявність туристсько-рекреаційних ресурсів та можливості використання ресурсного потенціалу (ємність території); стан природоохоронної діяльності й функції туризму в цій системі (доступність туристичних ресурсів). Означена проблема потребує розробки науково обґрунтованих і жорстко локалізованих нормативів туристичного природокористування – гранично

допустимих навантажень на довкілля і його окремі компоненти, потребує, можливо, розробки системи екологічної безпеки рекреаційно-туристичних територій, формування своєрідної екологічно-туристичної мережі.

3) *Соціокультурна* проблема набуває всесвітнього характеру, оскільки рекреація і туризм є глобальними комунікаторами, які уможливлюють спілкування між представниками різних етносів і конфесій. Міжетнічні, міжконфесійні, міжцивілізаційні контакти стимулюють культурну дифузію, сприяють поширенню культурних здобутків і взаємозагараженню культур, культурно-просвітницькому саморозвитку туристів. Саме соціокультурна функція туризму в сучасних умовах стає провідною, проте тут виникає проблема кроскультурних комунікацій і проблема соціокультурної адаптації туриста до певного етнокультурного середовища.

Кожного року в подорож відправляються понад 1,5 млрд. осіб, із яких близько 500 млн. – за межі своєї країни. Щорічно чисельність рекреантів зростає в середньому на 7%. Рекреація за обсягом діяльності посідає 3 місце у світі після торгівлі нафтою, нафтопродуктами й автомобілями, а до 2020 р. вона повинна вийти на перше місце. У рекреації зайнята кожна 8-ма працездатна особа на Землі, кожне 16-те робоче місце у світі припадає на рекреацію і туризм. В організації рекреаційного бізнесу беруть участь представники більше, ніж 70 професій. За даними ВТО, на кожне робоче місце, створене у цій сфері, припадає від 5 до 9 робочих місць у інших галузях економіки. Нині близько 100 млн. осіб усьому світі зайняті в туристичній індустрії.

У ряді зарубіжних країн внесок рекреації у валовий національний прибуток становить 15-35% (Угорщина, Чехія, Австрія, Швейцарія, Італія, Франція, Іспанія, Португалія). Фінансовий обіг туристсько-рекреаційної галузі в США становить 100 млн. дол. щорічно. За даними Всесвітньої організації туризму, кожний долар, вкладений у курортно-рекреаційну сферу, дає прибуток більше, ніж у 250 разів. На початок ХХІ ст. обсяги прибутків від туризму становили понад 600 млрд. дол.

На надходження від рекреації Австрія, наприклад, утримує 350 середньовічних замків, а Париж – усі театри і музеї.

На сучасному етапі райони традиційного масового відпочинку в субтропіках і тропіках відчувають надмірне перевантаження. Так, тільки о. Мальорка (Балеорські острови) у сезон літнього відпочинку щодня відвідують 100 тис. туристів. У Венеції на кожного корінного мешканця припадає 68 туристів. На деяких островах Греції кількість туристів перевищує кількість місцевих жителів у 14 разів. На узбережжі Середземного моря відпочиває близько 100 млн. осіб на рік. У цілому, за оцінками експертів ООН, ця цифра до 2025 року збільшиться до 150 млн. осіб.

Найбільшого розвитку рекреація і туризм досягли в Європі (рис. 2.1), на них припадає понад половини світового туристичного потоку та майже половина всіх

надходжень від рекреації і туризму. І хоча частка цього регіону в региональній структурі туризму зменшується, оскільки зростає інтерес до Тихоокеанського регіону та Африки, Європейський та Американський макрорегіони є і, вочевидь, надалі залишаться найпривабливішими для туристів.

Близькосхідний регіон, незважаючи на складну політичну ситуацію залишається туристично привабливим; його частка в регіоні становить майже 26% країн Перської затоки, Сирії. Південноазіатський макрорегіон загалом розвивається стабільно, але попит на послуги островних країн зростає досить швидко.

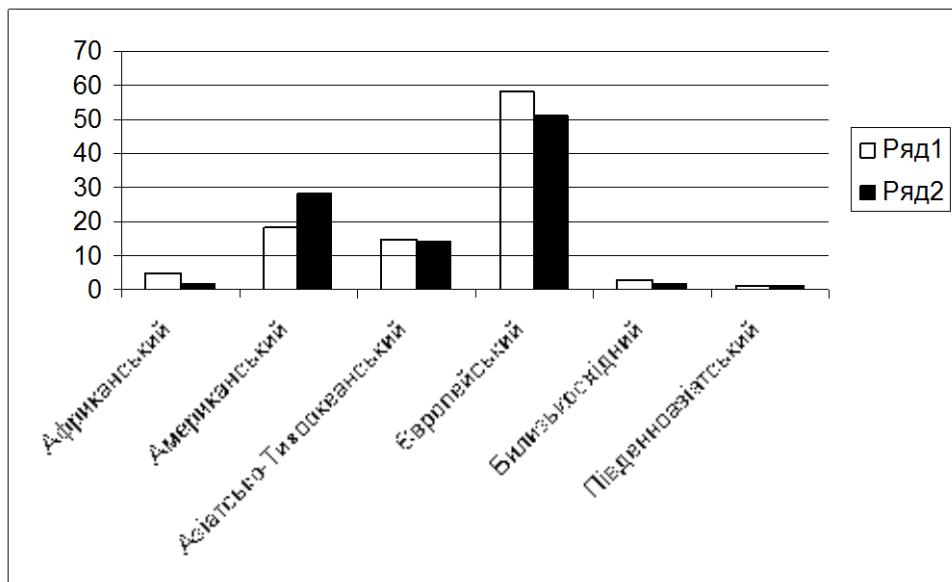

Рис. 2.1. Регіональна структура міжнародного туризму (у розрізі макрорегіонів ВТО):

I – частка в загальному турпотоці; II – частка в обсязі надходжень.

Щодо перспектив розвитку рекреації і туризму в світі, то ВТО прогнозує подальше зростання туристичного процесу до 2020 р. з щорічними темпами у 4,1%. Враховуючи виявлені тенденції, прогнозується перерозподіл туристичних потоків (див. табл. 2.2). Європа й Америка і надалі збережуть свої позиції лідерів, але темпи зростання обсягів міжнародного туризму тут зменшаться, що позначиться на перерозподілі світового туристичного процесу: частка Європи зменшиться до 46%, Америки – до 18%. Після 2010 р. Америка поступиться другим місцем Азіатсько-Тихоокеанському макрорегіону, частка якого у світових туристичних переміщеннях, за підрахунками, зросте до 25%. Експерти ВТО прогнозують для цього і решти південних макрорегіонів підвищенні темпі зростання обсягів туристичної діяльності, насамперед, завдяки розбудові індустрії туризму. У той же час прогнозується зменшення темпів зростання подорожей на далекі відстані (3,8 %) порівняно з внутрішніми континентальними (5,4%). Відповідно, їх співвідношення в подальшому зміниться на користь останніх і

становитиме 76 : 24 (2020 р.) проти 82 : 18 (1995 р.). Європейський і Американський макрорегіони концентрують основні внутрішньорегіональні потоки, проте обсяг внутрішніх переміщень між країнами Азіатсько-Тихоокеанського макрорегіону зростає.

Туризм, що зародився й зростав у Європі, поступово поширювався у світі і надалі залишиться серед населення країн цього регіону найпо-пулярнішою формою дозвілля, а Європа – світовим лідером туристичного руху.

Таблиця 2.2. Прогноз обсягів міжнародних туристичних потоків у розрізі регіонів ВТО (млн. осіб)

Макрорегіон	1995 р.	2000 р.	2010 р.	2020 р.	Середньорічні темпи зростання, %
Світ загалом	565,4	698,3	1006,4	1561,1	4,1
Африканський	20,2	26,9	47,0	77,3	5,5
Американський	108,9	130,2	190,4	282,3	3,9
Азіатсько-Тихоокеанський	81,4	111,7	195,2	397,2	6,5
Європейський	338,4	403,3	527,3	717,0	3,0
Близькосхідний	12,4	20,0	35,9	68,5	7,1
Південноазіатський	4,2	6,3	10,6	18,8	6,2

Найбільш популярними серед туристів, що подорожують Європою, є такі країни, як: Франція, Бельгія та Нідерланди, а Париж, Амстердам, Брюгге та Брюссель належать до найбільш відвідуваних міст. Стабільною популярністю у туристів користується Рим і Венеція. Останніми роками високі темпи зростання кількості туристів спостерігаються у таких європейських містах, як: Пальма, Валлетта, Кельн, Гамбург, Цюрих, Мілан, Варшава, Прага, Будапешт. Одними з популярних європейських міст для проведення нетривалого відпочинку сьогодні є Дублін і Лілль. Значно збільшився інтерес до Севільї, що наблизилась до провідних центрів Європи й увійшла до двадцятки найбільш відвідуваних міст світу. Незважаючи на події 11 вересня 2001 р., Нью-Йорк залишається одним із найпопулярніших туристичних центрів світу. До складу найвідвідуваніших американських міст увійшли також Бостон та Вашингтон.

Сьогодні від туризму певною мірою залежить економіка більш як 125 країн.

Але треба зауважити, що переважна більшість населення світу ще не “переступала” кордонів своєї країни, а відповідно до статистичних обрахунків, на початку ХХІ століття близько 2 млрд. людей ніколи не виїжджали за межі свого міста або села. Розвиток рекреаційної міграції ставить нові завдання, що потребують всебічних наукових розробок фундаментального і прикладного характеру.

2. Місце України на світовому рекреаційно-туристичному ринку

Національний рекреаційно-туристичний ринок України є ринком країни перехідної економіки з середнім рівнем соціально-економічного розвитку, що формує ринкові структури та індустрію туризму відповідно до макрорегіональних (європейських) стандартів. Сучасний етап характеризується відносно незначною участю держави у світовому туристичному обміні й переважанням експорту туристичних послуг над імпортом.

Розвиток національного ринку рекреаційно-туристичних послуг України ґрунтуються на її туристсько-ресурсному потенціалі. У країні сформований один із наймогутніших у Європі курортно-рекреаційних потенціалів – близько 7850 об'єктів із ліжковим фондом близько 1,9 млн. осіб на рік. При цьому в Україні не вистачає готелів, орієнтованих на рекреацію (2 місця на 1000 осіб, з яких 23% мають рівень комфортності близький до Європейського стандарту), хоча всього в Україні нараховується 1100 готелів, які одночасно можуть прийняти близько 125 тис. осіб.

Мотиваційними цінностями для розвитку внутрішнього та іноземного туризму залишається класичне поєдання природних і культурно-історичних ресурсів, підсилене етнорелігійною самобутністю регіонів країни. Україна має 15% рекреаційно придатних територій, 13% відносно придатних; крім того, в Україні нараховується близько 50 тис. пам'ятників історії і культури.

Ринок туристсько-рекреаційних послуг в Україні ще остаточно не сформувався, оскільки економіка країни перебуває у стані постійного реформування, що позначається й на розвиткові туристичної галузі.

За часи незалежності, коли міжнародні туристичні обміни більше не регламентуються державою, а міжнародний туризм перестав розглядатися передовсім як засіб ідеологічного впливу, а став галуззю сфери послуг національної економіки та складником зовнішньоекономічної діяльності країни, обсяги міжнародного туризму значно зросли. При цьому відбувся зворотній процес: переважання міжнародного туризму над внутрішнім, а в міжнародному туризмі – виїзного (зарубіжного) туризму. Ця тенденція спостерігається й сьогодні. Частково така ситуація пояснюється економічними причинами, коли більшість рекреаційно-туристичних поїздок орієнтувалася не на відпочинок, культурно-пізнавальні чи спортивно-оздоровчі цілі, а мала комерційний характер. Ця тенденція сформувала навіть стійкі напрямки міжнародної взаємодії – Польща, Туреччина, Китай, відповідно до зміни попиту на внутрішньому ринку та рівня цін на товари в зазначених країнах. Проте останнім часом (приблизно з 1997 р., який є роком максимального пожвавлення туристичної діяльності за аналітичний період) спостерігається тенденція до стабілізації ринку зарубіжного туризму, введення його в цивілізовані межі туристичної діяльності. Певна стабілізація

внутрішньо-економічного розвитку позначилась на мотиваційній структурі подорожей: туризм вже не розглядається як комерційна діяльність. У мотиваційній структурі попиту практично зникає шоп-туризм, а комерційна частка подорожей поступово знижується. Натомість зростає привабливість рекреаційних та екскурсійних турів, які поєднують відпочинок з культурно-пізнавальною програмою, лікувальних, релігійних турів. Стабілізується ринок ділового туризму. Можна навіть констатувати певний розвиток елітарного сегмента ринку рекреаційно-туристичних послуг переважно за рахунок далеких екзотичних подорожей (індивідуальні тури на Багамські, Канарські, Мальдівські о-ви, до Мексики та країн Латинської Америки, до африканських країн, відпочинок на курортах за системою "таймшер").

Однак основні обміни України здійснюються в межах субрегіонального ринку з країнами-сусідами – Росією, Молдовою, Білоруссю, Польщею, Угорщиною, Словаччиною, які виступають і як генератори основних туристичних потоків у країну (в'їзний туризм), і як реципієнти для українських туристів (виїзний туризм). Останніми роками на сусідні обміни припадає в середньому близько 65% від загального обсягу міжнародних туристичних потоків (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3.Основні партнери України на ринку міжнародного туризму (2005 р.)

Основні країни-постачальники туристів	Основні напрямки виїзного туризму
1. Росія 2. Молдова 3. Угорщина 4. Польща 5. Білорусь	1. Росія 2. Польща 3. Угорщина 4. Білорусь 5. Молдова

Зміцнення правової бази туризму, визначення пріоритетів розвитку внутрішнього і стимулювання в'їзного туризму, певні зрушенні на шляху розбудови матеріально-технічної бази та інфраструктури привели до того, що впродовж перших років ХХІ ст. на фоні загального зростання чисельності туристів потоки в'їзного (іноземного) і виїзного (зарубіжного) туризму стали майже однаковими. Якщо у 2001 р. зарубіжний (виїзний) туризм становив 43% від усього обсягу туристичних переміщень, у 1,6 рази перевищуючи обсяг іноземного (в'їзного) потоку, то у 2005 р. це співвідношення становило майже 50 х 50.

З одного боку зростає інтерес до України, про що свідчать стабільні темпи зростання в'їзного туристичного потоку (в середньому на 5 % щорічно, починаючи з 2001 р.), а з іншого – впорядкування внутрішнього ринку туристичних послуг вплинуло на зростання обсягів внутрішнього туризму і

відповідне зменшення потоків виїзного туризму. Значно зменшилася кількість поїздок до сусідніх з Україною держав, які є основними партнерами на туристичному ринку [54]. Особливо скоротились поїздки зі службовою метою, незначну частку становить також організований туризм (рис. 2.2).

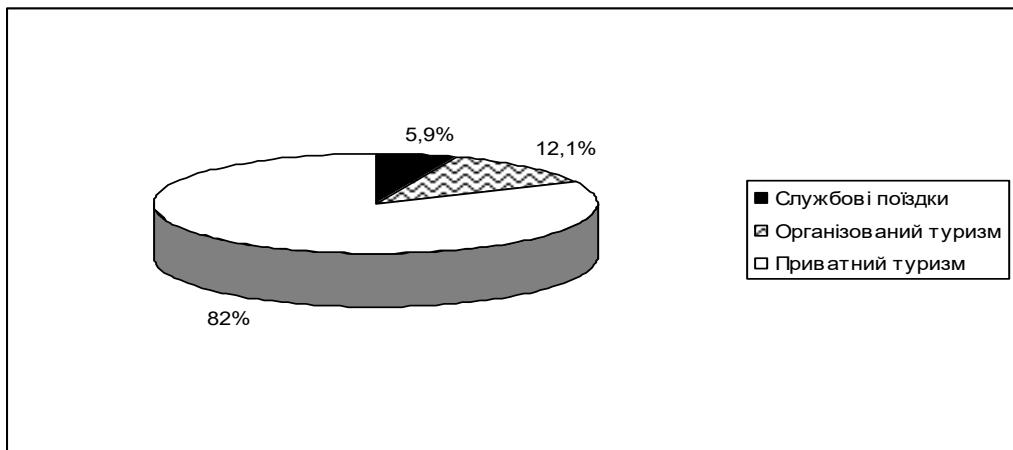

Рис. 2.2. Структура зарубіжного туризму за формами організації подорожей (2005 р.)

Отже, тенденція перевищення виїзного потоку над в'їзним у структурі міжнародного туризму, яка домінувала впродовж майже всього періоду його становлення, поступово змінюється на протилежну, що може свідчити про стабілізацію національного ринку туристичних послуг.

Змінилась мотиваційна структура зарубіжного туризму – провідне місце у ній посідають поїздки з рекреаційною та екскурсійною метою. Потоки зарубіжного туризму замикаються переважно в межах Європи (див. табл. 2.4), хоча їх географія постійно розширюється: якщо у 1997 р. українці відвідали 62 країни, то у 2001 р. – 96. Понад половини виїзного турпотоку припадає на країни СНД. Серед регіонів Європи не втрачають популярності Західна Європа (особливо Німеччина, Велика Британія, Швейцарія, Франція) та країни Південної Європи (Італія, Іспанія). Водночас зростають, завдяки активній ринковій політиці країн-партнерів, туристичні потоки до країн Східного Середземномор'я (особливо до Туреччини, Кіпру, Ізраїлю), Північної Африки (Тунісу), Англо-Америки, Китаю та країн Південно-Східної Азії.

У в'їзному туризмі намітилась тенденція до зростання чисельності іноземних туристів, яка у 2004 р. дещо перевищила виїзний потік і становила 15,6 млн. осіб. Основною метою приїзду в Україну іноземних туристів є рекреація і відпочинок, ознайомлення з історією і культурою країни. Водночас зростає чисельність туристів, які прибувають з курортно-лікувальною та спортивно-туристичною метою, хоча частка цих сегментів залишається порівняно незначною. Набуває подальшого розвитку релігійний туризм і паломництво. Відповідно до мотивації

потік іноземних туристів розподіляється й територіально: майже половина спрямована на Крим, третина – до Києва, п'ята частина – до Одесської області і майже 7% - до Львівської. Провідними формами організації іноземного туризму залишаються приватні подорожі (понад 2/3) при значній частці організованого туризму, який переважає в туристичних обмінах з країнами ЄС.

Таблиця 2.4.Регіональна структура міжнародного туризму України

Макрорегіони ВТО	Обсяг іноземного туризму		Обсяг зарубіжного туризму	
	Кількість осіб	% від загального обсягу	Кількість осіб	% від загального обсягу
Європа	4 263 773	96,8	8 558 049	98,9
Америка	70 503	1,6	47 618	0,55
Африка	14 977	0,34	3 631	0,04
Азіатсько-	26 530	0,6	6 451	0,07
Тихоокеанський				
Південна Азія	11618	0,25	1 580	0,02
Близький Схід	18 345	0,41	36 763	0,42
Усього	4 405 746	100,0	8 654 092	100,0

Поступово розширюється і географія іноземного туризму: якщо у 1998 р. до України були спрямовані туристичні потоки зі 168 країн світу, то у 2001 р. – уже зі 172. У просторовій структурі в'їзного туризму понад половини становить потік з країн СНД (особливо Казахстану, Молдови, Росії), майже третину – з країн ЄС. Постійно зростають туристичні потоки з країн Африки, Східної Азії та Тихоокеанського басейну, з Південної Азії, що, на жаль, свідчить не стільки про туристичну привабливість України, скільки про використання туризму як міграційного інструменту. Майже п'яту частину обмінів становить прикордонний обмін. Зростає значення України як транзитної держави, і це позначається на кількості одноденних відвідувачів, чисельність яких упродовж останніх років стабільно зростає, перевищуючи 50% усіх відвідувань. Особливо зрос транзитний потік через Україну з країн СНД (Туркменістану, Таджикистану, Росії, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану).

Рекреаційно-туристична політика України на ринку міжнародного туризму передбачає використання активної маркетингової стратегії, спрямованої на стимулювання іноземного туризму через створення позитивного туристичного іміджу країни як країни безпечної та комфортного відпочинку. З цією метою вводиться спрощення візових формальностей, розбудовується індустрія туризму та підвищується відповідно до європейських стандартів якість обслуговування.

Традиційною стала участь України в міжнародних виставках: Лондон (WTM), Берлін (ITB), Мадрид (FITUR), Варшава, Москва (МИТТ) та інших, що дає змогу презентувати національний туристичний продукт і просувати його на європейському та світовому туристичних ринках. Двічі на рік (у квітні, на початку туристичного сезону, та восени по його завершенні й напередодні зимового сезону) проводяться міжнародні виставки в Україні (м. Київ) та в регіонах (особливо в Криму – у м. Ялті, м. Севастополі).

Зусилля, спрямовані на відродження рекреації і туризму як складника стилю життя населення України, позитивно позначилися на внутрішньому туризмі, на пожвавленні екскурсійної діяльності (рис. 2.3).

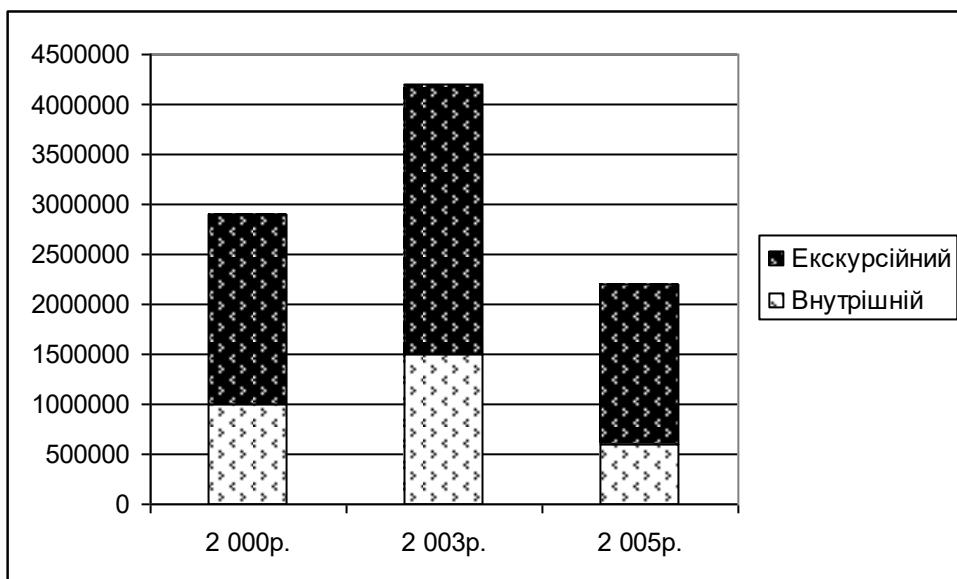

Рис. 2.3. Динаміка внутрішнього туризму та екскурсійної діяльності

Найбільшою туристичною активністю відзначаються м. Київ, АР Крим, Львівська, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Донецька області. Ці області, що мають достатньо розвинену рекреаційну інфраструктуру і здатні забезпечити різноманітний попит на ринку як внутрішнього, так і іноземного туризму, мають і найвищий у країні рівень рекреаційного споживання. Рівень споживання рекреаційних послуг загалом характеризується значною територіальною диференціацією, але тяжіє до зменшення поляризаційних тенденцій.

Для національного ринку рекреаційно-туристичних послуг характерні такі дві тенденції:

- регіоналізації, що ґрунтуються на територіальному поширенні рекреаційно-туристичної діяльності завдяки місцевій ініціативі, яка є наслідком формування попиту та його задоволення шляхом реалізації підприємницької діяльності на певних територіях (відкриття рекреаційно-туристичних підприємств,

активізація підприємств, котрі надають послуги розміщення та екскурсійних бюро), проведення регіональної туристичної політики активізації туристів; б) децентралізації рекреаційно-туристичної діяльності, яка проявляється у відкритті філій, спробах формування мереж на франчайзингових умовах. Наслідком цього стало територіальне поширення рекреації і туризму, розширення мережі рекреаційних і туристичних пунктів і центрів, виробничі (переважно інформаційні, фінансові та розподільчі) зв'язки між якими стають основою формування місцевих територіальних ринків різного типу, спеціалізації та масштабів. Саме з місцевих рекреаційно-туристичних ринків складається національний рекреаційно-туристичний ринок України.

Туризм визнаний в Україні одним із пріоритетних напрямів розвитку господарства, і розбудова національної індустрії туризму є необхідною умовою входження у світовий туристичний простір. За часи розвитку української державності цьому напряму приділялася посиленна увага. Про здобутки на цьому шляху свідчить прийнятий у 1995 р. Закон України "Про туризм", у якому визначені загальноправові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму. Закон було приведено у відповідність з діючою практикою і прийнято в новій редакції у 2003 р. Метою закону є створення правової бази для функціонування туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захисту законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності.

Реалізацію державної політики у сфері рекреації і туризму забезпечує створений у 1993 році Державний комітет у справах туризму України – нині Державна служба з туризму і курортів Міністерства культури і туризму України. Цей орган управління, завданням якого є забезпечення державної політики у сфері рекреації і туризму, за час свого існування зазнав багато реорганізацій, що не могли позитивно позначитися на послідовності проведення державної туристичної політики.

Стратегічна мета розвитку рекреації і туризму в Україні полягає у створенні конкурентоспроможного на світовому та європейському ринках турпродукту, здатного максимально задовольнити потреби населення країни та привабити іноземного споживача, забезпечивши економічну функцію туризму в національній економіці. Мультиплікативний ефект туризму поширюється в країні більше, ніж на 40 галузей господарства, забезпечуючи зайнятість 10-15 % населення країни, тобто майже кожне 25 робоче місце в країні пов'язане з туризмом. Безпосередньо в туристичній галузі зайнято понад 20 тис. осіб майже на трьох тисячах підприємств (туроператори і турагенти).

Входження України у світовий туристичний процес потребує відповідного кадрового забезпечення, оскільки рівень обслуговування в туризмі значною мірою залежить від рівня підготовки працівників.

Система охоплює підготовку кадрів усіх управлінських рівнів: спеціальну фахову освіту для туристичної галузі можна здобути майже у 150 навчальних закладах України різного рівня акредитації, половина з яких – вищі навчальні заклади, що надають кваліфікацію бакалавра, спеціаліста і магістра відповідно до обраної спеціальності. Задля узгодження політики у сфері підготовки кадрів для індустрії туризму більшість навчальних закладів у середині 90-х років ХХ ст. об'єдналися в Асоціацію працівників навчальних закладів України туристичного і готельного профілю, яка ввійшла до складу відповідної структури ВТО.

Активна рекреаційно-туристична політика, спрямована на стабілізацію споживчого ринку, комплексно-пропорційний розвиток індустрії туризму сприяють інтенсифікації внутрішнього туристичного ринку, посиленню участі країни в регіональному та світовому рекреаційно-туристичному процесі. Основою цієї політики повинна стати концентрація грошових, матеріальних, трудових ресурсів для створення інноваційного конкурентоспроможного турпродукту як на ринку традиційного для країни культурно-пізнавального та рекреаційного туризму, так і на нових видових і територіальних субринках. Перспективними, відповідно до сучасних тенденцій зміни мотиваційної орієнтації у формуванні попиту на європейському ринку, є екологічний, курортно-лікувальний субринки та субринок комбінованих (ріка - море) круїзних турів. Релігійні ресурси, репрезентовані християнськими, іудаїстськими та іншими святынями, що становлять мотиваційну цінність паломницьких турів як у межах країни, так і на міжнародному ринку, є основою розвитку сегмента релігійного туризму. Нарешті, транзитне географічне положення країни на перетині основних євроазійських транспортних коридорів потребує створення інфраструктури автотуризму й розвитку цього ринкового сегмента.

Українська рекреація і туризм повинні пройти інтенсивні модернізаційні процеси в достосуванні до європейських стандартів. Їх успішна адаптація до сучасних тенденцій розвитку світового та європейського туризму і рекреації стане реальністю тільки після системної трансформації. Через утвердження ринкової національної економіки, приватизацію і демократизацію країни туризм і рекреація максимально наблизяться до норм інших європейських країн. Щоб український туризм і рекреація були конкурентоспроможними на міжнародному ринку і відповідали зростаючим вимогам і стандартам необхідно, перш за все, покращити туристично-рекреаційну інфраструктуру та послуги, покращити імідж України на міжнародній арені.

3. Суспільні функції рекреації

Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне зростання значення рекреації у процесі відновлення сил людини.

Зміни як у матеріально-технічній базі й організації виробництва, так і в соціальній сфері сучасного суспільства позначаються на соціально-економічній ролі рекреації в процесі суспільного відновлення. Сьогодні соціальна сфера має вплив не тільки на відновлення робочої сили, але й на людину загалом.

Головним чинником, який свідчить про підвищення ролі рекреації, перетворення її у сучасних умовах на один з найважливіших компонентів відновлення робочої сили, є науково-технічна революція. Вона спричиняє ускладнення виробництва загалом і його окремих технологічних процесів, зумовлює різке зростання значення робочої сили в ньому. Одночасно зі зміною елементів виробництва збільшуються вимоги до робітника – рівня його загальної освіти і професійної підготовки, кваліфікації, фізичного стану, здатності швидко адаптуватися до мінливих умов виробництва. Чим вище рівень розвитку виробничих сил, тим вище культурний рівень суспільства, рівень його потреб і складніша їх структура.

Науково-технічний прогрес змінює характер життєдіяльності людини. Поступово скорочуються фізичні й відносно зростають розумові та нервово-психічні витрати праці зі збільшенням рівня її складності й напруженості. Розподіл праці та її спеціалізація, конвеєризація, різноманітність операцій та їх монотонність призводять до нервової втоми, яку зняти набагато важче, ніж втому від фізичних навантажень. Процеси відновлення життєвих сил передбачають як традиційний пасивний відпочинок (спокій – найкраща форма відпочинку), так і активний відпочинок. Відновлення людських життєвих сил завдяки пасивному (екстенсивному) відпочинку призводить до негативних наслідків: загострення захворювань, особливо хронічних, погіршення показників здоров'я у дітей і підлітків, зниження середньої тривалості життя. Оскільки все це відбувається на фоні значних досягнень медичної науки і техніки, чимало дослідників помилково стверджують, що єдина причина погіршення здоров'я – погіршення стану довкілля. Враховуючи вплив цього чинника, причину погіршення здоров'я населення, а відповідно, і значних втрат працевдатності вбачаємо все-таки у зміні характеру життєдіяльності людини, у виникненні дисбалансу між характером витрат сил людини та їхнім відновленням. У цих умовах процес відновлення робочої сили може бути забезпечений тільки в результаті збільшення споживання неречових благ – послуг сфери відпочинку й оздоровлення. Відпочинок стає одним із найважливіших елементів життєдіяльності людини.

Відновлення нервово-психічної енергії, на відміну від фізичної, процес складний, який потребує специфічних форм і способів. Сучасні умови праці

визначають необхідність не тільки у тривалішому відпочинку, але й у переході до активних його форм з використанням природних умов і ресурсів. Такий вид відновлюваної діяльності відповідає рекреаційному.

Збільшення значення рекреації значною мірою визначається зростанням урбанізації, яка нерозривно пов'язана з концентрацією виробництва й розвитком виробничих сил. Складні умови проживання в сучасному місті з високою концентрацією підприємств, забрудненою атмосферою, шумом, інтенсивним пересуванням транспортних засобів підвищують фактор ризику захворюваності й сповільнюють процес відновлення сил людини.

Активний (інтенсивний) відпочинок може знижувати рівень захворювань, наприклад серцево-судинних, майже вдвічі, органів дихання – майже на 40%, нервової та кістково-м'язової системи – майже на 30%, органів травлення – більше, ніж на 20%. Наукові дослідження свідчать, що в перший місяць після активного відпочинку працездатність зростає на 15-25%; надалі вона знижується й через 4-8 місяців досягає попереднього (довідпочинкового) рівня. Це означає, що середньорічний приріст продуктивності праці в результаті активного відпочинку коливається у межах 3%. Наведені дані характеризують роль рекреації як інтенсивного чинника відновлення робочої сили. Якщо ж враховувати вплив рекреації на підвищення культурного рівня працівників і всебічний розвиток особистості, то її значення суттєво зростає.

Узагальнюючи все, сказане вище, функції рекреації можна поділити на 4 основні групи: 1) медико-біологічні; 2) соціально-культурні; 3) екологічні; 4) економічні.

Медико-біологічні функції рекреації реалізуються через санаторно-курортне лікування та оздоровлення і мають розглядатися в аспектах лікування (відновлення здоров'я людини після перенесеного захворювання, яке потребує продовження лікування) і оздоровлення (знімання виробничої і невиробничої психофізіологічної втоми).

Виходячи з цих аспектів, виділяють групу відновлення, яка об'єднує основні типи занять: рекреаційно-лікувальні та рекреаційно-оздоровчі.

Рекреаційно-лікувальні заняття розглядаються як засіб лікування захворювань, профілактики хвороб, збільшення тривалості життя. Заняття групуються відповідно до методів лікування – клімато-, бальнео-, грязелікування, қумисолікування. У межах цих лікувальних циклів виділяються функціональні періоди, які розрізняються за режимом діяльності: щадний, тонізуючий і тренувальний. Особливої ваги набуває адаптаційний період, що характеризується добовими циклами занять з щадним режимом. Необхідність технологічних періодів визначається тим, що лікувальні процедури призначаються з перервами. Так, наприклад, мінеральні ванни часто

призначаються через день. Виділяються також дні для проведення екскурсій, спортивних свят.

Для лікувальних циклів характерні сувро регламентовані періоди і заняття, що пов'язані із лікувальними процедурами.

Прикладом рекреаційно-оздоровчих занять, спрямованих на відновлення фізичних і психічних сил людини, є прогулянки, купання, сонячні й повітряні ванни, пасивний відпочинок.

В оздоровчих циклах виділяються два найбільш популярні й поширені – це купально-пляжний і прогулянковий. Вони характерні для будинків відпочинку, пансіонатів, самодіяльного й організованого відпочинку на морських і річкових узбережжях, у лісових районах.

Важливим принципом санаторно-курортного лікування є комплексність – використання різноманітних природних лікувальних чинників у поєднанні з дієтотерапією, фізіотерапевтичними процедурами та іншими лікувальними засобами й методами. Цьому принципові характерна фізіологічність лікувального впливу природних фізичних чинників. Крім того, людина, яка звикла до кліматичних умов місця свого постійного проживання, на курорті потрапляє в нові погодно-кліматичні умови, до яких вона мусить пристосуватися. При дозованому або цілодобовому перебуванні на відкритому повітрі, при процедурах кліматотерапії й таласотерапії виникають більш-менш виражені реакції у відповідь на температурні зміни – змінюється інтенсивність окисних процесів в організмі. Поступово, унаслідок тренування визначених фізіологічних механізмів, помітно поліпшується теплорегуляційна функція, що є основою загартування; підвищується опірність організму несприятливим впливам довкілля. Неодмінна умова ефективного загартування, розпочатого на курорті, – поступове збільшення інтенсивності, безперервності застосування процедур, що загартовують, і після повернення з курорту.

Поряд із кліматом основним природним лікувальним чинником є мінеральні води. Їхня лікувальна дія залежить, насамперед, від способу застосування. При внутрішньому застосуванні (питне лікування) мінеральна вода впливає на нервові рецептори слизової оболонки ротової порожнини, на секреторні залози шлунка. Мінеральні речовини залучаються до обмінних процесів у клітинах і тканинах, спричиняючи у такий спосіб властивий певній воді лікувальний ефект. При зовнішньому застосуванні мінеральних вод – як загальних або місцевих ванн – лікувальний ефект засновується на тому, що вода, впливаючи на нервові закінчення шкіри – теплові й холодові, змінює умови кровообігу.

Специфіка лікувальної дії пелоїдів (лікувальних грязей) зумовлена, крім теплового і механічного ефектів, також хімічними особливостями грязьового розчину – наявні у ньому речовини здатні проникати через нагріту брудом шкіру у внутрішні частини організму.

Природними курортними чинниками слід вважати – клімат, мінеральні води. Лікувальні грязі ж використовуються і поза курортами: у місцевих санаторіях, санаторіях-профілакторіях, будинках відпочинку, у лікарнях та інших лікувально-профілактичних установах. Однак, ефективність застосування лікувальних методів на курортах вище, ніж у лікарнях і поліклініках. Пояснюється це тим, що вплив будь-якого курортного чинника, як і всіх лікувальних заходів разом, поєднується з комплексним впливом природних умов курорту на організм загалом. Крім того, при санаторно-курортному лікуванні людина змінює звичні умови життя: звільняється від навантаження повсякденних турбот, від несприятливих, дратівливих впливів, які нерідко є чинниками, що спричинили певне захворювання.

На курорті людина тривалий час або постійно перебуває на свіжому повітрі, випробовує на собі вплив довкілля. Комфорт, затишок у санаторії, культурно-масові заходи сприяють виникненню у відпочивальників позитивних емоцій. Нормалізація функцій центральної нервової системи – одне із завдань курсів лікування, що проводяться; це сприяє покращенню діяльності серцево-судинної і дихальної систем, обмінних процесів. Величезного значення набуває й режим рухів: чергування спокою і дозвованого руху, прогулянки, екскурсії.

Для ефективного санаторно-курортного лікування важливим є загальнокурортний, санаторний та індивідуальний режими.

Загальнокурортний режим регламентований правилами розпорядку на певному курорті. У санаторному режимі передбачені як загальні правила для усіх відпочивальників, так і індивідуальні розпорядження лікаря-куратора. Він встановлює порядок лікування, час, умови й тривалість процедур аero-, геліо- і таласотерапії, призначає бальнеологічні процедури.

Будь-який курс курортного лікування базується, як правило, на принципі тренування фізіологічних функцій: від мінімальних впливів до відповідних збільшень навантажень з поступовим поліпшенням стану хворого. Зазвичай, щадний режим перших днів поступово змінюється (за вказівкою лікаря-куратора), у бік збільшення інтенсивності навантаження на організм. В останні 2-3 дні перебування хворого на курорті великі навантаження зменшуються. Необхідною умовою лікування є застосування таких процедур, які б не перевантажували організм.

Урахування медико-біологічних функцій рекреації передбачає такі аспекти організації рекреаційної діяльності:

- ✓ розвиток активних видів відпочинку, пов'язаних, насамперед, з м'язовими навантаженнями;
- ✓ урізноманітнення рекреаційної діяльності як необхідної умови ефективності заходів, спрямованих на відновлення здоров'я;

- ✓ врахування особливостей усіх вікових і соціально-професійних груп, що забезпечить свободу вибору занять відповідно до індивідуальних психофізіологічних можливостей, пріоритетів та інтересів рекреантів.

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні або духовні потреби – це потреби в пізнанні навколошнього світу й визначеніного місця в ньому.

Рекреація є засобом комунікації та саморозвитку, підвищення рівня освіти та загальної культури шляхом ознайомлення з культурою, побутом, традиціями та віруваннями, стилем і характером життя інших народів, з культурною спадщиною людства та перлинами природи. Безпосереднє спілкування різних народів, взаємодія різних культур сприяє взаємозбагаченню та саморозвитку культури, має велике значення для збереження миру та порозуміння на планеті, розширяє культурні та ділові контакти. Завдяки масовості рекреація і туризм стали явищем сучасної культури. Прискорюючи культурний обмін, рекреація тим самим пришвидшує інноваційні процеси в культурі. У зв'язку з цим набуває актуальності проблема крос-культурних комунікацій (проводники рекреантів в іншому культурному середовищі, здатність до сприйняття іншої культури та культурних традицій). Рекреація (особливо туризм) як форма проведення дозвілля притаманна лише певній частині населення, яка має можливість подорожувати. Тобто подорожування стає ознакою певного рівня і стилю життя, фіксатором соціального статусу, засобом закріплення іміджу та інших соціальних ознак. Доступність рекреаційних послуг, соціальна орієнтованість рекреації розширяє коло споживачів, залучаючи нові й нові верстви населення до рекреаційної діяльності, роблячи більш-менш рівними соціальні можливості.

Сьогодні маємо поєднання пізнавальних і розважальних функцій рекреації, що взаємодоповнюють одна одну. Прикладом такого поєднання є функціонування спеціалізованих культурно-розважальних центрів: Лас-Вегас, Сан-Сіті, Монте-Карло, Дісней– та Евроленд та ін.

Таким чином, оздоровлення населення, підвищення його працевздатності та рівня культури шляхом здійснення культурно-просвітницької діяльності підсилює соціальну значущість рекреації. Дедалі більшого значення набуває екологічна функція рекреації. З одного боку, рекреація виступає споживачем певних природно-рекреаційних благ і зацікавлена у їхньому збереженні. З іншого боку, зростання попиту призводить до збільшення антропогенного тиску та ТРС, особливо на традиційні або модні. Це потребує розв'язання проблеми збереження світової та національної природної та культурно-історичної спадщини. У той же час розширення та інтенсифікація рекреаційної діяльності сприяють залученню нових територій у рекреаційний процес, а технічні можливості дають змогу їх освоїти. Саме тому захист довкілля має бути невід'ємним складником розвитку рекреації, однією з ключових проблем її стійкого розвитку.

Основними економічними функціями рекреації є просте і розширене відтворення робочої сили; формування сфери послуг і зв'язків з іншими галузями господарства; розвиток окремих територій і розширення зайнятості населення; збільшення валютних надходжень до бюджету.

Ці функції пов'язані з роллю людини як основної продуктивної сили суспільства, зі специфікою економічних форм задоволення рекреаційних потреб і з розв'язанням через організацію рекреаційної діяльності деяких господарських проблем. До них, зокрема, належать підвищення рівня зайнятості населення, розвиток сфери обслуговування й благоустрою побуту місцевого населення, збалансування грошових доходів і витрат населення на більш високому рівні тощо. Ці економічні функції пов'язані з медико-біологічними й соціально-культурними функціями, але у той же час вони набувають самостійного значення. Економічні вимоги (розвиток продуктивних сил, зростання продуктивності праці, її сукупного суспільного продукту) багато в чому диктують необхідність організації рекреаційної діяльності та визначають структуру й пріоритет медико-біологічних і соціально-культурних функцій.

Потреби рекреантів, з огляду на масовість, сформували галузі сфери обслуговування населення, невиробничої сфери. Подальше зростання запитів стимулювало розвиток цієї сфери, а мультиплікаційний ефект та комплексний характер споживання (обслуговування) сприяли формуванню міжгалузевого комплексу, націленого на задоволення рекреаційних потреб населення.

Розвиток рекреації потребує кадрового забезпечення, а різноманітність праці створює широкі можливості використання як кваліфікованої, так і некваліфікованої праці. Зазначені характерні ознаки роблять рекреацію ефективною галуззю господарства, що набуває дедалі більшого значення як у національній економіці, так і у світовій торгівлі послугами. Економічний складник рекреаційної діяльності проявляється не тільки в комерційній спрямованості, а й у посиленні її соціальної та економічної ролі (реставрація пам'яток історії та культури, природоохоронні заходи, реконструкція матеріально-технічної бази, освітянська та виховна робота засобами рекреації тощо), що свідчить про гуманістичну спрямованість рекреації. Тому сьогодні переосмислюється роль і значення рекреації у людській життєдіяльності – від “примх багатих гультяїв” через рекреацію, особливо туризм, як ефективну галузь господарства зовнішньоекономічного спрямування – до рекреації і туризму як соціокультурного явища.

Сьогодні рекреація як вид економічної діяльності не має чіткого організаційно-економічного структурування на різних управлінських рівнях. В Україні створено Державну туристичну адміністрацію, а в окремих обласних державних адміністраціях – управління або відділи у справах рекреації та туризму. Рекреація як вид господарської діяльності не узгоджена ні з чинною системою державної статистики, ні з нинішньою структурою державного управління.

Питання для самоконтролю

1. На що спрямована рекреація з початку XIX ст. до початку ХХ ст. і чому?
2. Які особливості характеризують розвиток рекреації в період з початку ХХ ст. до другої світової війни?
3. Зробіть висновок про розвиток рекреації в Україні впродовж перших трьох етапів (з передісторії рекреації до розвитку соціальної (масової) рекреації як способу активного проведення дозвілля).
4. Які чинники зумовили бурхливий розвиток рекреації у період після другої світової війни до 90-х років ХХ ст.?
5. Схарактеризуйте розвиток рекреації і туризму з 90-х років ХХ ст. до нашого часу за світовими регіонами.
6. Які взаємопов'язані напрямки характерні для сучасних глобальних проблем розвитку рекреації і туризму?
7. Зробіть прогноз розвитку рекреації і туризму у світі до 2020 року.
8. На чому ґрунтуються національний ринок рекреаційно-туристичних послуг України?
9. Схарактеризуйте, як змінювалося співвідношення між потоками в'їзного (іноземного) і виїзного (зарубіжного) туризму впродовж останніх 10 років?
10. Як змінюється мотиваційна структура зарубіжного туризму в незалежній Україні й чому?
11. На що спрямована рекреаційно-туристична політика України на ринку міжнародного туризму?
12. Якою є стратегічна мета розвитку рекреації і туризму в Україні?
13. Як науково-технічний прогрес впливає на роль рекреації у відновленні робочої сили?
14. Порівняйте пасивний (екстенсивний) відпочинок з активним (інтенсивним) відпочинком.
15. Назвіть функції рекреації. Що для них характерно?
16. Наведіть приклади рекреаційно-лікувальних і рекреаційно-оздоровчих типів заняття. Які чинники необхідні для їхньої реалізації?
17. Які аспекти організації рекреаційної діяльності передбачають медико-біологічні функції рекреації?
18. У чому проявляється соціально-культурна функція рекреації коли йде прискорення культурного обміну та інноваційних процесів у культурі?
19. Як економічні функції рекреації пов'язані з медико-біологічними і соціально-культурними функціями?
20. Назвіть економічні шляхи задоволення рекреаційних потреб. Схарактеризуйте принципи взаємозамінності й взаємодоповненості.

Тема 1. Рекреаційна географія як наука

Мета: Визначити завдання, методи дослідження рекреаційної географії; надати характеристику об'єкта, предмета рекреаційної географії, засвоїти основні поняття

План

- 1.1 Об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження рекреаційної географії
- 1.2 Зв'язок рекреаційної географії з іншими науками
- 1.3 Основні поняття рекреаційної географії
- 1.4 Концепції розвитку територіальних рекреаційних систем – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

1.1 Об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження рекреаційної географії

Рекреація є однією з галузей господарства, яка має найбільш динамічні та стабільні показники розвитку. В усьому світі активно іде процес формування цієї галузі народного господарства, яка опирається на певне сполучення ресурсів, має свої кадри, зв'язки з іншими галузями й дає відчутний соціально-економічний ефект.

Бурхливий розвиток рекреаційної діяльності й значна складність проблем, пов'язаних із цим глобальним явищем, потребують застосування вчених різних областей для вивчення цього явища і вироблення практичних рекомендацій. У ході розгортання наукових досліджень чітко виявилася «географічність» проблем рекреації, оскільки рекреаційна діяльність диференційована територіально й органічно зв'язана із властивостями географічного середовища.

Широкий діапазон географічних рекреаційних проблем обумовив таке положення, при якому їхнє вивчення й нагромадження фактичного матеріалу розгорнулося одночасно в рамках таких географічних дисциплін, як: фізична географія, економічна географія, географія населення, медична географія й країнознавство, курортологія та ін.

Міждисциплінарні дослідження рекреаційних проблем у сучасних умовах перетворення інтеграції наукових знань із тенденції в закономірність прискорили процес виявлення специфічного об'єкта наукового пізнання й формування на його основі предметної сутності географічної дисципліни – рекреаційної географії.

Вітчизняна наука «рекреаційна географія» виникла наприкінці 60 – х початку 70- х років ХХ ст. на стику економічної, фізичної, медичної географії й географії населення. У багатьох країнах Європи й Америки частковий аналог рекреаційної географії відомий за назвою «географія туризму й відпочинку», «географія вільного часу», «географія дозвілля». Сучасна рекреаційна географія значною мірою спирається на теоретичну базу, напрацьовану географами радянського періоду – Ю. О. Веденіним, М. С. Мироненком, О. О. Мінцем, Л. І. Мухіною, І. І. Пірожником, І. Д. Родичкиним, В. С. Преображенським, І. Т. Твердохлєбовим, П. Г. Царфісом. Серед українських науковців значний внесок у розвиток цієї науки зробили М. В. Багров, Л. О. Багрова, О. О. Бейдик, В. Г. Боков, М. І. Долішній, В. К. Євдокименко, М. П. Крачило, В. Б. Кудрявцев, П. О. Масляк, В. І. Мацола, В. І. Ставійчук, Н. В. Фоменко, О. І. Шаблій, В. М. Шумський, І. М. Яковенко та ін.

Значна роль географії в рішенні питань, пов'язаних з рекреацією, пояснюється тим, що рекреаційна діяльність територіально диференційована й тісно пов'язана з використанням природних факторів. Саме вивченням територій, на яких відбувається рекреаційна діяльність, оцінкою природних умов і ресурсів для рекреаційних цілей, розробкою заходів по збереженню й поліпшенню природного середовища займається загалом рекреаційна географія.

Залучаючи в сферу рекреаційної діяльності природні об'єкти, культурні комплекси, технічні системи, людина формує особливі системи, які служать задоволенню його рекреаційних потреб і називаються рекреаційні системи (РС).

Гіпотезу про рекреаційну систему (РС) як об'єктивну й соціальну за своєю функціональною сутністю утворення вперше було висунуто В. С. Преображенським. У системі народного господарства РС становить одну з підсистем, що виступає як щось ціле, що має певний набір суспільно необхідних рекреаційних функцій. У цьому плані РС виступає як рівнозначна із системами матеріального виробництва (промислова, сільськогосподарська, аграрно-промислова, транспортна) і системами невиробничої сфери. Територіальний характер рекреаційної діяльності обумовив появу і використання терміну територіальна рекреаційна система (ТРС), яка виступала об'єктом вивчення рекреаційної географії. Відповідно предметом вивчення рекреаційної географії були закономірності формування і розвитку ТРС. Територіальна рекреаційна система – соціальна географічна система, яка складається із взаємозалежних підсистем: природних і культурних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, органа керування, групи відпочиваючих (рекреантів), що характеризується як функціональною (стан підсистем визначається соціальною функцією системи в цілому), так і територіальною цілісністю.

Але з часом поняття «рекреація» зазнало значних змін і значно розширилося. Від визначення рекреації як відновлення сил людини, втрачених в процесі трудової діяльності, воно переросло в комплексне поняття, яке включає: короткотривалий відпочинок, туризм і різні його форми, лікування, різноманітні види діяльності людей під час відпочинку та їх сполучення, які можливо здійснювати на конкретних пристосованих для цього територіях. Цей термін також використовується і для позначення відповідної галузі господарства. Саме тому в сучасних наукових публікаціях фігурує більш широке ставлення до визначення об'єкту і предмету рекреаційної географії, які умовно можна назвати економіко-географічно – орієнтовані і соціокультурно-орієнтовані підходи.

При економіко-географічному підході об'єктом вивчення рекреаційної географії виступає просторово-територіальні форми організації рекреаційного господарства певних територій різного таксономічного рангу, а предметом – територіальна організація рекреаційного господарства на певній території як однієї системи, що складається з різномірних, але просторово взаємопов'язаних елементів, які діють як єдине ціле.

При соціокультурному підході об'єктом вивчення рекреаційної географії виступають об'єкти і суб'єкти рекреації в різноманітних соціокультурних утвореннях. При цьому під об'єктами рекреації розуміють матеріальні предмети, системи, процеси і явища, а також стандарти, які є умовами реалізації різноманітної рекреаційної діяльності людини. Під суб'єктами рекреації розуміють людей, які займаються рекреаційною діяльністю. Відповідно до цього предметом рекреаційної географії виступає вивчення просторових закономірностей і особливостей поведінки людей в процесі рекреаційної діяльності і розміщення рекреаційних об'єктів.

Узагальнюючи всі розглянуті підходи, зазначимо, що на сучасному етапі **об'єктами** вивчення в рекреаційній географії виступають:

- Специфічні комплекси, які складаються з певного набору

взаємопов'язаних елементів (територіальні рекреаційні системи, територіальні рекреаційні комплекси, соціокультурні системи, рекреаційне господарство в цілому);

- Окремі елементи (процеси і явища) і властивості оточуючого середовища різного генезису (природні, природно-антропогенні, соціально-економічні, історико-культурні), які можуть виступати в якості умов і ресурсів рекреаційної діяльності і бути як лімітуючими, так і реалізуючими її;

• Власне рекреанти, рекреаційні потоки, їх характеристики. **Предметом** вивчення є – мотивація і поведінка людей при проведенні рекреаційної діяльності, розповсюдження та використання різноманітних рекреаційних ресурсів та відповідна ним територіальна організація рекреаційного господарства в рамках територіальних рекреаційних утворень різних типів і рангів.

Суб'єктами рекреаційної географії виступають людина як продуцент рекреаційних потреб, окремі групи рекреантів, специфічні системи та їх окремі підсистеми та елементи, рекреаційна галузь.

Все це обумовлює використання трьох основних підходів при вивченні рекреаційної географії:

- середовищний підхід (вивчаються фізико-географічні та економіко-географічні основи рекреаційної діяльності);
- діяльнісний підхід (вивчається характер і особливості діяльності людей під час відпочинку);
- суб'єктивний підхід (вивчається сприйняття людиною рекреаційного середовища і його особливості).

Таким чином, **рекреаційна географія** – це комплексна географічна наука і навчальна дисципліна, яка вивчає територіальну організацію рекреаційного господарства та особливості рекреаційної діяльності людини в межах певних територій – територіальних рекреаційних систем різних типів і рангів. В основному рекреаційна географія досліджує:

- Закономірності формування, функціонування, динаміки, розміщення та типологію ТРС;
- Властивості ТРС та її окремих елементів;
- Рекреаційну діяльність її види і форми та територіальну диференціацію рекреаційних потреб населення;
- Рекреаційні міграції населення;
- Рекреаційні ресурси, методи їх оцінки та використання;
- Екологічні наслідки рекреаційної діяльності та принципи рекреаційного природокористування;
- Розробляє принципи оптимального функціонування рекреаційного господарства.

Основне конструктивне завдання даної науки – обґрунтування й реалізація рекреаційного районування з метою визначення рекреаційних функцій території при географічному поділі праці в сфері рекреації й туризму, для координації розвитку відповідних галузей економіки, оптимального використання різних видів рекреаційних ресурсів.

Фактично можна виділити чотири основні напрямки дослідження рекреаційної географії, які забезпечують розв'язання певних науково-практических завдань:

- 1) Теоретичний – виявлення закономірностей формування, функціонування, розвитку, розміщення, типологію та властивості ТРС; окремі елементи ТРС; розробка та вдосконалення принципів і критеріїв рекреаційного районування; класифікація видів і форм рекреаційної діяльності; класифікація рекреаційних ресурсів; вдосконалення понятійно-термінологічного апарату;
- 2) Методичний – вдосконалення та розробка нових методів вивчення та проектування ТРС, визначення параметрів дослідження, технології та методики оцінки територіальних рекреаційних систем та їх окремих елементів;
- 3) Конструктивний – прогнозування розвитку рекреаційного господарства; проведення рекреаційного районування; розробка територіально-диференційованих норм рекреаційного навантаження
- 4) Інформаційний – акумулює інформацію щодо окремих рекреаційних районів і територій, відслідковує відповідні зміни.

Основні напрямки рекреаційних досліджень в Україні:

- оцінка рекреаційних ресурсів держави та складання відповідного кадастру;
- визначення рекреаційної ємності територій;
- рекреаційне районування;
- прогнозування розвитку рекреації та оптимізація функціонування рекреаційного господарства в Україні;
- розробка та впровадження заходів щодо підвищення рекреаційного потенціалу;
- вивчення внутрішнього та зовнішнього попиту на рекреаційні послуги.

Відповідно рекреаційна географія належить до сімейства суспільних спеціальних географічних наук, у яких цільова функція об'єкта та предмета вивчення може бути визначена як соціальна.

Основними методами даної науки є такі загальновизнані наукові методи системи географічних наук, як: історичний, порівняльний, картографічний, аналітико-статистичний, експедиційних досліджень, методи інформаційних технологій та математичного моделювання. Соціальний характер предмета дослідження обумовлює застосування в рекреаційній географії способів і прийомів, що зложилися в інших суспільних (балансовий, соціологічних опитувань і анкетувань, психологічного вимірювання тощо) і медико-біологічних науках. Подальший розвиток цієї науки, її диференціація та поглиблення завдань дослідження зумовлюють появу нових методів і розробку нових комплексних методик.

1.2 Зв'язок рекреаційної географії з іншими науками

В рекреаційній географії діяльність людини під час відпочинку посідає центральне місце, але при цьому рекреаційна географія визначається як комплексна наука, яка існує на стику соціології, географії, економіки, культурології, екології, саме тому має тіsnі міждисциплінарні зв'язки з іншими науками.

Рекреаційна географія є географічною наукою, оскільки вона тісно пов'язана і з науками географічного циклу: з економічною географією, географією населення, фізичною географією, медичною географією, екологією.

Економічна географія розглядає рекреаційну діяльність, туризм, ТРС як елемент господарської системи, як галузь господарства, вивчає вплив рекреації на територіальну структуру країни, району. Займається районуванням туризму, обґруntовує ємність рекреаційних районів з урахуванням попиту й економічної ефективності, визначає оптимальний ступінь екстенсивності й інтенсивності використання території з погляду економічної доцільності, оптимізує територіальну організацію обслуговування в рекреаційних районах, розв'язує питання міжгалузевої «конкуренції» у районах розвитку туризму.

Географія населення розглядає вплив рекреаційної діяльності на систему розселення. Відомо, що туризм є значним містоутворюючим фактором сучасності. Географія населення вивчає рекреаційні потоки – своєрідні міграції населення.

Фізична географія займається оцінкою природних рекреаційних ресурсів, визначає стійкість природних комплексів (ландшафтів) до рекреаційних навантажень, вивчає такі важливі властивості територіальних природних комплексів, як рекреаційна комфортність і ємність.

Екологія розробляє питання, пов'язані з охороною природи у зв'язку з розвитком рекреації, тобто питання підтримки стійкості живої природи в умовах масового туризму.

Медична географія вивчає вплив природного середовища й региональних умов життя, праці й відпочинку на здоров'я населення, а також географічне поширення окремих хвороб. Її належить ключова роль у вивчені медико-біологічних аспектів рекреаційної діяльності. Особливо важлива її роль у вивчені психофізіологічної комфортності відпочинку й туризму, медико-біологічної ефективності рекреації в тому або іншому районі.

Разом з тим рекреаційна географія користується результатами та методами інших географічних наук, таких як геоекологія, метеорологія, кліматологія, гідрологія, геоморфологія, картографія та іншими.

Вивченням проблем рекреаційної діяльності в різних аспектах займаються й інші науки. Рекреаційна географія широко користується результатами досліджень соціології, соціальної психології, загальної психології й фізіології людини. У цьому плані особливо важливі результати соціологічних досліджень з таких питань, як структура використання вільного часу, обсяг і структура рекреаційних потреб для різних соціальних і вікових груп людей.

Рекреаційна географія спирається на результати досліджень тих розділів економіки, які вивчають споживчі види людської діяльності як складову частину

всього суспільного відтворення. Важливість наукового співробітництва з останніми обумовлена тим, що в остаточному підсумку економічні можливості суспільства визначають масштаби й структуру організації рекреаційної діяльності, розвиток її матеріально-технічної бази, регулюють співвідношення між рекреаційними потребами й сукупністю вироблених рекреаційних товарів і послуг.

Тісні зв'язки має рекреаційна географія з такими науково-прикладними дисциплінами, як районне планування, містобудування, які в ході районно-планувальних і проектних робіт вирішують проблеми регіонального планування й організації місць відпочинку. Рекреаційна географія разом з іншими географічними науками озброює районних планувальників і проектувальників комплексом знань про географічну ситуацію в конкретному проектованому районі.

Становлення рекреаційної географії дало розвиток новим науковим напрямкам, таким як географія туризму, регіональна рекреаційна географія, географія сфери обслуговування, рекреаційна архітектура, рекреаційна соціологія, рекреаційна психологія тощо.

1.3 Основні поняття рекреаційної географії

До основних понять рекреаційної географії належать насамперед такі: рекреалогія, рекреація, відпочинок, вільний час, туризм, рекреаційний потенціал, рекреаційна територія, рекреаційний об'єкт, визначення яких наводяться в даному підрозділі, та ряд інших – рекреаційна діяльність, рекреаційні ресурси, рекреаційне районування, рекреаційна система, рекреаційне природокористування, які детально розглядаються в наступних розділах підручника.

Рекреалогія (від лат. *recreo* – відновлюю та грец. *logos* – вчення) – галузь знань про причини й способи здійснення рекреаційної діяльності як невід'ємної складової частини життя кожної людини й суспільства в цілому, соціально-культурні, економічні, антропо-екологічні механізми організації цієї діяльності і її наслідків.

Для рекреаційної географії важливо розкрити характер і зміст діяльності людини під час відпочинку. Саме поняття «рекреація» краще й повніше відбиває зміст цього роду виборчої життєдіяльності людей.

Поняття «рекреація» являє собою сукупність етимологічних значень двох іноземних слів: від лат. *recreatio* – відновлення й франц. *recreations* – розвага, відпочинок, зміна дії, що виключають трудову діяльність і характеризують простір, пов'язаний із цими діями. Існує багато визначень поняття «рекреація», проте найбільш вживані в сучасній науковій літературі є такі:

- різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола потреб як особистісних так і соціальних. Зокрема, розвиток навичок міжособистісного спілкування, підвищення трудового й культурного потенціалу суспільства, формування нових рис і якостей особистості, навичок сприйняття природних і культурних цінностей;

- процес відновлення фізичних, духовних і нервово – психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час;

- це сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної й культурно-довільної діяльності людей на спеціалізованих територіях.

Виходячи з вище наведених визначень, відзначимо, що **рекреація** – це широке коло специфічних видів діяльності людей, спрямованих на відновлення фізичних і духовних сил, реалізація яких проходить на спеціалізованих територіях (як в межах, так і поза межами постійного проживання) і здійснюється у вільний час. Відповідно **рекреант** – особа, яка відновлює свої розумові, духовні та фізичні сили на спеціалізованих територіях.

Рекреацію за її тривалістю умовно можна розділити на щоденну, короткочасну з поверненням на ночівлю у місця постійного проживання і без повернення (рекреація у вихідні дні наприкінці тижня, уік-енд), й тривалу з ночівлею поза місцем постійного проживання. Повсякденна рекреація здійснюється на територіях первісного житла, дозвільних і спортивних центрах, паркових і пляжних зонах. Територіально короткочасна рекреація обмежується

міською і приміською зоною в радіусі одно-двогодинної пішохідної або транспортної доступності, а здійснення тривалої рекреації територіально практично не обмежено. За цією ознакою щоденна і короткочасна рекреація з поверненням на ночівлю в місце постійного проживання збігається з таким поняттям як відпочинок, а тривала рекреація з ночівлею поза місцем постійного проживання за своєю суттю відповідає туризму.

Відпочинок (дозвілля) – це специфічна діяльність людини, не спрямована на задоволення нагальних потреб; будь-яка діяльність (або бездіяльність), спрямована на відновлення сил людини. Людина відпочиває щодня, у вихідні дні, свята, під час відпустки та тоді, коли досягла пенсійного віку. Відпочинок носить індивідуальний характер і залежить від віку, професійної приналежності, освіти та інших характеристик особистості. Але зміни у ставленні та варіантах проведення відпочинку відбуваються і на рівні суспільства в цілому, що залежить від стадії його розвитку, традицій, моди.

Складність такого явища, як туризм, характеризується наявністю великої кількості визначень, які постійно еволюціонують. Відповідно в науковій літературі склалися різні підходи до визначення туризму: юридичний, статистичний, економічний, соціальний, галузевий. У зв'язку з цим необхідно виявити основні складові ознаки цього поняття:

1. Тривалість туристської поїздки.

На відміну від подорожей, туризм – це переміщення людей у досить короткі проміжки часу. Тривалі подорожі відбуваються лише одиницями індивідуумів. Туризм же – масове явище ХХ століття, що одержало свій розвиток у чинність сформованої в розвиненому суспільстві політико-економічної ситуації. За статистикою, найбільшу частку займає туризм вихідного дня (2-3 дні), далі йдуть нетривалі туристські поїздки (6-7 днів), значно меншу частку займають 12-денні тури. Всі інші, тривалиші, туристські поїздки випадають зі статистики через не значимість своєї питомої ваги в загальній масі. Взагалі можна визначити тривалість туристської поїздки від 24 годин до 6 місяців.

2. Важливою категорією визначення також є місце постійного проживання (місце проживання) і місце тимчасового відвідування. Туризм передбачає виїзд людей з місця свого постійного проживання в іншу місцевість в своїй країні або іншу країну. Переміщення в межах місцевості постійного проживання, наприклад, щоденні поїздки на роботу, не можуть бути віднесені до туризму. У країні, де є правовий інститут прописки, це – місце прописки, яке реєструється відповідними службами державної влади, що регулює міграцію населення.

Місце тимчасового відвідування. Турист повинен обов'язково відвідати іншу країну або місцевість у своїй країні, відмінну від місця свого постійного проживання і обов'язково вибути з цього місця.

3. Найважливішою категорією є мета туризму. Головні цілі туризму: відпочинок, розваги, оздоровлення, лікування, пізнання, освіта, заняття спортом, професійно-ділові цілі, релігійні цілі.

4. Відстань. Важливим для визначення критеріїв туризму є відстань, на яку повинен від'їхати подорожуючий від свого звичайного місця проживання. Вона повинна бути адекватною, для того щоб цей індивідуум взяв ночівлю. Ночівля –

головна ознака туризму є критерій віднесення мандрівника до категорії туристів.

5. Заборона заробляти гроші у відвідуваному місці. Турист не має права заробляти гроші в місці свого тимчасового відвідування з місцевого джерела. Це положення не обмежує можливості туристів одержувати гроші з інших джерел, що не належать по економічних й адміністративних показниках, місць. Це дуже важлива ознака, відповідно до якої туристами є всі відрядні й ділові особи.

З урахуванням вище наведених ознак, **туризм** визначається як тимчасовий виїзд людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або місцевість у межах своєї країни з метою оздоровлення, пізнання, професійно-ділових та інших цілях, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години до одного року й із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

В цілому рекреація виконує ряд важливих функцій, які поділяються на 4 основні групи:

- 1) медико-біологічна;
- 2) соціально-культурна;
- 3) економічна;
- 4) виховна.

Медико-біологічна функція полягає в санаторно-курортному лікуванні й оздоровленні. Оздоровлення – один із шляхів вирішення проблеми виробничого й позавиробничого психологічного стомлення людини. Лікування – відновлення здоров'я людини під час та після перенесеного захворювання.

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні або духовні потреби – це потреби пізнання в найширшому його аспекті: пізнання навколошнього світу й свого місця в ньому, пізнання змісту й призначення свого існування. Рекреаційна діяльність відкриває широкі можливості для духовного спілкування людини з природними, культурно-історичними й соціальними цінностями не тільки своєї країни, але й усього світу. На сьогодні часто спостерігається поєднання пізнавальних і розважальних функцій рекреації, наприклад, функціонування пізнавально-розважальних центрів.

Серед економічних функцій рекреації варто виділити декілька основних:

1. Головне місце посідає просте й розширене відтворення робочої сили. Завдяки рекреації підвищується здатність людини до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тонусу.

2. З економічної точки зору важлива роль рекреації як нової форми споживчого попиту на специфічні товари й послуги. Розвиток рекреації сприяє формуванню цілої сфери господарської діяльності, що розширює асортимент продукції, як традиційних галузей промисловості так і сільського господарства. Наприклад, виробництво туристського спорядження, одягу, готельної меблі і встаткування, товарів туристського попиту (карти, буклети, парасолі, листівки, окуляри тощо), розвиток сувенірної промисловості.

3. Завдяки розвитку рекреації відбувається прискорений розвиток

господарської структури певного регіону країни, збільшення надходжень до бюджету.

4. Розвиток рекреації веде до розширення сфери застосування праці, тобто збільшенню зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування у галузях, пов'язаних з рекреацією прямо й побічно. Роль економічної функції рекреації постійно зростає.

Рекреація є важливим засобом виховання. Туризм у багатьох країнах, як правило, із самого початку свого зародження був пов'язаний з патріотичним рухом, з вихованням у населення любові до батьківщини на основі знайомства із природою, історичним минулим. Велика роль туризму полягає в інтернаціональному вихованні, толерантному ставленні народів один до одного, в зміцненні міжнародних зв'язків, сприяє зближенню націй.

Час є необхідною умовою зайняття рекреаційною діяльністю. Весь фонд часу людини розподіляється на робочий та позаробочий. В свою чергу позаробочий час складається із чотирьох різних функціональних груп: 1) час для поїздки на місце роботи; 2) час для задоволення природних потреб; 3) час для домашньої праці й побутових потреб; 4) час для фізичного, інтелектуального розвитку й відпочинку. Ця частина позаробочого часу суті являє собою вільний час.

Вільний час є головною умовою здійснення рекреаційної діяльності. Вільний час – динамічна категорія, що вміщує риси певної епохи, соціальної групи; вільний час змінюється як за обсягом, так і за змістом. На сьогодні частка вільного часу складає у середньому 18-20%. За циклічністю розрізняють щоденний (40 %), щотижневий (виходні дні наприкінці робочого тижня – 35 %), щорічний (відпустка – 8 %) і пенсійний вільний час (13 %) та перерви в роботі (4%).

Структура використання позаробочого часу мінлива. У суспільстві розвиваються два паралельних, але протилежно спрямованих процеси. Так, простежується стійка тенденція зменшення витрат позаробочого часу на домашню працю за рахунок розвитку сфери обслуговування і громадського харчування, широке застосування побутової техніки, а це в свою чергу, призводить до того, що більше часу залишається на відпочинок.

Зворотний процес можна спостерігати у зв'язку з підвищеннем інтенсивності праці. Високий ритм роботи, величезний обсяг інформації, автоматизація і комп'ютеризація праці, необхідність постійного підвищення кваліфікації викликає у робітників надмірну втому, відчуження по відношенню до виконуваної роботи, а часто й стрес. Вочевидь, що працюючим стає необхідна більша кількість часу на відновлення психофізіологічного і інтелектуального стану.

Крім того, на використання вільного часу значний вплив має так званий процес трансформації суспільної свідомості. Даний процес західноєвропейські дослідники назвали переходом від «суспільства робочого часу до суспільства вільного часу», який проявляється у зміні теоретичної концепції вільного часу та змін в системі духовних цінностей.

Історично розрізняють три фази розвитку концепції вільного часу:

- у 50-ті роки ХХ ст. домінувала орієнтація на використання вільного часу як засобу відновлення фізичних і духовних сил виключно з метою продовження плідної праці; у 60-70-ті роки ХХ ст. вільний час використовується на споживання матеріальних благ, які забезпечуються зростаючим добробутом суспільства (придбання товарів, нерухомості, предметів розкоші);

- починаючи з 80-90 – х років ХХ ст. явною стає тенденція до гедонізації (від грец. *hedone* – задоволення) вільного часу – отримання задоволення, фізичне й емоційне розвантаження, зміна оточуючого середовища і діяльності визначають основний сенс проведення вільного часу. Тобто споживання благ цивілізації не заради необхідності і не як самоціль, а заради насолоди життям. Суспільство так само продовжує більше споживати, але тепер це в меншому ступені стосується матеріальних благ і більше орієнтовано на отримання вражень, пізнання.

Зміни в системі духовних цінностей особистості можна охарактеризувати такими рисами:

- орієнтація на насолоду життям: життя повинно приносити задоволення, відпочинок – це можливість для самореалізації особистості, а робота – необхідний засіб підтримання високого рівня життя. Гедонізм передбачає зростання попиту на враження і зміну вражень, причому найбільшу значимість має процес, а не об'єкт отримання задоволення.

- екстраверсія – поворот до альтернативної культури, звернення до зовнішнього світу, відкритість суспільства по відношенню до альтернативних культур, спілкування, нові соціальні контакти і знайомства.

- екологізація мислення – усвідомлення вразливості оточуючого природного середовища та його єдності з людським суспільством. Усвідомлення вичерпності природних ресурсів, негативного впливу розвитку промисловості і урбанізації на всі складові оточуючого середовища спонукає людство до обмеження і раціоналізації використання всіх видів ресурсів, застосування нових «м'яких» технологій.

В контексті розвитку психології вільного часу і зміни в системі духовних цінностей особистості змінилося місце і роль рекреації в структурі потреб суспільства – рекреація стала нагальною потребою всіх членів суспільства. Відповідно змінився і характер цих потреб – від примітивних до більш піднесених, від простого відновлення сил – до способів реалізації людиною своїх індивідуальних емоційних і інтелектуальних потреб. У зв'язку з чим в усьому світі спостерігається стрімке урізноманітнення видів рекреаційних занять релаксаційного, освітнього, інтелектуального, екстремального, активного, екологічного характеру.

Рекреаційна територія (акваторія) – складова земельного фонду (водного простору), що використовується в туризмі, лікуванні й відпочинку. Виділяють такі функціональні типи рекреаційних територій: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізновальний. В Україні всі території, які резервуються для рекреаційних потреб залежно від власника земельної ділянки, підрозділяються на приватні й державні; по використанню для оздоровлення населення на місцевості національного, обласного (регіонального), районного значення. За призначенням розрізняють дві групи рекреаційних територій:

короткочасної й тривалої рекреації. У межах територій тривалої рекреації виділяють рекреаційні території: урбанізовані на базі курортних населених пунктів або курортних агломерацій (Велика Ялта, Алушта, Славське); міжселенні території (Національні природні парки), проміжні (ареали відпочинку, сільські місцевості, дачні селища). Місцями короткочасної рекреації є лісопарки, гідропарки, лугопарки, приміські ліси. Відповідно до часового фактора виділяють постійні, сезонні й тимчасові рекреаційні території.

З поняттям рекреаційна територія тісно пов'язані такі поняття, як рекреаційне освоєння й рекреаційна освоєність. **Рекреаційне освоєння** – це багатобічний процес пристосування території для тих або інших видів рекреаційних занять і їхніх комбінацій. **Рекреаційна освоєність території** – це досягнутий рівень господарського потенціалу рекреації в процесі територіального поділу праці; стан розвитку рекреаційної функції на певній території (акваторії) за певний період. Характеризується насиченістю території елементами рекреаційної інфраструктури, рекреаційним навантаженням, ступенем розвитку рекреаційного господарства. Рекреаційне освоєння території є наслідком процесу рекреаційного освоєння території, акваторії або іншого середовища, ступінь якого характеризується відносними (порівняно з іншими територіями) і абсолютнонimi (показники насиченості певної території об'єктами рекреаційного господарства) даними. Рекреаційне освоєння території вкрай нерівномірне через відмінності ресурсно-рекреаційної бази й попиту на рекреаційні послуги.

1.4 Концепції розвитку територіальних рекреаційних систем

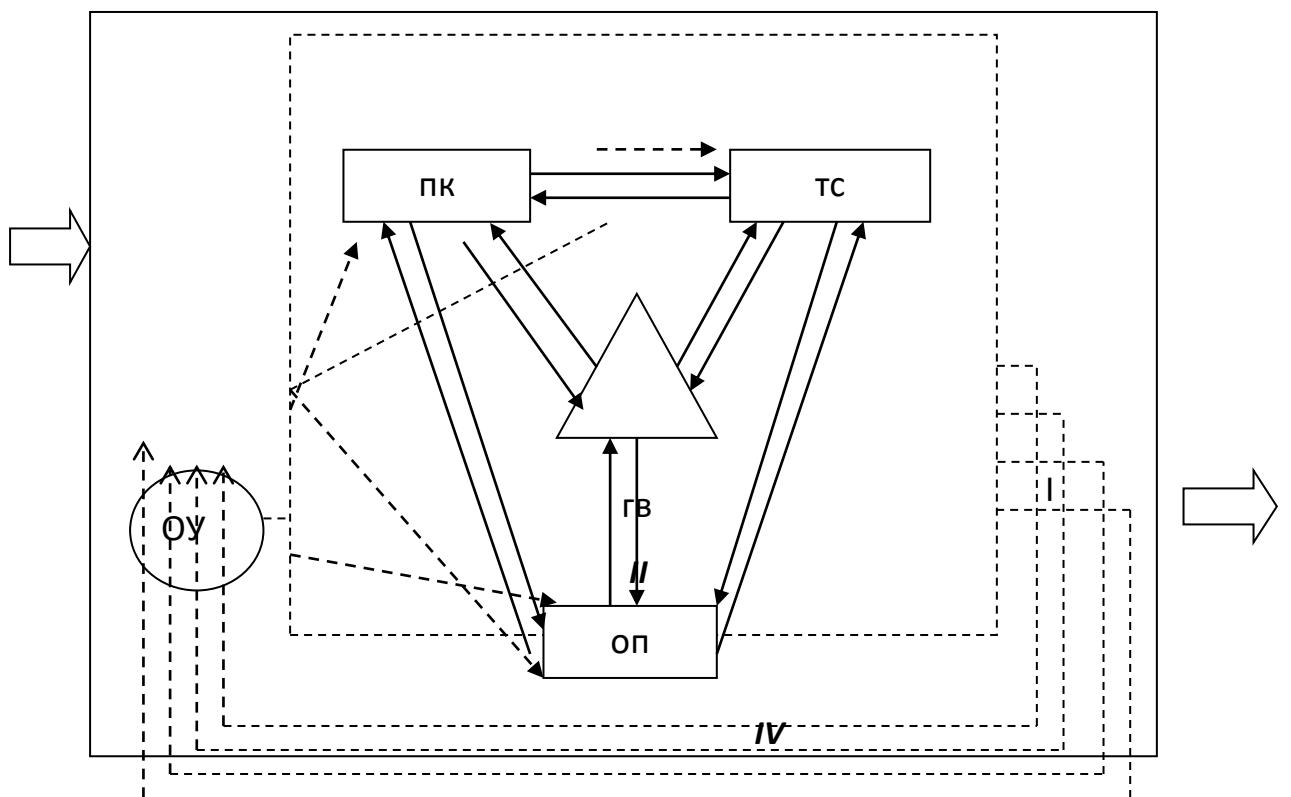
Теоретичні основи ТРС розроблялися в працях М. Бочварова, Ю. Веденіна, І. Зоріна, П. Лиханова, М. Мироненка, Л. Мухіної, В. Преображенського, І. Твердохлєбова та інших учених.

Базисна модель ТРС була створена В. Преображенським та Л. Мухіною. Згідно з нею, ТРС складається з певної кількості елементів, пов'язаних прямыми та зворотніми зв'язками. Складниками цієї системи є група відпочивальників, природні та культурні комплекси, технічні системи, обслуговуючий персонал, орган управління (рис. 1.1). Відповідно до цієї концепції, ТРС мають територіальний характер і можуть розглядатися як один із найбільших класів соціальних географічних систем.

З часом (зважаючи на зміну умов господарювання, прогрес науки тощо) зв'язки між складниками ТРС змінюються, набувають іншого змісту та значення її підсистеми, тому намагання науковців переосмислити класичну модель ТРС залишаються актуальними. Насамперед варто зазначити, що ТРС – система відкрита, має "вхід" (суспільні потреби) і "вихід" (показники ефективності виконання нею своїх функцій).

Так, В. Павлов, Л. Черчик, уточнивши, доповнивши й адаптувавши модель ТРС до ринкових умов господарювання, змінили назви підсистем і виділили їх в окремі елементи системи ("природні та культурні комплекси" змінили на "рекреаційні ресурси та умови", "група відпочивальників" на "рекреанти", "технічні системи" на "матеріально-технічна база рекреаційної галузі" та "рекреаційна інфраструктура", "орган управління" на "управлінські системи"), без зміни залишилась назва підсистеми "обслуговуючий персонал". До того ж всі елементи (у тому числі й "управлінські системи") та зв'язки між ними вчені розглядають як рівноцінні (рис. 1.2).

Центральною підсистемою ТРС є "рекреанти", які визначають вимоги до інших елементів ТРС. Ця підсистема характеризується обсягом і структурою рекреаційних потреб, вибірковістю і географією туристичного попиту, сезонністю і різноманітністю рекреаційних потоків. Потреби формуються під впливом таких чинників, як вік, стать, соціальна належність, традиції, релігійні та національні особливості, уподобання, стан здоров'я. Вибірковість і потреби визначають основну функцію ТРС.

ГВ – група відпочивальників

ОП – група обслуговуючого персоналу

ПК – природні та культурні комплекси

ОУ – орган управління

ТС – технічні системи

зовнішні зв'язки системи

зв'язки між підсистемами

команда управління

—> інформація про стан підсистем:

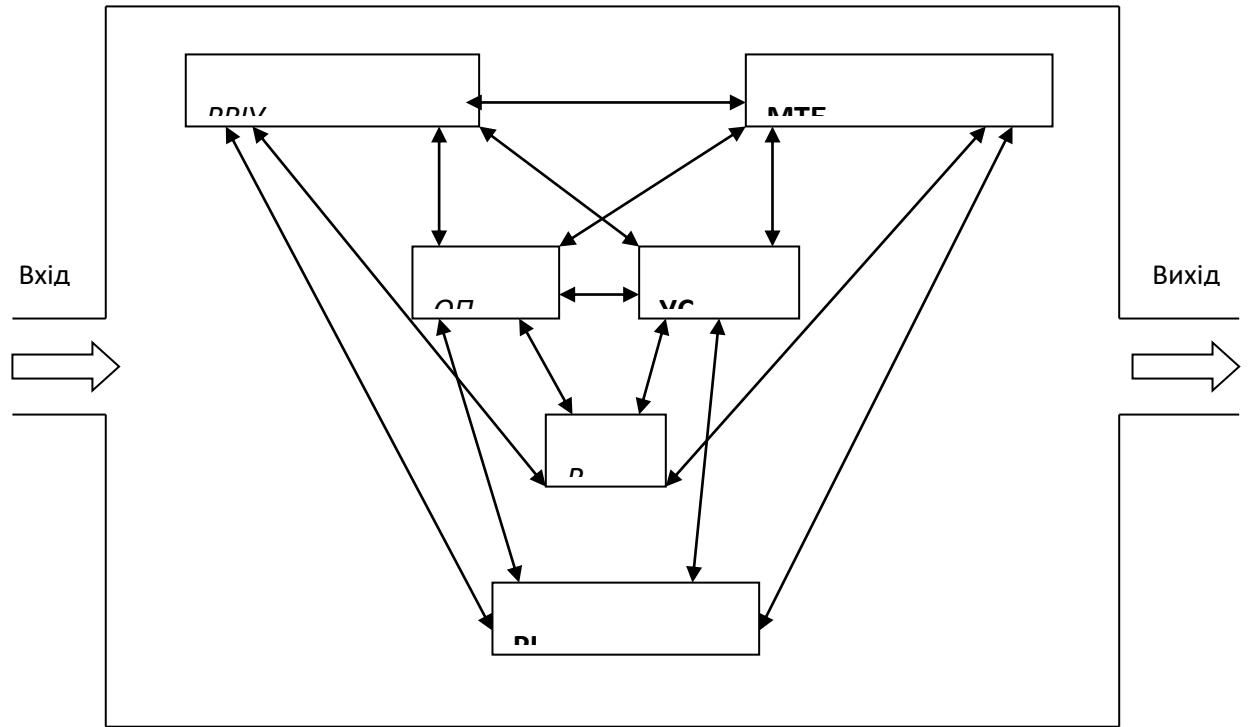
I – про задоволеність відпочивальників

II – про ступінь збереження відповідності природних комплексів вимогам відпочинку

III – про ступінь збереження корисних властивостей і можливостей технічних систем

IV – про стан обслуговуючого персоналу

Рис. 1.1. Схема рекреаційної системи

РРІУ – р

МТБ – матеріально-технічна база рекреаційної галузі

РІ – рекреаційна інфраструктура

ОП – обслуговуючий персонал

УС – управлінські системи

- ↔ - внутрішні зв'язки між елементами ТРС
 → - зовнішні зв'язки ТРС

Рис. 1.2. Модель територіальної рекреаційної системи

Підсистема "рекреаційні ресурси та умови" є визначальною при створенні ТРС. Варто зауважити, що утворювальну функцію може виконувати лише поєднання природних і антропогенних ресурсів і умов на певній території. Ця підсистема характеризується певною місткістю, надійністю, комфортністю, стійкістю, обсягом експлуатаційних запасів, площею поширення, періодом експлуатації, багаторазовістю використання ресурсів у процесі обслуговування рекреантів.

Матеріально-технічна база (МТБ) та інфраструктура рекреації забезпечують життєдіяльність рекреантів (послуги розміщення, харчування, транспорт) та специфічні рекреаційні потреби (послуги лікаря, оздоровлення, екскурсійне, культурне, побутове обслуговування). Ці елементи характеризуються місткістю, різноманітністю, надійністю, комфортністю, завантаженістю, екологічністю, рівнем експлуатаційної (технологічної) та інженерно-будівельної підготовленості.

Обслуговуючий персонал виконує функцію рекреаційного та побутового обслуговування рекреантів і виробничо-технологічного забезпечення рекреаційних підприємств. Ця підсистема характеризується такими ознаками: чисельністю рекреаційного персоналу спеціалізованих і суміжних підприємств, рівнем кваліфікації і професіоналізму персоналу, забезпеченістю робочою силою.

Управлінські системи забезпечують оптимальні умови ефективної діяльності інших елементів і ТРС загалом. На них покладається розробляння прогнозів рекреаційних потреб, балансів ресурсів, здійснення інформаційного, нормативно-законодавчого забезпечення та координація рекреаційної діяльності. Функції органу управління виконують відповідні відділи при органах влади державного, обласного, районного і місцевого рівнів, дирекція рекреаційних підприємств, керівник самодіяльної групи.

О. Ігнатенко, розглядаючи рекреаційно-туристичну систему, охарактеризував зв'язки між її елементами із урахуванням основних характеристик.

Уточнюючи характер зв'язків між елементами запропонованої схеми ТРС, вчений зауважив, що зв'язок елемента "рекреанти" з іншими елементами визначається циклами рекреаційних занять і вибірковістю просторово-часових структур ТРС таким чином:

✓ із підсистемою "рекреаційні ресурси та умови" – вибірковістю різних соціально-демографічних і професійних груп. Цей зв'язок має суб'єктивно-об'єктивний характер і відображається такими системними властивостями, як атрактивність природного комплексу, його місткість, комфортність;

✓ із підсистемою "МТБ та інфраструктура рекреації" – такими системними властивостями, як різноманітність і місткість. Різноманітність типів

рекреаційних підприємств та інфраструктури передається їх типологією за функціональною спеціалізацією, поєднанням урбанізованих природних компонентів. Різний рівень місткості та комфорту засобів розміщення відображається в диференціації туристичних закладів за класами (люкс, вищий, перший і т.п.);

✓ із підсистемою "обслуговуючий персонал" – вимогами до якості обслуговування, професіоналізму та компетентності працівників;

✓ з управлінськими системами – потребою в інформаційних та організаційних послугах (про стан окремих підсистем ТРС, характер туристичних послуг, про особливості технології обслуговування в районах відпочинку тощо). Високий рівень інформованості ефективно впливає на оптимальний розподіл рекреаційних потоків, готовність до використання туристичних послуг і товарів, прийняття оперативних рішень.

Рекреаційні ресурси та умови вимагають:

✓ від рекреантів дотримання ряду обмежень через сезонність, природні біологічні цикли (купально-пляжний цикл – влітку, лижний туризм – взимку, повна заборона рибальства в період нересту, полювання поза сезонами). Таким чином, сезонна динаміка природних процесів потребує відповідної ритмічності туристичних потоків;

✓ від МТБ та інфраструктури рекреації – обмеження в потужності, типах об'єктів підсистеми, їх розміщення згідно зі стійкістю рекреаційних територій до рекреаційних навантажень. Технологічні процеси рекреаційного обслуговування повинні бути екологічними, не допускати деградації природного комплексу. Важливо, щоб ця вимога була первинною, закладалась на стадії проектування і будівництва інженерно-технічних споруд, виготовлення туристичних товарів і спорядження;

✓ від обслуговуючого персоналу – проведення заходів на підтримку його стійкості, збереження цінних рекреаційних властивостей, утилізації відходів, рекультивації та меліорації у відповідності до нормативних термінів експлуатації окремих ділянок, сезонної динаміки природних процесів. Регуляція, як системна характеристика взаємозв'язків природного комплексу і обслуговуючого персоналу, відображає характер і послідовність рекультиваційних заходів, їх вартість. Величина площин, яку займає рекреаційний природний комплекс, визначає чисельність обслуговуючого персоналу і його концентрацію;

✓ від управлінської системи – ефективного нормативного регулювання, яке відображає систему нормативних актів і стандартів та забезпечує раціональне використання й охорону природних рекреаційних територій і культурно-історичних об'єктів. Це законодавчі акти і положення про курорти і зони відпочинку, нормативи щодо стану природного середовища на рекреаційних територіях (повітря, вода, ґрунт), норми проектування і будівництва, стійкості

природних комплексів до рекреаційних навантажень тощо. Варто зазначити, що нормативне забезпечення туристичного обслуговування значно ускладнюється наявністю великої кількості різноманітних ландшафтних умов відпочинку, що потребує розробки не тільки галузевих, але й регіональних диференційованих нормативів і стандартів.

Зв'язки МТБ та інфраструктури рекреаційної галузі з іншими підсистемами ТРС є однотипними, тому їх слід розглядати в одному блоці. Взаємодія МТБ та інфраструктури з іншими елементами ТРС виявляється так:

✓ із рекреантами – через забезпеченість закладами спеціального та супутнього рекреаційного призначення з метою надання широкого спектра послуг. Характеризується такими показниками, як-от: різноманітність, місткість, комфортність;

✓ із рекреаційними ресурсами та умовами – через характеристики надійності й ресурсного забезпечення функціонування системи. Рекреаційне підприємство певної потужності, класу й спеціалізації повинно мати необхідну ресурсну базу для ефективного функціонування (площа пляжів, дебіт мінеральних джерел, чисельність екскурсійних об'єктів і т.п.). Ресурсозабезпеченість необхідно враховувати на стадії проєктування місткості МТБ, основними показниками якої є обсяг експлуатаційних запасів, пропускна здатність територій і об'єктів, надійність;

✓ з обслуговуючим персоналом – через рівень забезпечення робочою силою, відповідно до потужності МТБ та інфраструктури, а також технологій рекреаційного обслуговування. Дефіцит трудових ресурсів може гальмувати освоєння нових районів, стримувати розширення чинних комплексів, потребувати збільшення чисельності обслуговуючого персоналу в сезон-пік;

✓ з управлінськими системами через регулятивні, інформативні, організаційні, координаційні функції останніх з метою екологічності, надійності, комфортності в діяльності об'єктів МТБ та інфраструктури.

Не менш складний характер має система взаємозв'язків обслуговуючого персоналу з іншими елементами ТРС. Кількість обслуговуючого персоналу розраховується згідно з потужністю річного потоку рекреантів за галузевими нормами на чисельність рекреантів або кількість місць обслуговування. Взаємозв'язок підсистем "обслуговуючий персонал" і "природні рекреаційні ресурси та умови" характеризується рівнем комфортності природного середовища для життедіяльності людей. Природне середовище по-різному оцінюється з погляду обслуговуючого персоналу (для трудової діяльності й постійного проживання) та відпочивальників. Зв'язки обслуговуючого персоналу з підсистемою МТБ та інфраструктура рекреації характеризуються фондозабезпеченістю праці, рівнем механізації процесу обслуговування. Разом з тим обслуговуючий персонал потребує комплексності рекреаційної

інфраструктури. Технічна підсистема повинна мати достатню мережу соціально-побутових і культурно-освітніх закладів для обслуговування персоналу рекреаційних установ та їхній сімей. Обслуговуючий персонал висуває вимоги до управлінських систем – безпеки трудової діяльності й охорони здоров'я, системи засобів, спрямованих на запобігання виробничого травматизму, професійних захворювань.

Взаємозв'язки управлінських систем:

✓ із групою відпочивальників мають, загалом, інформаційний характер (висвітлення нормативно-правових, організаційних, природоохоронних аспектів, реклама);

✓ із рекреаційними ресурсами та умовами визначаються медико-географічним станом району відпочинку. Відсутність вогнищ інфекційних захворювань, отруйних рослин і тварин, комах тощо, а також ступінь відповідності природного комплексу санітарно-гігієнічним нормам життедіяльності відпочивальників можна кваліфікувати як гігієнічність. Медико-географічні властивості й гігієнічність району повинні детально аналізуватися при технологічній і фізіологічній оцінках, при розроблянні санітарних норм природокористування;

✓ із МТБ та інфраструктурою ці взаємозв'язки характеризуються завантаженістю, яка є показником ступеня використання засобів розміщення, туристичного транспорту, закладів громадського харчування та ін.;

✓ з обслуговуючим персоналом визначаються потребами поповнення рекреаційних закладів кваліфікованими працівниками; вимогами забезпечення спеціальними і побутовими послугами рекреантів на високому рівні, дотриманням вимог проживання на рекреаційних територіях.

У своєму баченні ТРС М. Паламарчук і О. Паламарчук акцентують увагу на тому, що "специфічні взаємозв'язки у ТРС зумовлені безпосереднім споживанням рекреаційних ресурсів, використанням природних об'єктів установами обслуговування та формуванням рекреаційних потоків населення, тому ТРС у вузькому розумінні це поєднання природних об'єктів (ресурсів), установ обслуговування і споживачів (рекреантів), що їх використовують..." [35]. І. Смаль, погоджуючись загалом із поглядами попередніх авторів, пропонує своє бачення територіальної рекреаційної системи (рис. 1.3), центром якої є "людина під час відновлення життєвих сил і задоволення своїх потреб і запитів – рекреант", а основними складниками – "природні й історико-культурні комплекси, які перейшли до рангу рекреаційно-туристичних ресурсів, рекреаційна інфраструктура, що охоплює інженерні споруди, обслуговуючий персонал і управлінські структури" [46]. У цій моделі дискусійними є дещо спрощені зв'язки між деякими складниками та зарахуванням компонентів "обслуговуючий персонал" і "орган управління" до рекреаційної інфраструктури.

Прихильники функціонального підходу – О. Топчієв та Ван Ціншен [60, с. 46] вважають, що, з огляду на прогрес науки і практичний досвід, модель ТРС має бути модифікована та доповнена такими елементами:

- ✓ рекреаційні послуги як основна продукція ТРС;
- ✓ рекреаційний маркетинг і менеджмент (при цьому менеджмент має ширший зміст, ніж просто "управління" й охоплює як наявні управлінські функції, так і потенційні).

Рис. 1.3. Графічна модель територіальної рекреаційної системи

Тому на схемі ТРС, розробленій О. Топчієвим і Ван Ціншеним виділені "четири основні функціональні блоки – рекреанти, обслуговуючий персонал, рекреаційні послуги, управління, а також функціональні підсистеми ТРС: 1) рекреаційна інфраструктура; 2) рекреаційні ресурси; 3) рекреаційний менеджмент; 4) рекреаційний маркетинг. Керування ТРС здійснюється за допомогою команд управління (управлінських рішень), які приймають на основі аналізу зворотніх зв'язків – інформації про стан функціональних підсистем ТРС" (рис. 1.4).

В. Новікова вважає не зовсім умотивованою належність до функціональних блоків разом із "рекреантами", "обслуговуючим персоналом", "управлінським закладом" також і "рекреаційних послуг", оскільки останні є

діями обслуговуючого персоналу, спрямованими на задоволення потреб рекреантів, і цей процес не можна порівнювати за суттю з цілком матеріальними складниками моделі, якими є перші три компоненти.

Це ж стосується й винесення в однорангові підсистеми "рекреаційної інфраструктури", "рекреаційних ресурсів", "рекреаційного менеджменту", "рекреаційного маркетингу", оскільки останні дві вважаються конкретними діями (процесами) певних інституційних закладів на відміну від перших двох, які є визначеними просторовими утвореннями.

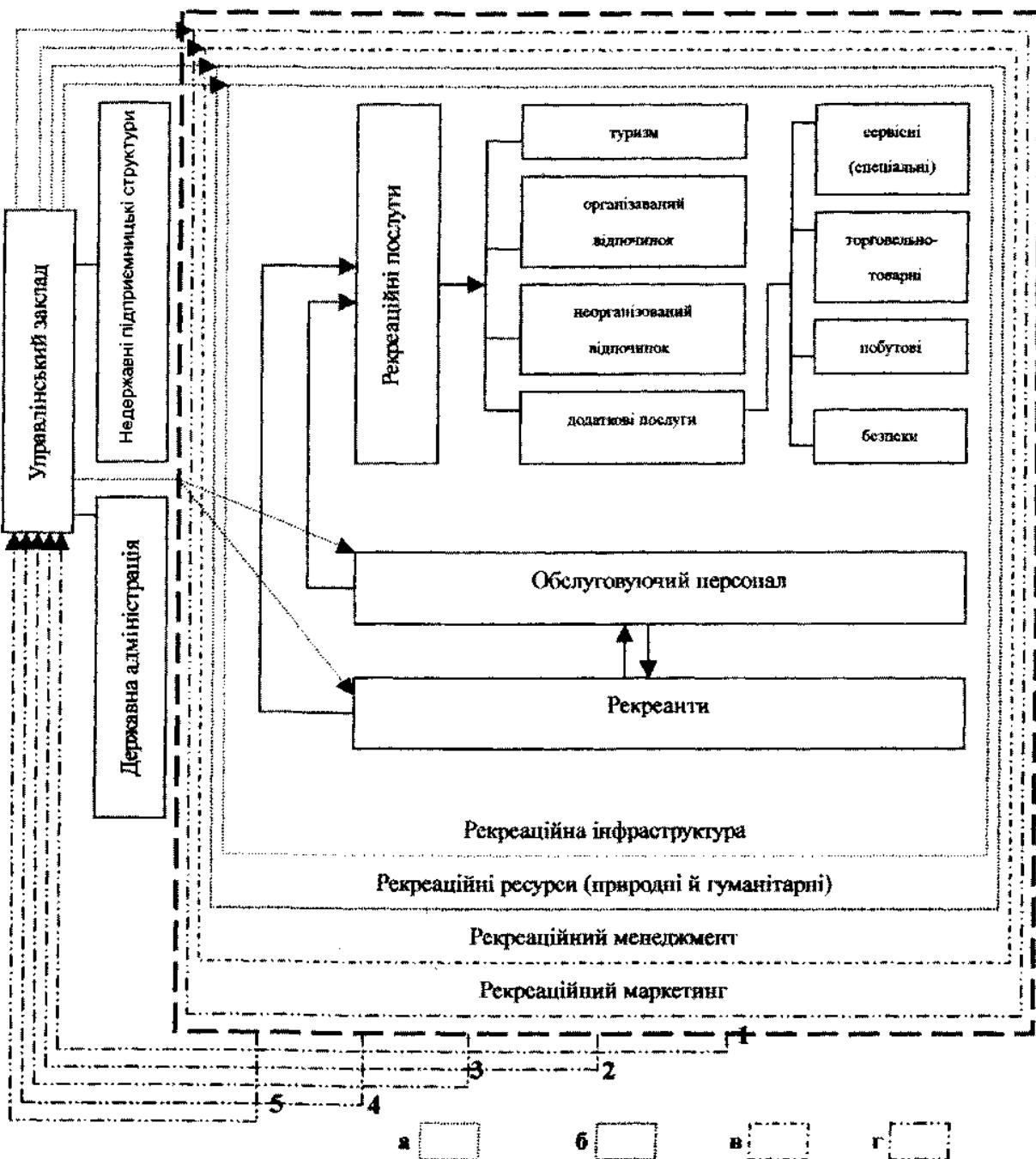

Рис. 1.4. Схема системи організації територіального рекреаційного господарства

а – сфера рекреаційної інфраструктури, б – сфера рекреаційних ресурсів, в – сфера рекреаційного менеджменту, г – сфера рекреаційного маркетингу; зворотні управлінські зв'язки: 1 – задоволення рекреантів, 2 – рівні збереження відповідності природних комплексів потребам рекреантів, 3 – рівні збереження корисних властивостей і можливостей інфраструктури, 4 – стан обслуговуючого персоналу, 5 – рівні організації рекреаційного менеджменту й маркетингу.

Це ж стосується й винесення в однорангові підсистеми "рекреаційної інфраструктури", "рекреаційних ресурсів", "рекреаційного менеджменту", "рекреаційного маркетингу", оскільки останні дві вважаються конкретними діями (процесами) певних інституційних закладів на відміну від перших двох, які є визначеними просторовими утвореннями.

У розробленому В. Новіковою варіанті моделі територіальної рекреаційної системи (рис. 1.5) є "вхід" (суспільні потреби) і "вихід" (показники ефективності виконання системою своїх функцій), збережено основні підсистеми, кожна з яких одночасно може бути самостійною складовою системою, а також головний принцип "класичної" моделі – розміщення управлінського органу не в тій же площині, де містяться й інші складники.

У цьому варіанті моделі, як бачимо, по-перше, змінено формулювання назв підсистем моделі В. Преображенського на такі, якими, зазвичай, користуються у сучасних наукових працях на означення таких понять, як-от: "група відпочивальників" —> "*рекреанти*" (люди, що займаються рекреаційною діяльністю для задоволення власних потреб); "природні та культурні комплекси" —> "*рекреаційні ресурси*" (складники та комплекси середовища будь-якого походження, залучені до рекреаційної діяльності); "технічні системи" —> "*рекреаційна інфраструктура*" (сукупність засобів, закладів, споруд, мереж та інших елементів матеріально-технічної бази, що уможливлюють здійснення рекреаційної діяльності); "група обслуговуючого персоналу" —> "*рекреатори*" (фізичні та юридичні особи, що надають рекреаційні послуги); "орган управління" —> "*керівні органи*" (представники органів влади різного ієрархічного рівня, на яких покладено функції координації у межах конкретної території господарської діяльності, у тому числі рекреаційної).

По-друге, розмежовано за функціональним призначенням підсистеми "рекреаційні ресурси", "рекреаційна інфраструктура", "рекреанти", "рекреатори", "керівні органи", перші дві з яких є необхідними умовами діяльності останніх трьох.

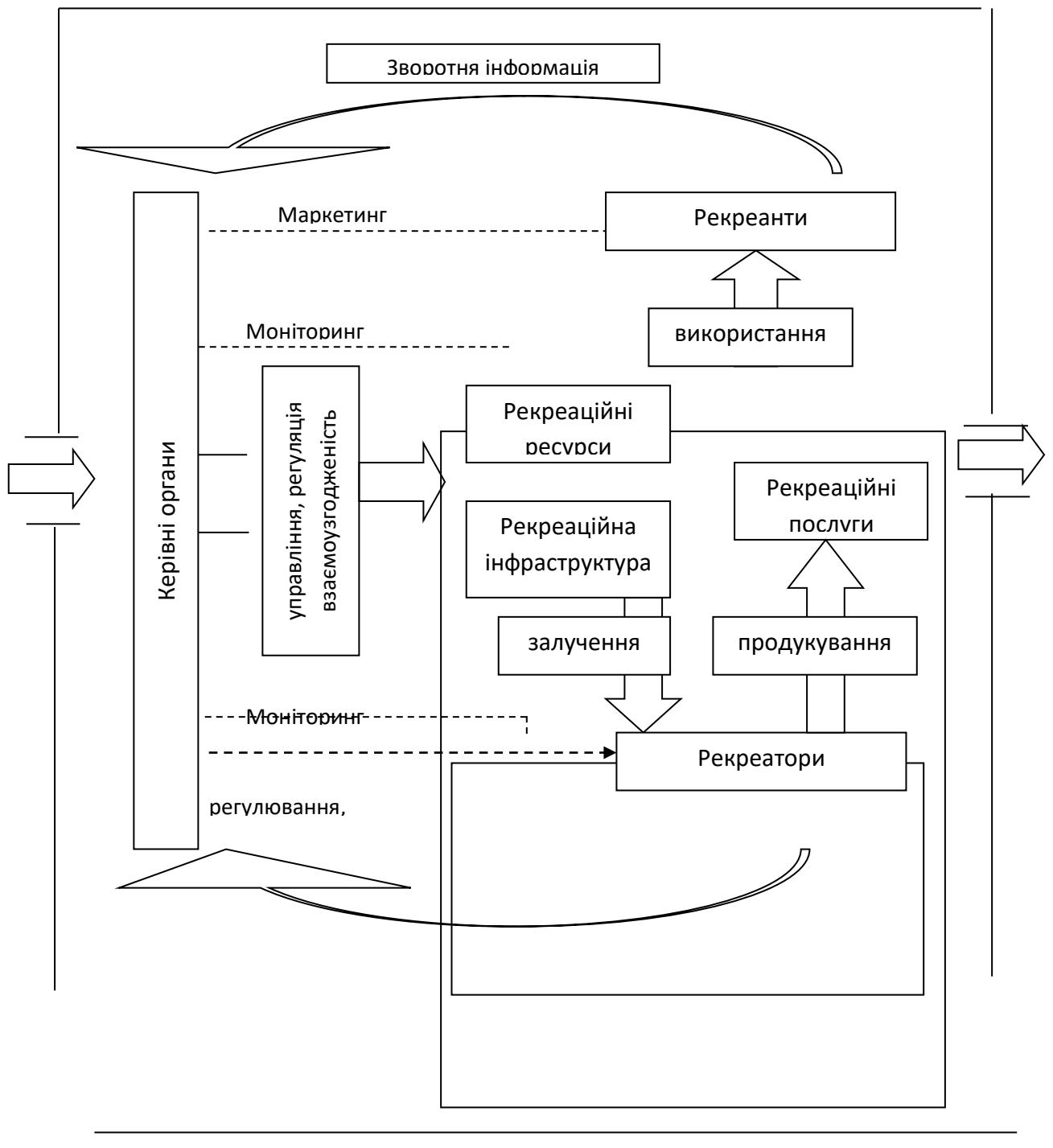

Рис. 1.5. Територіальна рекреаційна система

По-третє, визначено основні результати взаємодії головних компонентів моделі ("рекреанти", "рекреатори", "керівні органи") з іншими її складниками:

рекреатори залучають рекреаційні ресурси та рекреаційну інфраструктуру до своєї діяльності для того, щоб *продукувати* рекреаційні послуги; рекреанти *використовують* для задоволення своїх потреб не тільки підсистеми "рекреаційні ресурси" та "рекреаційна інфраструктура", а й рекреаційні послуги як кінцевий результат діяльності рекреаторів; керівні органи *управляють*, здійснюють *регуляцію взаємозадоволення* між усіма складниками системи для її ефективного функціонування.

На основі розглянутих вище базисних (полісистемних, територіальних) моделей ТРС створюються вузькофункціональні (моносистемні) моделі, насамперед, "галузеві", спрямовані на аналіз окремих функцій рекреаційної системи, або "економічні", коли для розв'язання економічних завдань достатньо спростити систему й поділити її на два великі блоки: *відпочивальники* (рекреанти) і рекреаційні ресурси, до яких зараховуються природні комплекси, інженерні споруди й обслуговуючий персонал. При цьому всі характеристики системи подаються у вартісних економічних показниках (бюджет часу рекреантів, експлуатаційні характеристики технічних систем замінюються бюджетом витрат і прибутків). Це є характерним для вивчення індустрії туризму.

З метою розв'язання господарських і управлінських завдань створюється модель "системи обслуговування" (або забезпечення). Вона являє собою сукупність різних організаційних утворень, яким притаманний специфічний набір послуг і вибірковість щодо визначених груп вимог у процесі обслуговування. З урахуванням цього, блокові "відпочивальники" протиставляється блоку, до якого входять чотири підсистеми ("атрактивного забезпечення", "технічного забезпечення", "організаційного забезпечення" і "трудового забезпечення").

Рекреаційна система може розглядатися як виробничо-збудова система, транспортна система, система міграцій, архітектурно-планувальна система тощо (кількість вузькофункціональних моделей змінюється залежно від розв'язання практичних і дослідницьких завдань).

Одночасне використання вузькофункціональних (прагматичних) і базисних (структурних, квазісинтаксичних) моделей – характерна риса сучасного етапу розвитку науки.

Усе, сказане вище, зумовлює необхідність вивчення окремих ТРС різних видів і рангів з метою їх спеціалізації, оптимізації зв'язків і взаємозалежностей між підсистемами, з метою задоволення рекреаційного попиту та створення умов для рекреаційної діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення рекреаційної географії.
2. Чому рекреаційні витрати перетворилися на витрати першої необхідності?
3. Чому поняття рекреація постійно змінюється?
4. Що є об'єктом вивчення рекреаційної географії?
5. Визначте предмет рекреаційної географії.
6. Що є конкретними об'єктами дослідження рекреаційної географії?
7. Що є завданням і метою рекреаційної географії?
8. Яке, на вашу думку, найважливіше завдання рекреаційної географії.
9. Назвіть групи завдань рекреаційної географії.
10. З якими науками пов'язана рекреаційна географія?
11. Чим зумовлена належність рекреаційної географії до суспільно-географічного циклу наук?
12. Які наукові методи використовує рекреаційна географія?
13. У чому полягає сутність відпочинку?
14. Чому поняття «вільний час» є неоднозначним?
15. Дайте визначення поняття «рекреація».
16. Що таке рекреаційні ресурси?
17. Назвіть головні, на вашу думку, риси ТРС.
18. Які ще поняття рекреаційної географії вам відомі?

Тема 2 Рекреаційна діяльність

Мета: Визначити кваліфікацію рекреаційної діяльності; надати характеристику циклам рекреаційної діяльності; засвоїти матеріал щодо рекреаційної діяльності в Україні

План

- 2.1 Рекреаційна діяльність
- 2.2 Цикли рекреаційної діяльності
- 2.3 Класифікація рекреаційної діяльності
- 2.4 Рекреаційна діяльність в Україні і світі – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцєва О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

2.1 Рекреаційна діяльність

Рекреаційна діяльність - це один із комплексних видів життєдіяльності людини, спрямований на оздоровлення і задоволення духовних потреб у вільний від роботи час.

Рекреаційна діяльність визначається трьома чинниками: рекреаційними потребами, рекреаційними ресурсами і наявними грошовими ресурсами.

Рекреаційна діяльність є все більш диверсифікованим видом господарської діяльності. Нині фактично всі галузі господарства так чи інакше втягнуті у надання послуг із відпочинку і лікування. окремі з них, наприклад транспорт, агропромисловий комплекс, будівництво і ремонт, комунальне господарство, охорона здоров'я, соціальна допомога тощо, з кожним роком розширяють власну діяльність у сфері рекреації і туризму.

Види рекреаційної діяльності надзвичайно диверсифіковані. Це пов'язано з її багатоманітністю, складністю і комплексністю. Багато видів рекреаційних знань все більше комбінуються на певній території у просторових і часових межах відпочинку однієї людини. Для них характерна певна добова, тижнева і сезонна ритмічність. окремі види рекреаційної діяльності доволі чітко диференціюються на певні **рекреаційні заняття**, до яких належить виділена в просторі і часі рекреаційна діяльність у межах однієї доби (купання, сонячні ванни, катання на яхті, катері, віндсерфінг, польоти на парапланах, відвідання музею, екскурсія по місту тощо).

У цілому можна виокремити такі види рекреаційної діяльності: лікувально-курортна, оздоровчо-спортивна, пізнавальна, розважальна. У наш час абсолютно чітко їх диференціювати не можливо. Це пов'язано з тим, що взаємопроникнення різних видів рекреаційної діяльності нині є велінням часу. Орієнтуючись із тих чи інших причин на якийсь один основний вид рекреаційної діяльності, відпочиваючі хотіли б максимально наповнити свій вільний час всіма доступними їм іншими її видами.

Лікувально-курортна рекреаційна діяльність базується на використанні природних ресурсів: клімату, мінеральних лікувальних вод, грязей, озокериту, соляних шахт, кумисолікування та їх поєднання. Цей вид рекреаційної діяльності за своєю сутністю має бути найбільш регламентованим. Лікарські приписи, суровий режим, кліматичні, регіональні, вікові, статеві та інші обмеження роблять лікувально-курортну діяльність діяльністю найбільш закритого характеру. Разом з тим, дозвовані інші види рекреаційної діяльності можуть суттєво доповнювати цей вид, створюючи додатковий лікувальний ефект.

Оздоровчо-спортивний вид рекреаційної діяльності є найрізноманітнішим. У ньому переважає діяльність біля води та у воді. Від 70 до 80 % туристів віддають перевагу купанню і загорянню на пляжі. Купально-пляжна діяльність дає змогу відпочиваючим на найлокальнішій з можливих територій (вузька смуга пляжу) отримувати найрізноманітніші послуги (купання, сонячні ванни, харчування, гра з м'ячем, водні лижі, парапланери, віндсерфінг, прогулянки берегом тощо).

Серед інших видів оздоровчо-спортивної рекреаційної діяльності можна виокремити маршрутний, прогулянковий, водний, підводний (дайвінг), рибальський, мисливський, гірськолижний туризм, альпінізм. Кожен з цих видів діяльності постійно диверсифікується. Наприклад, підводний туризм поділяється на спортивний, пізнавальний, археологічний, екстремальний тощо.

Пізнавальна рекреаційна діяльність належить практично до всіх інших видів як «вмонтований» елемент. Разом з тим є і суто пізнавальні її види. Потреба в них зростає із підвищенням освітньо-культурного рівня людей, розвитком їхнього інформаційного і транспортного забезпечення. Це огляд архітектурних ансамблів, культурно-історичних пам'яток, розкопок давніх цивілізацій, ознайомлення з етнографічними особливостями, природними феноменальними об'єктами, явищами і процесами, видатними спорудами тощо.

Розважальна рекреаційна діяльність теж є частиною всіх інших її видів. Необхідність «убити» вільний від лікувальних процедур час особливо виразно виявляється при стаціонарному санаторно-курортному виді діяльності, відпочинку біля води і міських видах відпочинку. Напевно, для багатьох людей внутрішньою неусвідомленою потребою є необхідність десь витрачати, навіть без будь-якої користі, а то й зі шкодою для себе, свій вільний час на розваги (казино, бар тощо).

2.2 Цикли рекреаційної діяльності

Види рекреаційної діяльності мають певну кількість способів реалізації, які мають назву елементарні рекреаційні заняття. **Елементарні рекреаційні заняття (ЕРЗ)** – внутрішньо цілісна, однорідна, не роздільна на технологічні компоненти рекреаційна діяльність. Елементарні рекреаційні заняття є основою для конструювання циклів рекреаційних занять. За даними закордонних соціологів, число елементарних рекреаційних занять подвоюється кожні 10 років, до початку ХХІ століття їх налічувалося вже більше 100 тис. видів. Очевидно, що оперування такою базою вимагає застосування типізації ЕРЗ і зведення їх у більш загальні групи – типи рекреаційної діяльності. **Тип рекреаційної діяльності** – однорідне угрупповання елементарних рекреаційних занять, кожне з яких взаємозамінне й альтернативне для всіх інших елементарних рекреаційних занять даної групи. Інакше кажучи, до одного типу рекреаційної діяльності будуть належати взаємозамінні елементарні рекреаційні заняття. Так, за типологією рекреаційні заняття можна розділити на дві групи:

1. Група відновлення:

- рекреаційно – лікувальні, які являють собою систему занятій жорстко обумовлених методами санаторно-курортного лікування – бальнеолікування, грязелікування, кліматолікування тощо;

- рекреаційно – оздоровчі, коло яких набагато ширше, різноманітніше і практично не обмежується: прогулянки, купання, сонячні ванни й тощо.

2. Група розвитку:

- Рекреаційно – спортивні, спрямовані на розвиток фізичних сил людини – заняття всіма видами спорту;

- Рекреаційно – пізнавальні покликані духовно розвивати людину –

експурсії, відвідання музеїв, театрів, кіноконцертних залів.

Вся розмаїтість елементарних рекреаційних занять у розгорнутій класифікації представлена 67 типами рекреаційної діяльності (Додаток А).

Кожне з ЕРЗ може бути віднесене до класу лідируючих або «провідних», залежно від того, чи є воно цільовим заняттям з позиції рекреаційних функцій. На цій підставі виділяються:

- *цільові ЕРЗ*, що стали головним мотивом рекреаційної діяльності; *додаткові ЕРЗ*, що не реалізують основну мету рекреації, але урізноманітнюють цикл рекреаційних занять, пожвавлюють його;

- *супутні ЕРЗ*, що не дають специфічного рекреаційного ефекту, але необхідні за фізіологічними та технологічними обмеженнями. Наприклад, експурсії будуть цільовими для реалізації пізнавальної функції, додатковими – для оздоровчої й супутніми – для лікувальної.

ЕРЗ перебувають у певній взаємозалежності в рамках певних типів і циклів рекреаційної діяльності. Із цих позицій їх характеризують: *взаємозамінність* (альтернативність) – можливість без видимого збитку для цілей рекреації замінити одне ЕРЗ на інше. Ця характеристика виявляється дуже важливою у практиці організації рекреаційної діяльності: коли можливостей для здійснення якого-небудь ЕРЗ може не бути, необхідно компенсувати цей недолік пропозицією рекреантові іншого, схожого за змістом ЕРЗ. Наприклад, у не грибний період можна запропонувати збирання ягід, лікарських трав, горіхів; *взаємозумовленість* – це послідовність ЕРЗ із фіксацією їхньої тривалості й інтенсивності в циклі рекреаційних занять, і приводить до виникнення поняття режим рекреаційної діяльності; *протипоказанність* – несумісність деяких ЕРЗ між собою на даному відрізку часу; *атрактивність* – індивідуальна або групова привабливість рекреаційних занять і їх сполучень.

Особливістю організації рекреаційної діяльності є те, що в ході її здійснення види занять комбінуються між собою. Стійка комбінація повторюваних рекреаційних занять за певний відрізок часу одержала назву циклу рекреаційної діяльності.

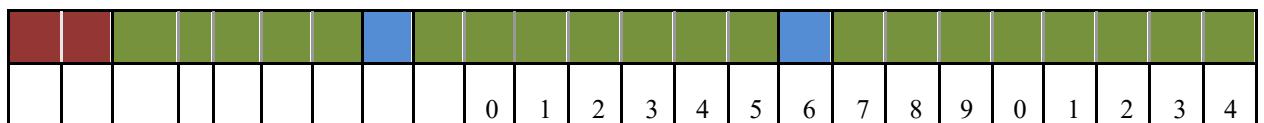
Цикл рекреаційної діяльності (ЦРД) – взаємопов'язане і взаємообумовлене сполучення типів рекреаційної діяльності, яке виникає на основі ведучого мотиву рекреаційної діяльності; – програма відпочинку, яка дозволяє на основі поведінкових можливостей і зразків реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації і вимоги рекреантів в конкретних умовах.

Знання циклів рекреаційної діяльності допомагає організаторам відпочинку повніше задовольняти рекреаційні потреби, раціонально організовувати рекреаційну діяльність і відповідно одержувати найбільші прибутки від реалізації правильно розроблених рекреаційних послуг.

Кожна людина самостійно несвідомо конструкує ЦРД, виходячи з власних уявлень про корисність і атрактивність рекреаційної діяльності, звичок, моди, цін, грошових доходів і інших факторів. Найчастіше самостійно організована діяльність слабко відповідає рекреаційним потребам. ЦРД повинен задовольняти двом фундаментальним вимогам: рекреаційна корисність й індивідуальна привабливість.

Таким чином, ЦРД становлять системну структуру, що адекватно відбиває властивості й відносини як суб'єкта, так і об'єкта рекреації. З їхньою допомогою можна врахувати рекреаційні потреби й сформулювати вимоги до умов їхньої реалізації, визначити технологію обслуговування. Приклад конструювання циклу рекреаційної діяльності наведений на рис. 2.1.

Схема лікувального рекреаційного циклу

Тип рекреаційної діяльності

адаптаційний лікувальний екскурсійний

Адаптаційний добовий цикл рекреаційної діяльності

Адаптаційний добовий цикл рекреаційної діяльності

Лікувальні процедури, консультації лікаря																	
Пасивний відпочинок																	
Оздоровчі процедури (басейн, прогулянки, повітряні ванні)																	
Дозвілля (кіно, анімаційна діяльність)																	
Сон																	

Лікувальний добовий цикл рекреаційної діяльності

	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Особиста гігієна																	
Прийом їжі																	
Екскурсія																	
Пасивний відпочинок																	
Оздоровчі процедури (басейн, прогулянки, повітряні ванні)																	
Дозвілля (кіно, анімаційна діяльність)																	
Сон																	

Рис. 2.1 Схема лікувального циклу рекреаційної діяльності.

Усього за допомогою оптимізації отримано 17 різних ЦРД: χ_1 – водний; χ_2 – альпійський; χ_3 – альпіністський; χ_4 – активно-оздоровчий; χ_5 – комерційно-діловий; χ_6 – лікувально- курортний; χ_7 – культурно-історичний (експурсійний); χ_8 – мисливсько-рибалський; χ_9 – паломницький; χ_{10} – приморський; χ_{11} – пригодницький; χ_{12} – розважальний; χ_{13} – спортивний; χ_{14} – фестивально-конгресний; χ_{15} – екологічний; χ_{16} – екзотичний; χ_{17} – етнографічний.

Виділяють добові, відпусткові, життєві цикли рекреаційної діяльності, цикли, характерні для певних вікових і соціальних груп. Добовий цикл рекреаційної діяльності, як певне сполучення елементарних рекреаційних занять, які здійснюються протягом невеликих відрізків часу, може бути розглянутий як первинний осередок. Добові цикли рекреаційної діяльності здебільшого багаторазово повторюватися протягом певного тривалого відрізка часу для однієї людини. Найбільш придатними для щоденного відпочинку є такі рекреаційні заняття: прогулянковий відпочинок, водні процедури, фізичні вправи, читання, перегляд телепрограм, самоосвіта; для щотижневого відпочинку – рухливі заняття

на воді, спортивний туризм, спортивні ігри й вправи, екскурсійний, рибальсько-мисливський, розважальний цикл; для відпустки – активно-оздоровчий, спортивний, курортний, культурно-історичний.

При конструюванні ЦРД ураховується наступне:

1. Кожний тип рекреаційної діяльності утворюється шляхом чередування кількох різних циклів рекреаційної діяльності;
2. Специфіка циклів формується на основі рекреаційних потреб;
3. Визначаються основні і додаткові (за вибором рекреанта) типи рекреаційної діяльності. Для різних типів рекреаційної діяльності одній й ті ж самі рекреаційні заняття можуть бути цільовими додатковими та супутніми.
4. Враховуються основні характеристики рекреаційних занять – взаємодоповнюваність, взаємозамінність, протипоказаність, атрактивність.
5. Приналежність елементарних рекреаційних занять до різних типів рекреаційної діяльності не є суверо фіксованою. Кожен з типів рекреаційної діяльності при конструюванні циклів може доповнюватися ЕРЗ з інших груп.

Таким чином, рекреаційна діяльність полягає у виборі елементарних рекреаційних занять, з яких формуються типи рекреаційної діяльності, а далі з них складають цикли рекреаційної діяльності (програму відпочинку). Така процедура формування ЦРД дозволяє рекомендувати рекреантові оптимальні сполучення типів рекреаційної діяльності і відповідних ним занять. ЦРД виступають структурною композицією рекреаційної діяльності, мають внутрішню цілісність і цільову орієнтацію. Враховують як групові, так і індивідуальні потреби рекреантів.

У цілому для сучасного етапу розвитку рекреаційної діяльності необхідно відзначити кілька тенденцій, що відбувають зміну в структурі рекреаційних потреб:

1. У рекреаційній діяльності беруть участь всі верстви населення, незалежно від віку, доходів, статі й ін. характеристик.
2. Скорочення тривалості відпусткового періоду при одночасному збільшенні частоти виїздів на відпочинок.
3. Щорічне зростання кількості і видів нових рекреаційних занять: екологічний туризм, СПА, екстрим і ін. і відповідне залучення нових видів рекреаційних ресурсів.
4. Зростання значення відпочинкових, спортивних і оздоровчих занять.
5. Відносне зниження долі лікувальних занять.

2.3 Класифікація рекреаційної діяльності

В науковій літературі висвітлені численні різноманітні класифікації і групування рекреаційної діяльності. Їх сутність полягає у виділенні окремих форм і видів рекреації за різними напрямками. Проведення класифікації дозволяє на науковій основі вирішувати ряд проблем розвитку й територіальної організації рекреаційного господарства, визначати попит на окремі види рекреаційних послуг. З огляду на складність і багатоаспектність рекреаційної діяльності загальноприйнятої класифікації рекреаційної діяльності на основі єдиного підходу не розроблено. Найбільш розповсюдженими признаками, за якими проводиться класифікація рекреаційної діяльності є такі: територіальна ознака, тривалість, правовий статус, мета (ціль, мотивація) рекреаційної діяльності, сезонність, спосіб пересування, вік, кількість учасників, форма організації, використовувані транспортні засоби.

За головним мотивом рекреаційна діяльність може бути розподілена на лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну. Останнім часом науковці до наведених вище мотивів рекреаційної діяльності стали додавати розважальний мотив.

Поділ вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний дає змогу структурувати використання вільного часу для рекреаційних цілей і розглядати рекреаційну діяльність за періодичністю, територіальному охопленню, правовому статусу.

Так використання щоденого вільного часу і щоденна рекреаційна діяльність безпосередньо пов'язані з власним помешканням і міським середовищем. Щотижнева рекреаційна діяльність здебільшого здійснюється на приміських рекреаційних об'єктах. Використання щорічного вільного часу територіально практично не обмежується.

Таким чином *в залежності від територіального охоплення* рекреаційна діяльність поділяється на:

- рекреацію в межах населених пунктів – міст постійного проживання;
- рекреацію приміську або місцеву;
- рекреацію дальню.

Відповідно *в залежності від тривалості*, рекреаційна діяльність поділяється на:

- короткосезонну (до 1 доби), яка здебільшого відповідає поняттю короткотерміновий відпочинок в межах постійного проживання – щоденна і щотижнева (уїк-енд) рекреаційна діяльність;

- тривалу (понад 1 добу) – яка здебільшого співпадає з поняттям туризм.

Залежно *від правового статусу* рекреаційна діяльність може бути класифікована на: внутрішню (національна), яка здійснюється рекреантами, мешканцями країни на території власної країни і зовнішню (міжнародну) яка здійснюється рекреантами на території інших країн, які не є місцем їх постійного проживання.

Відпочинок включає численні різноманітні види людської діяльності і проходить в межах постійного проживання людини (власне помешкання, географічне місце постійного проживання – міський парк, центр розваг, аквапарк,

клуб, кінотеатр, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми з пляжами тощо), так на спеціалізованих територіях які знаходяться на порозі міста (рекреаційні ліси, лісопарки, гідропарки, лугопарки, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми, екскурсійні об'єкти). Рекреаційну діяльність під час відпочинку можна класифікувати за такими основними групами:

- діяльність, пов'язана з певними фізичними навантаженнями – (фізична рекреація) – зайняття спортом, фізичною культурою, прогулянки, плавання, купання;
- любительські заняття – полювання, збір ягід, грибів, садівництво, фотографування, художня творчість, танці та ін.;
- відвідування видовищних установ з метою розваг як активного так і пасивного характеру – кінотеатрів, клубів, цирків, театрів та інших, так званих, установ дозвілля;
- діяльність, пов'язана з розвитком особистості – читання літератури, перегляд телепередач, отримання додаткової освіти, екскурсійна діяльність;
- спілкування за інтересами, участь у різного роду масових заходах (свята, рольові ігри, реконструкції).

Багато з перерахованих видів діяльності під час відпочинку проявляються комплексно, у складному взаємозв'язку між собою. Особливо таке поєднання спостерігається під час довготривалого відпочинку з виїздом і ночівлею поза місцем постійного проживання, що за змістом співпадає з поняттям туризм. Класифікувати туризм за цілями дуже складно в зв'язку з його значною диверсифікованістю та існуванням значної кількості видів і підвидів. Дане твердження гарно ілюструє такий вислів: «скільки буде туристів, стільки і буде різних цілей їхньої мандрівки», проте їх узагальнення має значне наукове і практичне значення, оскільки використовується організаторами відпочинку для цілей статистичного обліку, прогнозування попиту, організації програм подорожей, конструювання рекреаційних циклів. В класичній теорії туризму виділяються такі основні цілі: відпочинок і оздоровлення, лікування, пізнання, спортивні, релігійні, професійно-ділові, освітні цілі, гостів (відвідування родичів і знайомих), інші цілі. В залежності від мети розрізняють відповідні види туризму. Проте віднесення деяких з них до рекреаційної діяльності в її усталеному розумінні викликає ряд суперечностей. Наприклад, здійснення ділових поїздок, виступів на семінарах, конференціях, участь у професійних виставках і ярмарках не ставить за мету відновлення фізичних і духовних сил людини і не здійснюється у вільний час, а навпаки, потребує концентрації розумової діяльності, прояву високої кваліфікації і ділових навичок, проте не виключає певних видів рекреаційних занять, які зазвичай передбачаються програмою ділових заходів (експертиз, відвідування видовищних установ). Крім того, участь у такого роду заходах обов'язково веде до підвищення професійного та інтелектуального рівня особистості, що, в свою чергу, виступає однією з ознак рекреаційної діяльності. Слід також зауважити, що при здійсненні ділових поїздок їх учасники користуються всім спектром наявних рекреаційних ресурсів певної території. Analogічні викладки можна зробити і по відношенню до подорожей, які

здійснюються з метою освіти та відвідання родичів і знайомих. Таке положення свідчить про необхідність подальших досліджень в даному напрямку. Грунтуючись на позиції, що туризм є однією з форм рекреації та проведенню узагальненню широкого кола наукових публікацій за даною тематикою в даному підрозділі коротко описані такі види туризму: оздоровчий, лікувальний, пізнавальний, діловий, релігійний, освітній, спортивний, екстремальний, сільський, екологічний. Вибір саме цих видів зумовлений вираженою мотивацією, сформованістю пропозиції і перспективністю розвитку, тому наведений перелік не претендує на вичерпну повноту, а у кожному з видів можливе виділення окремих підвидів і форм туризму.

Найбільш розповсюдженим і масовим видом туризму є **оздоровчий туризм**, основною метою якого є відпочинок, отримання задоволення і розваг. Даний вид туризму становить 70 % світового обсягу туристичного потоку. Він відрізняється поєднанням і насиченістю різноманітних рекреаційних занять, які характерні і для інших видів туризму: купання і сонячні ванни, різного роду оздоровчі і релаксаційні процедури, екскурсії, відвідування масових заходів, закладів культури, екскурсій, спортивні заняття, розважальні (анімаційні) заходи. Традиційно підвищеним попитом користується пляжно-купальний відпочинок як найкращий спосіб зняття нервового і фізичного стомлення, регенерації сил і енергії. Іноді для позначення цього виду туризму використовується термін «рекреаційний туризм». Даний термін ввійшов в науковий обіг завдяки тому, що в англомовній спеціалізованій літературі під рекреацією розуміється сукупність явищ і процесів, пов'язаних з відновленням сил в процесі відпочинку і лікування. Тому англомовне словосполучення «Recreation and Tourism» слід сприймати скоріше як «Відпочинок і Туризм», однак в туристській літературі перекладений дослівно вислів «рекреація і туризм» зустрічається доволі часто, що для практики української мови є невіправданим, оскільки, як вже наголошувалося, туризм – складова частина рекреації. Таким чином, використання терміну «рекреаційний туризм» не є професійним, і в традиційному сенсі цих термінів є тавтологією.

Лікувальний туризм – це сукупність явищ і відносин, що виникають під час подорожі і перебування людей, основною мотивацією яких є медичне обстеження, реабілітація організму після перенесеної хвороби, профілактика захворювань, в місцевостях відмінних від їх постійного місця проживання, які мають необхідні для лікування природні, матеріальні і людські ресурси (кваліфікований медичний персонал). Поряд з терміном лікувальний туризм використовуються терміни «лікувально-оздоровчий» і «курортний» туризм.

Зазвичай перебування на курортах проходить в межах спеціалізованих санаторно-курортних закладів. Лікувальному туризму притаманні такі характеристики:

- тривалість перебування. Лікування повинно тривати не менше трьох тижнів поза залежністю від типу курорту і захворювання, оскільки тільки тоді досягається необхідний лікувальний ефект;

- дотримання режиму;
- порівняно висока вартість перебування і лікування;
- вік туристів. Частіше курорти з метою лікування відвідують особи

старшого віку і діти.

В останнє десятиліття в світі спостерігається зростання інтересу туристів до лікувального туризму, в зв'язку зі змінами, які відбуваються на цьому ринку послуг. Традиційні санаторні курорти перестають бути виключно вузькопрофільними лікувальними і реабілітаційними установами і стають поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів.

Сучасна трансформація курортних центрів обумовлена двома обставинами. Перша причина криється в зміні характеру попиту на лікувальні послуги. У моду входить здоровий спосіб життя, у світі зростає число людей, які хочуть підтримувати гарну фізичну форму й мають потребу у відновлювальних антистресових програмах. В основному це люди середнього віку, які дуже обмежені в часі і воліють отримати інтенсивний курс лікувально-оздоровчих процедур за порівняно короткий час. На думку багатьох експертів, споживачі такого типу будуть головними клієнтами санаторно – курортних закладів і гарантією розвитку і процвітання лікувального туризму в ХХІ столітті.

Друга причина переорієнтації курортів полягає в тому, що скороочується традиційна підтримка курортів, в тому числі й державна. Оздоровниці приречені диверсифікувати власний продукт убік осучаснення. Щоб виходити на нові ринки, освоювати новітні сегменти споживчого ринку і завойовувати нових клієнтів і прихильників. Це виявляється в тому, що, зберігаючи свої первинні лікувальні функції, санаторно-курортні заклади розширяють спектр комплексів різного роду відновлюючих, укріплюючих, оздоровлюючих, детоксикаційних, розслабляючих та інших процедур з використанням наявних сприятливих природних факторів, на основі яких традиційно проводилося санаторно – курортне лікування. Тому більш гнучкішим стають тривалість та режим курсів лікування і оздоровлення.

Пізнавальний туризм. Поряд з усталеним терміном «пізнавальний туризм» як синоніми використовуються терміни «історико-культурний туризм», «екскурсійний туризм», «туризм із метою вивчення культури», «культурно-розважальний туризм», «культурно-пізнавальний туризм». Основним мотивом здійснення пізнавальних подорожей є задоволення зацікавленості, пізнавальних інтересів, підвищення освітнього рівня за різними напрямками. Пізнавальний туризм охоплює всі аспекти подорожі, в якій людина відвідає визначні культурні та природні об'єкти, дізнається про життя, традиції та звичаї іншого народу.

Пізнавальний туризм включає подорожі як сухо культурно-пізнавальні з відвіданням історико-культурних центрів, часто розташованих у різних країнах, з метою ознайомлення з культурною спадщиною різних епох і народів, так і культурно-розважальні подорожі, що здійснюються з метою відвідання музеїв, виставок, картинних галерей, театрів та участі у різного роду культурних заходах — театральних і музичних свят, конкурсів, фестивалів, карнавалів, реконструкцій, концертів (подієвий туризм). Сюди ж відносяться і сухо розважальні тури, незначні за тривалістю (2-4 дні), вони мають на меті участь туристів у різноманітних свяtkovих програмах — різдв'яних, великомісячних, календарних святах і святах великих міст, відвідування тематичних парків тощо.

Крім того, пізнавальний туризм має велику кількість тематичних різновидів,

узагальнена класифікація яких наведена на рис. 2.1.

Основну роль у програмах пізнавального туризму грають екскурсійно-пізнавальні й культурні заходи, спрямовані на вдоволення зацікавленості туристів. Якщо організується історичний тур, то багата екскурсійна програма покликана висвітлити історичний розвиток місцевості на прикладах визначних об'єктів. Культурні заходи – це відвідування театрів, концертів, перегляд п'ес національно-історичного характеру. У програму включається відвідування музеїв побуту, декоративно-прикладного мистецтва, історичних, краєзнавчих музеїв тощо. Дозвілля в турах культурно-пізнавального характеру відіграє додаткову роль і також носить тематичний характер – творчі зустрічі, відвідування ресторанів із дегустацією національних кухонь тощо. Спортивні й курортні цикли, як правило, не плануються.

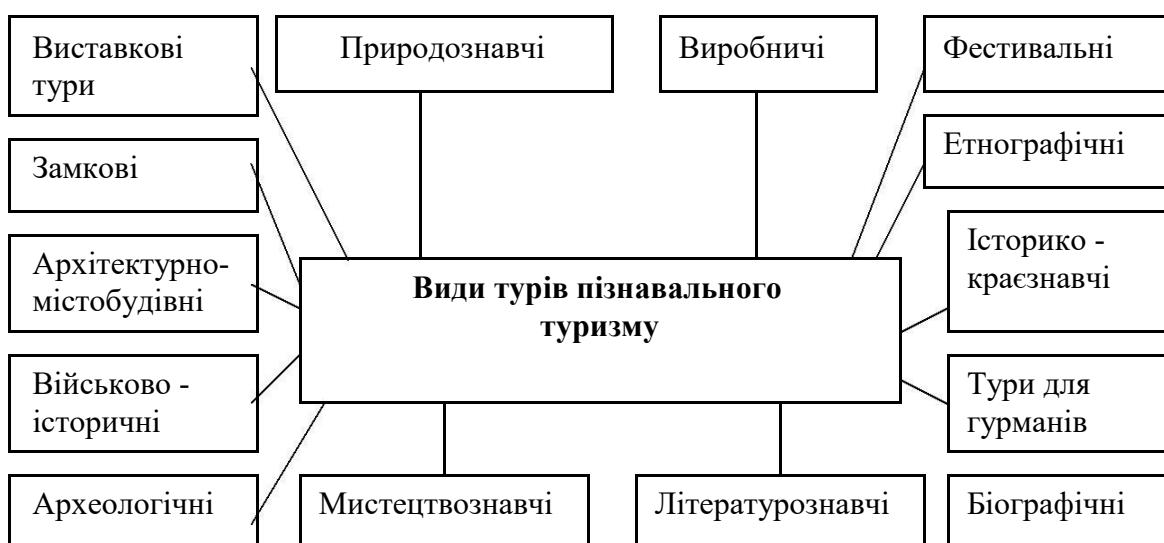

Рис. 2.2 Види пізнавального туризму

Діловий туризм. Саме поняття «діловий туризм» або «бізнес – туризм» навіть за міжнародними мірками досить нове. Як про самостійний і високоприбутковий вид туризму про нього заговорили в Європі й США в 70-80-і роки ХХ століття. На українському ринку цей сектор турбізнеса став посправжньому розвиватися лише в 90-х роках. У світі діловий туризм вважається основним сегментом ринку гостинності, однією з найбільш динамічно розвинених, провідних, самостійних і високорентабельних галузей туризму. Діловий туризм дуже багатогранний, але в цілому його можна визначити як корпоративні та індивідуальні ділові поїздки, з метою участі в різного роду професійно-ділових заходах. Завдяки значній диверсифікації в професійній лексиці на позначення складових ділового туризму стали використовувати англомовну абревіатуру «MICE». Абревіатуру формують перші літери англійських слів: M – Meetings (Зустрічі), I – Incentives (Інсентив, заохочувальні поїздки), C – Congresses (Конгреси), E – Exhibitions (Виставки).

Інсентив-тури (від англійського слова incentive – стимул) – туристські поїздки, як правило групові, що надаються адміністрацією підприємств, і установ

своїм співробітникам з метою мотивації подальшої праці, на пільгових умовах чи безкоштовно, як премію за високі виробничі показники. Конгресний туризм – поїздки, пов'язані з участю в з'їздах, конференціях, семінарах, симпозіумах під егідою політичних, економічних, наукових, культурних, релігійних і інших організацій. Учасники цих заходів беруть в них участь, щоб одержати свіжу інформацію, побачитися з колегами, обмінятися з ними думками й досвідом, провести переговори, відволіктися від звичної обстановки й залучитися до культурної програми. Виставки (торгово-промислові ярмарки, презентації, експозиції) – це один з видів ділових заходів, призначення яких полягає в тому, щоб зібрати разом постачальників товарів, обладнання й послуг однієї галузі. Участь у спеціалізованих виставках є одним з видів просування продукту. Основна мета виставкової діяльності: пряний контакт із покупцями; знаходження нових партнерів, агентів з поширення товарів – експонентів; ознайомлення з поводженням і асортиментами товарів конкурентів; підтримка існуючих контактів; тестування нового продукту, аналіз ринкового сегмента; контакти з пресою; підвищення рівня професіоналізму співробітників.

Релігійний туризм є одним із самих давніх видів туризму і являє собою пересування людей до «святих місць» з метою відвідування храмів і монастирів у дні релігійних свят. Зародження паломництва пов'язане з формуванням у світі основних релігійних течій. Релігійний туризм визначається як вид туризму, при якому основна мотивація подорожі пов'язана з бажанням огляду, знайомства з основними пам'ятниками релігійної культури.

Собори (мечеті, храми, кірхи, синагоги), культові об'єкти, святі місця, релігійні й духовні комплекси, музеї – це туристські об'єкти, які користуються зростаючим попитом. Пам'ятники релігії, історії й культури містять істотний мотив відвідування того або іншого регіону чи міста. Наприклад, у Франції близько 60% пам'ятників, які відвідуються туристами з пізнавальною метою, є релігійними об'єктами і перебувають під охороною держави.

Релігійний туризм має три форми:

- Паломництво – різновид релігійного туризму, чинений віруючими людьми різних конфесій по святих місцях з метою поклоніння святому місцю, храму, іконі, святым мощам, релігійним реліквіям; здійснення релігійного обряду або участі в ньому; духовного вдосконалювання, одержання благодаті, зцілення духовного й фізичного; виконання обітниці, спокути гріха тощо.

- Екскурсійні тури за релігійною тематикою здійснюються, як правило, за один день і становлять інтерес не тільки для віруючих, але й для широкої туристської аудиторії, що подорожує з пізнавальною метою.

- Спеціалізовані тури, у яких поєднуються прочані й екскурсанти. Спеціалізовані тури розраховані як мінімум на три дні з відвідуванням релігійних святинь і архітектурних пам'ятників минулого. Іноді для організації таких турів необхідний дозвіл (благословення) представників церкви.

Відомо також світське й політичне паломництво, подієвий туризм на релігійні свята й церемонії, а також звичайний туризм до культових об'єктів з пізнавальною метою, що визначається як культурно-релігійний.

Релігійне паломництво, на відміну від культурно-релігійних, пізнавальних

(а часто й розважальних) або культурно-історичних подорожей, має свої цілі, адекватні підвалинам, стовпам, догмам і канонам релігії, традиціям, що зложилися століттями, і несе глибокий духовний зміст здійснення обряду.

Релігійне паломництво як вид особливої діяльності регулюється, насамперед, релігійними, правовими нормами, оскільки за сутністю духовного змісту – це релігійний обряд. Водночас таке паломництво – це й подорож, часто досить далека, під час якої і сам прочанин і організатори паломництва керуються й обов'язково дотримуються правових норм і правил буття, як даної держави, так і міжнародних.

Освітній туризм – туристична подорож, під час якої турист має можливість сполучити відпочинок і освіту. Існує три різновиди цього виду туризму: мовно – освітній, розрахований на клієнтів різноманітних вікових категорій, основною метою яких є вивчення іноземної мови на різних рівнях складності. Такі поїздки індивідуальні і групові терміном на 2 -3 тижні. Спортивно – освітні – передбачає навчання різним видам спорту (грі в гольф, теніс, кінний спорт, серфінг). Під час таких поїздок туристи забезпечуються широким спектром додаткових послуг. Професійне навчання – навчання і підвищення кваліфікації в різних галузях знань

Спортивний туризм – вид подорожі, який передбачає активні і цілеспрямовані заняття фізичною підготовкою, спортивними вправами, тренуванням. Головне завдання спортивного туризму – забезпечення можливостей для занять обраним видом спорту; не олімпійський вид спорту, внесений в єдину спортивну класифікацію, який включає різноманітні туристсько-фізкультурні заняття і спортивні походи всіх категорій складності, чемпіонати, першості, змагання, комплексні заходи (зльоти), експедиції. Виділяють такі види спортивного туризму: пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний, автомобільний, мотоциклетний спелеотуризм, вітрильний, кінний. Основна мета спортивного туризму – підвищення туристської майстерності, удосконалення техніки й тактики проходження маршрутів, відпрацювання різноманітних прийомів страховки, освоєння нових видів туристичного спорядження, а також активна пропаганда туризму.

Основними сегментами ринку споживачів є любителі спорту, спортсмени, туристи-похідники. Забезпечення безпеки туристів є однією з головних умов спортивного туризму. Вона забезпечується наймом кваліфікованих інструкторів, раціональним прокладанням траси маршруту, контролем за станом траси і спортивних споруд, роботою контрольно-рятувальних служб, страхуванням туристів.

Екстремальний туризм. В спеціалізованій літературі не так часто зустрічається визначення самого поняття екстремальний туризм, оскільки цей вид подорожей, по-перше, не є масовим; по - друге, передбачає різночлення щодо віднесення в інші категорії туризму, наприклад, спортивного чи розважального; по-третє, визначення екстремальності є суто індивідуальним для кожного споживача в залежності від набутого досвіду, темпераменту та загальних психофізіологічних рис особистості, які впливають на мотивацію вибору подібного типу відпочинку.

Мотивація при виборі екстремального виду туризму, пов'язана з декількома

аспектами. По-перше, вона пов'язана зі зміною способу життя людини, яка живе в сучасному постіндустріальному суспільстві, де ритм життя підпорядковується чіткому часу й розкладу, автоматизований до найвищих меж. Людина почуває повну залежність від контролюючих його машин і механізмів (годинники, мобільні телефони, комп'ютери, факси та ін.). По-друге, в сучасному ритмі життя відчувається недолік міжособистісного людського спілкування; По-третє, даний вид туризму надає можливість випробувати власні сили. Все це призвело до розвитку нового виду туризму, що дозволяє випробовувати людину на стійкість, полягаючись тільки на її власні здібності, навички, тренованість тіла й духу, дружні й командні стосунки в поєднанні з природними факторами. Цей вид туризму виник як відповідь на банальний і пасивний тип відпочинку – готель – пляж – готель.

Основними користувачами екстремального туристського продукту є особи молодого або середнього віку, з середніми або достатньо високими доходами, які мають високий рівень освіти, цілеспрямовані і прагнуть досягти власних цілей в бізнесі та соціальному середовищі. При здійсненні туру прагнуть займатися улюбленим видом спорту, отримати нові враження, фізичні навантаження, досягти єднання з природою, випробувати свої сили.

Екстремальний туризм – це комплекс спеціалізованих видів активного туризму, який передбачає значні (відповідаючи високим категоріям складності) фізичні і психоемоційні навантаження на подорожуючих і проводяться з використанням різних факторів природного середовища.

Види екстремального туризму:

- Повітряні види екстремального туризму: парашутний спорт, фрітайл, скайсерфінг, В.А.С.Е.-jumping, повітроплавання, балунінг, дельтапланеризм.
- Водні види екстремального туризму: дайвінг, вейкбордінг, водні лижі, віндсерфінг, каякінг, рафтинг.
- Ландшафтні (рельєфні) види екстремального туризму: маунтинбайкінг, спелеостологія, Х-Перегони, екстрим-гонки, мультиспорт, альпінізм, гірськолижний туризм, сноубординг.

Сільський туризм. У визначенні сільського туризму можна простежити кілька підходів: 1 – узагальнений – коли сільський туризм розуміють як туризм, при якому туристи під час свого відпочинку ведуть сільський спосіб життя; 2) – територіальний – як туризм, який концентрується на сільських територіях; 3) – сутнісний – коли сільський туризм розглядають як відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях, що передбачає розміщення в сільських хазяїв і заняття всіма доступними видами оздоровчо-пізнавальної діяльності на прилеглих до дворогосподарств територіях з використанням місцевих ресурсів.

На науковій і практичній ниві тривають дискусії про виділення і зміст таких його видів, як «сільський зелений туризм», «агротуризм», «фермерський туризм», «агроекотуризм».

Сьогодні основними мотивами для вибору сільського відпочинку можна визначити такі:

- відсутність коштів для відпочинку на дорогому фешенебельному курорті. Цей мотив є часто переважаючим при виборі даного виду відпочинку;

- стійкий образ відпочинку в сільській місцевості у певної категорії людей незалежно від статку коштів, наприклад, через стійкі родинні або інші традиції;
- необхідність оздоровлення в даних кліматичних умовах, рекомендованих лікарем;
- близькість до природного середовища й можливість багато часу проводити на свіжому повітрі в лісі, на озерах тощо;
- можливість харчуватися екологічно чистими й дешевими продуктами;
- реальна можливість залучитися до сільськогосподарських робіт «собі на втіху»;
- нагальна потреба в спокійному розміряному житті;
- можливість прилучитися до іншої культури й звичаїв, до участі в місцевих святах і розвагах, до спілкування з людьми іншої суспільної формaciї.

Виділяють два види організації сільського туризму:

- надання в найм сільських будиночків або кімнат у невеликих сільських готелях або котеджах;
- організація проживання відпочиваючих в сільському будинку безпосередньо в родині.

Другий тип є таким що найбільше відповідає меті сільського туризму – він дозволяє туристам якнайближче долучитися до стилю сільського життя, познайомитися з новими людьми, довідатися про цікаві звичаї, взяти участь у господарських роботах, харчуватися за одним столом з сільськими господарями. Головним організатором сільського туризму залишається селянин, фермер, сільський господар, який в межах свого особистого селянського господарства може організовувати різноманітні види рекреаційних занять: активні види спорту, велосипедні маршрути, кінні прогулянки, екскурсії, риболовлю, мисливство, збір ягід і грибів, участь у національних обрядах, побутовій і традиційній сільській діяльності.

Екологічний туризм. Екотуризм являє собою напрямок, що активно розвивається в індустрії туризму і не завжди однаково розуміється в різних країнах, його форми динамічні, тому обмежувати його занадто суверими рамками й одним, єдино вірним, визначенням неможливо. Розвиток цього виду туризму пов'язаний з прийняттям Концепція переходу суспільства до стійкого розвитку, яка була прийнята ще в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро в ході конференції ООН з навколошнього середовища й розвитку. Екотуризм – це свідоме використання навколошнього середовища на засадах й принципах стійкого розвитку. Визначення стійкого розвитку, згідно з ВТО, звучить у такий спосіб: «Стійкий розвиток туризму повинен задоволити потреби туристів і приймаючих їх країн за умови збереження й збільшення майбутніх можливостей, що передбачає таке керування ресурсами, при якому економічні, соціальні й естетичні потреби могли б бути задоволені, у той час, як культурна цілісність, важливі екологічні процеси, біорізноманіття й системи життєзабезпечення підтримувалися б і зберігалися». До екологічно безпечних й у багатьох відносиах близьким формами туризму є: м'який, природно-орієнтований, зелений туризм. Всі ці форми туризму й застосовані для їхнього позначення терміни тією чи іншою мірою зобов'язані своїм походженням і розвитком сильного впливу на сучасне суспільство

екологічного імперативу. Вони відбивають тенденцію зростаючого інтересу до природи, заснованого на підвищенні рівня екологічної свідомості людей, а також концепціях стійкого й збалансованого розвитку, збереження біологічної розмаїтості.

Наведемо декілька найбільш вживаних визначень цього виду туризму: – спеціалізований вид туризму, заснований на потребі туристів у глибокому пізнанні унікального природного й культурного середовища, що здійснюється на природних, у тому числі природоохоронних територіях, і не порушує цілісності відвідуваних екосистем; це відповідальна подорож у природні території, що сприяє охороні природи й поліпшує добробут місцевого населення; туризм, що включає подорожі в місця з відносно недоторканою природою з метою одержати знання про природні й культурно-етнографічні особливості даної місцевості, що не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, при яких охорона природи й природних ресурсів стає вигідної для місцевого населення.

У західній літературі екотуризм розглядається як нова галузь туризму, що забезпечує мінімальний вплив людини на відвідувані ландшафти. До того ж найбільш ранньою концепцією екологічно безпечного туризму є німецька концепція «м'якого» туризму, використовувана в німецькомовних державах. На відміну від «твердого» туризму, націленого на одержання максимальної вигоди від подорожей, до пріоритету «м'якого» туризму входить не тільки успішний бізнес, але й дбайливе ставлення до природного й соціокультурного середовища регіону, що приймає туристів, яке мінімізує вплив на навколишнє середовище.

Для англомовних країн найбільшою мірою поширилося вузьке, конкретне, прагматичне трактування терміна «екотуризм». В даному випадку під екологічним туризмом розуміється вид подорожей, які здійснюються невеликими групами за маршрутами, прокладеними серед охоронюваних природних ландшафтів, де туристи знайомляться з унікальними об'єктами, явищами й мешканцями природи з метою екологічного виховання й природоохоронної освіти.

Основні принципи екотуристської діяльності:

- екотуризм стимулює й задовольняє бажання спілкуватися з природою шляхом цілеспрямованих подорожей у недоторкані або мало змінені природні території, представлені в усьому світі, як правило, національними й природними парками, заповідниками, заказниками, резерватами, пам'ятниками природи;

- екотуризм відрізняється відносно слабким негативним впливом на природне середовище, їй тому його іноді називають «м'яким туризмом». Саме через це він став практично єдиним видом використання природних ресурсів у межах особливо охоронюваних природних територій;

- екотуристська діяльність запобігає негативному впливу на природу й культуру й спонукує організаторів і туристів сприяти охороні природи й соціально-економічному розвитку територій;

- екотуризм – це туризм, що об'єднує відпочинок, розвагу й екологічну освіту для мандрівників і підпорідковується певним правилам поведінки, дотримання яких є принциповою умовою успішного розвитку самої галузі;

- розвиток екотуризму повинен бути вигідним місцевому населенню й не суперечити його інтересам і соціально-економічному розвитку; отже, припускає, що місцеві співтовариства не тільки працюють як обслуговуючий персонал, але й продовжують жити на охоронюваній території, ведуть звичний спосіб життя, займаються традиційними видами господарювання, які забезпечують режим ощадливого природокористування;

- екотуризм – складова частина індустрії туризму, що виробляє і продає свій продукт, одержуючи від цього прибуток, що надає можливостей для збереження навколошнього природного середовища, а також поліпшує життєвий рівень місцевого населення.

Основними цілями екотуризму є: екологічна освіта, підвищення культури взаємин людини з природою, вироблення етичних норм поведінки в природному середовищі, виховання почуття особистої відповідальності за долю природи та її окремих елементів, а також відновлення духовних і фізичних сил людини, забезпечення повноцінного відпочинку в умовах природного середовища.

Все розмаїття видів екотуризму доцільно розділити на два основні:

1) екотуризм у межах особливо охоронюваних природних територій (акваторій) – розробка й проведення таких турів є класичним напрямком в екотуризмі, а відповідні тури відносяться до екотурів у вузькому значенні даного терміна;

2) екотуризм поза межами особливо охоронюваних природних територій (акваторій).

За *формою організації* рекреаційна діяльність розподіляється на організовану і неорганізовану. При здійсненні рекреаційної діяльності рекреанти задовольняють свої потреби по-різним. Отримати певний набір послуг рекреант може за посередництвом певних організацій, наприклад, туристичних фірм або без їх участі. Організована рекреаційна діяльність передбачає отримання чітко визначених умовами обслуговування комплексу рекреаційних послуг, надання яких організовано фірмами-посередниками по мірі проходження заздалегідь розробленого маршруту і попередньо оплачується рекреантами. Прикладом організованої рекреаційної діяльності можуть бути – екскурсія, екологічний тур, пізнавальний тур. Неорганізовані рекреанти не зв'язані жодними зобов'язаннями з організаціями посередниками і здійснюють свою діяльність на принципах самодіяльності та самообслуговування. Прикладом неорганізованої рекреаційної діяльності є піший похід, виїзд в приміську рекреаційну зону на пікнік, відвідування цікавих рекреаційних об'єктів і місцевостей.

За *кількістю учасників* рекреаційна діяльність поділяється на: індивідуальну (від одного до п'яти осіб), сімейну (три – п'ять осіб), групову (10 і більше осіб), масову. Кількість учасників, в першу чергу, залежить від характеру рекреаційної діяльності. Наприклад, індивідуальний характер діяльності притаманний здебільшого лікувальним, діловим, освітнім видам рекреації. Сімейний і груповий – оздоровчим, розважальним, пізнавальним. Прикладом масової рекреаційної діяльності може бути літній пляжно-купальний відпочинок на спеціалізованих рекреаційних територіях – гідропарки, водосховища або щотижнева розважальна діяльність на територіях міських парків культури і відпочинку.

За віковими категоріями розрізняють такі види рекреаційної діяльності: дитяча (до 14 років), молодіжна (15-29 років), осіб середнього віку (30 – 60 років), рекреаційна діяльність осіб третього віку (60 і більше). Розподіл категорій рекреантів за віком має вирішальне значення з точки зору мотивації рекреаційної діяльності та наявності вільного часу, який необхідний для її здійснення.

Залежно від форм фінансування рекреаційна діяльність може бути:

- комерційна – здійснюється за власні кошти рекреанта;

- соціальна – можливість одержання відпочинку реалізується за рахунок систем соціального страхування, дотацій від держави, суспільних і комерційних структур. Такі заходи вживають з метою забезпечення можливості отримання відпочинку різними верствами населення, які не мають для цього достатніх фінансових засобів. Наприклад, пенсіонери, студенти, люди з обмеженими можливостями, категорії низькооплачуваних працівників.

Залежно від сезонності рекреаційна діяльність буває: сезонна і позасезонна. Так певні види рекреаційних занять, особливо спортивні, можна здійснювати виключно за наявності відповідних погодно-кліматичних умов, наприклад, купання, прийняття сонячних ван, катання на лижах, а пізнавальні і розважальні види рекреації здебільшого на мають сезонних обмежень.

Залежно від способу пересування рекреаційна діяльність підрозділяється на: активну, пасивну, комбіновану. Активна передбачає використання фізичної сили рекреанта і може бути пішохідна, велосипедна, водна, лижна тощо. Пасивна передбачає використання різних видів транспорту – автомобільна, автобусна, залізнична, авіаційна, річкова, морська. Нерідко для організації рекреації використовують і нетрадиційні способи пересування – підводні човни, криголами, повітряні кулі, тварин. Здебільшого рекреаційна діяльність за способом пересування має комбінований характер.

2.4 Рекреаційна діяльність в Україні і світі

У наш час майже всі види рекреаційної діяльності в Україні все більше переорієнтовуються на в'їзний туризм. У 2006 р. нашу державу відвідали майже 20 млн іноземних туристів. Темпи приросту туристичних потоків доволі значні. Відбуваються помітні зміни в географії та організації іноземного туризму. Постійно зменшується частка туристів з країн СНД, натомість збільшується кількість відпочиваючих з країн ЄС та інших держав. Усе це накладає значний відбиток на структуру рекреаційної діяльності. Запити іноземних туристів зі США, Німеччини, Італії або Туреччини суттєво відрізняються від питань, поведінки, грошових витрат тощо відпочиваючих з пострадянських держав.

Хоча донині серед туристів переважають громадяни сусідніх держав, можна відзначити дві позитивні тенденції. По-перше, швидкими темпами зростає кількість відпочиваючих з не сусідніх держав. Зокрема за останні роки кількість туристів з Німеччини та Італії зросла у 1,8 рази, США, Ізраїлю та Туреччини - в 1,4 рази. По-друге, позитивною тенденцією є істотне підвищення частки організованого туризму. Нині за туристичними путівками (турами) в'їжджає більше половини австрійців та ізраїльтян, близько третини британців, німців, французів, голландців, турків. Ще однією особливістю в'їзного туризму є зростання терміну рекреаційної діяльності іноземних туристів в Україні та її істотна диверсифікація.

У світі за видами рекреаційної діяльності нині переважають лікувальний, або медичний, рекреаційний і пізнавальний туризм. Навряд чи можна говорити, що ці види рекреації колись відійдуть на другий план, хоча очевидно є тенденція до зменшення їх частки. Але це зменшення відбувається внаслідок постійного виникнення нових видів рекреаційної діяльності і диверсифікації вже наявних.

Більшість відпочиваючих світу представляють високорозвинуті країни. Для них характерні старіння населення, велика тривалість життя, напружений життєвий ритм, складні екологічні проблеми. Все це викликає потребу в лікуванні різних захворювань. **Лікувальний (медичний) туризм** постійно диверсифікується. Виникають все новіші його види (плододолікування, молоколікування, пейзажолікування тощо).

В основі **рекреаційного туризму** лежить потреба у відновленні фізичних і душевних видів рекреаційної діяльності і тому нині у світі він розвивається найстабільніше. Основною з них є видовищно-розважальна діяльність (відвідування театрів, кінофестивалів, карнавалів, ярмарок, днів міста чи країни тощо). Друге місце посідає туристсько-оздоровча діяльність (участь в активному пересуванні, купання, гірськолижний спорт тощо).

На третьому місці за обсягами рекреаційної діяльності знаходиться **пізнавальний туризм**, в основі якого закладена потреба в розширенні знань за всіма можливими напрямами. Сюди можна віднести й екологічний туризм.

Спортивний туризм ґрунтуеться на потребі у двох видах рекреаційної діяльності: активної і пасивної. На жаль, у світі гору бере не активний спортивний

туризм, а пасивний, основою якого є інтерес до якогось виду спорту і на цій базі подорожі з метою відвідин змагань або спортивних ігор.

Зростає частка рекреаційної діяльності в межах туризму з діловою метою. Поїздки з метою встановлення або підтримання ділових контактів з партнерами різних країн, як правило, супроводжуються відпочинком, розвагами, а то і лікуванням.

Конгресовий туризм також постійно диверсифікує власну рекреаційну складову. Невпинне збільшення кількості світових і регіональних конференцій, симпозіумів, з'їздів, конгресів тощо привело до інтенсивного розвитку цього виду туризму і навіть створення Міжнародного союзу організаторів конгресів. У США конгресовий туризм щорічно дає понад 40 млрд доларів прибутку. Великою перевагою цього виду туризму є можливість реалізовуватися у позасезонний період.

Розширюється рекреаційна діяльність і в межах культового (релігійного), ностальгійного, транзитного і самодіяльного видів туризму.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення рекреаційної діяльності.
2. Що таке рекреаційне заняття?
3. Які види рекреаційної діяльності вам відомі?
4. Які особливості лікувально-курортної рекреаційної діяльності?
5. Чому, на вашу думку, оздоровчо-спортивний вид рекреаційної діяльності є найрозмаїтішим?
6. Що вам відомо про специфіку пізнавальної рекреаційної діяльності?
7. Назвіть приклади «вмонтовання» розважальної рекреаційної діяльності в інші її види.
8. Які зміни в географії іноземного туризму відбуваються в Україні?
9. Назвіть позитивні тенденції у розвитку іноземного туризму в Україні.
10. Який вид рекреаційної діяльності нині переважає у світі і чому?
11. Що ви знаєте про рекреаційну діяльність у межах рекреаційного туризму?
- 12 Які негативні тенденції у розвитку спортивного туризму вам відомі?
13. Які особливості рекреаційної діяльності в конгресовому туризмі?

Тема 3 Рекреаційні потреби: сутність, диференціація, взаємодія

Мета: Визначити загальні потреби суспільства; надати характеристику рекреаційним потребам і рекреаційній діяльності; зрозуміти взаємодію рекреаційного попиту та рекреаційних потреб

План

- 3.1 Загальні потреби суспільства
- 3.2 Рекреаційні потреби і рекреаційна діяльність
- 3.3 Взаємодія рекреаційного попиту та рекреаційних потреб
- 3.4 Умови та чинники формування рекреаційного попиту – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

3.1 Загальні потреби суспільства

За допомогою наявних ресурсів суспільство в цілому і кожен його член зокрема задовольняє власні потреби. Людині постійно щось потрібно, чогось не вистачає. Всі люди і всі країни, навіть найбагатші, обов'язково в чомусь обмежені. Задоволивши одну потребу, ми відчуваємо іншу. І так постійно. Одна людина задовольняється малим, іншій треба багато.

Однією з найбільш виразних потреб суспільства є **енергетична потреба**. Обмеженість енергетичних ресурсів призводить до того, що ця потреба не може бути задоволена повною мірою. Так виникає енергетична криза, що поглибується. Загострюється боротьба між країнами за володіння паливно-енергетичними ресурсами і доступ до них. Рекреаційно-туристичне господарство теж має власні енергетичні проблеми, які випливають із загальних енергетичних проблем суспільства в цілому.

До найрізноманітніших суспільних потреб, які безпосередньо стосуються рекреаційно-туристичного господарства, належить **потреба в конструкційних матеріалах**. Будь-яке будівництво, реконструкція чи розширення вимагають будівельних матеріалів (цегла, камінь, метал, деревина тощо). Суспільство все більше потребує пластмас, якісних сплавів, гумових виробів і т. ін. Будівництво готелів, курортів, лижних баз, яке ведеться в різних країнах світу, перетворює рекреацію в одного з провідних споживачів конструкційних матеріалів.

Найважливіша група сучасних потреб суспільства, яка у свою чергу належить до провідних і в рекреаційно-туристичному господарстві, - **споживчі потреби**. Зростання прибутків населення призводить до зростання в споживчих потребах частки непродовольчих потреб (сувеніри, одяг, предмети розкоші). Постійно диверсифікуються і продовольчі потреби. Місця відпочинку готелі, казино, кемпінги і туристичні бази задоволяють все примхливіші потреби в найекзотичнішій їжі.

Рекреація і туризм нині неможливі без реалізації **комунікаційних потреб** суспільства. Глобалізація і диверсифікація соціально-економічних зв'язків на всіх таксономічних рівнях призводять до випереджального розвитку транспорту. Сухопутний, водний, повітряний транспорт, навіть космічні польоти, все більше стають уже не просто перевізниками від місця проживання до місця відпочинку, а й власне об'єктами рекреації. Найбільше це стосується морських круїзних кораблів. Усе більше туристів буде освоювати і космічний простір.

Розвиток людства супроводжується неминучим зростанням **духовних потреб**. Як окремі індивіди, так і цілі країни відчувають потребу у високоякісній освіті, науковій інформації, не сптвореній політичною кон'юнктурою. Зростають потреби в культурному розвитку. Високий рівень освіти без адекватного культурного рівня стає бідою для людства. На початку ХХІ ст. реальна дійсність висвітлила в минулому, здавалося б, парадокальні речі: найморальніші, найкультурніші рішення стають водночас найефективнішими. Поширення СНІДу у світі свідчить, що некультурність і аморальність стають смертельно небезпечними для людства. Значення рекреаційно-туристичного господарства в задоволенні духовних потреб людства весь час підвищується.

Рекреація і туризм беруть участь у задоволенні і **науково-інформаційних потреб** суспільства. Розвиток цієї галузі господарства супроводжується зростанням уваги представників різних наукових напрямів до рекреаційної сфери. Постійно збільшуються обсяги наукових досліджень - від медицини і географії до соціології, екології і права. У процесі цих досліджень людство збагачується новою важливою інформацією. Рекреаційні зони вивчають і з космосу. Екологи здійснюють моніторинг стану довкілля в курортних зонах. Створюються відповідні моделі взаємодії людини і природи, які потім використовуються вже в інших дослідженнях.

Врешті-решт, кожна країна, людина і людство в цілому має рекреаційні потреби, тобто необхідність відновлення, зміщення і розширення власних фізичних і духовних сил.

3.2 Рекреаційні потреби і рекреаційна діяльність

Розвиток рекреаційної діяльності на всіх рівнях визначають рекреаційні потреби, принаймні вони впливають на два її основні аспекти: просторово-часову динаміку і територіальну організацію. У загальному виді **рекреаційні потреби** можна визначити як вимоги до умов відновлення сил людини. Рекреаційні потреби зокрема, як і потреби людини в цілому, є продуктом історії. Формування рекреаційних потреб відбувається під впливом комплексу факторів, які можна погрупувати наступним чином:

- соціально-економічні фактори – рівень матеріального статку масового споживача, рівень цін на рекреаційні товари та послуги, наявність вільного часу, доступність інформації (реклама) про рекреаційні об'єкти і послуги;
- демографічні – вік, стать, сімейний стан, освіта, професія, приналежність до певної соціальної групи, регіон основного проживання та тип місцевості проживання (міська або сільська);
- особистісно-поведінкові фактори – індивідуальні особливості індивіда, стиль життя, інтереси, система духовних цінностей, мотивація рекреаційної діяльності, стан здоров'я;
- фактори культурного і суспільно-психологічного характеру – пріоритети в системі духовних цінностей суспільства в цілому, його окремих груп, досягнутий рівень психології споживання, вплив моди у виборі видів рекреаційних занять, існуючі традиції проведення відпочинку;
- ресурсно-екологічні фактори – масштаби і забезпеченість території різними видами рекреаційних ресурсів, екологічний стан навколошнього природного середовища;
- політичні фактори – безпека рекреаційних регіонів і об'єктів, відсутність збройних конфліктів, тероризму, піратства, дотримання міжнародних норм і правил щодо прав і свобод людини.

Рекреаційні потреби проявляються на трьох рівнях організації людей:

1. Суспільні потреби, які визначаються як потреби всього суспільства у відновленні фізичних і психологічних сил, а також всеобщому розвитку всіх його членів; потреби в розширеному відтворенні соціально-трудового і соціально-культурного потенціалу суспільства.

2. Групові рекреаційні потреби відбувають зміст потреб певних соціальних груп населення.

3. Індивідуальні рекреаційні потреби визначаються як потреби у відновленні фізичних і духовних сил людини в її фізичному, інтелектуальному й духовному вдосконаленні. Вони вміщують в собі безліч рекреаційних занять, які задовольняють ці потреби: зміна звичного оточення, відновлення здоров'я, зняття втоми, пізнання навколошнього світу, подолання перешкод, задоволення естетичних потреб, духовне забагачення, біг від повсякденності тощо.

Індивідуальні рекреаційні потреби постійно розвиваються і впливають на структуру й своєрідність рекреаційних потреб соціальної групи, до якої належать індивіди, а діяльність соціальних груп сприяє формуванню суспільних рекреаційних потреб. Однак такий вплив індивідуальних і групових рекреаційних потреб на суспільні рекреаційні потреби є вторинним. Провідним її визначальним виявляється зворотний вплив. Відносини суспільних, групових і індивідуальних рекреаційних потреб є діалектичними, тобто такими, у яких складові їх елементи взаємо впливають один на одного при провідній ролі суспільних потреб.

Рекреаційні потреби реалізуються в певних видах рекреаційної діяльності.

Рекреаційна діяльність – діяльність у вільний час, спрямована на відновлення й розвиток психічних, фізичних і духовних сил людини; це система заходів, пов'язаних з використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, і характеризується, у порівнянні з іншими видами діяльності, зміною, розмаїтістю, незвичністю поведінки людей і самоцінністю процесу.

3.3 Взаємодія рекреаційного попиту та рекреаційних потреб

На сучасному етапі рекреаційна галузь, як і більшість інших, розвивається в умовах конкурентного ринку, на якому водночас діють різні ціни на ті ж самі рекреаційні послуги. Такі ціни залежать не тільки від якості та обсягу послуг, які надаються рекреантам, але й від престижності району відпочинку, його коефіцієнта атрактивності. Визначальним елементом рекреаційного ринку, рушійною силою всього ринкового механізму, є рекреаційний попит або попит на рекреаційну діяльність. Він є соціально-економічною категорією і необхідний для планування, проектування й експлуатації рекреаційних підприємств. Попит визначається, з одного боку, особистими і груповими рекреаційними потребами людей, підкріпленими їхньою платоспроможністю і вираженими у формі реальних вимог до організаторів відпочинку, а з іншого - системою наявних пропозицій.

Рекреаційна діяльність нерозривно пов'язана з рекреаційними потребами і спрямована на створення оптимальних умов для їх реалізації.

Рекреаційні потреби, як і попит, є соціально-економічною категорією, вони мають суто історичний характер і визначаються цільовими настановами суспільства, соціальними відносинами в ньому, а також національними, місцевими традиціями й звичками населення, тобто є всім тим, що в сукупності становить спосіб життя людей. Рекреаційні потреби є змінною категорією і залежать від різних чинників - природно-географічних, соціально-економічних, демографічних, геополітичних,

медико-біологічних, соціально-психологічних тощо. За своїм походженням, рекреаційні потреби є фізіологічними, однак у процесі суспільного розвитку поряд з елементарними потребами у відпочинку формуються нові, соціально зумовлені рекреаційні потреби, які є складниками суспільних потреб і розвиваються за однаковими з ними законами.

У загальному вигляді серед рекреаційних потреб (відповідно до історичної послідовності їхнього прояву) можна виділити такі три групи, орієнтовані на:

- відновлення фізичних і духовних сил, які були витрачені в процесі трудової, навчальної і побутової діяльності;
- розвиток фізичних і духовних сил людини, соціально-трудового, культурного потенціалу суспільства, підготовка до трудової діяльності, до спілкування між людьми і т.д., тобто розвиток того, що вже раніше закладено вихованням;
- формування нових рис і якостей особистості, нового образу життя, розширення міжособистісних, міжнаціональних, міжвікових контактів, формування і розвиток навичок спілкування, сприйняття природи і культурних цінностей тощо.

Потреби суспільства й окремої особи в рекреаційній діяльності, які називають рекреаційними потребами, науковці поділяють за трьома рівнями організації людей (суспільство - група - індивід) на:

- суспільні (масові) рекреаційні потреби є провідними - це потреби у простому і розширеному відтворенні соціально-трудового та соціокультурного потенціалу суспільства;
- групові рекреаційні потреби відбивають зміст потреб окремих вікових, соціальних груп, сім'ї тощо;
- індивідуальні рекреаційні потреби - це потреби конкретної особи у відновленні та розвитку фізичних і моральних сил, у фізичному, інтелектуальному та духовному вдосконаленні.

Ці потреби пов'язані між собою якнайтісніше.

Розглядаючи суспільні потреби, слід звернути особливу увагу на соціальні й економічні аспекти. При визначенні сутності цих потреб необхідно враховувати завдання, що стоять перед суспільством: збереження здоров'я людей, підвищення рівня їхнього життя, розвиток економіки, формування особистості та ін.

Потреба у всебічному розвитку людини визначає зміст рекреаційної діяльності, оскільки її дозвілля буде більше присвячуватися суспільній діяльності, культурному спілкуванню, розумовому й фізичному розвиткові, науково-технічній і художній творчості.

Всебічному розвитку людини, врешті-решт, слугує і збереження їхнього здоров'я. У сучасному суспільстві трудова діяльність нерідко характеризується вузькою спеціалізацією, що супроводжується диспропорцією в розвитку людини. Уникнути її допомагає рекреаційна діяльність, наприклад, фізична культура і спорт для працівників розумової діяльності, пізнавальний туризм для людей, зайнятих фізичною працею. Відповідно до цього, суспільні рекреаційні потреби визначаються, як потреби суспільства у відновленні фізичних і психічних сил, а також у всебічному розвиткові всіх його членів.

Між рекреаційною і виробничу діяльністю людини є тісний зв'язок і

взаємозалежність. У результаті підвищення продуктивності праці скорочується робочий час і, відповідно, збільшується позаробочий, вільний час, що сприяє розширенню можливостей для рекреаційної діяльності. Але є і зворотній зв'язок - підвищення рівня матеріально-технічної бази неможливе без рекреаційної діяльності.

Прагнення до постійного підвищення рівня життя населення визначає необхідність розширення виробництва. Відповідно, суспільство відчуває потребу не в простому, а в розширеному відтворенні засобів виробництва загалом, і трудових ресурсів, зокрема. Розширене відтворення трудових ресурсів відбувається не тільки в процесі навчання, але й у процесі рекреаційної діяльності, у межах якої відбувається фізичний і духовний розвиток особистості, у результаті занять фізичною культурою й аматорським спортом, пізнавальних екскурсій, участі в самодіяльності та ін. Масовість рекреаційної діяльності, необхідність великих капіталовкладень, використання великих площ і значних трудових ресурсів перетворює організацію цієї діяльності на найважливішу галузь економіки.

Групові рекреаційні потреби є проміжними між суспільними та індивідуальними. Особливий інтерес становить зміст потреб великих і малих груп людей, об'єднаних у певні територіальні спільноти. До них належать населення міст, селищ міського типу, сіл, колективи підприємств і установ, вищих навчальних закладів, шкіл і, що особливо важливо, сім'я, родина.

Сьогодні значно зросла роль родини в споживанні рекреаційних послуг. Тому організаторам рекреаційної діяльності необхідно враховувати специфічні рекреаційні потреби родин. Зокрема, це потреби у вихованні й зміцненні здоров'я дітей, у відпочинку в учнівський канікулярний період, у відновленні здоров'я кожного з членів родини, потреби в житлі, розрахованому на проживання в ньому не однієї людини або групи людей, не зв'язаних один з одним, а родини. Відповідно до статистичних даних, 41% людей переважно і 18% частково проводять неробочий час у колі сім'ї, у родині. У родині формується визначений режим занять у вільний час, звичні форми відпочинку, під час якого задовольняються потреби у відновленні фізичних сил, у духовному розвитку, спілкуванні, самовираженні, знятті емоційної напруги. Особливість сімейних потреб - поєднання особистих інтересів родини, а часто й підпорядковування їм.

Індивідуальні рекреаційні потреби мають широкий діапазон. Серед них виділяються такі: потреби у сприятливому природному середовищі, здоров'ї, спілкуванні з іншими людьми, розвагах, знятті втоми, у творчій діяльності, зміні видів діяльності й місць її прояву, у пізнанні світу, що тісно пов'язано з потребою в задоволенні допитливості, бажанні бути першовідкривачем, у подоланні перешкод, задоволенні естетичних потреб.

Потреби людини задовольняються у процесі її практичної діяльності, коли виробляються певні стереотипи поведінки. Це стосується й рекреаційної діяльності.

Кожній рекреаційні потребі відповідає визначена кількість рекреаційних занять, якими оперують люди при визначені своїх потреб. При цьому одне заняття може бути пов'язане з необхідністю задоволення декількох потреб. Так, катання на лижах сприяє реалізації потреби у знятті втоми після одноманітної роботи, у фізичному розвитку й у спілкуванні з природою.

Розподіл рекреаційних потреб на суспільні, групові та індивідуальні доволі

умовний. Так, особисті потреби тісно пов'язані з груповими й суспільними, вони змінюються разом зі зміною суспільства, яке формує у людини нові потреби і, водночас, прагне узгодження особистих, групових і суспільних потреб.

Але в наш час ці потреби часто не збігаються. Так, з одного боку, не можна визнати суспільно корисними особисті потреби окремих членів суспільства, задоволення яких призводить до порушення громадського порядку і спокою інших членів суспільства. З іншого боку, важко простежити безпосередній зв'язок між особистими або груповими потребами та суспільними потребами, як, наприклад, одержання прибутку організацією від рекреаційної діяльності, надходження валути. Але основний обсяг потреб становлять пов'язані між собою всі їхні групи. Вивчення індивідуальних потреб дає змогу спланувати дії суспільства щодо організації рекреаційної діяльності.

Суспільство виходить, насамперед, із суспільних потреб і задоволяє рекреаційні потреби через організацію системи рекреаційних підприємств. Крім того, суспільство прагне зробити галузі, пов'язані з організацією рекреаційної діяльності, рентабельними. Але всі ці суспільні потреби реалізуються шляхом задоволення різноманітних групових та індивідуальних потреб. Встановлюючи зв'язок між особистими і суспільними потребами, суспільство може регулювати процес чергування задоволення тих або інших індивідуальних потреб, а тому співвідношення між ними не залишається постійним. Регулюючи групові та індивідуальні рекреаційні потреби, що задовольняються, суспільство весь час збільшує їхню кількість, а отже, сприяє більш ефективному задоволенню суспільних потреб. Так, розвиваючи дитячий туризм, держава, з одного боку, враховує потреби дітей у задоволенні допитливості, самостверджуванні й подоланні перешкод, а з іншого - реалізує суспільні потреби у формуванні гармонійно розвинених людей.

На основі сформованих знань про індивідуальні, групові й суспільні потреби, а також загальних теоретико-географічних закономірностей створюються моделі задоволення рекреаційних потреб - ЗП (рис. 3.1)

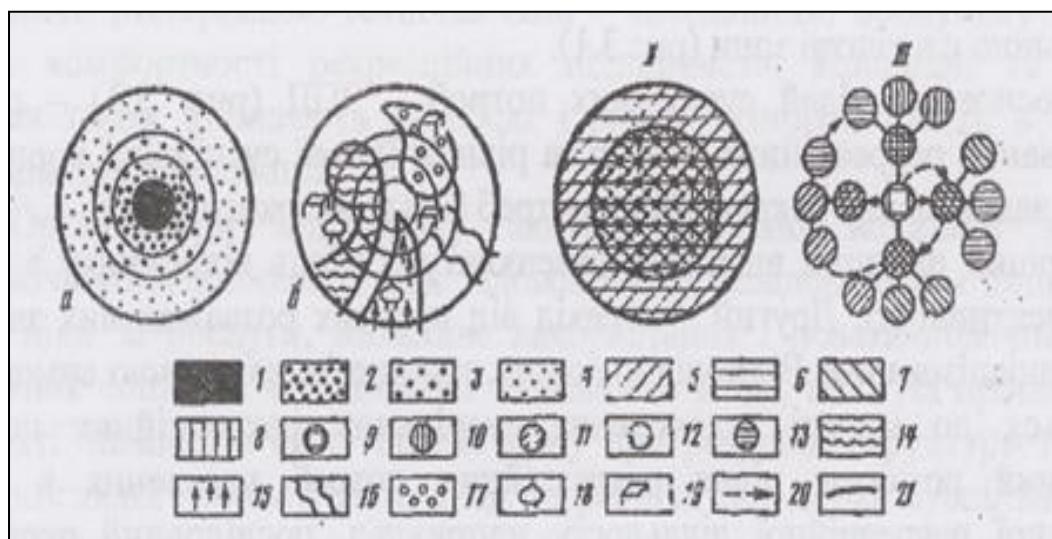

Рис. 3.1. Теоретичні моделі задоволення рекреаційних потреб (ЗП)

Модель задоволення потреб:

I - індивідуальних; II - групових; III - суспільних;
а - діяльність, б - умови діяльності;

1-8 - зони відпочинку: 1 - щоденного, 2 - одноденного, 3 - дводенного (суботньо-недільного), 4 - тривалого, 5 - молодіжного, 6 - осіб середнього віку, 7 - дітей, 8 - пенсіонерів; 9-13 - місця відпочинку: 9 - поліфункціональні, 10 - лікувальні, 11 - оздоровчі, 12 - спортивні, 13 - пізнавальні; 14 - водойма; 15 - ліс; 16 - пересічений рельєф; 17 - парк; 18 - історико-архітектурні пам'ятки; 19 - рекреаційні установи; 20 - напрямки розвитку особистості; 21 - межі функціональних зон.

В основу територіальної структури цих моделей покладені зональний принцип і принципи доступності та комфортності. На цих принципах ґрунтуються розроблені моделі ЗП а, ЗШ б. Модель ЗШ а припускає необхідність виділення на основі можливих витрат часу на поїздки до місця відпочинку чотирьох зон: щоденного відпочинку, одноденного (недільного), дводенного (суботньо-недільного) і тривалого. Модель ЗП б, що відбиває поєднання принципів доступності та комфортності, виходить з того, що під час щоденного, короткочасного і тривалого відпочинку повинна бути забезпечена можливість користування всією розмаїтістю рекреаційних ресурсів і розвиненою матеріально-технічною базою.

При створенні моделі задоволення групових потреб - ЗШ враховуються вимоги до зон відпочинку, що їх висуває кожна вікова група рекреантів. До близької зони тяжіють місця відпочинку найменш рухливих вікових груп - дітей дошкільного віку і пенсіонерів. Розміщення місць відпочинку молоді й осіб середнього віку можливе аж до зони периферії. Організація відпочинку родин, що складаються з трьох поколінь, найбільш оптимально є в центрі зони (рис 3.1).

В основі моделей суспільних потреб - ЗШ (рис. 3.1) - принцип ранжирування рекреаційних потреб за рівнем їхньої суспільної корисності і принцип задоволення рекреаційних потреб більш високого рівня.

Перший принцип визначає номенклатуру місць відпочинку з позицій їхньої ефективності. Другий - перехід від простих розважальних занять до більш спеціалізованих. Відповідно до цих принципів, важливою вимогою, що висувається до моделі задоволення суспільних рекреаційних потреб є послідовний розвиток рівня рекреаційних потреб населення в процесі багаторічної рекреаційної діяльності, наприклад, послідовний перехід від найбільш масових пізнавальних і спортивних видів туризму до спеціалізованих.

Моделі задоволення індивідуальних, групових і суспільних потреб не суперечать одна одній.

В економічно розвиненій державі відбувається постійне розширення обсягу потреб, що задоволяються. При цьому вичленовується група суспільно-корисних потреб, задоволення яких повинно бути соціально організованим. Відповідно, певним чином мають організовуватися й умови діяльності. Слід пам'ятати, що рекреаційні потреби реалізуються за наявності рекреаційного попиту на рекреаційну діяльність.

Попит відбиває лише частину потреб. У ньому беруться до уваги, по-перше, суспільні потреби, по-друге, потреби, для задоволення яких ще не створена система пропозицій (частіше за все це нові потреби), по-третє, потреби, зумовлені

несприятливим співвідношенням між прибутками суб'єкта і ціною пропозиції. Тому при довгостроковому плануванні й прогнозуванні не можна обмежуватися лише аналізом попиту.

Потреба в тому або іншому виді рекреаційної діяльності реалізується через попит, як вимога засобів і умов діяльності. Так, попит на відпочинок біля моря одночасно вимагає упорядкування засобів розміщення та морських пляжів. Останні є об'єктом платоспроможного попиту. Платоспроможний попит формується безліччю соціально-економічних чинників. Однак основним визначальним чинником є співвідношення прибутків суб'єкта й ціни пропозиції. Можливість задоволення попиту залежить від наявності відповідних пропозицій та їхньої доступності. Система пропозицій задоволення рекреаційних потреб формується відповідно до суспільних потреб, можливостей матеріально-технічної бази і наявності ресурсів. Суспільні потреби визначають просторово-тимчасові форми організації рекреаційної діяльності. Матеріально-технічна база - чисельність, пропускну здатність і рівень комфортності рекреаційних підприємств. Природні та культурні ресурси також впливають на обсяг і рівень різноманітності, а отже, і на множиність пропозицій.

Організатори відпочинку можуть активно впливати на попит, змінюючи співвідношення між задоволеним і незадоволеним попитом через зміну ціни за послуги. Можливе використання і позаекономічних важелів керування попитом. Суспільство зацікавлене в тім, щоб усі пропозиції були прийняті більшістю його членів. Тому при розробці структури пропозицій воно розглядає особисті та групові потреби як складники суспільних потреб. У цьому зв'язку пропозиції часто мають вигляд інформації про характер і рівень обслуговування, про естетичні й пізнавальні цінності, про ефективність лікування у тих або інших місцях відпочинку.

Попит може регулюватися модою і реклами. Прикладом реакції на моду може слугувати підвищений попит на відпочинок на найбільш популярних курортах. Стихійна й організована реклама може істотно вплинути на попит і вибір місця відпочинку. Однак реклама не може докорінно змінити співвідношення потреб, що формуються під дією низки об'єктивних закономірностей. Встановлення логіки поведінки людини і виявлення поведінкових констант у процесі рекреаційної діяльності, систематизація і класифікація мотивацій, прогнозування можливих змін у цій сфері можуть бути забезпечені біхвіористичним підходом до рекреаційних досліджень.

Сьогодні сформовано нового споживача рекреаційних послуг - більш інформованого, незалежного, розкутого, який критично й вибагливо ставиться до товарів і послуг, що йому пропонуються, розпещений їхньою кількістю, споживача, який жадає калейдоскопа вражень і задоволень, є активним і самостійним, здатним змінювати свою поведінку на ринку рекреаційних послуг.

Цей новий тип масового споживача вирізняється такими психолого-поведінковими особливостями:

- інформованість, високий рівень освіченості;
- висока вимогливість до комфорту та якості послуг;
- індивідуалізм;
- екологізм свідомості;
- спонтанність рішень;

- мобільність;
- фізична і розумова активність на відпочинку;
- прагнення одержати від життя найрізноманітніші враження.

Щодо рекреаційного попиту в Україні, то він зазнав значних змін, і на сучасному етапі реалізації рекреаційних потреб характеризується такими тенденціями:

- перехід від пасивного до активного відпочинку;
- гедонізація відпочинку (попит на задоволення і зміну вражень, причому найбільш значущим стає сам процес, а не об'єкт одержання задоволення);
- спеціалізація й індивідуалізація попиту (організація спектурів, наприклад, «квіткові тури», «пішохідні тури», «сафарі» та ін.);
- експансія виїзного туризму;
- екологізація мислення споживача;
- розщеплення основної відпустки (замість однієї тривалої відпустки на рік (3 і більше тижнів), перевага надається 2-3 більш коротким турпоїздкам: наприклад 12 днів літньої відпустки, 5-7 днів відпочинку взимку в горах або на узбережжі теплих морів і 2 — короткі поїздки на юїк-енд у святкові дні (різдвяні тури, велиководні свята, травневі свята тощо);
- інтенсивність рекреаційної діяльності (насичення відпочинку новими враженнями, наприклад, екскурсіями, прогулянками, зустрічами, відвідуваннями розважальних закладів тощо).

3.4 Умови та чинники формування рекреаційного попиту

Потреба у відпочинку є однією з фізіологічних потреб людини.

Обираючи вид відпочинку та географічний район рекреації, людина чи група людей керуються певними цілями, настановами і бажаннями.

При цьому потреби диференціюються за досить різними ознаками. Вони потребують різnobічного вивчення в економічному, медикобіологічному, демографічному, соціальному, соціально-психологічному, природознавчому аспектах на основі найбільш результативних методів: вибіркового зонування, опитування, анкетування і т.п. Висновки такого дослідження стають основою рекреаційного планування, що має відповідати соціальній, віковій і статевій структурі населення при врахуванні рекомендацій фахівців.

Вивчення рекреаційних потреб є необхідним при дослідженні наявних і проектуванні перспективних форм територіальної організації рекреаційних районів усіх рангів. Вибір тієї чи іншої місцевості, певного ландшафту для відпочинку в природних умовах, зумовлений індивідуальними уподобаннями.

М. Мироненко, І. Твердохлєбов вважають, що формування рекреаційних потреб відбувається під впливом комплексу чинників, які можна згрупувати так:

1. Соціально-економічні чинники: рівень розвитку виробничих сил; рівень виробництва споживчих благ, у тому числі послуг; рівень розвитку сфери відпочинку і туризму; реальні грошові прибутки населення; ціни на товар і послуги, у тому числі рекреаційні; рівень розвитку інфраструктури й транспортних засобів; тривалість відпусток; створення реклами й надання інформації про рекреаційні райони і туристичні маршрути; соціальний і фаховий склад населення; рівень

культурного життя; рухливість населення; національні традиції.

2. Демографічні чинники: співвідношення міського і сільського населення (ступінь урбанізації); статево-вікова структура населення; кількісний склад сім'ї; особливості розселення.

3. Соціально-психологічні чинники: інтенсивність культурних і ділових зв'язків (комунікабельність), тип культурного життя; вплив моди; ціннісні орієнтири особистості.

4. Медико-біологічні чинники: стан здоров'я населення.

5. Природні чинники: природна зона, у який живе людина; особливості географічного положення щодо морів, гір тощо.

Необхідно підкреслити, що сучасний рекреаційний ринок функціонує під впливом об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, які неоднаково діють на різних рівнях соціально-економічного розвитку суспільства, на ринках різних ієрархічних рівнів (рис. 3.2). Обсягом платоспроможного попиту визначається потенційна ємність споживчого ринку.

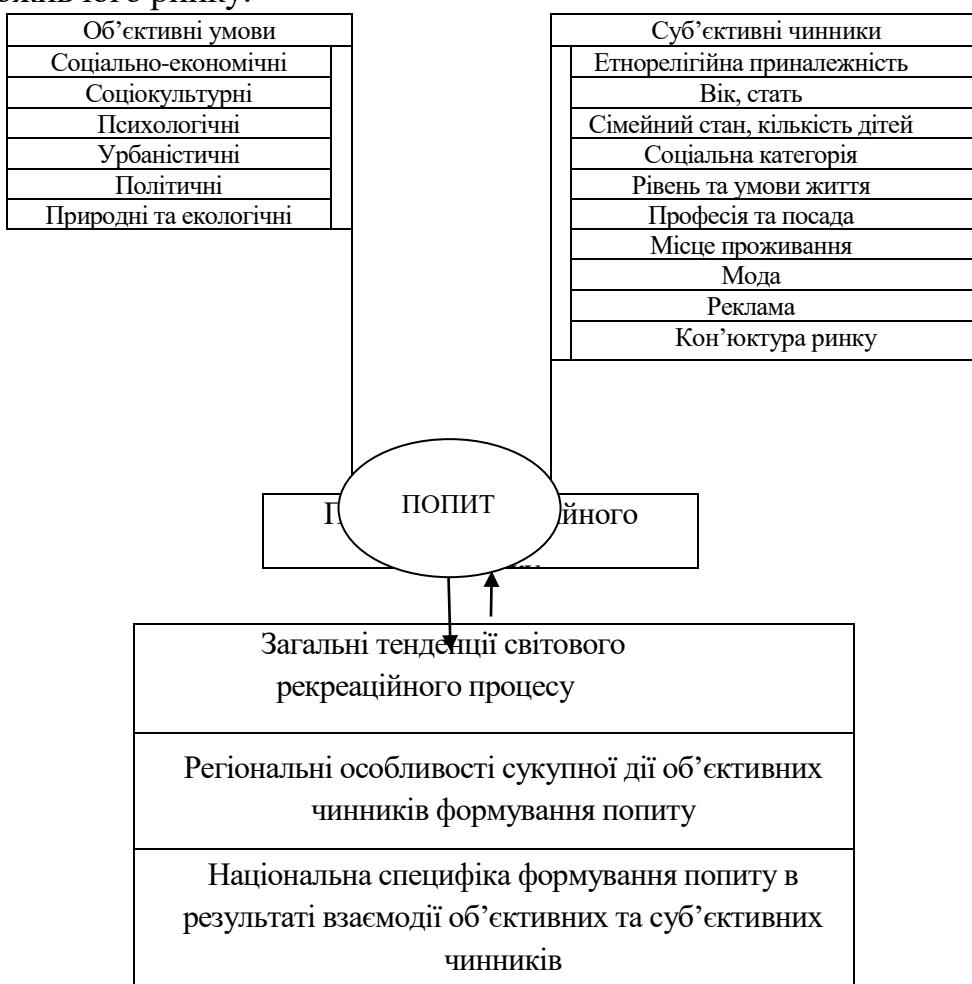

Рис. 3.2 Умови та чинники формування рекреаційного

Умови та чинники, що формують загальний рекреаційний попит залежно від спрямування та характеру впливу О. Любіцева згрупувала так: соціально-економічні умови; група чинників, пов'язаних з населенням; природні та екологічні умови;

чинники безпеки в рекреації.

Перша група об'єднує соціально-економічні умови розвитку та функціонування рекреаційної галузі та чинники їхньої диференціації. Це блок об'єктивних умов, вплив яких зумовлений масштабами їхньої дії.

До загальносвітового рівня належать глобалізація суспільного життя та інтернаціоналізація багатьох сфер соціально-економічної діяльності; стан світового ринку та його складників, що регулюються низкою міжнародних угод та діяльністю міжнародних урядових і неурядових організацій; поступ науково-технічного прогресу.

На регіональному рівні дія цих умов визначається:

- нерівномірністю соціально-економічного розвитку країн, що впливає як на виробництво, так і на споживання рекреаційних послуг;
- інтегративними процесами різного порядку, що дає можливість, наприклад, шляхом введення єдиної валюти (Євро) та спрощення візового режиму (Шенгенська угоди) стимулювати внутрішньорегіональний туризм;
- функціонуванням фінансової сфери, що позначається на коливанні курсів валют та відповідному коливанні попиту на рекреаційні послуги;
- політичною стабільністю, оскільки конфлікти на тривалий термін вилучають цілі регіони з рекреаційного обміну.

На національному рівні дія соціально-економічних умов найбільш яскраво відтворена в державній політиці стимулювання розвитку рекреації, яка проявляється в правовому забезпеченні, економічній, у тому числі податковій політиці, у сфері зайнятості. За даними ВТО, на кожне робоче місце, створене у сфері зайнятості, припадає 5-9 робочих місць в інших галузях господарства.

Високий та стабільний рівень розвитку національної економіки є гарантам зростання доходів населення, його купівельної спроможності.

Серед соціально-економічних умов особливим є вплив науково-технічного прогресу як на формування рекреаційних потреб, так і на їх забезпечення. Цей вплив здійснюється в кількох напрямках:

- 1) зміна характеру праці в бік її наукоємності, що потребує кваліфікованої робочої сили і тим самим стимулює зростання рівня освіти й відповідних змін у потребі змістовного проведення дозвілля, що впливає на структуру використання вільного часу;
- 2) скорочення робочого часу за рахунок інтенсифікації праці, механізації та автоматизації виробництва і відповідне зростання бюджету вільного часу;
- 3) інтенсифікація праці збільшує психологічні навантаження на людину, також стимулюючи потребу в змістовному відпочинку, зміні вражень;
- 4) зміна оточення в бік превалювання існуючого середовища посилює психологічні навантаження і стимулює потребу в спілкуванні з природою;
- 5) подальша інформатизація суспільства, розвиток новітніх засобів комунікацій можна вважати не лише технічним, а й культурним стимулом розвитку рекреації.

Завдяки науково-технічному прогресу практично будь-яка точка світу стала доступною, а подорож туди - комфортною, безпечною та необтяжливою. Постійно зростає комфортність проживання та удосконалюються інші умови розвитку

рекреації.

Друга група чинників, пов'язаних з населенням, є основою формування рекреаційного попиту. Для населення є характерними такі процеси: демографічний, міграційний, урбанізаційний, агломераційний, етнокультурний, релігійний, які впливають на формування якості та стилю життя, в структурі якого різною мірою наявна рекреація. Їх дія також є неоднаковою на різних рівнях. Загальносвітовий урбанізаційний процес проявляється не тільки в збільшенні частки міського населення та в агломеруванні розселення, а й у поширенні міського способу життя і відповідного йому стилю життя. На регіональному рівні демографічні **відмінності** та міграційні особливості пов'язані з природним і механічним рухом населення. На національному рівні переважають такі характеристики, як характер розселення, етнорелігійний склад населення, а також чисельність трудових ресурсів, рівень і структура зайнятості.

До другої групи чинників, що впливають на коливання та структуру рекреаційного попиту слід зарахувати й соціальну мобільність (готовність до «zmіни місця»), яка пов'язана зі станом здоров'я, з рівнем культури, з сімейними обставинами, зі ставленням до певних незручностей подорожування та до ризику під час мандрівки.

Третя група *природних та екологічних умов* визначає можливість сталого розвитку рекреації, її екологічно-спрямованих видів і форм, попит на які зростає. Все більше екологічна свідомість людини зумовлює можливості реалізації рекреаційної діяльності.

Дія цієї групи чинників також по-різному проявляється на світовому, регіональному та національному рівнях, спільним для яких є «територіальна експансія» екологічно спрямованої рекреаційної діяльності, коли рекреаційний попит, що ґрунтуються на максимальному використанні природних благ і ресурсів для задоволення попиту на спілкування з природою або для випробовування власних сил і вмінь в екстремальних природних умовах, стимулює розвиток рекреації «вшир», сприяє залученню нових територій до рекреаційного процесу.

Позитивним є подальший розвиток рекреації у національних парках та інших природних резерватах.

Але екологізація рекреаційного попиту приховує в собі й негативні наслідки. Переважна більшість природних рекреаційних ресурсів світу достатньо давно експлуатується (узбережжя морів та океанів, бальнеологічні та грязьові ресурси курортів, гірські території та лісові масиви тощо), є модною, що, врешті-решт, призводить до перевантаження туристсько-рекреаційних районів та окремих центрів, до їхньої деградації, а це викликає занепокоєння не тільки окремих країн, а й всієї світової громадськості.

До четвертої групи чинників, які або стимулюють, або лімітують рекреаційний попит, належить *безпека рекреації*. Вона визначається природними, соціально-економічними та політичними умовами. Природні катастрофи, такі, як виверження вулканів, повені, урагани, цунамі тощо, роблять розвиток рекреації і туризму в країні або регіоні ризикованим, хоча й приваблюють частину екстремальних туристів. Зростання впливу людської діяльності на довкілля спричинило ризик антропогенних (зсуви, провали, селі), техногенних катасстроф (наприклад, катастрофа на

Чорнобильській АЕС у 1986 р.), які практично назавжди виводять з використання значні території. Від рівня соціально-економічного розвитку залежить спроможність держави створювати й підтримувати в безпечному стані інфраструктуру (шляхи сполучення, мости, тунелі), забезпечувати безпеку руху транспорту і транспортних засобів (впровадження та дотримання нормативів безпеки). Безпеку в рекреації і туризмі визначає й політична ситуація (можливість виникнення збройних конфліктів і тероризму). Сукупна дія зазначених умов і чинників формує загальний рекреаційний попит, що переростає у запит на ринку рекреаційних послуг, відповідно до платоспроможності населення, яка є похідною від рівня соціально-економічного розвитку і характеризує рівень і якість життя населення.

Аналіз розвитку рекреації дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку суспільства рівень рекреаційних потреб, мотивація (сукупність обставин і причин, що спонукають людину до конкретної зміни місця), яка лежить в основі рекреаційної діяльності, визначаються як об'єктивними, так і суб'єктивними умовами і чинниками (рис. 3.2).

До об'єктивних умов належать: прискорення соціально-економічного розвитку країн, наслідком чого стало підвищення загального рівня життя населення поряд із майновим розшаруванням суспільства; збільшення фонду позаробочого часу; урбанізаційні процеси в розселенні, пов'язані зі зміною стилю життя; наявність рекреаційних ресурсів; **підвищення** культурно-освітнього рівня населення (причому, чим він вищий, тим більше попит на змістовні й специфічні види відпочинку - пізнавальний, релігійний туризм, гірськолижний спорт тощо); зростання ступеня мобільності населення в результаті розвитку транспортних засобів; зростання психологічних навантажень, спричинених змінами в характері праці, у стилі життя, відливом від природного середовища, певного психологічною одноманітністю існування та інші. До числа суб'єктивних чинників, які впливають на рекреаційний попит, належать вік, стать, рівень освіти, рід заняття, посада, сімейний стан, місце проживання, мода, реклама тощо.

Дуже складно домогтися повної відповідності між бажаннями людини й наданим їй середовищем для відпочинку, тому що потреби частіше за все перевищують реальні можливості їхнього задоволення. Потреби завжди виявляються комплексно, у складній взаємодії. Людина зможе задовольнити свої потреби, якщо суспільство, вивчивши їх, надасть їй реальну можливість користуватися середовищем відпочинку. Соціологічні дослідження в Україні засвідчили, що люди розумової праці більш склонні до подорожей і туризму, а люди, зайняті на виробництві - до стаціонарного відпочинку. Жителі міст надають перевагу відпочинкові в умовах, близьких до «чистої» природи, а жителі сільської місцевості - у міському середовищі. Чоловіки використовують відпустку частіше всього для заняття улюбленою справою (спортом, полюванням, рибалством), жінки обирають для відпочинку більш комфортабельні умови, молоді подобається динамічний відпочинок, а літні люди більше прагнуть комфорту й усамітнення. Все більшої популярності набувають зимовий спортивний відпочинок і туристичні подорожі за кордон. Швидкими темпами зростає популярність сімейного відпочинку. Питання організації сімейного відпочинку в Україні сьогодні потребує пильної уваги. Зафіксовано залежність між спільним відпочинком подружжя й розлученнями:

близько 50% тих, хто розлучаються, жодного разу не відпочивали разом.

Розвиток різноманітних форм відпочинку веде до зміни взаємовідносин між містом і селом. Незалежно від величини населеного пункту, міське й сільське населення надає перевагу тривалому відпочинку влітку. Проте специфіка трудової діяльності сільського населення, переважна його зайнятість у літньо-осінній період року веде до того, що літній пік відпочинку для цієї групи населення згладжений. Сільське населення більш рівномірно розподіляє свою відпустку впродовж року, проте пік відпочинку припадає на зимовий період. Фактично значна частина і міського, і сільського населення проводить свою відпустку в районі проживання, проте у сільського населення це більше виражено. Все це зумовлено наявністю на всій території України сприятливих умов для відпочинку, а також недостатньою розвиненістю курортно-рекреаційної мережі.

Важливий чинник формування рекреаційних потреб - тривалість щорічної відпустки. Середня її тривалість становить 22 робочі дні. Від тривалості відпустки залежить географія відпочинку. Якщо говорити загалом про вільний час, то Україна, за кількістю свяtkovих dnіv і перенесенням свяtkovих dat з метою подовження відпочинку (наприклад, травневі, новорічні свята) посідає одне з перших місць у світі. Загальна кількість вихідних і свяtkovих dnіv у нашій державі становить близько 1/3 року.

Значно впливає на вибір форм відпочинку і час надання відпустки, що залежить від фахової приналежності й сфери зайнятості населення (70% відпочиває влітку).

За цією ознакою спеціалісти виділяють чотири групи:

- учителі, викладачі вузів і середніх навчальних закладів, інші працівники закладів народної освіти, що мають відпустку виключно влітку;
- працівники НДІ, охорони здоров'я, матеріально-технічного постачання, управління, що відпочивають переважно в літній період;
- працівники транспорту, промисловості, будівництва, зв'язку, що відпочивають рівномірно впродовж року з піком у літній місяці;
- працівники сільського господарства, лісозаготівель і т.п., що йдуть у відпустку переважно в зимові місяці.

Соціологічне опитування виявило, що в Україні кожний четвертий провів відпустку вдома через матеріальні проблеми або через неможливість придбання сімейної путівки; кожний п'ятий не зміг виїхати під час відпустки, оскільки йому ні з ким було лишити дітей; інші провели відпустку на дачі або садово-городній ділянці. Люди старшої вікової групи більш склонні до проведення відпустки за місцем проживання. Найбільш мобільними є відпочивальники віком від 30 до 40 років.

За даними соціологічних досліджень, спостерігається тенденція до розширення неорганізованого відпочинку: потреби в організованому відпочинку мають близько 20% рекреантів, близько 30% проводять відпустку вдома і близько 50% відпочивають неорганізовано - у родичів, знімаючи квартиру у місцевих жителів на курортах або в селах на дачах. Це пов'язано з дією ряду об'єктивних чинників: певна частина населення не потребує сувро регламентованого санаторного лікування й відпочинку; форма організованого відпочинку не завжди відповідає вимогам населення до якості тривалого відпочинку; пропозиції організованих форм відпочинку не відповідають потребам, що зростають.

Усі описані вище форми відпочинку охоплюють «осідлих» рекреантів, проте близько 10% відпочивальників ведуть «кочовий» спосіб життя під час відпусток за путівками або і без них, а кожний третій опитаний вважає таку форму відпочинку (туризм) для себе найкращою. Сьогодні туризмом, особливо спортивним, займається значний відсоток молоді.

Таким чином, на поведінку кожного конкретного споживача (рекреанта) впливає безліч об'єктивних, суб'єктивних, постійних, тимчасових, випадкових умов і чинників, від сукупної дії яких залежить остаточний вибір споживача.

Поведінка споживача та прийняття рішення про вибір рекреаційної діяльності залежить від дії *психологічних* чинників, основними серед яких є мотивація, сприйняття, засвоєння, думки та погляди.

О. Любіцєва зазначає, що найпоширенішими є теорії мотивації З.Фрейда, А. Маслоу, Д. Шварца. Вона підкреслює, що за З.Фрейдом, спонукальні причини і поведінка не підлягають повному контролю, оскільки становлять результат пригнічення природних психологічних сил, дію яких людина не усвідомлює, через що й виникає суперечлива мотивація. А. Маслоу будує свою теорію на певній ієархії потреб у житті людини. При цьому зауважує, що потреби «вищого» рангу виникають тільки Після задоволення потреб «нижчого» рангу й у такій послідовності: фізіологічні потреби, потреби безпеки, соціальні потреби, потреби в повазі, самореалізації та самоствердженні.

У рекреації, як бачимо, можливо задіяти всі ранги потреб (відпочинок, гарантовано безпечний на престижному курорті з високим класом обслуговування, що залишить незабутні враження, особливо коли займатися вітрильним спортом чи навчитися плавати з аквалангом). В основі теорії Д. Шварца лежить співвідношення раціональних і емоційних мотивів. Раціональні мотиви поведінки на ринку рекреаційних послуг ґрунтуються на економії грошей, часу і зусиль для придбання цих послуг, на впевненості у їхній якості. В основі емоційних мотивів - думка людини про себе, свою роль та значення в певному соціальному колі, жага визнання, свідоме чи підсвідоме творення власного іміджу, підвищення статусу, престижу чи потреб в пізнанні тощо. Бажання людини підтверджити, закріпити або отримати, підвищити свій статус може ґрунтуватися на протилежних мотиваціях: індивідуалізмі чи колективізмі; усталеності чи рухливості; пасивному відпочинку чи активній діяльності; пасивному споживанню чи творчому ставленні до відпочинку тощо.

Мотивація рекреаційних потреб підсилюється сприйняттям інформації, яку отримує людина вибірково, залежно від свого психічного типу, рівня освіти та інших властивостей, тому одна і та ж ситуація буде неоднаково оцінена людьми, оскільки вони мають різний досвід. Погляди й думки конкретної особи визначають її смаки й диктують поведінку.

При всій індивідуальності, поведінка людей, що визначились із місцем і видом рекреаційної діяльності, має багато спільного, що дає змогу виділити чотири типи споживчої поведінки (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 Тип та характерні ознаки споживчої поведінки

Тип поведінки	Характерні ознаки типу
Складний	Висока вартість, складний характер покупки, її рідкість, а інколи й престижність, нестандартність попиту підвищують ризик і зумовлюють значну увагу до інформації про імідж фірми, властивості її продукції та потребують час для оцінки переваг і формування думки, перш ніж зробити покупку.
Невпевнений	Висока вартість, рідкість покупки, стандартність попиту зумовлюють пошук туру, який, за певними властивостями, буде задовольняти рекреанта, а тому значна увага приділяється пошуку та оцінці інформації, перш ніж визначатися з думкою.
Звичайний	Невисока вартість знижує ризик економічних втрат, а стандартність попиту робить вибір настільки широким, що на формування думки й остаточне рішення більший вплив починають справляти суб'єктивні, випадкові мотиви, що роблять рішення про покупку імпульсивним, але воно спирається на певні знання ситуації на ринку пропозицій,
Пошуковий	Невисока, доступна для споживача вартість, стандартність попиту, однотипна пропозиція зумовлюють широкий вибір, скорочують час для прийняття рішення і стимулюють постійну зміну фірм.

Споживча поведінка зумовлюється комплексом *психофізичних i соціокультурних характеристик*.

Серед психофізичних характеристик найсуттєвішими є вік, стать, тип особистості, сімейний стан. За віком виділяють такі категорії: молоді люди (до 30 років), люди середнього віку (30-50 років), люди старшого віку (понад 50 років). За сімейним станом - холостяки, що не були одружени; одинаки, розлучені та овдовілі; одружені. За чисельністю сім'ї - малі сім'ї без дітей або з однією дитиною; прості сім'ї з двома дітьми; багатодітні, що мають троє і більше дітей. За спільністю проживання - сім'ї, у яких проживають окремо чи спільно різні покоління і варіації такого спільногого проживання (наприклад, «неформальні» сім'ї, у яких пари живуть спільно, але офіційно не оформили шлюб); неповні сім'ї, що складаються з одного з батьків і дитини (дітей).

Залежно від становища кожного члена в сім'ї, виділяють такі типи сімей:

- автономні, де кожен з членів сім'ї приймає однакову кількість самостійних рішень;
- домінантні двох типів, коли вирішальний голос належить чоловікові чи дружині;
- колегіальні, де більшість рішень приймається спільно. Наприклад, дослідження французьких спеціалістів виявили, що 2/3 подружніх пар спільно приймають рішення щодо способу проведення відпустки і лише у 18% випадків це рішення за чоловіками і в 11% — за жінками.

При цьому думкам та ідеям чоловіка надається перевага при виборі транспортних засобів і маршруту подорожі, а при виборі місця проживання (готель, мотель, кемпінг, отель тощо) та класу обслуговування - дружині.

На вибір місця відпочинку впливає також психологічний тип особистості.

Екстраверти надають перевагу динамічним формам відпочинку, більш підвладні впливу моди. Інтроверти, навпаки, прагнуть обмежити спілкування під час відпочинку, надають перевагу відпочинку в звичному оточенні (родичі, друзі), у знайомих місцях за звичних обставин.

Значення соціокультурного чинника неоднакове на різних рівнях та етапах рекреаційного дослідження; можна розглядати особисту культуру, культуру певних людських угруповань, виділених за різними ознаками, або субкультуру, національну культуру, культуру певного суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку. За різними ознаками культура має таку структуру: рід занять (професійна культура), належність до певного суспільного прошарку (класова культура), місце проживання (міська культура) тощо. Ці структурні одиниці, утворені соціумом, ґрунтуються на власній системі цінностей та стереотипі поведінки, формуючи субкультури, які створюють певний стиль життя, суттєво впливають на формування рекреаційного попиту та споживчої поведінки.

Особливе значення має етнічна культура, вищою формою якої є національна, сформована на основі національної самосвідомості, національної ідеї та національних інтересів. Найсуттєвішими ознаками, що вказують на належність людини до певної культури, є мова та стереотип побутової поведінки. Останній найсуттєвіше впливає на споживчу поведінку, структуруючи і ранжируючи потреби та запити.

Загальновизнаним показником рівня культури є рівень освіти, оскільки він характеризує певну суму засвоєних людиною цінностей, що позначається на її діяльності (творчий, монотонний характер тощо). Рівень освіти формує культурні запити і вимоги до рекреації і дає можливість людині їх задоволити, оскільки наявний практично пропорційний зв'язок (за нормального розвитку економіки й суспільних відносин) між рівнем освіти, родом заняття і рівнем прибутків людини.

Від рівня освіти залежить характер заняття, професія, економічний стан і відповідна належність до певного класу суспільства, що формує конкретний стиль життя. Всі перераховані характеристики є соціальними чинниками впливу на споживчу поведінку. Рівень прибутків часто розглядають як ключовий чинник формування платоспроможного попиту на послуги ринку рекреаційних послуг.

Але його вплив треба розглядати тільки в сукупній дії з усіма зазначеними чинниками. Тут необхідно враховувати сукупний прибуток сім'ї, її склад, визначати «навантаження» на кожного працюючого члена сім'ї. Витрати на реалізацію рекреаційного попиту - це та сума грошей, яка залишається після обов'язкових виплат (харчування, товари, житло, навчання тощо) і яка може використовуватись або з поточних прибутків, або із заощаджень. Отже, що чим вище прибутки на одного члена сім'ї, тим більше можливостей для реалізації рекреаційного попиту.

Суттєвими соціальними ознаками споживчої поведінки є становище людини в певних соціальних групах: у сім'ї, на виробництві, у групах, сформованих за певними ознаками (клуб, товариство, спортивна команда тощо).

Тут споживча поведінка рекреанта визначається впливом того колективу, до якого він належить, а не його бажанням.

Релігійність людини, належність до певної конфесії також є чинником, що зумовлює мотивацію та впливає на рекреаційний попит.

Соціокультурні та психофізичні чинники, взаємодіючи, формують певний стиль

життя, що є синтетичною характеристикою людської життєдіяльності (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 Критерії класифікації стилів життя

Демографія	Діяльність	Інтерес	Думка
Вік	Робота	Сім'я	Про себе
Освіта	Захоплення	Дім	Про події в суспільстві
Прибуток	Громадські заходи	Робота	Про політику
Заняття	Відпочинок	Суспільство	Про бізнес
Склад сім'ї	Розваги	Відпочинок	Про економіку
Проживання	Клуби	Мода	Про освіту
Географічне	Товариства,	Харчування	Про продукцію
Величина населеного пункту	Покупки	Засоби масової інформації	Про майбутнє
Стадія життєвого циклу	Спорт	Досягнення	Про культуру

Саме стиль життя можна вважати основою формування поведінки споживачів. Дослідники виділили для країн з переходною економікою, до яких належить і Україна, п'ять стилів життя з відповідною споживчою поведінкою:

- 1) «купці» (буржуа, що з'являються переважно на основі занять торгівлею);
- 2) «козаки» (незалежні, амбітні, що прагнуть певного статусу);
- 3) «студенти» (представники інтелігентського прошарку, що звички обмежувати себе в бажаннях);
- 4) «керівники компаній» (олігархи, управлінці вищих ешелонів влади);
- 5) «руські душі» (пасивні, неспроможні зробити вибір, але сповнені надій).

Саме стиль життя визначає «організовано» чи «неорганізовано» буде відпочивати рекреант; яку пропозицію він обере (вид, форму, термін, клас та ін.) і чим він буде керуватися при прийнятті рішень (мотивацією, сприйняттям, засвоєнням, думкою або поглядами).

Рекреант, визначившись зі способом проведення дозвілля, його терміном, формою організації, маючи певну суму грошей шукає інформацію, що відповідає його попиту. Джерела інформації поділяються на: особисті (власний досвід, сім'я, друзі, знайомі); загального користування (засоби масової інформації, Internet); комерційні (каталоги, виставки, реклама). Чим більший обсяг та різноманітніші джерела інформації, тим різnobічнішою буде оцінка і тим обґрунтованішим буде вибір рекреанта.

Вивчення рекреаційних потреб становить лише перший щабель на шляху виявлення закономірностей формування, функціонування і розвитку ТРС. Результати географічних досліджень необхідно доповнювати рекомендаціями курортологів, гігієністів, медиків, економістів, екологів та інших спеціалістів.

Питання для самоконтролю

1. Як у рекреаційно-туристичному господарстві виявляється енергетична потреба?
2. Назвіть конкретні потреби рекреаційної сфери в конструкційних матеріалах.
3. Чому споживчі потреби належать до найважливіших потреб суспільства?
4. Що вам відомо про комунікаційні потреби суспільства?
5. Назвіть основні фактори, які впливають на формування рекреаційних потреб
6. Охарактеризуйте співвідношення і взаємозалежність індивідуальних, групових і суспільних рекреаційних потреб.
7. Як пов'язані рекреаційний попит і рекреаційні потреби?
8. Від чого залежить можливість задоволення рекреаційного попиту?
9. Що є характерним для сучасних споживачів рекреаційних послуг?
10. Які сучасні тенденції властиві рекреаційному попиту в Україні?
11. Як впливає мотивація на поведінку споживача та прийняття ним рішення про вибір рекреаційної діяльності?
12. Як соціокультурні та психофізичні характеристики впливають на споживчу поведінку рекреантів?
13. Наведіть п'ять стилів життя з відповідною споживчою поведінкою, які виділили дослідники для країн з переходною економікою, до яких належить і Україна.

Тема 4 Рекреаційно-ресурсний потенціал

Мета: Визначити рекреаційно-ресурсний потенціал України; надати характеристику природним, історико-культурним та соціально-економічним рекреаційним ресурсам; засвоїти етапи оцінки рекреаційних ресурсів

План

- 4.1 Рекреаційний потенціал, його структура
- 4.2 Рекреаційні умови та рекреаційні ресурси
- 4.3 Загальна характеристика рекреаційного потенціалу України
- 4.4 Сутність поняття рекреаційні ресурси та підходи до їх класифікації
- 4.5 Оцінка рекреаційних ресурсів
- 4.6 Природні рекреаційні ресурси – с/р
- 4.7 Історико-культурні рекреаційні ресурси – с/р
- 4.8 Соціально-економічні рекреаційні ресурси – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

4.1 Рекреаційний потенціал, його структура

Поняття «потенціал» (від лат. Potentia - сила) у широкому розумінні означає джерела, можливості, засоби, запаси, що можуть бути використані для розв'язання будь-яких завдань або досягнення певної мети; «ресурси» ж розглядаються як запаси, цінності, засоби, можливості.

Зіставивши тлумачення понять, переконуємося, що вони близькі за змістом, а іноді збігаються і за значенням.

Рекреаційний потенціал більшість географів інтерпретують як здатність природного середовища сприяти відпочинку й відновленню здоров'я людини, як сукупність природних і антропогенних чинників, необхідних для рекреаційного використання, як систему природних і суспільних об'єктів, їхніх властивостей і відношень, які використовуються або можуть використовуватися з метою оздоровлення або відновлення (рекреації), поповнення, розширення або набуття (акмуляції) духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду діяльності час.

Узагальнивши наведені вище визначення, ми пропонуємо під рекреаційним потенціалом розуміти сукупність природних, природно - антропогенних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов організації рекреаційної діяльності на певній території.

Поняття «рекреаційний потенціал» часто ідентифікують з поняттям «курортно-рекреаційний потенціал», «туристсько-рекреаційний потенціал» і характеризують його як здатність природного середовища позитивно впливати на фізичний, психічний стан здоров'я людини з одночасним відновленням сил. У широкому розумінні його розглядають, як величину, що характеризує ступінь можливості (потужності) тієї або іншої території задоволення потреби населення в рекреаційних заняттях.

Дуже часто під рекреаційним потенціалом розуміється наявність на території унікальних або принаймні цікавих не тільки для місцевих жителів і відносно легкодоступних природних об'єктів (наприклад, Софіївський парк у м. Умані; унікальні поєднання природних комплексів степової, лугової, лісової і наскельної рослинності; Кам'яні Могили - відділ Українського степового заповідника загальною площею 404 га, що розташований у Запорізькій і Донецькій областях). Це не обов'язкова, але бажана ознака. Рекреаційний потенціал території дуже мінливий і залежить від особливостей соціокультурного утворення, у межах якого ця територія розміщена.

Часто замість поняття «рекреаційний потенціал» користуються поняттям «умови та чинники розвитку рекреаційної діяльності».

Рекреаційний потенціал, як і інші потенціали (потенціал видобувної промисловості, лісового господарства, сільськогосподарський) нерівномірно розподіляється по території. Щоб визначити ступінь можливості або потужності тієї чи іншої території у задоволенні рекреаційних потреб населення, потрібно, насамперед, оцінити рекреаційний потенціал цієї території. Оцінюється рекреаційний потенціал, як правило, з урахуванням фізико-географічних особливостей території, кліматичних зон і рекреаційних можливостей природного ландшафту.

Оцінювання варто проводити диференційовано, залежно від ступеня освоєності території, відповідно до потреб населення в різних рекреаційних заняттях. При цьому треба враховувати орієнтування території на місцеві або зовнішні рекреаційні потреби.

Необхідно вивчити фізичний стан рекреаційного потенціалу, а саме - оцінити параметри, що мають суттєве значення для цілей рекреації, тобто природні рекреаційні ресурси, а також оцінити матеріально-технічні параметри рекреації, тобто соціально-економічні ресурси. Метою вивчення природних і соціально-економічних складників рекреаційного потенціалу території є виявлення максимальних потенційних можливостей цієї території без шкоди для неї.

Для вже освоєних рекреаційних територій необхідно провести порівняльний аналіз величини рекреаційного потенціалу з фактичною ресурсною базою, яка може бути достатньою, тобто однаковою з необхідним потенціалом; більшою (коли є резерви) або меншою (необхідні заходи для «розвантаження» території) за необхідний потенціал.

Таким чином, структура рекреаційного потенціалу території являє собою систему, що складається з двох блоків: ресурсного складника, представленого рекреаційними ресурсами (природними та культурно-історичними), і соціально-економічного, представленого матеріально-технічною базою. Але поряд з цими двома складниками рекреаційний потенціал території має ще один - природні та соціально-економічні умови, що сприяють розвиткові рекреації або гальмують його.

Природний рекреаційний потенціал території поряд з матеріально - технічною базою рекреації (засоби розміщення рекреантів, рекреаційна інфраструктура) і соціально-економічними умовами розвитку рекреаційної діяльності є одним із блоків інтегрального рекреаційного потенціалу. Однак природний рекреаційний потенціал варто одночасно розглядати і як складник цілісної складноорганізованої системи інтегрального природного потенціалу території, який, маючи властивості емерджентності, не зводиться до простої суми його окремих потенціалів.

Величина природного рекреаційного потенціалу визначається кількісним вираженням оцінки природно-рекреаційних ресурсів регіону, а його якість - якісним складом ресурсів, а також ступенем сприятливості природних умов для розвитку рекреаційного процесу.

Окремі потенціали (у т.ч. промисловий, сільськогосподарський та ін.), що складають інтегральний потенціал території, альтернативні рекреаційному потенціалу, але неоднаковою мірою. Ступінь їхньої суспільної потреби визначається багатьма чинниками: рівнем розвитку продуктивних сил, цільовими настановами соціально-економічного розвитку, ступенем вивченості тощо. У зв'язку з цим, використання рекреаційного потенціалу буде домінувальною функцією території, якщо його інтегральна економічна, соціальна та екологічна оцінка перевищуватиме сумарну оцінку інших потенціалів території або ж рекреаційні об'єкти будуть унікальними.

4.2 Рекреаційні умови та рекреаційні ресурси

Поняття «рекреаційні умови» і «рекреаційні ресурси» не є тотожними.

Під «рекреаційними умовами» розуміють сукупність компонентів і властивостей природного середовища, які сприяють рекреаційній діяльності, але при цьому не є її матеріальною основою (естетичність, пейзажне різноманіття ландшафтів, кількість сонячних днів на рік, тривалість залягання снігу в горах тощо).

Рекреаційні ресурси є ніби трансформованими рекреаційними умовами та культурно-історичними передумовами розвитку рекреації (культурно-історичні об'єкти), доведеними до ступеня технологічності під впливом суспільних потреб і можливостей безпосереднього використання у рекреаційному обслуговуванні.

У рекреаційній географії немає єдиного підходу до визначення поняття «рекреаційні ресурси».

Аналіз поглядів різних науковців на цю проблему дає змогу зробити висновок, що в еволюції уявлень про рекреаційні ресурси принципове значення мало дослідження Л. Багрової, М. Багрова, В. Преображенського, у якому рекреаційні ресурси розглядалися як одна з найважливіших передумов організації рекреаційного господарства, як одна з ланок розвитку складного ланцюга перетворення природного об'єкта на умови відпочинку, на ресурси і на виробничі фонди (тобто знаряддя і засоби праці в рекреаційному господарстві).

Поступово під впливом процесу соціологізації географічних уявлень трактування поняття «рекреаційні ресурси» змінювалося.

Так, М. Мироненко, І. Твердохлебов під рекреаційними ресурсами розуміють компоненти географічного середовища й об'єкти антропогенної діяльності, що, завдяки таким властивостям, як унікальність, історична або художня цінність, естетична привабливість і лікувально-оздоровче значення можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреаційних занять з метою відпочинку, туризму та лікування.

В. Преображенський рекреаційними ресурсами вважає природні, природно-технічні й соціально-економічні геосистеми та їхні елементи, які за наявних технічних і матеріальних можливостей можуть бути використані для організації рекреаційного господарства.

І. Пирожник визначає рекреаційні ресурси як природні й культурно - історичні комплекси та їх елементи, що сприяють відновленню й розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності, здоров'я, які за сучасної та перспективної структури рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостей використовуються для опосередкованого й безпосереднього споживання та виробництва курортних і туристичних послуг.

В. Ставійчук під рекреаційними ресурсами розуміє об'єкти і явища природного й антропогенного походження, що мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні та кількісні параметри і є матеріальною основою для територіальної організації відпочинку, оздоровлення та лікування людей, формування рекреаційних районів (центрів), їхньої спеціалізації та економічної ефективності.

Д. Ніколаєнко й О. Топчієв рекреаційними ресурсами називають компоненти природного середовища і феномен соціокультурного характеру, які, завдяки певним властивостям, можуть використовуватись для організації рекреаційної діяльності.

Вчені підкреслюють, що для рекреаційних ресурсів характерна відносність у їхньому оцінюванні й використанні: один і той же рекреаційний ресурс, залежно від наявних потреб і стандартів, які з часом помітно змінюються, може мати дуже різні оцінки.

О. Бейдик рекреаційно-туристичними ресурсами вважає об'єкти і явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення і впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність; сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів і їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працевдатності та за сучасної і перспективної структури рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостей використовуються для прямого й опосередкованого споживання, надання рекреаційно-туристичних і курортно-лікувальних послуг.

Класичне уявлення про природні рекреаційні ресурси пов'язано з розумінням їх як об'єктивної реальності, що характеризує справжній стан тіл і сил природи, який виникає під впливом законів природного і суспільного розвитку.

Під *природними рекреаційними ресурсами* розуміють природні території, окрім компоненти природного середовища та їх речовинні складники, які мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні та кількісні параметри й слугують або мають усі передумови для того, щоб бути матеріальною основою для організації відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення людей (мінеральні води, лікувальні грязі, ландшафтні й аквальні комплекси, охоронні території тощо).

До природних рекреаційних ресурсів можна зарахувати майже будь - яке місце, котре відповідає таким двом критеріям: 1) місце має відрізнятися від звичайного природного середовища людини; 2) у межах території повинні поєднуватися кілька різних природних сфер: вода і суšа; гори і море; рівнина і височина; ліс і степ тощо. Чим контрастніше буде поєдання природних компонентів, тим вище оцінюватиметься ландшафт.

Культурно-історичні об'єкти (ресурси) - це залишки минулих епох суспільного розвитку, які досліджені науковими методами й оцінені як такі, що мають суспільне значення й можуть бути використані за наявних технічних і матеріальних можливостей для задоволення туристичних потреб деякої спільноти людей упродовж певного часу; вони також слугують передумовою для організації культурно-пізнавальних видів туристсько-експкурсійних занять і на цій основі оптимізують туристсько-експкурсійну діяльність, реалізуючи виховні та пізнавальні функції. До культурно - історичних ресурсів належать також і інші об'єкти, пов'язані з історією, культурою і сучасною діяльністю людей: оригінальні підприємства промисловості, сільського господарства, транспорту, наукові й вищі навчальні заклади, театри, спортивні споруди, ботанічні сади, зоопарки, океанарії; етнографічні та фольклорні ансамблі, а також збережені народні звичаї, святкові обряди та ін.

Культурно-історичні об'єкти поділяються на матеріальні й духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва та інших матеріальних цінностей суспільства на кожній стадії його розвитку, а духовні - сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного

й громадського життя, у праці та побуті.

Рекреаційні ресурси - поняття історично змінне, оскільки їх обсяги та можливості використання не є сталими. Яскравим свідченням цього є виділення категорії *соціально-економічних рекреаційних ресурсів*, які охоплюють матеріально-технічну базу, що забезпечує виробництво, продаж і надання рекреаційних послуг, інфраструктуру, трудові ресурси. Ми погоджуємося з науковцями, які зараховують ці ресурси до соціально - економічних рекреаційних чинників, які умовно поділяють на групи: ті, що породжують потребу в організації рекреаційної діяльності й ті, що забезпечують можливість організації відпочинку. Ці чинники докладно розглядалися в попередньому розділі.

Природні елементи й комплекси, як і культурно-історичні об'єкти, не одразу стають рекреаційними ресурсами. Спочатку вони виступають як умови рекреаційної діяльності, які були наявні й до розвитку рекреаційного господарства. З розвитком і зміною структури суспільних потреб і виникненням рекреаційного попиту, після витрат на вивчення, оцінку й підготовку цих комплексів і об'єктів до експлуатації, вони переходят до категорії рекреаційних ресурсів.

Перехід природних елементів і комплексів до класу рекреаційних ресурсів відбувається за такою схемою:

- 1) природні комплекси є природними утвореннями, через брак рекреаційного попиту вони не набувають характеру ресурсів;
- 2) поява рекреаційного попиту потребує вивчення й оцінки природних комплексів;
- 3) в силу дії суспільних потреб і вкладення живої праці та засобів, найцінніші природні комплекси перетворюються на ресурси;
- 4) збільшення обсягів рекреаційного попиту веде до переходу менш сприятливих за своїми властивостями природних елементів і комплексів до класу ресурсів.

Процес перетворення природних тіл на рекреаційні ресурси можна продемонструвати на прикладі пляжів. Цей процес може мати кілька етапів: спочатку переходить до ресурсів (фондів) частина пляжу, що має кращі властивості, згодом - задовільна, і, нарешті, посередня. Цей тип освоєння можна назвати класичним еволюційним, коли в процесі його суворо зберігається така послідовність: спочатку освоюються кращі ресурси, а за ними - гірші. Поряд з цим можливий і інший тип освоєння. Підвищений попит на рекреаційні угіддя призводить до того, що в окремих випадках, незважаючи на необхідність значних разових капіталовкладень, до ресурсів зараховуються території з низькими оцінками рекреаційних умов. Наприклад, покращуються природні й створюються штучні пляжі у районах зі складними гірничо-геологічними умовами. Практично йдеться про переход до інтенсивного типу освоєння, до створення «додаткових рекреаційних ресурсів».

Аналогічний процес відбувається й при переході культурно - історичних об'єктів до класу екскурсійних рекреаційних ресурсів. Спочатку рекреаційний попит на культурно-історичні й етнографічні об'єкти веде до вивчення, оцінювання й використання найбільш збережених і доступних ресурсів. Розширення попиту й розвиток ціннісних рекреаційних критеріїв, зростання культурного рівня населення, сприяють розширенню кола використовуваних об'єктів, більшість із яких після

спеціальних реставраційних робіт вводиться в екскурсійний показ.

Рекреаційні ресурси - категорія історична, оскільки зміни структури й обсягу рекреаційних потреб ведуть до залучення до рекреаційної діяльності нових елементів як природного, так і культурно-історичного характеру.

Проте, якими б важливими не були об'єкти історії та культури в рекреаційно-ресурсному складнику, природні багатства посідають у ньому чільне місце, оскільки становлять одну з основних передумов рекреації. Такими природними передумовами рекреації є, насамперед, природно-територіальні комплекси різних рангів, їхні компоненти й окремі властивості, зокрема й такі, як атрактивність, контрастність і ритм ландшафтів, можливість подолання перешкод, географічна специфіка, екзотичність, унікальність або, навпаки, типовість; розміри і форми природних об'єктів і їхнє візуально-географічне положення.

У зв'язку з тим, що рекреація є важливим «споживачем» території, вона має обмежені можливості для свого розвитку в освоєних районах. У той же час, у сільській місцевості рекреація може вдало сполучатися з сільськогосподарським землекористуванням. Неприпустимим є розміщення рекреаційних зон поблизу від розробок корисних копалин, промислових підприємств з підвищеним рівнем шкідливості.

Залежно від рівня рекреаційної спеціалізації, можна виділити три основних типи рекреаційного землекористування:

- 1) території з високою інтенсивністю рекреації, де немає інших землекористувачів або вони мають другорядне значення (парки, пляжі та інші зони масового відпочинку);
- 2) території з середньою інтенсивністю рекреації, що виконують одночасно деякі екологічні та виробничі функції (придатні зелені насадження, протиерозійні ліси і т.п.);
- 3) території з незначною питомою вагою рекреації.

Велика частина альтернативних ситуацій відводу земель пов'язана з другим типом рекреаційного землекористування.

Поява нових суспільних потреб спричинює зміну структури попиту на територію: на перший план виходять лідери, що одержують переважне право на «добір» для себе ресурсів території. Це може мати місце і тоді, коли придатні для використання території зайняті іншими угіддями. З таким явищем стикаються й при рекреаційному освоєнні території, коли виникає необхідність спорудження закладів відпочинку на землях, зайнятих сільськогосподарськими та іншими об'єктами. Вилучення цих земель для функцій оздоровлення означає, що на якийсь момент сільськогосподарські фонди (наприклад, виноградники) стають рекреаційними ресурсами території, а після вкладення нових засобів, вони переходят у категорію рекреаційних фондів.

Найважливішими характеристиками рекреаційних ресурсів є такі:

- 1) обсяг запасів (дебіт мінеральних вод; площа цінних рекреаційних територій; екскурсійний потенціал (у годинах) рекреаційних центрів), необхідний для визначення потенційної ємності ТРС, рівня освоєності, оптимізації навантажень;
- 2) площа поширення ресурсів (розміри водоносних обріїв, пляжів, лісистість, обводнення території, границі стійкого сніжного покриву), яка дає змогу визначити

потенційні рекреаційні угіддя, окреслити коло санітарної охорони;

3) період можливої експлуатації (тривалість сприятливого кліматичного періоду, купального сезону, залягання стійкого сніжного покриву), який визначає сезонність і ритмічність рекреаційної експлуатації території;

4) територіальна нерухомість більшості видів ресурсів, що зумовлює тяжіння рекреаційної інфраструктури й потоків до місць їхньої концентрації;

5) порівняно низька капіталоємність і невисока вартість експлуатаційних витрат, що уможливлює достатньо швидке створення інфраструктури й одержання соціального та економічного ефекту, а також самодіяльного використання окремих видів ресурсів;

6) можливість багаторазового використання при дотриманні норм раціонального природокористування і проведенні необхідних заходів щодо рекультивації і благоустрою.

На необхідності комплексного вивчення умов і ресурсів з метою підвищення результативності географічного синтезу наголошували провідні географи-науковці, звертаючи при цьому увагу на те, що головні функції належать поняттю «умови», а підпорядковані поняттю «ресурси».

Таким чином, рекреаційні ресурси є реалізованою частиною рекреаційного потенціалу, а рекреаційні умови - нереалізованою. Останні мають побічний вплив на характер використання ресурсів, тим самим створюючи загальне тло, на якому розгортається рекреаційний процес.

4.3 Загальна характеристика рекреаційного потенціалу України

У січні 2007 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі оприлюднено перший рейтинг країн за бізнес-потенціалом у туризмі. Основними показниками рейтингу були: регуляторна політика держави у сфері туризму, бізнес-потенціал та інфраструктура, гуманітарні, культурні й природні ресурси. За цим рейтингом до першої десятки зі 124 країн увійшли: Швейцарія, Австрія, Німеччина, Ісландія, СІЛА, Сянган (Гонконг), Канада, Сінгапур, Люксембург, Великобританія. Завершують список - Ангола, Бурунді, Чад. Україна посіла 78 загальне місце, а за окремими показниками - 76 місце (сприяння держави в розвитку туризму), 73 (турбізнес), 89 (культура й природно-ресурсний потенціал).

Прискорений розвиток рекреаційної галузі є результатом загального соціально-економічного прогресу суспільства, підвищення життєвих стандартів і збільшення часу на відпочинок працюючого населення, зростання оздоровчих, пізнавальних та інших потреб людей, розширення ділових міжнародних контактів тощо. Підставою для розвитку рекреаційної галузі була і є наявність багатого рекреаційно-туристичного потенціалу (як природного, так і культурно-історичного). Саме він надав можливість багатьом країнам, навіть не дуже розвиненим економічно, завоювати значні позиції на світовому ринку рекреаційно-туристичних послуг.

Проаналізувавши внутрішні й зовнішні чинники тенденцій розвитку рекреації і туризму в Україні за останні роки, нами виділено групу негативних (тих, які стримують розвиток рекреації і туризму) і групу позитивних (тих, які сприяють розвитку рекреації) чинників (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 Основні внутрішні та зовнішні чинники тенденцій розвитку Рекреації України

Негативні	Позитивні
Зростання ціни українського турпродукту через підвищення тарифів на газ, електроенергію, комунальні послуги	Безвізовий режим в'їзу до України для громадян країн СНД, ЕС та Швейцарської конференції, СІЛА, Японії
Підвищення тарифів на пасажирські перевезення залізницею	Територіальна близькість українських курортів для громадян країн ЕС та СНД
Прояви випадків пташиного грипу в Криму (спричинило переорієнтацію дитячого відпочинку на Карпатський регіон)	Спокійна криміногенна ситуація, без терористичних актів
Сезонно-кліматичні коливання; затяжні весни, низька температура води на узбережжі Чорного та Азовського морів; малосніжні зими	Тривалість рекреаційно-туристичного сезону до кінця жовтня
Низька мобільність цінової політики закладів відпочинку, що перебувають у державній власності та відомчому підпорядкуванні. Неспроможність швидко реагувати на коливання споживчого попиту	Відсутність мовного бар'єру для туристів з країн СНД і Балтії

Нестабільність соціально-олітичної ситуації в АР Крим	Збереження спокійної соціально- політичної ситуації в західних курортних регіонах України
Невідповідність високого рівня ціни низькому рівню якості послуг	Унікальність природнокліматичних умов, природних лікувальних ресурсів
Згортання на державному рівні рекламино-інформаційної діяльності щодо залучення іноземних туристів до країни, у зв'язку з припиненням бюджетного фінансування такої діяльності	

Проведений аналіз засвідчив, що Україна має досить потужний рекреаційно-туристичний потенціал для того, щоб увійти до найрозвиненіших у рекреаційному відношенні країн світу. Це, насамперед, сукупність фізико-географічних умов і об'єктів території: геолого - геоморфологічних, кліматичних, гідрологічних, земельних, мінерально-сировинних, ландшафтних. Загалом, за оцінками Ради з вивчення продуктивних сил, найбільш цінними серед природних ресурсів України є земельні та мінерально-сировинні. Однак це не знижує значення таких рекреаційних ресурсів, як кліматичні, бальнеологічні, водні й лісові у формуванні рекреаційно-туристичного комплексу держави.

Україна посідає одне з перших місць у Європі щодо забезпечення курортними лікувальними ресурсами, зокрема й такими унікальними, як кліматичні зони узбережжя Чорного й Азовського морів, Карпат, а також мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів.

Серед природних рекреаційно-туристичних ресурсів особливе місце належить кліматичним, оскільки саме вони визначають просторову організацію рекреаційного туризму, який був і є важливим для нашої країни. Територія України знаходиться переважно в помірному кліматичному поясі клімат якого є найсприятливішим для життєдіяльності людини. Південний берег Криму лежить у межах субтропічної (середземноморської) кліматичної області. В Україні під впливом підстилаючої поверхні формується особливий мікроклімат, яким часто й зумовлюється локалізація курортних місцевостей. До основних кліматичних показників належать тривалість сонячного світла, ультрафіолетове випромінювання, чисте, насычене фітонцидами та іонізоване повітря, що в сукупності уможливлює проведення різноманітних рекреаційних заняті. Майже в усіх областях України кліматичні умови сприяють задоволенню рекреаційних потреб населення, тому на всій території країни є кліматичні курорти.

Рекреаційні ресурси пляжів мають важливе значення дія розвитку курортів на березі Чорного і Азовського морів, озер, річок. В Одеській, Донецькій, Миколаївській областях і АР Крим є штучні та природні лікувальні пляжі.

Мінеральні води та лікувальні грязі разом з кліматом є основою для формування курортного господарства. Родовища мінеральних вод відкриті в усіх областях, крім Івано-Франківської та Сумської. Сьогодні мінеральні води в Україні розвідані у 152 родовищах. їх загальні експлуатаційні запаси становлять $64865,7 \text{ м}^3$ на добу. Однак досі видобувається лише близько 8 % експлуатаційних запасів.

Підраховано, що мінеральні води можуть забезпечити додатково оздоровлення і лікування понад 10 млн. осіб на рік. На території України детально розвідані два родовища термальних вод, які також можуть бути залучені до експлуатації найближчим часом.

Водні рекреаційні ресурси охоплюють моря, річки, озера, водосховища, ставки. Найпотужніші рекреаційні комплекси України сформувалися на узбережжі теплих морів - Чорного і Азовського - із надзвичайно багатим рослинним і тваринним світом.

У країні налічується 63119 річок, зокрема великих (площа водозабору понад 50 тис. км²) - 9, середніх (від 2 до 50 тис. км²) - 81, а решта - малих (менше як 2 тис. км²). їх загальна довжина становить 206,4 тис. км.

До водного фонду нашої держави належать близько 8073 озер і лиманів із загальною площею дзеркала 4021,5 км², зокрема площа лиманів - 1073 км²; кількість водосховищ - 1160. Крім того, на території України є понад 28 тис. ставків і 7 великих каналів, загальною протяжністю 1021 км.

Усі гідрологічні об'єкти є актуально й потенційно рекреаційно-туристичними ресурсами, що мають високий ступінь атрактивності (привабливості) та інші цінні властивості для організації рекреації.

У формуванні рекреаційно-туристичного комплексу України значне місце належить лісовим ресурсам, які є невіддільним складником лісових екосистем, Призначених для задоволення потреб населення у лікуванні, відпочинку та туризмі. Площа лісів на території нашої країни незначна і становить 10,8 млн. га. Розміщені ліси дуже нерівномірно, зосереджуючись переважно в Українських Карпатах, на Поліссі та у Кримських горах. Лісистість країни, як важливий показник рекреаційно-туристичної експлуатації лісів, становить 15,6%, що майже втричі менше від лісистості, наприклад, Західної Європи (43,2%). За сучасними оцінками, для досягнення оптимальних показників лісистості необхідно збільшити площину лісів щонайменше на 2-2,5 млн. га. Передбачається, що до 2015 р. площа лісів зросте на 0,5 млн. га, а лісистість - із 15,6 % до 16,1%.

Загальна площа придатних для рекреації й туризму природних комплексів становить понад 9 млн. га. Це дорівнює близько 15% від загальної площи країни. Україна має великий потенціал територій природно-заповідного фонду (майже 7000 об'єктів загальною площею 2,6 млн. га). Суттєвого значення в розвитку туристсько-рекреаційної діяльності можуть набувати національні природні парки, частка яких у структурі природно-заповідного фонду становить 24% або 1% всієї території України.

Україна має потужні культурно-історичні ресурси, що є важливими (а для окремих районів — основними) складниками рекреаційно-туристичного потенціалу. У нашій країні ці ресурси відзначаються великою різноманітністю і охоплюють фортифікаційні споруди та печерні міста, культові об'єкти різної конфесійної приналежності, археологічні й історичні місця, палацові ансамблі, пам'ятки архітектури і містобудування, об'єкти культури й побуту тощо. На державний облік в Україні взято понад 130 тис. пам'яток, зокрема пам'ятки археології, історії, архітектури, містобудування, монументального й садово-паркового мистецтва, функціонує 61 історико-культурний заповідник (13 мають статус національного),

працюють сотні музеїв. Чотири об'єкти занесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Серед туристичних ресурсів важливими також є місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, так звані біосоціальні туристичні ресурси, та місця, де відбувалися різноманітні події (подійні ресурси) - військові, політичні, культурні, економічні, екологічні.

Отже, наявних рекреаційно-туристичних ресурсів загалом достатньо для задоволення потреб як вітчизняних, так і іноземних туристів. Однак мають місце значні регіональні диспропорції у рекреаційно-туристичному потенціалі та його використанні, що дало підстави для проведення ресурсного рейтингу областей України. Перше місце у рейтингу посідає Автономна Республіка Крим, потенціал якої оцінено п'ятьма балами з п'яти можливих. Лише три області - Київська, Львівська і Вінницька мають рейтингову оцінку по 4 бали. 15 областей мають рейтингову оцінку по 2 бали, а ще чотири - Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська - по 1 балу.

Іншою проблемою є ступінь використання багатьох рекреаційно-туристичних ресурсів, який дорівнює нині лише 30%. Причиною цього є насамперед недостатня вивченість рекреаційно-туристичних ресурсів у більшості областей України та їх облік, брак належного фінансування для проведення цих робіт, неуважне ставлення місцевих органів влади до проблем і перспектив розвитку рекреації і туризму.

Україна має достатню матеріально-технічну базу розвитку рекреації і туризму, але слід зауважити, що кожного року зменшується кількість санаторно-курортних і оздоровчих закладів, дитячих оздоровчих центрів. Так, у 2006 році налічувалось 3163 заклади санаторно-курортного і оздоровчого типу, з яких 610 (1,9%) не працювали з різних причин; на 81 одиницю, порівняно з 2005 роком, скоротилась кількість закладів за рахунок будинків відпочинку, на 14 - за рахунок санаторіїв-профілакторіїв, на 20 - будинків і пансіонатів відпочинку, на 40 - баз та інших закладів відпочинку. Аналогічна ситуація і з дитячими оздоровчими закладами. Впродовж 2006 року працювало 18,2 тис. дитячих оздоровчих закладів, що на 128 закладів менше, ніж у 2005 році (0,7%). їх загальна місткість у 2006 році зменшилась на 4,9 тис. місць або на 2,1%. Оздоровано 2,1 млн. дітей, що на 2,9% менше, ніж у 2005 році. Перше місце за кількістю оздоровлених дітей посідає Одеська область (7,4% від загального числа оздоровлених дітей), друге - АР Крим (6,8%), третє - Донецька область (6,5%).

Більшість основних фондів експлуатується тільки влітку. Тому потенціал національних рекреаційних ресурсів використовується не на повну потужність. Щодо закладів, які функціонують цілорічно, то значна частина номерного фонду санаторіїв, оздоровниць має незадовільний стан, їх середньорічна завантаженість становить 41%, тоді як за світовим досвідом цей показник повинен бути вищим ніж 68%. Завантаженість готелів в Україні становить лише 33%. Наведені приклади свідчать про те, що інтенсивність використання матеріально-технічної бази рекреаційних закладів України залишається низькою і тому не забезпечує здатності рекреаційної галузі до комплексного відновлення основних фондів на рівні сучасних вимог і світових стандартів.

З метою розвитку курортно-рекреаційної сфери в Україні та раціонального використання її рекреаційного потенціалу необхідно на законодавчому рівні

розв'язати такі питання, як: раціональне та цільове використання земельного фонду та нерухомого майна територій курортно-рекреаційного призначення; встановлення меж і дотримання режиму округів і зон санітарної охорони курортно-рекреаційних територій; збереження природних властивостей лікувальних ресурсів, раціонального їх використання, запобігання забрудненню, пошкодженню, передчасному виснаженню та забезпечення їх належною охороною; доступність рекреаційних і санаторно-курортних ресурсів для широких верств населення; розроблення довгострокових комплексних і цільових державних та місцевих програм розвитку курортів; фінансування курортів державного і місцевого значення, включаючи розвиток транспорту, систему водопостачання та каналізації, телерадіомовлення та зв'язку, енергозбереження та проведення природоохоронних заходів; розроблення і встановлення податкових, митних, кредитних пільг та їх спрямування на збереження й розвиток курортно-рекреаційних закладів.

Результати аналізу рекреаційно-туристичного потенціалу рекреаційних районів України засвідчили, що основними причинами неефективного його використання є відсутність повної і достовірної інформації про наявні ресурси в усіх регіонах країни; непристосованість багатьох природних і культурно-історичних об'єктів для рекреаційно-туристичних відвідувань; недосконала маркетингова система просування національного туристичного продукту на зовнішні ринки; загострення екологічної ситуації практично в усіх районах і, як наслідок, деградація ресурсів; часто низький рівень обслуговування та інфраструктури.

Для підвищення статусу України як туристичної держави світу необхідно удосконалювати форми і методи використання рекреаційно-туристичного потенціалу на основі ретельного аналізу світового досвіду й дотримання нових принципів формування та розвитку рекреаційно-туристичної галузі. Це і впровадження ринкових відносин в організацію рекреаційної діяльності; державне регулювання, гарантії і правове забезпечення формування і розвитку рекреаційно-туристичної галузі, її нова функціональна орієнтація; інтенсифікація природокористування і відтворення екологічно чистого середовища; відповідність інфраструктури завданням рекреаційно-туристичного комплексу, створення нових форм його функціонування — консорціумів, акціонерних товариств; гнучке поєднання, своєрідний «симбіоз» різних форм власності в розвитку рекреаційно-туристичної галузі; управління і якісне кадрове забезпечення галузі.

У плануванні розвитку національної рекреації і туризму доцільно враховувати і світові тенденції. Зокрема сьогодні знижується попит на групові поїздки, натомість активізується індивідуальний туризм. Збільшується кількість пропозицій для сімейного туризму. Інтенсивно розвивається діловий туризм (участь у роботі конференцій, конгресів тощо), що належить до найбільш вигідних видів подорожей. Щорічні темпи приросту цього виду туризму у світі становлять 8%, він дає вдвічі більше прибутків, ніж інші види туризму (наприклад, оздоровчий, культурно-розважальний). Стабільним попитом користуються поїздки вихідного дня. Активні форми рекреації переважають над пасивними, дедалі популярнішими стають пригодницькі та спортивні поїздки. Зазначені тенденції можуть бути повністю реалізовані в Україні, враховуючи наявні ресурси й можливі перспективи їх використання.

Про можливість розвитку рекреаційно-туристичної галузі в Україні на сучасному етапі свідчать статистичні дані. Нашу країну в 2006 р. відвідало 21,7 млн. іноземців, у тому числі 18,9 млн. туристів, що на 1,3 млн. осіб або на 7% більше, ніж у 2005 р. Приріст в'їзного потоку забезпечено збільшенням кількості поїздок, переважно приватних. Водночас число поїздок з метою пізнавального, культурного, релігійного туризму зменшується, починаючи з 2004 р. Виїздили за кордон 16,9 млн. українських туристів. Обсяг наданих туроператорами та турагентами України послуг у 2006 р. збільшився на 23 % і становив 3,4 млрд. грн. Надходження до бюджету становили 134,8 млн. грн., що на 19% більше, ніж у 2005 р. Кількість туристів зменшилася в Автономній Республіці Крим — на 2 %, Херсонській області — на 17%. Утім значне зростання спостерігалося в Закарпатській області - на 22%, Івано-Франківській - на 79%, Одеській - на .8%, Тернопільській - на 11%, по м. Києву - на 13%. Це свідчить про необхідність проведення більш гнучкої цінової політики, формування туристичної інфраструктури та пошуку нових можливостей використання рекреаційно-туристичного потенціалу, що сприятиме конкурентоспроможності вітчизняних рекреаційно-туристичних послуг.

Отже, можемо зазначити, що наявність природних, природно- анропогенних, соціально-економічних і культурно-історичних ресурсів має сприяти диверсифікації регіонального рекреаційно-туристичного ринку в Україні. А основні пріоритети розвитку рекреації і туризму повинні віддзеркалювати ресурсно-туристичні можливості кожної території, реалізація яких сприятиме суттєвому пожвавленню загальної регіональної економічної діяльності.

4.4 Сутність поняття рекреаційні ресурси та підходи до їх класифікації

Ресурси (від франц. додатковий, допоміжний засіб) – запас, резерв, можливість. 1. Засіб задоволення будь-яких потреб, дефіциту; запас, резерв, яким можна скористатись у разі необхідності. 2. Компоненти зовнішнього середовища, що дозволяють задовольняти або роблять можливим задоволення потреб людини і сприяють досягненню соціальної мети.

Ресурсна проблематика досить докладно і в той же час неоднозначно висвітлена в науковій літературі, через що співіснує значний масив визначень поняття рекреаційні ресурси. Складність визначення поняття рекреаційних ресурсів залежить від декількох факторів:

1. Рекреаційні ресурси – це категорія історична, бо в залежності від зміни певних історичних умов відбувається поява нових видів рекреаційної діяльності, що в свою чергу призводить до змін уявлень як про необхідний обсяг використовуваних ресурсів, так і про їх якісний склад.

2. Поняття рекреаційних ресурсів залежить від рівня організації рекреаційної діяльності, і від того здійснюється вона в межах одного рекреаційного підприємства, рекреаційного району чи рекреаційної галузі в цілому.

3. Визначення рекреаційних ресурсів ускладнюється різно якістю різним генезисом ресурсів.

Науковці трактують рекреаційні ресурси досить по-різному, називаючи в якості таких: окремі елементи середовища; геосистеми і їх елементи; певні даності (природні, господарські, історичні); комплекси і їх елементи (природні, природно-технічні, соціально-економічні); процеси; складові загальних ресурсів (природних, культурних, соціально-економічних); об'єкти і явища та ін.

Умови рекреаційної діяльності – поняття більш широке, ніж рекреаційні ресурси. Умовами є компоненти і властивості середовища, що дозволяють (або навпаки обмежують) здійснення рекреаційної діяльності, не приймаючи у рекреаційній діяльності безпосередньої участі. Рекреаційні ресурси навпаки вміщують ті властивості і елементи середовища, які безпосередньо беруть участь в організації рекреаційної діяльності і є її основою. Для кожного з видів рекреаційної діяльності необхідним є певне сполучення рекреаційних ресурсів, які повинні мати відповідні кількісні і якісні характеристики. Особливістю рекреаційної діяльності є також те, що одні й ті самі елементи середовища для різних видів рекреаційної діяльності можуть виступати і в якості умов, і в якості ресурсів.

Різноманітність рекреаційних ресурсів потребує їх виділення в окремі групи, вирішувати цю складну проблему в географії покликані класифікації. Єдиної загальновизнаної класифікації рекреаційних ресурсів не розроблено, більшість існуючих класифікацій, представлених різними авторами в різні часи, можна поділити на два основні різновиди в залежності від того, під яким кутом зору розглядаються в них рекреаційні ресурси:

1. Класифікації, в основі яких лежать уявлення про походження рекреаційних ресурсів, тобто генетичний підхід.

2. Класифікації, в яких рекреаційні ресурси поділяються за

використанням, в залежності від певних видів рекреаційної діяльності, тобто класифікації, в яких використовується ситуативний підхід.

Найбільшого розповсюдження набув перший вид класифікацій, він є традиційним, більш ґрунтовним, практично-орієнтованим. Аналіз наукових публікацій за цією тематикою доводить, що здебільшого автори пропонують за походженням виділяти два чи три види рекреаційних ресурсів. Так, найчастіше в якості рекреаційних ресурсів розглядаються окремі компоненти географічного середовища, зокрема два їх типи природні і культурно-історичні ресурси; три види рекреаційних ресурсів виділяє більша кількість дослідників, причому класифікації виглядають таким чином:

- природні – природно-технічні (антропогенні) – соціально -економічні;
- природні – історико-культурні – соціально-економічні.

Також присутні наукові дослідження, в яких домінує тільки один вид рекреаційних ресурсів (здебільшого це природні ресурси).

Другий вид класифікацій є менш поширеним. Він заснований на розподілі рекреаційних ресурсів в залежності від використання для різних форм рекреаційної діяльності. В залежності від цих форм, різні автори пропонують, і в більшості випадків, окремо розглядають: туристські, лікувальні ресурси та ресурси відпочинку. Слід зазначити, що визначення туристських ресурсів і ресурсів відпочинку не відрізняються від визначення рекреаційних ресурсів, хоча поняття туризму і відпочинку досить чітко розгалужені.

Таким чином, можна визначити, що ресурси відпочинку, згідно з такими викладками – це частина рекреаційних ресурсів, яка знаходитьсь

територіально поблизу населених пунктів чи в їх межах, і покликана задовольняти потреби населення в короткочасній рекреації – відпочинку. Ресурси туризму мають ширшу просторову орієнтацію.

В останні роки в роботах багатьох авторів став фігурувати термін «туристсько-рекреаційні ресурси». До того ж, використовується він в двох різних позиціях. На сьогодні значна частина науковців вважає, що туризм є головною складовою рекреації, і фактично поглинув (як в діяльнісному, так і в ресурсному відношенні) інші її форми. З іншого боку деякі автори, таким чином намагаються показати, що туристські ресурси є лише складовою частиною рекреаційних ресурсів.

Використання другого типу класифікацій, є цікавим, але практично обмеженим, оскільки в реальному житті дуже важко розрізнати ресурси, які мають бути задіяні окремо лише для відпочинку, туризму або лікування. Так, одне й теж саме джерело мінеральних вод, яке знаходитьсь в курортній місцевості, може використовуватися відпочиваючими на цьому курорті, місцевими жителями, які приїжджають провести вихідні дні на природі курорту, і туристами, які відвідують курорт в рамках екскурсії чи туристської подорожі.

Узагальнюючи вище викладене, можна визначити, що **рекреаційні ресурси** – це об'єкти і явища природного і антропогенного походження, які мають сприятливі кількісні і якісні характеристики і використовуються або можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності. Підходи до класифікації рекреаційних ресурсів та їх відповідні види наведені на рис. 4.1.

Необхідним для розуміння рекреаційних ресурсів є розгляд нормативно-правової бази стосовно даного питання. Основу законодавчої бази в галузі рекреації в Україні становлять:

- Закон України «Про охорону навколошнього природного середовища» (1993);
- Закон України «Про природно-заповідний фонд» (1992);
- Земельний Кодекс України (2002);
- Закон України «Про туризм»(2003);
- Закон України «Про курорти»(2000).

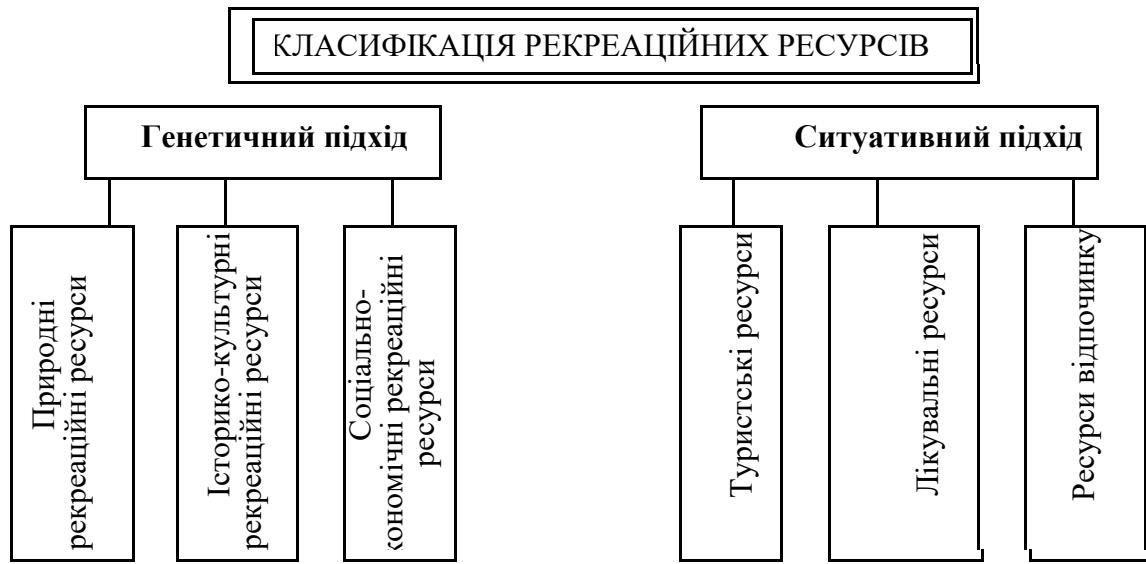

Рис. 4.1 Класифікації рекреаційних ресурсів

Так, в Законі України «Про туризм», туристські ресурси визначаються як пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності.

Напрями освоєння і розвитку туристичних ресурсів України визначаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування відповідно до програм розвитку туризму.

Класифікація та оцінка туристичних ресурсів України, режим їх охорони, порядок використання з обліком гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля, порядок збереження цілісності туристичних ресурсів України, заходи для їх відновлення визначаються відповідно до закону.

Унікальні туристичні ресурси можуть знаходитися на особливому режимі охорони, що обмежує доступ до них. Обмеження доступу до туристичних ресурсів визначається їх реальною пропускною спроможністю, рівнем припустимого антропогенного навантаження, сезонними та іншими умовами.

Під час містобудівного планування, проектування, розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів містобудування на територіях рекреаційних зон відповідні органи виконавчої влади, власники об'єктів містобудування повинні передбачати максимальну інтеграцію споруджуваних об'єктів до місцевого соціально-

економічного, природного та історико-культурного середовища.

Також в Україні прийнято закон «Про курорти», в якому закріплені визначення «особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси» та «загальнопоширені природні лікувальні ресурси».

Особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси, які рідко (не часто) зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Загальнопоширені природні лікувальні ресурси – ресурси, які зустрічаються в різних районах України і мають значні запаси та придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Таким чином, на законодавчому рівні в Україні затверджено тільки два види рекреаційних ресурсів: туристські і природно-лікувальні ресурси, незважаючи на багаторазове використання поняття «рекреаційні ресурси» фахівцями в різних частинах природно-ресурсного законодавства, зокрема, в Земельному Кодексі, Законі України «Про охорону навколошнього природного середовища» та Законі України «Про природно-заповідний фонд» у законодавстві його однозначне визначення відсутнє.

Теоретичні аспекти поняття «рекреаційний потенціал» висвітлені в роботах Н. С. Мироненко та І. Т. Твердохлебова, Я. К. Трушиньша, В. М. Шумського, М. С. Нудельмана, О. І. Шаблія та багатьох інших авторів. При цьому, в одних випадках дане поняття розглядається як сукупність всіх передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території, в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, яка виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати або їх пропускною спроможністю, тобто спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень з урахуванням екологічних критеріїв.

Рекреаційно-ресурсний потенціал – сукупність природних, історико-культурних та соціально-економічних умов організації рекреаційної діяльності на певній території.

4.5 Оцінка рекреаційних ресурсів

До актуальних питань рекреаційної географії належить оцінка рекреаційних ресурсів. Оцінка рекреаційних ресурсів є складним і ще не до кінця вивченим дослідницьким процесом. Складність цього процесу залежить від багатьох факторів – відсутність чітко розроблених і усталених методик, забезпеченість інформацією про якість і кількість ресурсів, розрізнення рівнів оцінювання, проблема переходу від вимірювання властивостей об'єкта до його оцінки, визначення форм виразу оцінок, суб'єктивність оцінок.

В оцінці завжди присутні об'єкт і суб'єкт.

Об'єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-рекреаційна галузь, різні ранги ТРС, суспільство в цілому, окремі групи рекреантів, рекреант. Багаторівневість суб'єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів в залежності від того ведеться вона з позицій відпочиваючого або з позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу, такий вибір здебільшого обмежується періодом на вихідні дні чи найближчу відпустку. Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов'язана з проектуванням нових рекреаційних об'єктів, реконструкцією вже існуючих, раціоналізацією використання наявних рекреаційних ресурсів. При цьому оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу 10-20 років і більше. При цьому об'єктами оцінки можуть виступати рекреаційні об'єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і зон.

Відпочиваючих при оцінці цікавлять виключно можливості задоволення власних потреб в конкретному місці, в певний сезон, протягом обмеженого часу і набору занять. Організатору відпочинку необхідно враховувати рекреаційні потреби значних груп рекреантів на значних територіях, протягом тривалого періоду, з різноманітним набором рекреаційних занять. Наприклад, відпочиваючого цікавитиме можливість купання і загоряння в серпні, тобто він буде цікавитися наявністю водойми і пляжу, а також температурою води і повітря в цьому місяці. Організатору відпочинку необхідно буде враховувати площу водойми, площу пляжу, тривалість сприятливого для купання періоду, а також можливості для організації інших циклів занять.

Під **оцінюванням рекреаційних ресурсів** розуміють процедуру визначення якостей певного рекреаційного об'єкту відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта – тобто суб'єктів рекреації різного рангу. Предметом оцінки є взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта оцінки. Оцінюванню притаманні багатокритеріальність, неоднозначність, історизм, ієрархічність та суб'єктно-об'єктний характер.

Для здійснення оцінки рекреаційних ресурсів найбільшого розповсюдження отримав метод бальних оцінок. Теорія і практика застосування бальних оцінок у географії розглядалася в ряді робіт. Класичною для географів вважається робота Д. Л. Армада, а для рекреаційної географії – Л. І. Мухіної. Бальні оцінки знаходять все більш широке застосування, вдосконалюється методика їх отримання, хоча сама можливість їх використання залишається дискусійною. При

цьому характеристики рекреаційних ресурсів можуть вимірютися як відносними так і натулярними (кількісними) величинами. Тому для формалізації і раціоналізації отримання інтегральних оцінок використання бальних методів є єдино можливим методом оцінки.

При використанні цього метода засновуються на тім, що оцінка виступає як слідство відношення будь-яких компонентів до людської діяльності, як результат визначення в якій мірі придатний цей компонент для певного виду його освоєння, сприятливості його для когось, чогось, саме тому виникає потреба не в простих вимірюваннях фізичних, хімічних, геометричних або інших величин, а в оцінці результатів вимірювання. Таким чином, кожна оцінка є суб'єктивною у тому розумінні, що відноситься до певного «суб'єкта» оцінки, і в той же час вона об'єктивна у тому випадку, коли спирається на об'єктивні закони зв'язків між блоками оцінювальної системи.

Основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів:

1. Визначення мети і завдань дослідження. При проведенні оцінки необхідно визначити об'єкт і суб'єкт оцінки, їх ранги, а також конкретні види рекреаційної діяльності на оцінюваних об'єктах, оскільки кожне заняття і кожна категорія рекреантів висувають власні вимоги до відповідних груп рекреаційних ресурсів.

2. Відбір показників, які враховуються при оцінці. Необхідно виявити вимоги, які пред'являє суб'єкт до об'єкту і на їх основі визначити необхідні властивості і показники, за якими ці властивості слід оцінювати. Наприклад, вимоги, які висувають рекреанти до водних акваторій будуть різнятися для різних рекреаційних занять – купання, заняття водними видами спорту, риболовля. На основі цих вимог формується перелік показників. Для купання важливими будуть такі характеристики, як наявність пляжу, площа водного дзеркала, доступність до води, температура і чистота води, глибина біля берегу, характер берегів. Для заняття водними видами спорту – площа акваторії, довжина, глибина водойми. Для рибної ловлі – кількісний і якісний склад рибних ресурсів водойми, доступність до води і ін.

3. Розробка оціночних шкал для окремих показників. Необхідність окремих оцінок пов'язана з тим, що оцінити рекреаційні ресурси певного об'єкту в цілому не можливо, не оцінивши окремі їх складові. Компонентні оцінки дозволяють виявити відносний вплив того чи іншого компоненту, що є досить важливим при розробці і виконанні оптимізаційних заходів, так як підвищити загальний ресурсно-рекреаційний рейтинг території можливо лише шляхом впливу на окремі властивості рекреаційних ресурсів.

Потреба ж в загальних оцінках виникає внаслідок того, що придатність того чи іншого об'єкта виявляється сукупністю декількох властивостей, і виразити оцінку цієї сукупності вірніше над усе за допомогою загального інтегрального показника. Але оскільки загальні оцінки не розкривають оцінок окремих компонентів, їх необхідно приводити в ряді оціночних таблиць, представлених по кожному з підблоків і блоків рекреаційних ресурсів.

Слід зауважити, що саме цей етап становить сутність оцінювання. Шкалу вимірів неможливо ототожнювати зі шкалою оцінювання і механічно переводити

одиниці вимірів в оціночній категорії, крім того оцінка одного і того ж самого показника може бути різною в залежності від суб'єкта оцінки. Інакше кажучи, конкретний вимір показника завжди однозначний, а його оцінка може бути багатозначною. Наприклад, шкала вимірів крутизни схилів (в градусах) буде лінійною і показуватиме поступову зміну значення цього показника, а шкала оцінок повинна показати, на яких рубежах відбувається перехід однієї якості схилу до іншої, від найвищого до нижчого і далі несприятливого і взагалі непридатного. При цьому шкала оцінок, для організації зимових лижних видів спорту і для організації категорійних піших подорожей буде різною.

Практично розробка шкали оцінок зводиться до вибору числа оціночних щаблів, встановленню інтервалів між ними і розбивки по цих інтервалах шкали вимірювань. Як зазначає Мухіна Л.І., для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3 і 4-х бальні (трьох – і чотирьохступінні) шкали, іноді і більше. Використання саме таких шкал в оцінці обумовлюється також амплітудою значення показників, можливостями точності вимірювання, заданою детальністю дослідження.

При визначенні інтервалів оціночних шкал в кожному конкретному випадку використовуються як лінійні, так і нелінійні залежності між вимірюванням та оцінкою, а також рівні і нерівні інтервали.

4. Отримання часткових оцінок. Отримання часткових оцінок зводиться до переведу по розробленим оціночним шкалам вимірюваних показників в оцінки.

5. Отримання загальних інтегральних оцінок.

При розробці інтегральних шкал можливе використання різних способів об'єднання окремих оцінок, але частіше всього використовується складання балів. Такий спосіб переважно використовується при оцінках, коли кожен об'єкт оцінюється за рядом ознак, а потім вводиться загальний бал для міркувань щодо придатності даного ресурсу, об'єкта обраній меті. Іноді для об'єднання окремих оцінок використовують перемноження. При більш складних зв'язках суб'єкта і об'єкта слід використовувати перемноження, при більш простих – підсумовування.

Вага всіх оцінюваних компонентів при інтегральних оцінках приймається рівною одиниці, або їх враховують з введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників.

Отримані інтегральні оцінки можуть мати різні форми вираження: словесні оцінки типу: слабкий-середній-потужний, високий-середній-низький, непридатний – слабо придатний – придатний, помірний-посередній-високий; цифрові – категорії I, II, III, бали, ранги, рейтинги.

6. Аналіз отриманих результатів.

В рекреаційній географії склалися такі основні типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, технологічний і психолого-естетичний.

Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних факторів на організм людини. Головним об'єктом оцінки виступають кліматичні ресурси, які найбільшим чином впливають на самопочуття та здоров'я людини. Розроблено ряд методик, які дозволяють оцінити вплив комплексу кліматичних факторів на стан організму людини.

Технологічна оцінка передбачає визначення можливого ступеню взаємодії природного середовища і людини для здійснення рекреаційної діяльності. При технологічному типі оцінки суб'єктом здебільшого виступає рекреаційна галузь, а оцінці підлягають придатність території для певного типу рекреаційних занять та можливість її інженерно-будівельного освоєння.

Поява психолого-естетичного типу оцінки викликає об'єктивною закономірністю тяжіння рекреантів до територій, які мають найбільшу естетичну цінність. При її проведенні визначається емоційна дія природного ландшафту або його компонентів, іноді окремих історико-культурних об'єктів на рекреанта. Естетична оцінка природних ландшафтів, в більшості залежить від стану суб'єкта, його принадлежності до певних вікових,

соціальних, етнічних груп, від конкретного психо-емоційного стану суб'єкта оцінки, від того пересувається він пішки або автомобілем. Методика такої оцінки постійно вдосконалюється.

При вище описаних типах рекреаційної оцінки береться до уваги тільки рекреаційна цінність природних і історико-культурних комплексів різного призначення і не враховуються народногосподарські результати їх експлуатації, які є базою економічного обґрунтування капітальних вкладень у відтворення, охорону і оптимізацію використання рекреаційних ресурсів. Для цього використовують економічні оцінки рекреаційних ресурсів. Завдання такої оцінки – відобразити той народногосподарський ефект, який дають суспільству рекреаційні ресурси за певний період їх експлуатації. Для цього треба визначити економічні параметри «продукції» цієї галузі, які можна сформулювати таким чином:

1. Рекреація відноситься до сфери послуг. Тому, як і в інших галузях невиробничої сфери, економічний ефект від рекреаційної діяльності виявляється, з одного боку, в результативності функціонування установ лікування, відпочинку і туризму, а з іншого – на рівні народного господарства країни – в підвищенні продуктивності праці, зростанні сукупного суспільного продукту тощо. Тому можливі два основних види оцінки: галузева (з позиції рекреаційної галузі) і народногосподарська (з позиції суспільства загалом). Галузева оцінка будується на зіставленні витрат і прибутків галузі, а народногосподарська – суспільних витрат і виграті суспільства внаслідок використання рекреаційних ресурсів. Ці два види оцінок можуть з успіхом доповнювати одна одну.

2. Рекреація знаходитьться на стику природного середовища, економіки і соціальної сфери. Очевидно, що при визначенні ефекту від використання рекреаційних ресурсів, поряд з сухо економічними, повинні враховуватись природно-охоронні і соціальні чинники. Останні виявляються на рівні відтворення продуктивних сил і полягають в зниженні захворюваності, збільшенні працездатності віку, зростанні загальноосвітнього і культурного рівня населення, його фізичному розвитку, підвищенні рівня життя населення.

3. Економічні параметри «продукції» рекреаційної діяльності, а отже, і економічна оцінка рекреаційних ресурсів тісно пов'язані з видом ресурсу, його якістю, місцерозташуванням відносно районів попиту, технологією використання, екологічними характеристиками стану рекреаційного середовища. Зв'язок цей

може бути виражений системою кількісних і якісних показників.

Здебільшого економічну оцінку застосовують для визначення економічної цінності природних рекреаційних ресурсів, тому що саме вони є безпосередніми, технологічно обов'язковими для організації рекреаційного господарства на даній території.

Економічна оцінка необхідна для цілей посилення охорони цих ресурсів і створення стимулів для їхнього раціонального використання (через установлення плати за експлуатацію природних багатств). Така оцінка дозволяє визначати ефективність різних заходів, спрямованих на більш повне й раціональне використання ресурсів. До економічної оцінки прилягає й інвестиційний аспект. Капітальні витрати й природні ресурси використовуються в комплексі. Перехід від одних технологічних способів видобутку й використання природних ресурсів до інших може викликати різні потреби в додаткових капітальних вкладеннях або, навпаки, звільнити від якоїсь частини капітальних витрат. До того ж практично всі природні ресурси допускають альтернативне використання.

Основна проблема полягає в тому, що економічно оцінити природні рекреаційні ресурси досить складно. Економічна оцінка можлива тільки для тих рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна вимірювати: для мінеральних вод, грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків. Основними показниками соціально-економічної ефективності використання природних лікувальних ресурсів є: економічний ефект оздоровлення одного рекреанта; ефект від курортного використання 1m^3 різних видів лікувальних ресурсів (на його основі визначається сумарний ефект від освоєння всього родовища); загальне скорочення тимчасової непрацездатності протягом року після оздоровлення одного рекреанта; чисельність умовно вивільнених працівників за рахунок зниження втрат робочого часу протягом року після оздоровлення в санаторіях; економія коштів на оплату аркушів тимчасової непрацездатності рекреантів протягом року після санаторно-курортного лікування.

Все це приводить до висновку, що економічна оцінка рекреаційних ресурсів повинна являти собою систему показників. Вони повинні відображати економічні результати рекреаційної діяльності, починаючи від експлуатації рекреаційних ресурсів з урахуванням їх властивостей і закінчуючи соціально-економічним ефектом в системі народного господарства країни.

На сьогодні більш розробленими є такі методи економічної оцінки рекреаційних ресурсів:

1) витратний – передбачає оцінку по витратах на освоєння ресурсів;

2) рентний – за результатами їх експлуатації. У практиці рекреаційного господарювання застосовується три види платежів:

- платежі за використання природних рекреаційних ресурсів;

- відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою;

- штрафні санкції, які накладаються безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог щодо організацій та ведення рекреаційного господарства.

3) визначення економічного ефекту від рекреаційно-туристичного оздоровлення. Наприклад, В. І. Мацола пропонує визначати економічну ефективність використання рекреаційних ресурсів з оздоровчою метою за формулою 4.1.

$$E \sum_{(n)} = E_1 + E_2 + E_3 + E_4 + E_5 + E_6 + E_7 \quad (4.1)$$

де $E \sum$ - економічна ефективність протягом року;

E_1 – приріст виробництва одиниці валового національного продукту, створеного працівниками, зайнятими у виробничій сфері, внаслідок скорочення тривалості їх тимчасової непрацездатності протягом року після оздоровлення;

E_2 – зменшення витрат на оплату лікарняних, пов'язаних із тимчасовою непрацездатністю працівників, протягом одного року після оздоровлення;

E_3 – збільшення валового національного продукту, виробленого працівниками, зайнятими у сфері матеріального виробництва, за рахунок підвищення продуктивності праці протягом одного року після рекреаційного оздоровлення;

E_4 – збільшення частки, внесеної працівниками у виробництво ВНП, внаслідок збільшення тривалості їх працездатності протягом наступного року після оздоровлення;

E_5 – зниження витрат на стаціонарне лікування протягом одного року після рекреаційного оздоровлення;

E_6 – зниження витрат, пов'язаних з обслуговуванням у поліклініці протягом одного року після рекреаційного оздоровлення;

E_7 – зростання виробництва ВНП за рахунок зменшення кількості відвідувань працівниками лікувальних закладів у робочий час протягом одного року після рекреаційного оздоровлення.

Особливо актуальною є проблема економічної оцінки рекреаційних ресурсів з використанням кадастру.

Аналіз вітчизняного й закордонного досвіду в області створення кадастрів показує, що кадастрова система оцінки лежить в основі керування багатьма з природних ресурсів, а саме: земельними, водними, лісовими, мінеральними. Кадастр походить від латинського слова “*capitastum*” – реєстр, список, документ, що складається офіційним органом або установою, – і являє собою систематизований звід даних, що включає якісний і кількісний опис об'єктів або явищ із їх економічною (екологіко-соціально-економічною) оцінкою; дані про динаміку і ступінь їхньої вивченості з додатком картографічних і статистичних матеріалів; рекомендації з використання об'єктів або явищ, пропозиції заходів по їхній охороні, вказівки на необхідність подальших досліджень і ін. Кадастрова система обліку й оцінки ресурсів ефективно забезпечує нагромадження й оперативне використання великих масивів інформації.

У цілому кадастр повинен відбивати не тільки дані про природний стан ресурсу, але й містити оцінну характеристику його використання. Гострі

проблеми природокористування такі, що кадастр не може виконувати тільки реєстраційну роль. В умовах ринку зміст і структура кадастру повинні відповідати вимогам економічної й екологічної ефективності використання ресурсів. Найбільші труднощі пов'язані з визначенням складу показників кадастру, вибором і розрахунком технічних і економічних параметрів, визначенням оцінного критерію. Якісні й кількісні показники є основою угруповання й класифікації ресурсів. При цьому оцінні дані повинні бути порівнянні й мають забезпечувати можливість природно-економічного районування. Таким чином, методологічною основою кадастру є сполучення облікових і оціночних показників виробничо-економічного змісту. Головним завданням при цьому є забезпечення охорони природного ресурсу й підвищення ефективності його використання.

Розробляючи методику складання того або іншого кадастру, необхідно враховувати періодичність або безперервність його відновлення й поповнення. Незважаючи на те, що кадастровий облік сам по собі вже містить вимогу впорядкування даних і їхньої систематизації, однак цілеспрямована наскрізна класифікація матеріалу в методичному плані є самостійним завданням, відособленим від інших. У практиці створення кадастрів питання їхньої класифікаційної основи повною мірою ще не вирішено. Завдання класифікації – це логічна операція розподілу предметів, явищ, властивостей по класах у відповідності до властивих ним фіксованим набором ознак. Інакше кажучи, це одна з форм приведення інформації в систему. У загальному методологічному плані вона складається з визначення необхідних і достатніх умов для виявлення принадлежності кожного об'єкта до деякого заданого класу.

Кадастр повинен розглядатися як підсумок і результат аналізу, систематизації й узагальнення географічної або геологічної, технологічної й техніко-економічної інформації про стан ресурсу, що завершується одержанням кадастрових оцінок. При цьому економічна оцінка (перелік показників, порядок їхнього встановлення, оцінний критерій) методично й практично виявляється найбільш важким етапом робіт. Особливо це стосується природних рекреаційних ресурсів, питання економічної оцінки, яких розроблені вкрай недостатньо.

4.6 Природні рекреаційні ресурси

Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, природні об'єкти явища і процеси, що мають необхідні якісні і кількісні параметри для організації рекреаційної діяльності.

За об'єктивними ознаками, до природних рекреаційних ресурсів відносяться кліматичні, бальнеологічні ресурси і лікувальні речовини (лікувальні мінеральні води, грязі, озокерит), водні (річкові системи, природні водойми, морські акваторії), пляжні, ресурси рельєфу (певні форми рельєфу, в тому числі печери), біологічні (рослинний і тваринний світ) та природні пейзажі та краєвиди. В цій групі виділяється окрема підгрупа **природно-антропогенних ресурсів**, це – природно-антропогенні геосистеми, до складу яких входять як природні, так і штучно створені (антропогенні об'єкти): штучні пляжі, об'єкти природно-заповідного фонду, штучні водойми.

Особливістю природних і природно-антропогенних рекреаційних ресурсів є те, що вони не можуть ані сприйматися, ані використовуватися окремо, бо не можуть бути роз'єднані. Реально вони утворюють один синтетичний тип. Тому доцільним при характеристиці й оцінці такого типу ресурсів визначати за об'єкт дослідження територіальні співвідношення відповідних компонентів.

Під *кліматом* розуміють стан нижнього шару атмосфери за тривалий проміжок часу. Особливості клімату визначаються надходженням сонячної радіації, процесами циркуляції атмосфери, характером підстилаючої земної поверхні. Дія цих кліматоутворюючих факторів залежить від географічних характеристик місцевості: географічної широти, висоти над рівнем моря, орографії, розподілом суходолу і моря, наявності льодового і снігового покровів. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку з усіма компонентами природи, клімат одночасно справляє значний вплив на життя і самопочуття людини. Уявлення про клімат базуються на пересічних значеннях окремих метеорологічних характеристик (атмосферного тиску, температури і вологості повітря, режиму віtru, хмарності, опадів), властивих певній території протягом багаторічного періоду, а також на даних математичного аналізу повторюваності цих характеристик.

Температура – головний кліматичний показник, який обумовлює можливості для розвитку більшості видів рекреаційних занять. Для характеристики і можливостей оцінки розвитку рекреації необхідно проаналізувати середньорічні значення температури, середні значення температур зимового і літнього періоду, річну амплітуду температур і річний хід температури.

Атмосферний тиск, так само як і температура, змінюється по широті від екватора до полюсів. В результаті існують пояси пониженоого тиску (екваторіальний і помірний) і підвищеноого тиску (тропічні і полярні). Знання величини тиску для організації рекреаційної діяльності має практичне значення. Так переміщення рекреантів, які постійно проживають в умовах низького тиску, в райони, які розміщуються в поясах високого тиску, навіть для здорових осіб, потребує періоду адаптації, а для осіб хворих на гіпертонію, ослаблених та дітей

може мати тяжкі наслідки.

Над континентами і океанами існують області високого і низького тиску; одні зберігаються протягом всього року, одні виникають тільки взимку або тільки влітку. Замкнута область підвищеного тиску – максимум, а пониженого – мінімум. Максимуми і мінімуми – це центри виникнення гіантських вихрових потоків – антициклонів і циклонів, які мають вирішальний вплив на погоду.

Від температури повітря і характеристики підстилаючої земної поверхні залежать також вологість повітря, кількість і характер опадів.

Відносна вологість також важлива для організації рекреаційної діяльності. Нормальним показником відносної вологості в залежності від широти місцевості вважається 40-60%. При відхиленні її від даної норми у людини ускладнюється дихання і погіршується загальне самопочуття, виникає дискомфорт.

Кількість опадів залежить від вологості повітря. За формулою розрізняють тверді і рідкі опади. Розподіл опадів по території залежить від близькості морського узбережжя, температури і вологості повітря, хмарності, атмосферного тиску, рельєfu і переважаючих вітрів. Кількість, режим опадів і форми випадіння опадів важливі для рекреаційної діяльності. Так, наприклад, висота та тривалість зберігання снігового покрову впливають на організацію зимових видів рекреації, а дощова погода лімітує практично всі види рекреаційних занять.

Вітер – це переміщення повітря в горизонтальному напрямку з області високого тиску в область низького тиску. Вітер характеризується швидкістю і напрямком. Здебільшого вітри негативно впливають на організацію рекреаційної діяльності і лімітують певні види рекреаційних занять. Негативними також є такі явища, як місцеві вітри – самум, бора, фен які приносять сухе посушливе повітря, а також вітри руйнівної сили – тайфуни, урагани, смерчі і торнадо.

На сніві загальних відомостей про циркуляцію повітряних мас та співвідношення їх протягом року географічною наукою розроблено загальне кліматичне районування Землі, за яким виділяють сім кліматичних зон (поясів) – арктичну, антарктичну, зони помірних і тропічних широт (в обох півкулях) та екваторіальну. Крім того, розрізняють переходні кліматичні зони: субарктичну (субантарктичну), субтропічні та субекваторіальні. У межах кліматичних зон виділяються кліматичні області і підобласті. Всі ці зони достатньо вивчені і вичерпно описані кліматологією. З точки зору організації рекреаційної діяльності треба зауважити, що основна кількість рекреаційних місцевостей зосереджена в тропічних і субтропічних кліматичних поясах. Вичерпна медико-кліматична характеристика основних природних зон наводиться в книзі Фоменко Н.В. «Рекреаційні ресурси та курортологія», кліматичні рекреаційні ресурси України змістово описані в навчальному посібнику Стасійчука В. І. «Перекреалогія», особливості клімату різних рекреаційних регіонів і окремих держав містяться в численних роботах по туристському країнознавству.

Рекреаційні кліматичні ресурси визначають за комплексними показниками, які відображають зв'язок метеорологічних умов та самопочуття людини. Ці показники дають уявлення про сутність сприятливості клімату та умови проведення відпочинку, лікування і окремих видів туризму. Найбільший вплив клімату виявляється через реакцію людини на погоду, тобто на комплекс

геофізичних (освітленість, тривалість світлою частини доби, сумарна сонячна та ультрафіолетова радіація, прозорість повітря) і метеорологічних елементів (температура повітря, його вологість, швидкість вітру, хмарність). Клімат також визначають як типовий для даної місцевості хід погод, визначений багаторічними спостереженнями.

Перші дослідження впливу клімату на стан здоров'я і самопочуття людини не відзначалися значною складністю. Кліматичні умови прийнято було поділяти на щадливі і дратівливі. Вважалось, що чим клімат м'якіший і постійніший, тим його лікувальні і оздоровчі властивості вищі, оскільки він потребує менших зусиль для роботи пристосувальних функцій організму. Суворий, прохолодний і мінливий клімат вважався несприятливим, дратівним. Зараз погляди фізіологів і кліматологів змінилися, і в лікувально-оздоровчому рекреаційному процесі значне місце окрім щадливих умов відводиться поступовому тренуванню і загартовуванню організма, при цьому континентальному клімату відводиться все більше місця, особливо для лікування перевтомлення, деяких нервових і серцево-судинних захворювань.

Рекреаційна оцінка клімату складається з вивчення залежності стану людини від метеорологічних факторів. При оцінці велике значення надають не тільки фізичним особливостям погоди, але й її емоційному впливу. Найбільш відомими авторами, які працювали над цим питанням, є Є. Є.Федоров, Л. А. Чубуков, М. І. Будико, Б. П. Алісов, І. С. Кондор і Е. М. Ратнер, Н. І. Данилова. На сучасному етапі розвитку рекреаційної географії розроблена значна кількість методик оцінки впливу кліматичних умов на людину. Розглянемо деякі з них:

Метод ефективних температур. В даному методі для оцінки клімату використовується система умовних (ефективних) температур. Ними характеризується комплексний вплив метеорологічних елементів: температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, сонячної радіації й довгохвильового випромінювання. Комплексний показник, що характеризує вплив температури й вологості, називається ефективною температурою (ЕТ); температури, вологості й швидкості вітру – еквівалентно-ефективною температурою (ЕЕТ); температури, вологості, швидкості вітру й сонячної радіації – радіаційно-еквівалентною температурою (РЕТ). З вченням про умовні температури поз'язане поняття «зона комфорту», що для багатьох людей лежить у межах від 17 до 23 °С. Поза цією зоною людина відчуває охолодження або перегрівання. «Зона комфорту» для активних рекреантів лежить у межах 12-16 ° ЕЕТ.

Метод комплексної кліматології враховує вплив усього комплексу метеорологічних умов на організм людини, у тому числі «погоди доби», «погоди моменту», контрастності змін погоди. Використання «погоди доби» мотивовано добовим ритмом функцій організму людини, що залежать від добового ходу погоди.

Все різноманіття погоди аналізується за допомогою класифікації, що виділяє 16 класів погоди, які в свою чергу, утворюють три групи: безморозної погоди (8 класів), погоди з переходом температури повітря через 0° С (2 класи) і морозної погоди (6 класів). Найбільш сприятливі для людини всі класи погод, коли вдень багато сонця, великий прихід видимих і ультрафіолетових променів,

гарна освітленість, а навколошні ландшафти особливо привабливі. У відповідності зі значенням контрастної мінливості виділяють такі режими погоди: дуже стійкий (до 25%), стійкий (25-34%), мінливий (35-50%), сильно мінливий (більше 50%).

Метод оцінки теплового стану людини за Е. М. Ратнером. При оцінці впливу на організм умов погоди велика увага приділяється теплообміну тіла з навколошнім середовищем, тому що в остаточному підсумку, стан організму багато в чому визначається тепловідчуттям. Пошуки об'єктивної оцінки впливу погоди на тепловий стан людини привели до такого критерію як ступінь напруги терморегуляторних механізмів організму, що визначається або за зміною середньої зваженої температури тіла людини, або за зміною величини потовиділення. Залежно від середньозваженої температури з обліком тепловідчуття типи погод були розподілені на 9 категорій – від украй холодної до дуже жаркої.

Комфортний стан – найбільш приємне теплове відчуття, коли людина не відчуває ні жари, ні холоду, виникає при середньозваженій температурі шкіри 31-33°. При жаркій погоді напруга терморегуляторних механізмів організму характеризується величиною потовиділення, а при холодній погоді – величиною середньозваженої температури шкіри.

На основі попередньої класифікації Н.І.Данилова запропонувала оцінку погод за сприятливістю їх для проведення відпочинкових занять, оздоровлення і туризму. Дані методика дає можливість класифікувати погоди для окремих видів рекреаційних занять, що не враховує жодна інша методика. Так для літнього відпочинку, туризму і лікування згідно з методикою всі типи погод підрозділяються на:

- комфортні (максимальної сприятливості), при яких всі заняття відпочинку і туризму можливі 1. Оздоровчі – купання, сонячні і повітряні ванни, прогулянки (пішохідні, автомобільні, водні), збір ягід і грибів 2. Спортивні – спортивні переходи під час тривалих пішохідних подорожей, спортивні ігри, вело і водні прогулянки та спортивні заняття на воді. 3. Пізнавальні – відвідування та огляд різного роду історико-культурних пам'яток;

- жаркі і прохолодні субкомфортні (середньої сприятливості), при яких заняття можливі, але з певними обмеженнями. При прохолодному субкомфорті особливо корисні спортивні ігри, які ведуть до надмірної тепlopродукції організму, виключаються заняття на воді, окрім водних видів спорту, плавання і купання можливі лише в разі наявності спеціальних утеплених приміщень для переодягання та спуску до води. Можливе прийняття сонячних ванн в місцях захищених від вітру. При жарких субкомфортних типах погод рекомендуються види рекреаційних занять, які сприяють виходу з організму надмірного тепла: заняття на воді, прийняття повітряних ванн в затемнених місцях. Добувательські види рекреації не обмежуються ні при холодному, ні при жаркому субкомфорті.

- дискомфортні (несприятливі), які виключають можливість цих занять.

Комфортні, жаркі і прохолодні субкомфортні погоди разом формують сприятливий період, а холодні і жаркі дискомфортні погоди з додаванням днів, які виключені через несприятливі метеорологічні явища (грози, вітри силою більше

ніж 6 м/с, зливи більше 3 мм за світовий день або заметілі і т ін.), формують дискомфортний період.

Методика дозволяє проаналізувати фізіологічний аспект оцінки умов рекреаційної діяльності, оскільки визначається тривалість періодів з певними кліматичними умовами сприятливим для людини, а також технологічний аспект оцінки коли визначається тривалість періодів з кліматичними умовами, сприятливими для організації певного комплексу рекреаційних занять.

Результатом оцінок клімату для цілей рекреації є визначення тривалості сприятливих періодів для організму людини, можливостей для здійснення різних рекреаційних занять і відповідно для організації рекреаційних закладів, формування рекреаційних територій для короткочасного і тривалого відпочинку.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку у середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному березі Криму. Отже, комфортні погодні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму існують не тільки влітку, але й на початку осені і в другій половині весни. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації змінюється від 20-26 днів на півдні до 40 і більше днів на півночі та північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови існують на гірських масивах Полонинського, Верховинського та Чорногорського хребтів Українських Карпат, де період заняття гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90-100 днів.

Природні лікувальні (курортні) ресурси мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Курорт – (нім. Kurort – лікувальна місцевість) – місцевість, що має природні лікувальні фактори та необхідні умови використання їх з лікувально-профілактичною метою. Курорт, окрім природних лікувальних ресурсів, повинен мати спеціальне обладнання для раціонального застосування курортних ресурсів (бурові свердловини, пункти грязедобування, лікувальні пляжі, теренкури тощо) і рекреаційні заклади, передбачає також наявність культурно-освітніх, спортивних, торгівельних та інших установ, а також транспорту доступність та інші умови, необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності, відпочинку, лікування та оздоровлення. За характером природних лікувальних ресурсів курорти діляться на три групи: *кліматичні, бальнеологічні й грязьові*. На бальнеологічному курорті в якості головного лікувального фактора використовуються природні мінеральні води. Інший тип курортів – грязьові, прив'язані до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Кліматичні курорти в якості основного лікувального фактору використовують кліматичні і мікрокліматичні особливості певної території. Курорти, на яких використовують відразу кілька лікувальних факторів, утворюють переходні типи і відповідно називаються бальнеокліматичними, кліматобальнеогрязевими, бальнеогрязевими.

Клімат, як головний лікувально-профілактичний фактор, є основою для

створення кліматичних курортів. Кліматичні умови курортів, розміщених в різних кліматичних зонах, спричиняють різноманітний вплив на організм і створюють необхідний кліматичний фон, на якому найбільш ефективно діють спеціальні кліматичні (кліматопроцедури) та інші лікувальні процедури. Серед кліматичних курортів виділяють приморські, гірські та рівнинні. Для кліматичних курортів характерне поєднання трьох найважливіших факторів: тривалість періоду часу, найбільш сприятливого для кліматолікування, значний вибір кліматичних впливів, оснащення курортів спеціальними кліматолікувальними спорудами – аеросолярії, кліматопавільони, лікувальні пляжі. До спеціальних методів кліматотерапії належать аеротерапія, геліотерапія, таласотерапії.

Аеротерапія – використання свіжого повітря в лікувальних і профілактичних цілях. Аеротерапія – найважливіший метод кліматолікування, який застосовують в різних кліматичних зонах в різні пори року. Фізіологічний і оздоровчий вплив аеротерапії полягає у: підвищенному постачанні кисню в організм, через що активізується і нормалізується процес окиснення в тканинах; ефекті охолодження – активізується стимулування обмінних процесів; психоемоційному впливі – перебування на відкритому повітрі в мальовничих місцевостях позитивно впливає на центральну нервову систему, викликає позитивні емоції, підвищує настрій. Влив свіжого повітря під час прогулянок, екскурсій, спортивних ігор також є елементом аеротерапії, але при цьому виділяються і її спеціальні види: тривале перебування (включаючи сон) на відкритих верандах, балконах, кліматопавільонах; перебування (сон) на березі моря, під час якого на організм людини впливає морське повітря, насычене морськими солями, озоном, фітонцидами морських водоростей (морська аеротерапія); повітряні ванни – дозований вплив свіжого повітря на організм повністю або частково оголеної людини.

Геліотерапія – застосування сонячних променів з лікувальною і профілактичною метою. Геліотерапія засновується на впливі сонячної радіації на тіло людини. Фізіологічна дія сонячних променів проявляється через складні фотохімічні реакції і має тепловий вплив, бактерицидний ефект, активує ферментні процеси в тканинах шкіри. Основний метод геліотерапії – це прийняття сонячних ванн. Сонячні ванни розрізняють на загальні і часткові – дії сонячних променів підлягають лише окремі частини тіла. Особливістю застосування геліотерапії є дозування сонячної радіації, в зв'язку з чим виділяють різні режими – малого навантаження, помірного впливу, вираженого впливу. Як профілактичний засіб і засіб загартування організму геліотерапія призначається всім здоровим людям. Особливо важлива геліотерапія для осіб, які працюють в умовах відсутності прямого сонячного світла, тобто в умовах світового голодування.

Таласотерапія (від грецк. таласос – море) – як один з методів кліматолікування включає використання не тільки кліматичних, але й інших – бальнеологічних і гідрологічних факторів, пов’язаних з перебуванням поблизу моря. До них належать: особливості морського повітря, інтенсивна сонячна радіація, вплив води. Основними методами таласотерапії є купання, аеротерапія і геліотерапія. Фізіологічна дія купання полягає у дії термічного (дія температури

води), механічного (тиск пов'язаний з дією хвиль, гідромасаж) та хімічного (обумовлюється дією розчинених у воді солей) факторів, що призводить до подразнення рецепторних зон організму і сприяє тренуванню нервової, серцево-судинної, дихальної систем, прискорює обміну речовин, має загальний загартовуючий вплив.

На основі дії лікувальних властивостей клімату на Україні сформувалися такі кліматичні курорти: приморські курорти південного узбережжя Криму: Алупка, Алушта, Гаспра, Гурзуф, Кореїз, Ласпі, Лівадія, Масандра, Симеїз, Судак, Феодосія, Ялта; приморські кліматичні курорти Азово-Чорноморського басейну – Бердянськ, Євпаторія. Затока, Кароліна-Бугаз, Шабо, Кирилівка, Коблеве, Маріуполь, Одеська група курортів, Очаків, Приморське, Саки, Скадовськ, Сергіївка; гірських Карпат

– Ворохта, Косів, Татарів, Чинадійово, Шешори, Яремча, Ясіня; курорти рівнинної території України – Святогорськ, Соледар, Біла Церква, Боярка, Брюховичі, Заліщики, Качанівка, Конча – Заспа, Печера, Прохорівка, Сокілець, Соснівка.

Ресурси природних мінеральних вод. Лікувальними мінеральними водами називаються природні води, які містять у собі в підвищених концентраціях ті чи інші мінеральні (рідше органічні) компоненти і гази, і мають які-небудь фізичні властивості (радіоактивність, температура, реакція середовища та ін.), що визначає їхню лікувальну дію на організм людини, і яка відрізняється «у тій чи іншій мірі від дії прісної води». Основним показником для віднесення природних вод до мінеральних з бальнеологічної точки зору є їхні лікувальні властивості. Тобто, до лікувальних мінеральних відносяться такі природні підземні води, які завдяки своїм фізичним і хімічним властивостям здійснюють на організм людини лікувальний вплив при внутрішньому, внутрішньо порожнинному та зовнішньому застосуванні.

Виділяються такі основні бальнеологічні групи мінеральних вод:

1. Група вуглекислих мінеральних вод з вмістом CO_2 не менше 0,5 г/дм³.
2. Група сульфідних мінеральних вод, які містять $\text{H}_2\text{S} + \text{H}_2\text{S}\sim$ не менше 10 мг/дм³.
3. Група залізистих, миш'яковистих і поліметальних мінеральних вод: залізисті – з мінімальним вмістом заліза 10 мг/дм³, миш'яковисті – з мінімальним вмістом миш'яку 0,7 мг/дм³, поліметальні – з підвищеним вмістом одночасно декількох металів – заліза, алюмінію, миш'яку, марганцю, міді та ін.
4. Група бромних, йodo-бромних та йодових мінеральних вод з мінімальним вмістом брому 25 мг/дм³ і йоду 5,0 мг/дм³. Такий вміст йоду і брому вважався авторами Кадастру (1987 р.) кондиційними при мінералізації вод до 10 г/дм³, при більшій мінералізації вміст брому та йоду повинен перераховуватися на води з мінералізацією 10 г/дм³. Така позиція полягала в тому, що йод і бром відносяться до терапевтично активних мікрокомпонентів внутрішнього застосування.

5. Група радонових вод з мінімальним вмістом радону 50 еман.

6. Група крем'янистих мінеральних вод з мінімальним вмістом метакремнієвої кислоти не менше 50 мг/дм³.

7. Група мінеральних вод з вмістом органічних речовин не менше 8 мг/дм³

8. Група борних вод з мінімальним вмістом ортоборної кислоти (Н₃ВО₃) не менше 35 мг/дм³.

9. Група вод без специфічних компонентів і властивостей різного іонного складу з загальною мінералізацією не менше 1 мг/дм³.

Гідромінеральне багатство України визначається наявністю таких мінеральних вод, як вуглекислі, сульфідні, радонові, залізисті і миш'яковисті, йодові, бромні та йodo-бромні, борні, крем'янисті, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей. При цьому слід зазначити, що ресурси таких мінеральних вод, як радонові, сульфідні, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей є практично невичерпними, виходячи з рівня їхнього сучасного використання. Україна широко відома в світі своїми унікальними високоефективними мінеральними лікувальними водами типу «Нафтуся», їх запаси розміщені в двох регіонах західної частини республіки — в районі Трускавця і поблизу Східниці (Львівська обл.), а також у районі Сатанова (Хмельницька обл.) і прилеглої до нього території (включаючи Тернопільську обл.). Ці води мають високі лікувальні властивості. Вони характеризуються підвищеним вмістом органічних речовин (0,01—0,03 г/л). На їх базі (особливо Східниці і Сатанова) є практично необмежені можливості для розширення санаторно-курортного господарства з метою задоволення потреб населення багатьох країн.

Найбільше територіальне поширення (якщо не брати до уваги мінеральних вод без специфічних компонентів) мають *радонові лікувальні води* з різноманітним хімічним складом. Вони характерні для північних та центральних областей Правобережжя (Житомирська, Київська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська) і Приазов'я (Запорізька, Донецька області). Вміст радону складає від 50 до 2000 еман/л. За мірою мінералізації представлений весь спектр. Експлуатаційні запаси радонових мінеральних вод в Україні складають 9808,6 м³/добу, що становить близько 15% загальної кількості.

Мінеральні води цього типу мають значні ресурси для розширення їх використання особливо у південно-східних областях ареалу поширення, оскільки на даному етапі використовується лише 9% наявних експлуатаційних запасів.

Медичними показаннями для лікування радіоактивними (радоновими) водами є: захворювання апарату опору та руху, серцево-судинної системи, нервової системи, гінекологічні захворювання, захворювання шкіри.

Радонові мінеральні води використовуються з лікувальною метою на курортах Хмільник, Кремінна, у санаторіях та водолікарнях Житомира, Черкас, Білої Церкви, Миронівки, Полоного (Хмельницька обл.). Найбільш відомим курортом, де використовуються радонові мінеральні води, є Хмільник (Вінницька область).

Йодні, бромні та йodo-бромні мінеральні води переважно хлоридного натрієвого складу мають значне територіальне поширення. Джерела даного типу наявні в АР Крим і Приазов'ї, східних областях України, Причорномор'ї, західних

областях. За мірою мінералізації це в основному розсоли (до 300 г/л). Вміст у них йоду становить 0,01-0,1 г/л, брому – 0,02-1,5 г/л. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу оцінюються в 11561,0 м³/добу (17,9% сумарних). Води даного типу використовуються у здравницях Криму і Закарпаття.

Медичними показаннями для лікування йodo-бромними та бромними водами є захворювання кістково-м'язової системи, нервової системи, периферичних судин; системи кровообігу.

Найбільш відомим курортом, де застосовуються йodo-бромні мінеральні води, є Бердянськ (Запорізька область).

Різноманітні за хімічним складом, мірою мінералізації (0,6-35 г/л) та вмістом сірководню (0,01-0,6 г/л) родовища *сульфідних мінеральних вод*, які поширені у Карпатському регіоні, на Поділлі, північному Причорномор'ї, Керченському півострові. Затверджені запаси сульфідних мінеральних вод складають 414,5 м³/добу.

Медичними показаннями для лікування сульфідними мінеральними водами є: ревматоїдний артрит, поліартрити, остеоартроз, остеохондроз хребта, радикуліт та інші.

Найбільш відомі курорти, де використовуються сульфідні мінеральні води: Синяк (Закарпатська область), Немирів, Любінь Великий, Шкло (Львівська область), Черче в Івано-Франківській області та санаторіїв у селах Щербинці і Брусниця Чернівецької області.

В Україні три основні ареали поширення *крем'янистих мінеральних вод*: центральна частина Поділля, Закарпаття та межиріччя Сіверського Донця і Ворскли у верхній частині їх течії. Експлуатаційні запаси вод цього типу становлять лише 1065,0 м³/добу. Ці переважно прісні води (мінералізація не досягає 1,4 г/л) широко використовуються для розливу (Березівська, Харківська № 1, Кам'янець-Подільська, Хмельницька та ін.) Загалом використання крем'янистих мінеральних вод є максимальним — відбирається 71% експлуатаційних запасів.

Медичними показаннями для лікування крем'янистими мінеральними водами є: захворювання органів травлення, печінки, жовчних шляхів і підшлункової залози, захворювання сечостатевих органів, обміну речовин.

Найбільш відомі курорти, де використовуються крем'янисті мінеральні води – Березівські мінеральні води, Рай-Оленівка (Харківська область).

Обмеженість ареалу поширення характерна для *вуглекислих мінеральних вод*, їх джерела експлуатуються в Закарпатті, Покутті, в західній частині Буковини, на Керченському півострові. За складом вони бувають: гідрокарбонатні кальцієві, з загальною мінералізацією до 1,5 г/л (типу Нарзан); гідрокарбонатні натрієві, 6-7 г/л (типу Єсентуکі); хлоридні натрієві, 12-97 г/л (типу Арznі). Крім того, вони можуть мати підвищений вміст миш'яку, заліза, йоду, брому тощо. Їх експлуатаційні запаси складають 3407,4 м³/добу.

Води даного типу використовуються санаторно-курортними закладами Закарпаття з лікувальною метою та на розлив (Лужанська № 1 та № 2, Поляна Квасова, Свалява тощо). Найбільш відомі курорти, де використовуються вуглекислі мінеральні води: Поляна, Шаян.

Медичними показаннями для лікування вуглекислими мінеральними водами є: виразка шлунку та дванадцятипалої кишки, хронічний гепатит, хронічний гастрит, хронічний холецистит, стан після перенесеного вірусного гепатиту, хронічний панкреатит та інші.

Джерела *міш'яковистих мінеральних вод* мають в Україні вузьку локалізацію і виявлені в околицях с. Кваси Рахівського району Закарпатської області. На їх основі функціонує санаторій «Гірська Тиса», що має лише два аналоги в світі. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного різновиду становлять $422,0 \text{ м}^3/\text{добу}$. Медичними показаннями для лікування залізистими та міш'яковистими водами є: захворювання органів кровотворення, залізодефіцитних анемій різної етіології, в тому числі після радіаційних уражень, професійні захворювання, хронічні отруєння солями важких металів (свинець, мідь, олово та ін.), порушення обміну речовин.

Мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин (Нафтуся та типу Нафтуся (Збручанська, Новозбручанська) поширені на території Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Івано-Франківської областей. Саме їм зобов'язаний своєю світовою славою курортополіс Трускавець. На базі цих мінеральних вод розвивається курортне господарство Сатанова і Східниці, їх експлуатаційні запаси - $894,2 \text{ м}^3/\text{добу}$ - використовуються лише на 9%.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами з підвищеним вмістом органічних речовин є: запалювальні процеси печінки та жовчовивідних шляхів, жовчокам'яна хвороба, запалювальні захворювання шлунково-кишкового тракту, залишкові явища хвороби Боткіна, хронічні запалювальні процеси нирок та сечовивідних шляхів, сечокам'яна хвороба.

Територію всіх областей України поширені джерела *мінеральних вод без вмісту специфічних компонентів*, різноманітні за своїм хімічним складом, із мінералізацією від 2 до $350 \text{ г}/\text{л}$. Води даного типу широко використовуються на курортах Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ, у санаторіях Одеської групи курортів, Криму. До цього типу відносяться такі столові та лікувально-столові води, як Айвазовська, Феодосійська, Миргородська, Олеська. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу становлять 48% загальної кількості або $31074,2 \text{ м}^3/\text{добу}$.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами без специфічних компонентів та властивостей є: хронічний гастрит, функціональні захворювання шлунку, кишечника, хронічні захворювання печінки та жовчних шляхів, супутні захворювання органів опору та руху, периферійної нервової системи, гінекологічні захворювання.

Термальні води – підземні води з температурою понад $+ 20^\circ \text{C}$; за іншим визначенням – вище пересічної температури повітря для даної місцевості. Термальні води з лікувальною метою в Україні використовують обмежено, у Закарпатській області та Криму.

До *природних лікувальних грязей* відносяться різні за генезисом утворення (переважно відклади боліт, озер, лиманів та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та інши-ми фізико-

хімічними властивостями. Лікувальні грязі (пелоїди), що використовуються у вигляді ванн та аплікацій. Місцем утворення лікувальних грязей є різноманітні водоймища: моря, затоки, озера, стариці річок, болота, а також ділянки земної кори, в яких внаслідок тектонічних причин виникають зони виносу на поверхню подрібнених глинистих порід, підземних вод і газів, які обумовлюють утворення сопочних грязей. За генезисом, який відображає умови утворення і визначає головні особливості складу і властивості, лікувальні грязі поділяються на чотири генетичні типи: торфові, молові сульфідні, сапропелеві, сопочні.

Різноманітні за походженням лікувальні грязі мають складну фізіологічну і терапевтичну дію на організм через їх комплексний температурний, хімічний і механічний вплив. Здебільшого грязі використовують шляхом накладання місцевих або рідше суцільних аплікацій.

Торфові грязі - це болотні відклади, які складаються, переважно, з розкладених чи напіврозкладених рослинних залишків. Торфоутворення відбувається внаслідок накопичення залишків різних рослин, які схильні до переробки, здійснюваної численними мікроорганізмами в умовах надмірного зволоження і утрудненого доступу кисню.

Торфові поклади в Україні формуються, переважно, в лісовій і лісостеповій медико-географічних зонах. Найбільшим серед родовищ вважається Моршинське, де запаси грязей становлять 239 тис. м³. Основний показник, який обумовлює лікувальне застосування торфових грязей, є ступінь його розпаду. Торфи зі ступенем розпаду 40% і вище з урахуванням інших вимог, які ставляться до них, відносяться до лікувальних. Торфові грязі використовуються в курортах Шкло, Моршин, Миргород, Хмільник.

Молові сульфідні грязі здавна відомі своїми лікувальними властивостями і мають широке застосування в практиці грязелікування в Україні. Сульфідні грязі — це тонкодисперсні молові відклади в основному солоних водоймищ, переважно мінерального складу, з вмістом невеликої кількості (до 10% на суху речовину) органічних речовин, різною мірою збагачених водорозчинними солями і сульфідами заліза.

Морські сульфідні молові грязі — це молові відклади, які накопичуються на дні морських заток і характеризуються незначною концентрацією сульфідів, високим вмістом глинистих речовин, постійним іонним складом і середньою мінералізацією грязьового розчину, які близькі за своїм складом і мінералізацією до морських вод. Представниками цього підтипу молових грязей є родовища пелоїдів Обіточної, Бердянської, Таганрозької (Маріупольської), Новоазовської, Ялтинської заток.

Приморські сульфідні молові грязі — це молові відклади приморських озер та заток, які повністю чи частково відмежувались від моря піщано-гравійними пересипами чи косами. За мінералізацією і іонним складом грязьового розчину приморські грязі, близькі до морських вод, які живлять їх, але в значній мірі залежать від гідрологічного режиму водоймища, ґрунтового та поверхневого стоку. До цього підтипу пелоїдів відносяться родовища молових грязей цілої низки озер і лиманів Північного і Кримського Причорномор'я та Приазов'я (Куяльницький, Хаджибейський, Алібей, Шагани (Одеська обл.)

Будацький, Тілігульський, Березанський (Миколаївська обл.), Сакське, Чокрацьке, Узунларське, Кояське, Велике, Тобечицьке озера та багато інших).

Материкові сульфідні мулові грязі - це донні відклади солоних континентальних озер. На Україні вони приурочені до озер-стариць, які розташовані в заплаві річок і до суфозіонних озер, які утворилися внаслідок розчинення і вимивання поверхневими і ґрутовими водами солей з порід (наприклад, оз. Гопри в Херсонській обл.).

Озерно-джерельні мулові грязі - це мулові відклади невеликих водоймищ різного походження, які живляться, переважно, за рахунок підземних мінеральних вод. Місцем формування відомих в Україні родовищ є карстові озера (наприклад, озера Сліпне та Ріпне, які входять до групи Словянських озер в Донецькій обл.).

Сапропелеві грязі - це донні органо-мінеральні відклади з вмістом не менше 10% органічних речовин (на суху речовину), в основному, прісноводних об'єктів, які утворюються внаслідок розкладу флори і фауни водоймищ під впливом мікробної діяльності. Сапропелі відносяться до так званих «м'якодіючих» лікувальних грязей. Великий відсоток органічних речовин, висока вологість, тонкий механічний склад і малий вміст водорозчинних солей обумовлюють високу теплоутримуючу здатність сапропелевих грязей і їх щадливу дію на організм хворого. Розповсюдження сапропелевих грязей, які утворюються, переважно, в прісноводних водоймищах, підпорядковано зональноті самих озер. Сапропелеві відклади мають найбільше розповсюдження в лісовій медико-географічній зоні (Шацькі озера). Розвідані запаси сапропелів лише на Волині становлять 61,2 млн. т. Треба відзначити, що сьогодні сапропелеві грязі в Україні в санаторно-курортній чи клінічній практиці не застосовуються.

Сопочні грязі являють собою напіврідкі глинисті відклади неоднорідного механічного складу, які утворюються внаслідок витискання на поверхню під тиском вуглеводневих газів та води подрібненого глинистого матеріалу у вигляді розрідженої маси. Вони містять в собі підвищену концентрацію мікроелементів і малу кількість органіки. В Україні сопочні грязі розповсюджені на Керченському півострові (Булганацькі сопки) і в санаторно-курортній практиці практично не застосовуються.

Озокерит (від грецьк. *йею* - пахну і *хтірос* - віск), гірський віск - органогенна гірська порода, горюча корисна копалина нафтового ряду. Являє собою суміш високомолекулярних вуглеводнів, смол і асфальтенів. Колір від жовтого до чорного, консистенція від пластичної до твердої. Озокерит утворюється випаданням з нафти при її міграції в порах або тріщинах гірських порід. Родовища озокериту трапляються рідко. Озокерит широко застосовують у медицині як лікувальний засіб хвороб опору та руху. В Україні родовища озокериту відкриті в Передкарпатті. Саме тут знаходяться найбільші у світі Бориславське (експлуатується з 1856 р.) і Трускавецьке родовища. В основі дії озокериту на організм лежать його унікальні фізичні властивості як теплоносія, а також хімічні і біологічні властивості. Озокерит спричиняє протизапальну дію, вгамовує біль, стимулює регенерацію тканин. Методика лікування озокеритом – аплікації.

Спелеологія – галузь науки, що комплексно досліджує безпосередньо

доступні для людини порожнини у товщі гірських порід. Відповідно *спелеологічні ресурси* можливо визначити як ресурси печер і порожнин. Використання даних ресурсів в якості лікувальних почалося порівняно недавно. В лікуванні використовується мікроклімат карстових печер і соляних шахт. Його фізіологічна дія обумовлюється вдиханням помірно-прохолодного повітря, постійною відносною вологістю повітря, температурою та атмосферним тиском в пещерних камерах, вмістом аерозолів хлориду натрію (соляні шахти), відсутністю шкідливих домішок і мікроорганізмів, що сприяє вентиляції і обміну кисню в легенях, посиленню вологовіддачі з поверхні легенів. Спелеотерапія показана хворим на хронічні неспецифічні хвороби легенів, бронхіальну астму, алергію. В Україні в смт. Солотвина (Закарпатська обл.) і м. Соледар (Донецька обл.) на основі соляних шахт діють спелеологічні санаторії.

Лікувальне значення мають *води морів*. Ці води високо мінералізовані, складаються з більш як 60 хімічних елементів, у тому числі натрію, калію, магнію, кальцію, брому, бору, літію та ін. Сполуки цих елементів позитивно впливають на організм людини, морські купання, як і повітря приморських районів, насычене парами морської води, мають значуще лікувальне значення.

Водні ресурси відіграють виключну роль в розвитку рекреаційної діяльності. Численні рекреаційні заняття пов'язані з водними об'єктами: купання, сонячні ванни, катання на човнах і інших моторних і безмоторних засобах, рибальство, полювання, водні спортивні заняття, дайвінг і інші. Наявність водних об'єктів відіграє вирішальну роль в розміщенні рекреаційних закладів – абсолютна більшість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз, готелів та інших рекреаційно-оздоровчих закладів знаходиться на берегах водойм або в безпосередній близькості до водних об'єктів. Наявність різного роду водних рекреаційних ресурсів значно підвищує рекреаційний потенціал місцевості. До водних рекреаційних ресурсів належать моря, озера, річки, водосховища, ставки, придатні для водних видів відпочинку, туризму і спорту. Найпотужніші рекреаційні комплекси формуються на узбережжях теплих океанів, морів, заливів і проливів. Основне значення для розвитку рекреації має зона шельфу і материкової обмілини оскільки саме вона, звичайно при наявності інших сприятливих факторів, є головною умовою для розвитку оздоровчого (пляжно-купального) відпочинку, спортивного і круїзного, екстремального туризму, яхтингу. При рекреаційній характеристиці і оцінці ресурсів морських узбережж слід враховувати склад гірських порід і рельєф дна, зміну глибин, порізаність берегової лінії (численні заливи і острови створюють додаткові умови для розвитку рекреації), температуру та її зміну за сезонами року, солоність води, течії і хвилювання, біологічне розмаїття, яке виступає об'єктом полювання, риболовлі, спостереження, дайвінгу.

На Україні морські рекреаційні ресурси представлені узбережжями теплих Чорного та Азовського морів. Чорноморське узбережжя сприятливе для організації рекреаційної діяльності через невеликі прибережні глибини, сприятливі літні температури – середня температура води в літній період становить +20-24 ° С, переважно низовинні береги, за винятком Південного берегу Криму, солоність поверхневих вод також незначна – 14⁰/00. Вода в

Чорному морі прозора і в поєднанні з порівняно багатими біологічними ресурсами, цікавими формами рельєфу, техногенними об'єктами є потужним ресурсом для дайвінгу.

Узбережжя Азовського моря можуть бути оцінені як найсприятливіші для різноманітних рекреаційних занять, оскільки характеризується мілководністю, високою температурою поверхневого шару води влітку, яка становить +25-32 ° С, комфортною температурою повітря (+22-24 ° С) та вологістю (55-77%) повітря у прибережній смузі в літній період. Середня солоність води – 13,8 ‰, максимальна (в затоці Сиваш) – 200 ‰. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами. Сукупність цих факторів сприяє спеціалізації Азовського узбережжя на обслуговуванні певного контингенту відпочиваючих – батьки з дітьми. Ропа затоки Сиваш має важливе бальнеологічне значення. Прозорість води в Азовському морі низька, тому для дайвінгу воно практично не використовується. Тривалість купального сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці — з кінця травня до початку жовтня.

В континентальних районах головними водними рекреаційними ресурсами виступають ріки і споруджені на них водосховища. З точки зору використання рік для цілей рекреації найбільш важомими їх характеристиками виступають ширина річкової долини, ширина русла, швидкість течії, тривалість сприятливого періоду для різних видів рекреаційного використання, характер течії (гірська чи рівнинна, багато або маловода), берегів. Значний вплив на організацію окремих видів рекреаційних занять робить режим ріки і характер русла (наявність порогів, перекатів, водоспадів). За розмірами річки бувають великі, середні і малі. Найбільша кількість річок – малі ріки, довжина яких не перевищує 10 км, відповідно вони не мають необхідних показників для організації рекреаційної діяльності, проте їх значення полягає у підвищенні естетичної рекреаційної оцінки території. В основному в рекреаційному використанні задіяні великі, повноводні рівнинні ріки і організовані на них водосховища, які здебільшого стають центрами тяжіння рекреантів. По берегах великих рік і водосховищ формуються крупні рекреаційні комплекси в основному сезонного (переважно літнього) функціонування, які задовольняють здебільшого рекреаційні потреби місцевих жителів. Важливе рекреаційне значення мають і гірські річки, придатні для організації активних видів рекреаційних занять, зокрема, сплавляння на байдарках і каное, рафтингу. Також річки утворюють велику кількість водоспадів, каньйонів і тому виступають цікавими екскурсійними об'єктами.

Розподіл рік територією України нерівномірний. Найбільша густота річкової мережі в Українських Карпатах і менша на півдні та південному сході степової зони. З-понад 63 тис. річок лише 4 тис. мають довжину понад 10 км. Найбільші річки – Дніпро, Дунай, Дністер, Південний буг, Прип'ять, Десна, Сіверський Донець. Найбільше навантаження припадає на Дніпро та його притоки і Сіверський Донець, оскільки вони протікають по найбільш густонаселених районах держави. По берегах цих річок та споруджених на них водосховищ сформувалися значні рекреаційні зони, в яких діють численні дитячі оздоровчі табори, бази відпочинку, санаторії-профілакторії. На сонові поєднання багатих історико-культурних ресурсів і можливостей судноплавства на Дніпрі була

розроблена національна програма туристсько-експкурсійних маршрутів «Намисто Славутича». Перспективним районом для інтенсивного рекреаційного використання на основі наявних водних ресурсів є долина Південного Бугу. Важливе значення для проведення спортивних водних видів туризму мають порожисті ріки Поділля та гірські ріки Карпат.

Для рекреаційної оцінки і характеристики озер визначними є такі їх параметри, як площа водного дзеркала, характер берегової лінії, глибина, температура і прозорість води, характер оточуючого рельєфу і берегової рослинності. Рівнинні озера здебільшого придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. Гірські озера є малопридатними для купання, відзначаються своєю атрактивністю.

Озера в Україні відіграють значну роль в розвитку рекреаційної діяльності. Всього їх налічується близько 20 тис., з них лише 43 мають площу понад 10 км². Озера використовуються для організації відпочинку місцевих жителів, розвитку різних видів туризму. Здебільшого озера придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. Найбільш інтенсивно використовуються озера Волині – Шацькі озера і гірських Карпат. Найбільші озера України: Сасик, Ялпуг, Кагул, Кугурлуй, Катлабуг, Китай, Донузлав, Актаське, Світязь.

Звичайно по берегах великих озер і рік формуються поселення, які є цікавими історико-культурними центрами, що за наявністю можливостей для судноплавства дає змогу для організації річкових і озерних круїзів, проведення екскурсій на водних видах транспорту.

Невід'ємною частиною водних рекреаційних ресурсів є пляжі. Пляжними можна вважати більшість прирічних і приморських територій, які забезпечують хоча б мінімум доступу до водної поверхні. Пляж – частина луки, що створена накопиченням наносів на її опуклому березі, або акумулятивна форма рельєфу, утворена в береговій зоні моря під впливом прибійних потоків. Проте для цілей рекреаційного використання пляж виступає природно-антропогенным об'єктом до складу якого входять як природні (прирічні території, водні акваторії), так і штучно створені (насыпи, об'єкти облаштування) елементи. Незважаючи на значну кількість водних об'єктів, пляжні ресурси мають обмежене розповсюдження, поява пляжних територій здебільшого пов'язана з розвитком засобів розміщення, організованої рекреації і значними населеними пунктами. Пляжі розрізняють:

- за видом акваторії (морські, річкові, озерні, на штучних водоймах);
- за функціональним призначенням (спеціалізовані, загальні);
- за походженням пляжі поділяються на природні і штучні;
- за складом (піщані, гравійні, галькові і черепашкові).

В Україні проблема рекреаційного благоустрою пляжних територій та відповідний спектр додаткових послуг (прокат водного транспорту, пляжного обладнання, спортивного інвентарю, пункти харчування, туалети) має різні рівні прояву в залежності від місця розташування. Більшість пляжів, особливо річкових, потребує додаткового облаштування, оскільки більша їх частина являє собою розчищені території з мінімальним набором засобів благоустрою. Перспективними напрямами стосовно цієї проблеми є: створення штучних пляжів

шляхом розчищення річищ, намивом у сприятливих місцях; покращення рівню облаштування пляжів; регулювання відвідування пляжів, у тому числі через платне користування; поєднання пляжної рекреації з іншими видами рекреаційних занять; покращення санітарно-гігієнічних умов і контролю на пляжних територіях.

Рекреаційні ресурси рельєфу.

Рельєф – сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, що утворюються на межі літосфери з атмосферою та гідросфeroю. Здебільшого рельєф виступає в якості умов розвитку або навпаки обмеження рекреаційної діяльності, з точки зору рекреаційного ресурсу він має значення для організації активних видів рекреації (гірськолижний туризм, пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння), урізноманітнення ландшафтної структури і відповідно пейзажного розмаїття певної території. При оцінці рельєфу використовують такі його характеристики, як панорамність, мальовничість, крутизна схилів. Частиною ресурсів рельєфу виступають вже визначені *спелеологічні ресурси*, їх використання в практиці санаторно-курортного лікування було розглянуто вище. Печери та порожнини, доступні для огляду, мають і пізнавальне значення, використовуються для організації екскурсій і окремого спеціалізованого виду спортивного туризму – спелеологічного туризму.

Рельєф України переважно (95 %) рівнинний, і тільки 5 % припадає на гірські території Українських Карпат і Кримських гір. В організації рекреаційної діяльності досить активно використовуються гірські частини держави. Так в Карпатах активно розвивається пішохідний і гірськолижний туризм і діють сучасні його центри – Буковель, Славське, Ворохта, Яремча, Косів та ін. Гірські території Криму здавна використовуються для організації пішохідного, спелеологічного туризму, скелелазіння. Ресурси для розвитку спелеологічного туризму в Україні є в Гірсько-Кримській, Подільсько-Буковинській та Передгірно-Кримській карстових областях.

Ресурси живої природи (рослинні і тваринні ресурси), що сприяють лікуванню, оздоровленню, задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів рекреаційних занять, прийнято називати **біотичними або біологічними**. Значення рослинних ресурсів для розвитку рекреації досить високе, вони є одним з найважливіших компонентів природи, який визначає загальний вигляд території, задоволяє праґнення людини відчути єднання з природою, зміну обстановки, оточуючого середовища, задовольнити естетичні потреби, заняття добувательськими видами рекреації. Провідна роль в задоволенні рекреаційних потреб належить лісам, найбільшу привабливість мають сухі, світлі ліси зі значним розмаїттям видового складу та багатоярусні ліси зі складним породним складом. Лісові території використовуються для прогулянок, пікніків. На другому місці серед всіх типів рослинності належить лісостепу, саванам і рідколіссям. Значення для добувательських видів рекреації має розповсюдження промислових і лікарських рослин.

Рекреаційні ліси — це один із компонентів природних рекреаційних ресурсів, що є невід'ємною частиною лісових екосистем, призначеною для задоволення потреб населення у лікуванні, відпочинку і туризмі. До власне

рекреаційних лісів належать зелені зони міст і приміських територій (в основному сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (т.зв. курортні ліси). Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду тощо.

Основними характеристиками рекреаційних лісів які визначають їх цінність і придатність до використання є структура і склад деревостану, наявність підліску, корисних видів рослин і грибів, стійкість до рекреаційних навантажень і ступінь порушення (рекреаційна дигресія), наявність елементів рекреаційного благоустрою (організовані площаадки для стоянки і розпалення вогнищ, оглядові майданчики).

Тваринний світ – сукупність усіх особин тварин різних видів, які постійно або тимчасово мешкають у межах будь-якої території чи акваторії. Для рекреаційної діяльності тваринний світ здебільшого виступає як фон певної території, а також в якості ресурсів для розвитку мисливства. Біологічними ресурсами для пізнавальних видів рекреації, зокрема екологічного туризму виступають рідкі, ендемічні та реліктові рослини і тварини.

Болотні угіддя здебільшого представляють інтерес для рекреації з точки зору добувательських і промислових видів рекреаційних занять, оскільки є середовищем життя мисливської фауни та флори – ягоди, гриби, дикорослини лікарські рослини.

В Україні середня лісистість території (визначається відношенням вкритої лісом площини до загальної площини) становить 14,2 % при цьому розміщення лісів вкрай нерівномірне, що пов'язано як з особливостями природних умов, так і з господарською діяльністю людини протягом тривалого історичного періоду, внаслідок чого в Українських Карпатах ліси займають 40,5% загальної території, Криму -32%, в зоні мішаних лісів – 26,1%, лісостепу – 12,2%, степу – 3,8%. Переважаючими породами є хвойні та листяні. Площа болотних угідь в Україні становить понад 1 млн. га. Деякі з них належать до об'єктів, що підлягають охороні. Мисливська фауна доволі багата і різноманітна представлена ссавцями і авіафаяною, проте мисливство є суворо контролюваним видом рекреації і можливе виключно в певні сезони і на визначених територіях мисливських угідь, площа яких в Україні становить – 47341,4 тис. га). Флора Україна також багата на лікарські рослини та юстівні гриби.

Природні пейзажі та краєвиди – пейзажні ресурси.

Виявлення й оцінка впливу візуальних якостей природних територій і елементів природи на психоемоційний стан людини й комфортність відпочинку є новітнім аспектом дослідження в рекреаційній географії. З погляду споживача (суб'єкта) найважливішим елементом візуального сприйняття є пейзаж як краєвид, що відкривається з певної точки спостереження. Вигляд пейзажу місцевості обумовлюється її ландшафтом.

Поняття ландшафт в перекладі з німецької позначає краєвид. В географії ландшафт – природний чи антропогенний територіальний або аквальний комплекс, що являє собою генетично однорідну ділянку ландшафтної сфери з

єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматичним режимом, поєднанням ґрунтів і біоценозів. Таким чином, головними елементами природних ландшафтів, що підлягають візуальному спостереженню і утворюють пейзаж як єдину візуальну цілісність виступають рельєф, водні об'єкти, рослинний покрів.

Слід зазначити, що сприйняття людиною ландшафту відзначається рядом особливостей:

По-перше, потужною гуманістичною спрямованістю, в тому розумінні, що людина не є лише «фактором», який впливає на навколоішнє середовище, а є особистістю з характерним індивідуальним баченням світу й власними цінностями, які значно змінюються в залежності від освіти, віку, фізіологічного і психологічного стану індивіда, його приналежності до певної соціальної групи. Звідси випливає необхідність ретельного виявлення індивідуальних рис людини.

По-друге, міждисциплінарний характер проблеми обумовлює необхідність застосування ряду підходів та методів як дисциплін географічного циклу, так і досить віддалених від географії наук (психології, соціології, естетики, культурології).

По-третє, результати досліджень часто не мають вигляду однозначних точних оцінок, а здебільшого формулюються у нечітко визначеній, розмитій формі, в окресленні загальних тенденцій та закономірностей. Проте, значення цих результатів не є меншим.

Більшість дослідників за основну проблему у даному напрямку оцінки відзначають складність виявлення об'єктивних властивостей пейзажу, що забезпечує його привабливість. Тому різні методи оцінки пропонують враховувати лише пейзажеутворююче значення окремих компонентів ландшафту, або навпаки оцінювати ландшафт не за його окремими елементами, а як єдине ціле. Другим важливим вихідним моментом є урахування при оцінці специфіки об'єкта і предмета дослідження, в зв'язку з чим пропонують все пейзажне розмаїття розподіляти на пейзажі рівнин, гірські пейзажі і пейзажі узбережжя, оскільки тільки в межах названих груп можлива їх адекватна оцінка і порівняння.

Сучасні методи дослідження закономірностей сприйняття людиною ландшафту розподіляються на чотири групи:

1. Експертні методи полягають в оцінці перцепційних якостей ландшафту фахівцем-експертом. Виходячи з власних уявлень про красу, чи з існуючих в естетиці теорій про неї, він дає кількісні оцінки привабливості, естетичності чи краси ландшафтам.

2. Психофізичні методи зводяться до пошуку фізично вимірюваних характеристик ландшафту, які корелюють із суб'єктивною оцінкою його сприйняття. За такі характеристики приймаються стрімкість схилу, відносні перевищення рельєфу, його горизонтальна розчленованість, площа рослинності та інші фізіономічні параметри. Як довели дослідження, найбільший ефект тяжіння рекреантів забезпечують крайові зони. Під крайовими зонами розуміють суміжні смуги між двома різномірними середовищами, наприклад, вода-суши, ліс-гаявина, пагорб-рівнина. На основі таких міркувань підраховується показчик насиченості території крайовими ефектами, фокусними пунктами.

Деякі автори вважають, що естетична цінність залежить від морфологічної структури ландшафту, розмаїття елементів пейзажу і вводять поняття «пейзажне розмаїття», під яким розуміють якісну характеристику, що визначає потенційне багатство зорових образів, які розкриваються в

межах природного комплексу. Наприклад, для рівнинних районів у якості домінуючої ознаки при оцінці пейзажного розмаїття природних комплексів виступає лісистість території. В залежності від відсотку лісистості виділяють відкриті, полуздобичі та закриті ділянки. Вважається, що при лісистості 50% естетичні властивості різко знижуються. При рекреаційній характеристиці земель в Україні враховуються такі показники як: щільність дерев, зімкненість крон, середній діаметр деревостану, кількість повалених дерев, кількість пеньків та ін.

Серед інших психофізичних методів оцінки природних комплексів відомі такі як екзотичність – ступінь контрастності місця відпочинку та місця постійного проживання та унікальність – ступінь зустрічаємості чи неповторності об'єктів і явищ.

Недоліки психофізичних методів: 1) урахування лише тих об'єктивних характеристик ландшафтів, які можна оцінити кількісно; 2) суб'єктивність дослідника при доборі цих параметрів; 3) оцінювання ландшафту за його окремими характеристиками, а не як цілого; 4) неврахування тих суб'єктивних значень і цінностей, які людина надає ландшафтам.

3. Експериментальні методи зводяться до детального, «глибинного» опису взаємозв'язків індивідів із конкретним ландшафтом. Цей опис виконується у вербальній формі. Здебільшого у вигляді есе, і не містить прогностичних та кількісних оцінок. Основу цього методу оцінки становить якісний опис естетичних властивостей ландшафту і засновується на твердженні про неможливість визначення естетичних характеристик природних комплексів за допомогою кількісних показників. Але подібний підхід не має практичної реалізації, оскільки некоректно аналізувати властивості природних комплексів і порівнювати привабливість територій на основі лише емоційних епітетів. Проте така оцінка якості пейзажів має широке утилітарне застосування при створенні реклами і формуванні іміджу рекреаційних територій.

4. Когнітивні методи домінують у сучасній енвайронментальній психології та перцепційній географії і ґрунтуються на оцінюванні респондентом емоційної привабливості, естетичної цінності, чи інших близьких до них показників сприйняття ландшафту. Дійсно, у сприйнятті об'єкту основна роль належить візуальним характеристикам, а психологами доведено, що 87 % людського сприйняття засновано на зорі. Для одержання достовірних оцінок у сприйнятті ландшафту необхідно є вибірка респондентів досить значного обсягу (наприклад, для виявлення специфіки сприйняття різними соціальними групами більше 200 осіб). У сучасній практиці оцінки прийнято оцінювання ландшафтів як натурним способом так і за фотокартками. Дослідженнями питання відповідності оцінок сприйняття людиною реального ландшафту та його фотозображенів доведено, що ефект від заміни реального ландшафту його фотозображенням достатньо малий і не впливає на оцінки отримані різними способами сприйняття. Головна вимога до роботи з фотозображенням – їх висока якість, однаковий

формат і тип друку. Методи роботи з фотозображеннями ландшафтів мають декілька модифікацій: метод семантичного диференціала, метод парних порівнянь, метод сортування, метод «найнятого фотографа», метод аналізу та оцінювання привабливості ландшафту С. та Р. Капланів, метод бальної оцінки.

Унікальність, збереженість, екологічний стан, естетична і пізнавальна цінність особливо охоронюваних природних об'єктів і територій обумовлює їх високу цінність для організації рекреаційної діяльності, що дозволяє розглядати їх як важливу складову природних рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що поняття природно-заповідний фонд (ПЗФ), як сукупність охоронюваних державою природних територій, притаманне практиці природоохоронної діяльності України, в інших державах склад, структура, мета створення, дозволені види використання особо охоронюваних природних територій і об'єктів будуть відрізнятися. Розглянемо особливо охоронювані природні території та об'єкти як частину рекреаційних ресурсів на прикладі ПЗФ України.

Природно-заповідний фонд включає ділянки гео- та акваторії, окрім об'єктів, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. В Україні виділяється 11 категорій об'єктів ПЗФ:

- Національні природні парки
- Регіональні ландшафтні парки
- Біосферні резервати
- Природні заповідники
- Заповідні урочища
- Пам'ятки природи
- Парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва
- Ботанічні сади
- Дендрологічні парки
- Зоологічні парки
- Заказники

Всі об'єкти природно-заповідного фонду, за винятком природних заповідників, поряд з природоохоронними, науково-дослідними та моніторинговими цілями використовують в оздоровчих, освітньо-виховних та рекреаційних цілях, для організації мисливства і рибальства. Рекреаційна діяльність на природно-заповідних територіях приурочена до відповідних функціональних зон і ведеться з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових зasad охорони навколошнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Використання цих об'єктів з метою рекреації відповідно до

основних завдань можливе виключно для організації поширення екологічних знань – екскурсії з науковою метою. На Україні створено 17 природних заповідників.

Біосферні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколошнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням: заповідна зона, буферна зона, зона антропогенних ландшафтів, яка включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності. На сьогодні в Україні до біосферних заповідників належать Асканія-Нова ім. Фальц-Фейна, Чорноморський, Карпатський і Дунайський. Поряд із ними до світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО включено Ужанський національний природний парк із з Надсянським регіональним ландшафтним парком у складі українсько-польсько-словацького транскордонного резервату «Східні Карпати». Дунайський біосферний заповідник також є частиною транскордонного румунсько-українського біосферного резервату «Дельта Дунаю».

Національні природні парки (НПП) є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Серед головних завдань національних природних парків – збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів та створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

На території НПП з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, виділяють заповідну зону, зону регульованої рекреації, зону стаціонарної рекреації та господарську зону. В межах зони регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок. Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може

призвести до погіршення стану навколошнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

Мережа національних парків України включає понад 40 об'єктів, які репрезентують усі природні зони країни (крім Гірського Криму), проте ступінь їх використання в рекреаційній діяльності вкрай незначний і потребує інтенсифікації.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Головним їх завданням є: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; сприяння екологічній освітньо - виховній роботі.

На території регіональних ландшафтних парків проводиться зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій НПП. В Україні створено понад 40 регіональних ландшафтних парків.

Заказники. Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих

компонентів. На території заказника обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколошнього природного середовища. Заказники поділяються на ботанічні, лісові, загальнозоологічні, ентомологічні, орнітологічні і хтіологічні. В них зберігається видове різноманіття флори і фауни, охорона рідкісних та зникаючих видів, в першу чергу тих, які занесені до Червоної книги України. Сьогодні цей перелік досягає 382 видів тваринного і 541 видів рослинного світу і охоплює багато ендемічних та реліктових видів. Загальна чисельність цієї категорії об'єктів в Україні становить 2632.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані.

В цілому в Україні під охороною держави перебуває понад три тисячі пам'яток природи. Такі об'єкти є основою для розвитку екскурсійної діяльності,

пізнавального і наукового туризму. Така велика кількість об'єктів пояснюється тим, що серед пам'яток природи досить багато поодиноких дерев – екзотичних, еталонних, багатовікових, а також пов'язаних із життям видатних людей.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Їх кількість в Україні становить – 774, використовуються аналогічно пам'яткам природи.

Ботанічні сади – науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони: наукова, заповідна, адміністративно-господарська та експозиційна, яка саме і використовується для організації обслуговування відвідувачів саду, проведення екскурсій. В Україні функціонує 22 ботанічних сади державного значення в різних ландшафтно-кліматичних зонах.

Дендрологічні парки – науково-дослідні, природоохоронні установи, які створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

В Україні функціонує 39 дендропарків, з них 20 – загально державного значення.

Зоологічні парки – природоохоронні культурно-освітні установи, які створюються з метою організації екологічної освітньо - виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі. На території зоологічних парків з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяються наукова, господарська, рекреаційна і експозиційна зони. Організація відпочинку і культурно-просвітницька робота є головними завданнями зоопарків. В Україні функціонує 13 зоопарків, у т. ч. 7 – державного значення: у Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Черкасах, Києві, Мені Чернігівської обл.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва є природоохоронними рекреаційними установами. Такий статус надається найбільш визначним та цінним зразкам паркового будівництва з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення. На території парків-пам'яток садово-

паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. В Україні до числа об'єктів ПЗФ віднесено 538 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва, з них 88 – загальнодержавного значення.

Як рекреаційний ресурс об'єкти ПЗФ оцінюються за такими параметрами як унікальність, екзотичність, щільність, співвідношення їх сумарної площин і площин району (області, країни). Щільність є показником, що визначає різноманітність природних ландшафтів та їх науково-пізнавальну цінність і – опосередковано – доступність для рекреантів. Найбільша щільність об'єктів ПЗФ має місце в Тернопільській (3,92), Чернівецькій (3,69), Івано-Франківській (3,15), Чернігівській (2,03) областях і Києві (16,7). Нижче середньої по Україні (1,08) є щільність ПЗФ у дванадцяти областях, у т.ч. Луганській (0,47), Одеській (0,37), Дніпропетровській (0,36). Низьким є цей показник в Криму (0,54), в Херсонській (0,27 – найнижча) і Закарпатській (0,56) областях, хоча це певною мірою компенсується площею заповідних територій та їх залученням до числа природних об'єктів світового значення.

Основні види рекреації на територіях ПЗФ регулюються «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». До основних видів рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ належать:

- Відпочинок (загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний, короткостроковий 5-10 годин до 1- 2 днів; розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведеніх для цього місцях);
- Екскурсійна діяльність – екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності;
- Туристична діяльність: науково-пізнавальний пішохідний туризм, орнітологічний туризм (спостереження за птахами), етнографічний туризм, лижний і гірськолижний туризм, велосипедний туризм (прогулянки, подорожі на велосипедах), кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях), водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхтах, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах), спелеотуризм, підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів), парапланеризм, дельтапланеризм, балунінг (прогулянки і подорожі на повітряних кулях);
- Оздоровлення – використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил.
- Любительське і спортивне полювання і рибальство.

Загальна кількість об'єктів ПЗФ в Україні досягає 7 тисяч, а частка заповідних територій від загальної площині країни становить 4,6 % і динамічно зростає. При цьому не всі з категорій об'єктів активно використовуються в рекреаційних цілях. Найбільш задіяними в рекреаційній діяльності країни є природні національні парки, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади і зоопарки.

4.7 Історико-культурні рекреаційні ресурси

Культура як фактор мотивації рекреаційної діяльності

Головним завданням рекреаційної діяльності є відновлення і розвиток духовного потенціалу людини. Задовольнити потребу людини у нових відчуттях, враженнях, емоціях, духовному зростанні, знаннях, потребу в приєднанні до світу мистецтва, розвитку творчого потенціалу можуть культурно-історичні ресурси. Такі потреби виступають одним з головних мотивів здійснення короткочасної рекреації, отримавши загальну назву культурний відпочинок, і довготривалої, завдяки чому сформувався окремий вид туризму – культурно – пізнавальний туризм. Природна допитливість людини відносно різних куточків своєї країни та світу і народів, що їх населяють, утворюють один з найбільш сильних спонукальних мотивів до здійснення рекреаційної діяльності. Туризм – найкращий спосіб знайомства з іншою культурою. Сполучення відпочинку з пізнанням життя, історії й культури іншого народу і відповідними розвитком особистості – це те гуманітарне завдання яке повною мірою здатний вирішувати туризм.

На конференції в Мехіко (1981р.) було проголошено два визначення культури. Перше визначення – загального характеру, засноване на культурній антропології й охоплювало все, що створила людина додатково до природи: суспільну думку, господарську діяльність, виробництво, споживання, літературу й мистецтво, спосіб життя й людське достойнство. Друге визначення – спеціалізованого характеру, побудоване на «культурі культури», тобто на моральних, духовних, інтелектуальних і художніх аспектах життя людини.

Загальнофілософське визначення культури звучить як – історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх Середньовіччя сформувався окремий вид туризму – замковий туризм, а інтерес до національної кухні спонукає організацію турів для гурманів, з подальшою їх спеціалізацією – винні тури, пивні тури.

Найбільший інтерес викликають такі елементи культури як історія, мистецтво (художня культура), етнографія, релігія.

Культурний потенціал території виражений у його історичній спадщині. Історичне минуле і конкретне матеріальне його вираження це пам'ятники, архітектурні об'єкти, пам'ятні місця, реконструкції, музеї і ін. Знайомство з історичними об'єктами – найсильніший спонукальний туристський мотив, а наявність унікальних історичних об'єктів є запорукою успішного розвитку туризму в регіоні. Історична спадщина регіону має потребу в просуванні на ринок. Тому національні туристські організації повинні займатися поширенням інформації про історичний потенціал місцевості.

До великого масиву елементів художньої культури, за яким головним чином характеризують загальний рівень розвитку культури в державі, належать: музичне, театральне, образотворче мистецтво, архітектура й література.

Музика. Музичний потенціал регіону є одним із привабливих елементів культури. У деяких країнах музика виступає як основний фактор залучення рекреантів. Відомі музичні фестивалі щорічно збирають тисячі учасників,

працюють філармонії, концертні зали і консерваторії.

Театральне мистецтво найбільш багатий і різноманітний ресурс – драматичні театри, театри опери і балету, театри пантоміми, театри ляльок, театри драми і комедії, традиційні національні театри. Важливими складовими частинами феномену театру є режисери, актори, творчі робітники, результатом діяльності яких стає підготовка і реалізація репертуару спектаклів і вистав і звичайно глядачі. Відвідання театрів є традиційним видом рекреаційних занять характерним для проведення короткочасного відпочинку місцевих жителів.

Образотворче мистецтво – один з важливих елементів культури, здатний сформувати переконливий мотив до туристської поїздки. До основних видів образотворчого мистецтва належать живопис, скульптура, графіка. Знайомство з видатними зразками образотворчого мистецтва дозволяє збагачувати і відновлювати духовний потенціал людини.

Література. Літературні пам'ятники мають більш обмежену в порівнянні з іншими елементами культури привабливість, але все-таки становлять істотний мотив і основу організації туристських програм. Літературні твори мають силу створювати враження про країну та її культуру. Так, у рамках культурно-пізнавального туризму рекомендується організовувати літературні тури по місцях, пов'язаних з життям і діяльністю авторів, місцевостях, описаних в літературних творах.

Архітектура – будівлі і споруди, які організовують матеріальне і просторове середовище для життя і діяльності людей; це мистецтво створювати споруди відповідно до потреб, технічних можливостей і естетичних уподобань даного суспільства. Розрізняють три види архітектури:

- створення об'ємних споруд (житлові будинки, світські і виробничі споруди, об'єкти культового призначення);
- створення ландшафтних об'єктів (сади, парки, сквери, бульвари, малі архітектурні форми);
- монументальні споруди.

Знайомство з пам'ятниками архітектури є невід'ємною частиною будь-якої пізнавальної подорожі.

Етнографічна культура – це також досить ємний ресурсний сегмент у який входять різномірні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності і національного колориту. До їх числа відносяться – традиційні форми господарювання, звичаї, традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці, народну творчість та ін. На основі збереженості етнографічних особливостей місцевості формуються відповідні рекреаційні установи, наприклад, музеї архітектури і побуту під відкритим небом (скансени), центри народної творчості, організовуються масові подійові заходи – ярмарки, фестивалі, святкування національних свят, народні гуляння, які привертають увагу численної аудиторії і виступають цікавою і змістовою формою проведення дозвілля.

Релігія, особливо традиційні релігії, практично у всіх груп рекреантів викликають безпосередній інтерес. Релігійні уподобання відображаються на всі сфери життя і діяльності людини як в теперішньому, так і в історичному

минулому. Відбиття релігійних уподобань відчувається найбільш яскраво в мові, мистецтві, особливо образотворчому, народному мистецтві, традиціях і масовій культурі. Саме поняття релігія неоднозначне і складається з таких елементів як: віровчення – певне світосприйняття і світогляд; віра – особлива область духовного життя людей; культ – комплекс ритуалів, обрядів, традицій; конфесії – організації і людські спільноти, які дотримуються тієї або іншої релігійної традиції; церков – в тому числі, будівлі, споруди, витвори живопису, скульптури культового призначення, церковний одяг та начиння, які мають значну художню цінність.

Всі ці аспекти релігії дозволяють розглядати її і як важливий компонент культури, частину історико-культурного потенціалу, і як сильний спонукальний мотив до здійснення подорожі, на основі якого сформувався окремий спеціалізований вид туризму, який називається релігійний. При цьому релігійні об'єкти мають значну архітектурну і художню цінність і становлять достатньо значний прошарок рекреаційних ресурсів, наприклад у Парижі культові об'єкти становлять 44%.

До елементів культури, які також відіграють роль у формуванні рекреаційних мотивів (здебільшого туристських) входять індустрія й бізнес, наука й освіта.

Рівень індустріального розвитку регіону є серйозним мотивом для зацікавлення певної категорії туристів, особливо іноземних, що цікавляться станом економіки іншої країни, промисловістю, виробленою продукцією та ін. На основі цього мотиву сформувався окремий вид туризму – діловий туризм.

Високий рівень освіти збільшує прагнення людини до знань. Жителі однієї країни, як правило, виявляють цікавість до системи освіти іншої країни. Тому освітянські установи (коледжі, університети) дедалі стають істотними привабливими елементами культури. Все світально відомі університети Оксфорд і Кембридж давно стали туристськими визначними пам'ятками й самостійними екскурсійними об'єктами. Крім того, заклади освіти, пропонуючи різноманітні навчальні програми зацікавлюють певну кількість туристів і формують такий його напрям як освітній туризм. Одержання розвиток тенденція організації й проведення конференцій, зустрічей, семінарів на базі навчальних закладів.

Науковий потенціал може виступати спонукальним мотивом для відвідування регіону, особливо тими, хто безпосередньо зайнятий науковою або пов'язаний із цією областю діяльністі. У століття науково-технічної революції наукові комплекси є важливим ресурсом культурно-пізнавального туризму. До числа найбільш популярних наукових об'єктів варто віднести спеціалізовані музеї й виставки, обсерваторії, планетарії, космічні центри, океанаріуми та ін. Екскурсії до наукових об'єктів можуть бути організовані як для фахівців у конкретній області знань, так і для широкого загалу рекреантів.

Таким чином, історія та культура здатна викликати найсильніший спонукальний мотив до здійснення рекреаційної діяльності. Тому збереження історико-культурних ресурсів, їх раціональне використання, мають визначальне значення для стійкого зацікавлення рекреаційних потоків і збереження популярності конкретної рекреаційної території.

Все викладене вище стало передумовою до відокремлення в самостійну групу рекреаційних ресурсів – історико-культурних ресурсів і відповідно формування окремого виду численних рекреаційних занять, які отримали назву культурні або культурно-пізнавальні типи рекреаційних занять.

Щодо поняття історико-культурних ресурсів то існує досить велика кількість їх визначень, але слід зазначити, головне – більшістю науковців вони обов'язково виділяються в окрему групу рекреаційних ресурсів і посідають провідне місце при визначенні потенційної придатності території щодо розвитку рекреації.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це історичні особливості, об'єкти і явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території і можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних і інтелектуальних рекреаційних потреб.

Класифікувати історико-культурні ресурси можливо за декількома ознаками:

- За генезисом: матеріальні і духовні;
- За рухомістю: рухомі й нерухомі.

Так історико-культурні ресурси за генезисом підрозділяються на матеріальні й духовні.

Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а *духовні* – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного, життя, у праці й побуті. Фактично не вся спадщина минулого належить до історико-культурних рекреаційних ресурсів: до них прийнято зараховувати тільки ті культурно-історичні об'єкти, які науковими методами досліджені й оцінені як

такі, що мають суспільне значення й можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційної потреби деякої великої кількості людей протягом певного часу.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'ятникам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі служать головним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб.

Пам'ятниками історії й культури є спорудження, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави, добутку матеріальної й духовної творчості, що представляють історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Наукова класифікація пам'ятників, відбиває сформований порядок і форми державного обліку цього виду ресурсів, потреби практики й має на увазі специфіку кожного виду. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятники історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятники. Розглянемо найбільш типові об'єкти по кожному виду пам'ятників. Так, до *пам'ятників історії* можуть бути віднесені будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком

суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також з розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятники археології – це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, древні місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, стародавні предмети, ділянки історико-культурного шару древніх населених пунктів. Найбільш характерні для *пам'ятників містобудування й архітектури* наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки древнього планування й забудови міст і інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва.

До *пам'ятників мистецтва* належать добутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятники – це акти органів державної влади й органів державного керування інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а, також древні й інші рукописи й архіви, записи фольклору й музики, рідкі друковані видання.

Класифікувати історико-культурні ресурси за ознакою рухомості можливо по двох групах – *нерухомі й рухомі*. Першу групу становлять пам'ятники історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва й інші спорудження, у тому числі й ті пам'ятники мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення.

До другої групи належать пам'ятники мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятники й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони звичайно концентруються.

Окрім вище розглянутих видів історико-культурних ресурсів деякі автори справедливо визначають ще й категорії подієвих ресурсів, етнографічних ресурсів, біографо-соціальних ресурсів.

Так, категорія *подієвих ресурсів* стала виділятися порівняно недавно, поряд з формуванням цього спеціалізованого виду туризму, зростанням кількості різного роду культурних подій, які мають ярко виражений рекреаційний – пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер. Тому ця категорія ресурсів ще не є достатньо дослідженою і розвиненою. В загальному сенсі до подієвих ресурсів відносять масові заходи культурно-розважального характеру, наприклад, карнавали, конкурси, фестивалі, ралі, виступи відомих музичних і театральних колективів, святкування різноманітних свят, наприклад, Дні міст, ярмарки тощо.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль, внаслідок підвищення національної свідомості суспільства, введення

спеціалізованих освітніх програм в загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів, як вже відзначалося вище, входять різномірні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності і національного колориту. До числа таких ресурсів відносять традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці й ін.

Біографо-соціальні ресурси – специфічна складова історико-культурних ресурсів, яка об'єднує об'єкти та місцевості пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть, загибель, поховання).

До історико-культурних рекреаційних ресурсів також слід віднести і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів, так і туристів:

- Музей, картинні галереї, виставкові зали, які спеціалізуються на збереженні, демонстрації і пропаганді витворів мистецтва, науки, техніки та ін. Музей – постійно діюча некомерційна установа культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музеївих предметів і музеївих колекцій. Виділяються такі групи музеїв: художні, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природничо-наукові, технічні, галузеві, комплексні;

- Театри, кіно-концертні зали;
- Філармонії;
- Планетарії;
- Цирки та ін.

Методи оцінки історико-культурних ресурсів

Основними характеристиками для оцінки історико – культурних ресурсів виступають:

- Інформативність;
- Атрактивність;
- Місце у світовій і вітчизняній культурі;
- Стійкість/ємність культурного комплексу;
- Стабільність.

Інформативність культурно-історичних об'єктів для рекреаційних цілей може бути вимірюна кількістю необхідного й достатнього часу на їхній огляд. Для визначення часу огляду об'єкта необхідно оцінити об'єкт по двох ознаках: ступінь організації об'єкта для показу й місце положення екскурсантів стосовно об'єкта огляду.

За ступенем організації об'єкти підрозділяються на спеціально організовані й неорганізовані для показу. Організовані об'єкти вимагають більше часу огляду, тому що вони є метою огляду й становлять основу для проведення екскурсій. Неорганізовані об'єкти використовують для надання супутньої екскурсійної інформації, охоплюються одним поглядом без детального розгляду.

За місцем положення об'єкти підрозділяються на інтер'єрні (внутрішній огляд об'єкта) і екстер'єрні (зовнішній огляд об'єкта). Сумарний час огляду екстер'єрних об'єктів завжди більше часу огляду інтер'єрних об'єктів (за винятком музеїв і подібних установ).

Атрактивність культурних комплексів визначається їх художньою й

історичною цінністю, модою й доступністю стосовно місць попиту для широкого кола рекреантів.

Ранжирування культурних комплексів за їхнім місцем у світовій і вітчизняній культурі здійснюється експертним шляхом: встановлюються об'єкти місцевого, районного, регіонального, національного й всесвітнього значення.

Сукупність природних й антропогенних об'єктів і породжуваних ними факторів оздоровчої, культурної й іншої властивості, здатних викликати туристський інтерес, називається національним надбанням. Особливу значимість мають об'єкти, внесені ЮНЕСКО до Списку Всесвітньої природної й культурної спадщини, до якого можуть бути включені:

- природні пам'ятники, що складаються з фізичних і біологічних утворень або груп таких утворень, що мають видатну універсальну цінність з погляду естетики й науки;
- геологічні й фізіографічні утворення й точно обмежені зони, що представляють ареал видів тваринних рослин, які знаходяться під загрозою знищення, що мають видатну універсальну цінність з погляду науки або консервації;
- природні визначні місця або строго обмежені природні зони, що мають цінність з погляду науки, консервації або природної краси;
- пам'ятники (витвори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи й структури археологічного характеру, написи, печерні поселення й групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, науки або мистецтва);
- ансамблі (групи ізольованих або об'єднаних будівель архітектури, єдність або зв'язок з пейзажем яких представляє видатну універсальну цінність з погляду історії, науки або мистецтва), визначні місця (об'єкти, які представляють собою діяльність людських рук або спільні витвори природи й людини, а також зони, до яких входять археологічні визначні місця, що представляють видатну цінність з точки зору історії, естетики, етнології або антропології).

Розроблено систему критеріїв оцінки спадщини. Відносно культурних об'єктів, що претендують на включення до Списку Всесвітньої природної й культурної спадщини, вказується, що об'єкт повинен:

- являти собою шедевр творчого генія людини;
- показувати важливість процесу передачі в часі або географічному культурному ареалі загальнолюдських цінностей в області культури, архітектури, монументального мистецтва, містобудування або ландшафтного дизайну;
- бути унікальним або винятково важливим свідоцтвом існування або зникнення якоїсь цивілізації або культурної традиції;
- являти собою видатний приклад архітектурного або ландшафтного ансамблю, що знаменує один з періодів історії розвитку людства;
- являти видатний приклад формування людиною ландшафту або поселення, характерний для деякої культури, особливо, якщо ця культура виявилася беззахисною перед обличчям незворотних історичних змін;
- бути пов'язаним з подіями, традиціями, ідеями, віруваннями або творчими актами світового значення.

Природний об'єкт має підстави для включення до Списку Всесвітньої природної культурної спадщини, якщо:

- представляє собою видатний приклад одного з етапів розвитку Землі, охоплюючи період зародження життя й основних геологічних процесів формування ландшафту;
- демонструє найважливіші геоморфологічні або фізіографічні ознаки;
- являє собою видатний приклад розвитку якого-небудь поточного екологічного (біологічного) процесу, включаючи материкові, прісноводні, прибережні й морські екосистеми;
- містить у собі найцікавіші природні явища або місця виняткової природної краси, що мають естетичне значення;
- містить найбільш важливі й істотні (з точки зору науки й біологічного відтворення) природні ареали, пристосовані для плідного біологічного обміну, включаючи ареали, що мають загальносвітове значення й перебувають під погрозою знищення.

Для культурних комплексів, також як і для природних, важливими характеристиками є стійкість (ємність) та стабільність.

Стійкістю до рекреаційних навантажень історико-культурних комплексів є потік рекреантів, який може витримати даний культурний комплекс.

Стабільність історико-культурного комплексу визначається його відповідністю ціннісним критеріям, що сформувалися в населення і пов'язані з тривалістю інтересу рекреантів до даного культурного об'єкта.

Основними напрямами оцінки історико-культурних комплексів є визначення їх потенціалу та бальна оцінка пізнавальної цінності. Розвиток самих видів оцінювання обумовлюється об'єктивними факторами і практичною спрямованістю даних оцінок. Так, об'єктивно, що лише кількісні показники наявності історико-культурних об'єктів не дають уяви про рівень їх пізнавальної цінності і привабливості, а також про їх придатність для організації пізнавальних рекреаційних занять або включення у відповідні туристичні маршрути. Так само важливим показником є потенційна пропускна спроможність відповідних історико-культурних об'єктів, яка визначається тією кількістю відвідувачів, яку може прийняти певний історико-культурний комплекс (об'єкт) за певний відрізок часу.

Існують і інші методи та критерії оцінки історико-культурного потенціалу. Наприклад, при розробці концепції екскурсійної діяльності в АР Крим вчені пропонують визначати «потенціал екскурсійних ресурсів». При розрахунку екскурсійного потенціалу пам'ятників історії, культури й архітектури необхідно враховувати кількість днів у тиждень, відкритих для відвідування (режим роботи) та дорожній коефіцієнт, який отримується розрахункових шляхом і враховує погодні умови, відповідний стан дороги і швидкість переміщення автотранспорту (формула 4.2):

$$P_{ict.compl} = (T_{ict.compl}/K_{dop.}) \times K_{konst} \times n \quad (4.2)$$

де,

$P_{ist.compl}$ – екскурсійний потенціал історичного комплексу (у тис. екскурсантів);

$T_{ist.compl}$ – час, відведений для відвідування пам'ятника історії, культури й архітектури (у хв.);

n – кількість осіб в екскурсійній групі;

K_{const} – число днів доступних для відвідування екскурсійними групами історичного об'єкта

$K_{dop.}$ – коефіцієнт доріг

Потенціал музеїв розраховується за формулою 4.3:

$$P_{muz} = (T_{muz}/J) \times K \times n \quad (4.3)$$

де,

$P_{muz.}$ – потенціал музею;

$T_{muz.}$ – час роботи музею протягом доби (у хвилинах);

J – час, необхідний для огляду експозиції з врахуванням інтервалу між групами;

K – кількість днів роботи музею протягом року;

n – наповнюваність груп (чол.).

Доволі розповсюдженим методом оцінки історико-культурних рекреаційних ресурсів є бальна оцінка, яка проводиться, як за певними територіальними одиницями, так і за окремими складовими історико-культурних ресурсів. Серед визначних праць щодо застосування бальних оцінок при визначення цінності історико-культурних ресурсів можливо відзначити публікації Бейдика О. О., Мацоли В. І., Кузика С. П. і Касянчук З. О., Кравціва В. С., Гриніва Л. С., Копача М. В., Кузика С. П. та ін. Розглянемо деякі з них. Так, В. І. Мацолою пропонується оцінювати рекреаційну значимість території за щільністю пам'яток історії та культури на 100 km^2 площі. При цьому пропонується визначати щільність пам'яток найвищого класу (загальнонаціонального і міжнародного значення). За базову основу приймаються показники в Україні, де щільність всіх фіксованих пам'яток складає 7,9 одиниць на 100 km^2 , пам'яток загальнонаціонального значення – 0,7 і відповідно по Львівській області – 18 і 1,8. Виходячи з таких даних, В. Мацола пропонує оцінювати одним балом території, де ці показники складають менше 8, двома балами – 8-18 і трьома – понад 18 од./ 100 km^2 . Такий підхід може використовуватись для оцінки історико-культурних ресурсів великих регіонів.

Сутність бального підходу в оцінці історико-культурних ресурсів, запропонованого в науковому виданні «Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери» базується на загальноприйнятих теоретичних позиціях

бальних оцінок. Спочатку оцінюються окремі видові компоненти історико-культурних ресурсів (авторами методики виділено всього 5 підвидів та 13 підгруп) для кожного з яких розроблені відповідні оціночні шкали. Наступний етап оцінки пов'язаний з об'єднанням покомпонентних балів окремих компонентів оцінок, які отримані по блоках історико-культурних ресурсів, в інтегральну величину. У результаті отримують загальну суму балів, яка і характеризує пізнавальну цінність історико-культурних ресурсів окремого поселення, або місцевості (формула 4.4)

$$A = \sum_{i=1}^f Pi + \sum_{i=1}^n Ti + \sum_{i=1}^k Si + \sum_{i=1}^m Ri + \sum_{i=1}^g Fi \quad (4.4)$$

де,

A – інтегральний показник пізнавальної цінності історико-культурних ресурсів;

Pi - пам'ятки історії;

Ti - історико – архітектурні пам'ятки;

Si - визначні місця сучасної архітектури;

Ri - традиційні промисли і ремесла;

Fi - пам'ятки народного фольклору.

Для співставлення і порівняння оціночних параметрів вводиться «коєфіцієнт пізнавальної цінності» (K_p), який дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки окремого поселення, місцевості до максимально можливої кількості балів, яка наведена в шкалі оцінок – формула 4.5.

$$Kp = \frac{A}{A_{max}} \quad (4.5)$$

де,

A – сума балів пізнавальної цінності історико-культурних туристських ресурсів окремого поселення, території (блоку);

A_{max} – максимально можлива сума балів за шкалою бальної системи оцінок.

Виходячи із значення K_p , можна провести наступне ранжування рівнів пізнавальної цінності окремих поселень, територій:

0,86-1,00 – унікальні

0,65-0,85 – високоатрактивні

0,45-0,64 – середньоатрактивні

0,25-0,44 – малоатрактивні менше 0,25 – неатрактивні.

Розширення застосування різних видів історико-культурних ресурсів в сферу рекреаційного використання потребує подальшого пошуку і вдосконалення показників і видів оцінювання пізнавальної цінності, привабливості та придатності цих ресурсів для окремих видів рекреаційних занять.

Історико-культурні ресурси України відрізняються великою

різноманітністю і включають об'єкти за всіма описаними вище класифікаційними групами, тому характеризувати їх вичерпно в рамках даного посібника не має можливості, тому далі наводиться лише їх коротка характеристика.

В Україні налічується близько 53,6 тис. історико-культурних пам'яток, з яких 12 тис. становлять інтерес як об'єкти пізнавальної рекреації і туризму, хоча в реальній діяльності задіяні менше 5,5 тис. (за деякими джерелами – 8 тис.). Загалом за насиченістю, різноманітністю історико-культурних ресурсів і перспективами їх залучення до рекреаційної сфери за підрахунками В. Страфіччука області України можна поділити на такі типи:

з високим потенціалом – м. Київ; Львівська, Хмельницька, Закарпатська обл., АР Крим, Івано-Франківська, Черкаська, Київська обл.;

із середнім потенціалом – Чернівецька, Донецька, Чернігівська, Вінницька, Харківська, Одеська, Тернопільська, Полтавська, Житомирська обл.;

із низьким потенціалом – Сумська, Запорізька, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Миколаївська, Рівненська, Кіровоградська, Волинська обл.

Найважливішою складовою історико-культурної спадщини є пам'ятки архітектури і містобудування. В Україні на державному обліку перебуває 16 237 архітектурно-історичних пам'яток (з них національного значення – 3541 місцевого значення – 12 696). На базі найбільш значимих пам'яток створено 60 історико-архітектурних та історико-культурних заповідників і музеїв.

До Списку Всесвітньої спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) в Україні входить п'ять об'єктів: Софійський собор і Києво-Печерська Лавра в Києві, історичний центр Львова, незаймані букові ліси Карпат і пункти геодезичної дуги Струве.

Всього в Україні 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, а понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію. Налічується також 1399 міст і селищ та близько 8 тисяч сіл, які мають цінну історико-культурну спадщину. Список історичних міст України включає 401 населений пункт, у яких історико-культурна спадщина збереглася в найбільш сконцентрованому вигляді.

За даними довідника «Музеї України», сьогодні в країні функціонує понад 550 офіційно зареєстрованих музеїв, з яких 18 мають статус національних. Значна кількість музеїв зосереджена в Києві, Львові, Кам'янець-Подільському, Чернігові, Одесі, Переяслав-Хмельницькому. Багато музейних установ у Черкаській, Чернігівській, Вінницькій, Донецькій областях та АР Крим. Кожне, навіть невелике, містечко і чимало сіл України мають свої краєзнавчі музеї, експонати яких присвячені місцевій історії. Всього на громадських засадах функціонує близько 7 тис. музеїв.

Серед туристичних ресурсів важливу роль відіграють місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, де створено меморіальні музеї-садиби. Регіональні особливості культури і побуту, збережені в етнографічних областях України: Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянщина, Сіверщина, Слобожанщина, Запоріжжя, Донщина, Таврія, Новоросія. Етнографічним особливостям регіонів України присвячені експозиції музеїв архітектури і побуту під відкритим небом.

Історико-культурні ресурси України достатньо досліджені і вичерпно характеризовані в численних літературних, в тому числі навчальних картографічних, краєзнавчих (путівники) та інтерактивних джерелах, перелік яких наведений наприкінці даного розділу. Проте використання історико-культурних ресурсів України в рекреаційних цілях ще знаходиться не на достатньому рівні. Головними факторами які стримують цей процес є: незадовільний стан об'єктів, неналежний рівень рекламиування, низький рівень розвитку інфраструктури. Потребує подального вдосконалення методика залучення історико-культурної спадщини до рекреаційної сфери та впровадження механізмів залучення інвестицій у об'єкти історико-культурної спадщини з орієнтацією на закордонний досвід в цій сфері.

4.8 Соціально-економічні рекреаційні ресурси

До соціально-економічних ресурсів рекреації прийнято відносити всю сукупність підприємств, закладів та організацій матеріального виробництва та невиробничої сфери, відповідні трудові ресурси, які забезпечують виробництво, розподіл, реалізацію та споживання товарів та послуг, здатних задоволити рекреаційні потреби. Ці підприємства, заклади та організації належать до різних галузей і беруть безпосередню участь в задоволенні рекреаційних потреб (первинні підприємства) або забезпечують нормальне функціонування і умови для здійснення рекреаційної діяльності (вторинні підприємства). Перші підприємства надають клієнтам виключно послуги, які задовольняють різноманітні рекреаційні потреби і відповідно отримують доходи тільки від цієї діяльності, а для других – це лише одинн з напрямів комерційної діяльності і одне з джерел отримання доходу. Сукупність перших підприємств формують рекреаційне господарство, а другі підприємства прийнято називати підприємствами рекреаційної інфраструктури. Іноді дуже складно розподілити підприємства за цим принципом, тоді рекомендується скористатися прийомом, сутність якого полягає у спробі уявити, що рекреація не існує як масове явище, і визначити доцільність існування тих чи інших підприємств і організацій. Якщо існування суб'єкта господарювання в умовах відсутності рекреації недоцільне, то його слід віднести до рекреаційного господарства, якщо в зазначеных умовах суб'єкт господарювання лише несуттєво скоротить обсяги своєї діяльності, то його слід віднести до рекреаційної інфраструктури.

В будь-якому випадку всі названі підприємства виступають невід'ємною і необхідною складовою рекреаційних ресурсів, перелік яких складається з:

- підприємства, які надають послуги розміщення, в тому числі санаторно-курортні заклади;
- заклади ресторанного господарства;
- транспортні підприємства і мережа шляхів сполучення;
- туристські підприємства, які займаються розробкою і реалізацією туристського продукту – туристичні оператори і туристичні агенти;
- екскурсійні підприємства;
- підприємства сфери дозвілля та розваг;
- підприємства роздрібної торгівлі;
- рекламно-інформаційні організації;
- навчальні заклади;
- органи управління;
- наукові і проектні установи;
- підприємства невиробничої сфери – зв'язок, транспорт, страхування, медичне обслуговування, побутове обслуговування;
- підприємства виробничої сфери, які беруть участь у створенні рекреаційних об'єктів, випускають товари рекреаційного призначення.

Виходячи з розподілу основних форм рекреації на короткосезонний відпочинок і туризм, можливо зауважити, що зазначені вище підприємства спеціалізується на наданні послуг цим окремим групам рекреантів. Туризм на сучасному етапі розвитку здебільшого розглядається як окрема галузь економіки,

яка включає більшість з перерахованих підприємств організацій та установ, що об'єднуються для створення власного продукту – туристського продукту. При цьому віднесення до сфери туризму засобів розміщення та підприємств, які здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, транспортне обслуговування туристів є незаперечним. А такі первинні підприємства, як заклади харчування, екскурсійні підприємства, заклади дозвілля і розваг, видовищні установи, установи спортивного призначення надають рекреаційні послуги як місцевим жителям, так і приїжджим рекреантам.

Характеристика, класифікація, технологія роботи та управління, взаємозв'язки між цими підприємствами достатньо повно висвітлені в численних публікаціях як українських, так і закордонних авторів і становлять самостійну тему окремого дослідження, тому в цьому підрозділі посібника буде подано лише коротку характеристику первинних рекреаційних підприємств.

Розміщення займає центральне місце в комплексі туристських послуг, що надаються туристам у подорожі та є невід'ємною частиною кожного туристського продукту.

Засіб розміщення – будь-який об'єкт, який регулярно або час від часу надає послуги з розміщення для ночівлі.

Класифікація засобів розміщення, запропонована Всесвітньою туристською організацією (UNWTO) і фактично покладена в основу класифікації засобів розміщення, прийнятій в Україні, визначається державним стандартом ДСТУ 4268 : 2003 «Національний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги». Згідно з даним стандартом засоби розміщення поділяють на колективні та індивідуальні.

Різноманіття засобів розміщення дає можливість туристам робити вибір, оцінюючи умови проживання та рівень послуг, аби найбільш повно задовольнити попит відповідно до доходу, індивідуальних вимог і потреб та виду туризму.

Всі засоби розміщення зобов'язані надавати мінімальний перелік послуг, а саме:

- цілодобове приймання;
- послуги громадського харчування або умови для самостійного готовання їжі;
- щоденне прибирання житлової кімнати та санвузла (крім гуртожитків, таборів праці та відпочинку, гірських притулків тощо);
- переміна постійної білизни – не менше одного разу на п'ять діб, переміна рушників – не менше одного разу на три доби;
- відправлення, отримування і доставка листів і телеграм;
- зберігання цінностей та багажу;
- медична допомога: виклик швидкої допомоги, користування аптечкою першої допомоги;
- туристична інформація.

Відповідно до типу засобів розміщення та їх спеціалізації перелік послуг може бути значно розширеній, за рахунок введення послуг інформаційно – комунікаційного, спортивного, оздоровчого, розважального, побутового характеру. Особливим складом послуг відрізняються заклади розміщення

санаторно-курортного типу (санаторії і пансіонати з лікуванням), в яких основний перелік послуг доповнюється наданням комплексу лікувально-оздоровчих послуг.

Найбільш поширений тип засобу розміщення – готельне підприємство. Готель – підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, яке складається з номерів, надає готельні послуги, які не обмежуються щоденним прибиранням ліжка, прибиранням кімнат та санвузлів. Готелі характеризуються мінімальною кількістю номерів, мають єдине управління та групуються за категоріями у відповідності до переліку надаваних послуг та наявної матеріально-технічної бази (таблиця 4.2).

В Україні діє державний стандарт ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів», згідно з яким готелі класифікуються за системою зірок. Даний стандарт визначає вимоги до готелів різних категорій, загальні вимоги щодо урахування потреб інвалідів та вимоги до якості устаткування та оснащення готелів.

Таблиця 4.2 Класифікаційні ознаки готелів

Ознаки	Типи готелів
Місткість (за кількістю койко-місць, або номерів)	- малі; - середні, - великі; - мега - готелі
Рівень комфорту	Визначається відповідних до: - якості номерного фонду; - рівня обслуговування; - набору основних і додаткових послуг згідно з умовами національних стандартів (існує більше 30 систем класифікації – системи букв, корон,балів категорій, зірок)
Рівень цін	- бюджетні; - економічні; - середні; - першокласні; - апартаменти; - фешенебельні
Режим експлуатації	- цілорічні; - двосезонні (літні і зимові); - одно сезонні (літні або зимові)
Контингент	- курортні; - спортивні; - молодіжні; - сімейні; - представницькі
Місце розташування	- міські; - приміські; - гірські; - сільські; - приморські
Форма власності	- приватні; - колективні; - змішаної форми власності

Громадське харчування є невід'ємною складовою надання рекреаційних послуг. Під громадським харчуванням розуміють сукупність підприємств різних організаційно – правових форм власності, які займаються виробництвом, реалізацією і організацією споживання кулінарної продукції. Послуга громадського харчування – результат діяльності відповідних підприємств по задоволенню потреб населення в харчуванні і проведенні дозвілля. Таке визначення послуги громадського харчування вказує на її безпосередню

причетність до задоволення рекреаційних потреб.

В Україні для позначення терміну громадське харчування використовується термін ресторанне господарство. *Ресторанне господарство* – вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності з надання послуг щодо задоволення потреб споживачів в харчуванні з організацією дозвілля або без нього. Суб'єкти господарської діяльності здійснюють діяльність в ресторанному господарстві через заклади ресторанного господарства.

Заклад ресторанного господарства – організаційно-структурна одиниця в сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торгівельну діяльність: виробляє і (або) доготовлює, продає і організує споживання продукції власного виробництва і купувальних товарів, може організовувати дозвілля споживачів.

В Україні класифікація закладів ресторанного господарства здійснюється за державним стандартом – ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація». Класифікація закладів ресторанного господарства базується на комплексі вимог до:

- асортименту продукції;
- рівню обслуговування й надаваних послуг.

Відповідно до цих вимог заклади ресторанного господарства поділяють на такі групи:

- Продаж блюд і напоїв, як правило, призначених для споживання на місці з показом розважальних програм або без них. Ця група охоплює: ресторан, ресторан – бар, кафе, кав'янню, кафе – бар, кафе – пекарню, чайний салон; кафетерій; закусочну; шинок.

- Продаж напоїв і блюд до них, як правило, призначених для споживання на місці, з показом розважальних програм або без них Ця група охоплює: бар, нічний клуб, пивний зал.

- Продаж блюд і напоїв для споживачів, об'єднаних за професійними ознаками. До цієї групи належать їдальні та буфети.

- Доставка блюд, приготовлених централізовано, для споживання в інших місцях. Ця група охоплює: фабрику -заготовочну, фабрику – кухню; ресторани за спеціальним замовленням (catering).

Загальні вимоги до установ ресторанного господарства визначаються за такими основними характеристиками:

- місце розташування установи й стан прилеглої території;
- вид, тип і особливості будівлі;
- комфортність, зовнішній і внутрішній дизайн приміщення;
- рівень оснащеності закладу встаткуванням, меблями, посудом, столовими пристроями, білизною;
- процес обслуговування;
- асортименти продукції й вимоги до оформлення меню, прейскуранта й картки вин;
- освітньо-кваліфікаційний рівень персоналу;
- номенклатура додаткових послуг.

Для розвитку рекреації велике значення мають *транспортні ресурси*, до яких належать мережа шляхів сполучення, транспортні підприємства та їх

рухомий склад. Транспортна мережа об'єднує залізниці, автомобільні шляхи, морський, річковий, авіаційний види транспорту. Транспорт як ресурс для розвитку рекреаційної діяльності можна розглядати з декількох позицій:

- по-перше, розвинута транспортна мережа дозволяє дістатися до необхідних рекреантові рекреаційних об'єктів. Нерозвиненість шляхів сполучення, їх низька якість робить незручним, а іноді унеможлилює користування рекреаційними ресурсами;

- по-друге, як невід'ємну складову обслуговування при туристичних подорожах. Транспортне забезпечення входить до основного комплексу послуг, що включають до складу туристського продукту, на нього припадає значна частина вартості туру (в залежності від тривалості та дальності подорожі вона коливається від 20 до 60%). Під транспортним перевезенням розуміють доставку туристів від місця постійного проживання до місця призначення та у зворотному напрямі, трансфер, транспортне обслуговування під час екскурсій і програмних заходів;

- по-третє, на основі використання різних видів транспорту сформувалися окремі види рекреаційних занять та різновиди туризму, наприклад, залізничний, круїзний, в яких транспортні засоби одночасно виступають засобами розміщення туристів.

Перевезення рекреантів і туристів здійснюються як регулярними рейсами, так і спеціально організованими на замовлення туристських підприємств – чартерними рейсами. При здійсненні короткочасного відпочинку та відпочинку наприкінці тижня рекреанти здебільшого користуються автомобільним (автобусним і власними автомобілями) та приміським залізничним транспортом. При здійсненні туристських подорожей використовуються всі види транспорту.

Туристське підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює комерційну та науково – дослідну діяльність з метою отримання прибутку. Основною функцією туристських підприємств як складової туристської індустрії є виробництво (комплектування), надання та реалізація туристського продукту.

Під туристським продуктом розуміють комплекс послуг, який отримує турист під час подорожі. Згідно з Законом України «Про туризм» *турпродукт* – це попередньо розроблений комплекс туристських послуг, який поєднує не менш ніж дві таких послуги, що пропонуються для реалізації або реалізуються за певною ціною, до складу якого входять послуги з перевезення, послуги розміщення та інші туристські послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідування об'єктів культури, відпочинку, розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Можливий перелік видів послуг, що входить до турпродукту достатньо широкий: транспортні послуги; розміщення в різних за рівнем, типом та містом розташування готелях; харчування, екскурсії; досугово-розважальні послуги; спортивні послуги; курортні послуги; візові послуги; послуги страхування, послуги гідів-перекладачів, послуги побутового обслуговування та ін.

За змістом та характером своєї основної діяльності туристські підприємства є своєрідним посередниками між споживачами (туристами) та виробниками

окремих туристських послуг (засобами розміщення, транспортними організаціями, підприємствами ресторанного господарства, екскурсійними підприємствами та ін.).

На практиці за функціональною ознакою виділяють такі типи комерційних туристських підприємств, які функціонують і розвиваються за власні фінансові кошти, за рахунок отримання прибутку: туроператори, турагенти. Ці підприємства функціонують у різних організаційно-правових формах, на різних сегментах ринку туристських послуг (в'їзний туризм, виїзний туризм, внутрішній туризм).

Туристські оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристського продукту, реалізація та надання туристських послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленах порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність.

Туроператор є свого роду оптовим підприємством, продукти якого реалізуються через мережу роздрібних турагенцій.

Туристські агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'екти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристського продукту туроператорів та туристських послуг інших суб'ектів туристської діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг.

Туристські агентства – підприємства, що займаються роздрібною реалізацією турпродуктів, створених туроператорами, та окремих туристських послуг (транспортних, екскурсійних та інших). Основними функціями турагентств є надання туристських послуг, інформування клієнта, надання консультацій щодо мети подорожі та організації подорожі.

Екскурсійні підприємства – це комерційні підприємства, основною метою діяльності яких є організація екскурсійної діяльності для широких верств населення. Під організованою екскурсійною діяльністю розуміється діяльність з організації ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами без надання послуг розміщення (нічлігу). Основним продуктом екскурсійних підприємств є екскурсія. В широкому розумінні екскурсія – це цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода.

Екскурсія як вид послуг – рекреаційна послуга тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсійного кваліфікованого фахівця – екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб споживачів. Екскурсійні підприємства розробляють, організовують та проводять екскурсії. Надаватися можуть як окремі екскурсії, так і стандартизовані екскурсійні програми (цикли екскурсій). Головні функції екскурсії – організація змістового дозвілля, розширення кругозору і формування інтересів особистості, надання інформації та пропаганда наукових знань цілком збігаються з функціями рекреаційної діяльності.

Розваги активні і пасивні, організовані і самодіяльні є невід'ємною частиною рекреаційної діяльності людини, відповідно підприємства і об'єкти, на яких ці потреби можуть бути реалізовані, становлять частину соціально-економічних рекреаційних ресурсів. *Підприємства сфери дозвілля та розваг* являють собою дуже ємну категорію різноманітних підприємств, основною метою діяльності яких є задоволення потреб рекреантів у організації розваг і змістового проведення відпочинку у вільний час. До таких підприємств належать: клуби, дискотеки, культурно-розважальні центри, ігрові центри, парки відпочинку, тематичні парки, парки атракціонів, аквапарки, клуби за інтересами (наприклад, танцювальні, військово-історичні, професійні і ін.), заклади спортивно – оздоровчого спрямування – ковзанки, стадіони, басейни, спортивні клуби, боулінг – центри, тенісні корти, гольф-поля, лижні центри. Деякі дослідники виділяють шопінг, як один з видів сучасних розваг.

Оцінка соціально-економічних рекреаційних ресурсів проводиться на основі якісних, кількісних та економічних показників, які характеризують діяльність підприємств, що входять до складу рекреаційного господарства та суміжних галузей. Здебільшого проводиться збір статистичної інформації щодо діяльності засобів розміщення, туристських підприємств та туристських потоків, щодо України в цілому та її окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Так, динаміку розвитку засобів розміщення в Україні на сьогоднішній день можна оцінити як позитивну. Зростає інтерес до готельного бізнесу з боку страхових, будівельних компаній, збільшується обсяг прямих іноземних інвестицій у розбудову готелів, який становить понад 160 млн. дол. США і складає 1,0 % від загального обсягу прямих інвестицій в економіку України. У містах – мільйонерах і туристичних центрах один за одним будується нові та реконструюються існуючі готелі. Базу розміщення на даний момент складають понад 1,2 тис. підприємств готельного господарства. З них сертифікацію пройшли понад 80 % готельних підприємств в тому числі понад 30 % мають сертифікат на відповідність певному класу – зірки. Решта закладів розміщення отримали сертифікат за вимогами безпеки. Загальна кількість номерів перевищує 52 тис., а кількість місць становить понад 106,0 тис. Проте коефіцієнт завантаженості номерного фонду має доволі низьке значення – 0,33. Доходи від діяльності підприємств розміщення в Україні становлять майже 1,5 млрд. грн., а середньооблікова чисельність штатних працівників перевищує 31 тис. осіб. Готельними підприємствами України щорічно обслуговується понад 4 млн. туристів, в тому числі близько 800 тис. іноземних громадян.

Наявна територіальна диференціація готельного господарства в розрізі адміністративних областей має незначні варіаційні відмінності, хоча помітною залишається значна диспропорція між міською та сільською місцевістю. Високим рівнем розвитку готельної мережі вирізняються м. Київ, АР Крим (міста Південного узбережжя та Севастополь), Одеська, Закарпатська області. Найнижчі показники мають Кіровоградська та Луганська області.

Мережа санаторно-курортних і оздоровчих закладів в Україні налічує понад 3 тис. підприємств. До мережі входять санаторії (14,9%), санаторії-профілакторії (11,7%), пансіонати з лікуванням (2,1%), бальнеологічні та грязьові лікарні

(0,2%), курортні поліклініки (0,1%), будинки, пансіонати та бази відпочинку (70,5%), дитячі санаторні та оздоровчі заклади (2,2% від загальної кількості санаторно-курортних установ). Загальна місткість закладів становить понад 480 тис. місць. Протягом року в них оздоровлюється понад 3,5 млн. осіб (з них 11 % – іноземні громадяни), при цьому основну частку становлять особи, оздоровлені протягом тривалого часу (біля 90 %). Середньооблікова кількість працівників в санаторно-курортних і оздоровчих закладах становить 120 тис. осіб.

Санаторна база значно рівномірніше розподілена територією країни. Найбільше закладів санаторного типу сконцентровано у Криму, Донецькій, Одеській та Дніпропетровській, а найменше у Чернівецькій та Тернопільській областях. Найбільшою популярністю користуються санаторні заклади Криму, Одеської та Львівської областей. Нині в Україні діє 45 курортів загальнодержавного та міжнародного і 13 курортів місцевого значення, де функціонує 544 санаторії та пансіонати з лікуванням, загальною одноразовою чисельністю понад 150 тисяч місць. Існує також перелік з 265 територій, зарезервованих для організації зон лікування, відпочинку та туризму.

Більшість оздоровчих закладів становлять різноманітні заклади відпочинку переважно сезонної дії, розраховані на тривалий відпочинок протягом відпустки, але за кількістю оздоровлених (34 %) вони поступаються санаторіям (39%), які працюють цілорічно. Найбільша кількість рекреантів оздоровлюється на базах відпочинку в Криму, Донецькій, Миколаївській, Запорізькій, Київській, Одеській та Херсонській областях.

Спеціалізована мережа дитячих санаторних закладів (місткістю 26,1 тис. ліжок з можливістю розгортання в місяць максимального завантаження до 35 тис. ліжок) становить 38,5% від загальної чисельності санаторіїв і розрахована переважно на тривале лікування та оздоровлення дітей різного віку. Щорічно в санаторіях оздоровлюється понад 220 тис. дітей і більшість з них в санаторіях Криму, Одеської, Київської та Житомирської областей. Ще понад 55 тис. дітей щорічно проходять профілактично-санаторне лікування у позаміських санаторно-оздоровчих закладах, яких найбільше у Криму, Київській, Одеській, Донецькій та Рівненській областях.

В Україні дуже розвинена мережа дитячих оздоровчих закладів (таборів), більшість з яких функціонують під час літнього сезону, їх кількість поступово зростає і становить зараз понад 18 тис., одноразова кількість місць – 225 тис., загальна кількість дітей, оздоровлених впродовж літнього періоду – понад 2 млн. Найбільша кількість місць і відповідно найбільша кількість оздоровлених в дитячих оздоровчих таборах спостерігається в АР Крим, Дніпропетровський, Донецький, Запорізькій, Луганській, Одеській, Харківській та Херсонській областях.

За статистичними даними, отриманими згідно з рекомендаціями Всесвітньої туристської організації (UNWTO) та національною Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності, у 2008 році Україну відвідали 25,4 млн. іноземних туристів (приріст порівняно з 2007 р. становить 10 %); 15,5 млн. туристів з України подорожували за кордоном, що на 11 % більше, ніж у 2007р.

На українському туристичному ринку в 2008 р. туристичні послуги

надавали 3880 ліцензіатів, з них: туроператорів – 1 733 і турагентів – 2147, відповідно 45 % та 55 %. Найбільша кількість туристичних підприємств (частка у % від загальної кількості підприємств становить понад 5 %) працює в м. Києві, АР Крим, Харківській, Львівській, Донецькій та Дніпропетровській областях. Середньооблікова кількість працівників туроператорів та турагентів дорівнює 22,2 тис. осіб, що на 7 % більше, у порівнянні з 2007 року. Пріоритетними видами туристичної діяльності є виїзний та внутрішній туризм. В цілому по Україні на внутрішній туризм припадає 47 % туристів, обслуговуваних ліцензіатами, на виїзний туризм – 42 % та в’їзний – 11 %. Ця тенденція продовжується з 2005 р. У 2003-2004 рр. турфірми України віддавали перевагу в’їзному туризму, який за чисельністю потоку перевищував виїзний туризм. Всього протягом року туристичними підприємствами обслуговано 3,7 млн. туристів та 1,7 млн. екскурсантів. По кількості обслугованих в’їзних туристів перші місця в рейтингу займають м. Київ, АР Крим, м. Севастополь, Одеська та Запорізька області, найменші показники у Тернопільської, Сумської, Луганської, Київської та Житомирської області. За кількістю обслугованих виїзних туристів лідерами є м. Київ, Донецька, Харківська, Львівська і Одеська області, найнижчі показники у Черкаської, Тернопільської, Київської та Житомирської областях. За кількістю обслуговуваних внутрішніх туристів відзначаються м. Київ, Івано-Франківська область, АР Крим, а найнижчі значення зафіксовані в Сумській, Житомирській, Київській областях. За кількістю екскурсантів перші місця в рейтингу посідають АР Крим, м. Київ, м. Севастополь, Львівська і Запорізька області, найменша кількість екскурсантів у Миколаївській, Херсонській, Житомирській та Київській областях.

За обсягом наданих послуг, який становив 5,2 млрд. грн. найбільшими показниками відрізняються м. Київ (57 %), АР Крим (11,6 %), Донецька область (5,2 %), найменшими – Вінницька, Сумська і Житомирська області (по 0,2 %).

Завдяки своєму географічному положенню Українаолодіє значними транзитними якостями території, що сприяє її розвитку через будівництво комунікаційних транспортних коридорів, можливостей переміщення вантажів, людей, капіталів, інформації, можливостей здійснення широкомасштабних економічних, в тому числі туристичних, зв’язків. Україна займає вигідне транспортно-географічне положення, на її території розвинуті всі види сучасного транспорту. Через Україну проходить дев'ять залізниць, держава має розгалужену мережу автомобільних магістралей, що з'єднують Росію з країнами Європи, на основі яких діють 6 міжнародних транспортирних коридорів. Через практично незамерзаючі порти Чорного та Азовського моря здійснюються водотранспортні зв’язки з багатьма країнами, які активно використовуються з метою розвитку туризму. При цьому відстань до багатьох країн незначна: морем від Одеси до Констанци (Румунія), наприклад, – 180 км, від Одеси до Варни (Болгарія) – 340 км, від Одеси до Стамбула (Турецька Республіка) – 630 км. Для організації річкового круїзного туризму використовуються Дунай і Дніпро. Останніми роками активно розвиваються авіаційні чартерні перевезення туристів в масових напрямках на більш віддалені відстані.

Для більш інтенсивного використання вигідного транспортного потенціалу

України для цілей туризму розроблена Програма розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей.

Центральним органом виконавчої влади, який регулює діяльність у сфері туризму в нашій державі є Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра інфраструктури України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів, міжнародного співробітництва, виставкової діяльності, збереження, охорони, популяризації, належного обліку і використання, створення соціально необхідного комплексу закладів і об'єктів в галузі туризму, курортів, визначає перспективи і напрями їх розвитку та ін.

В Україні діє понад 50 вищих навчальних закладів різного рівня акредитації та форм власності, які займаються як вузькоспеціалізованою підготовкою кадрів для цілей туризму, готельно-ресторанної справи та соціально-культурної сфери, так і в напрямках підготовки: менеджмент, економіка, географічні і спортивні спеціальності. Головними центрами підготовки є Київ, Харків, АР Крим. Слід зазначити, що вищі навчальні заклади окрім підготовки фахівців, ведуть активну науково-дослідну та методичну роботу у даній галузі. Крім того, в Україні створений і працює Науковий центр розвитку туризму (НЦРТ), яким розроблено Стратегію сталого розвитку туризму і курортів України, метою якої є забезпечення розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, а також екскурсійної діяльності, впровадження та належне ведення державного реєстру туристських ресурсів, раціональне використання туристських ресурсів і туристського районування. Впровадження Стратегії має створити сприятливі передумови для концентрації наявних організаційно-фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів держави на розв'язанні найгостріших проблем сфери туризму, розвитку найцінніших туристських ресурсів, забезпечені захисту економічних інтересів держави від реальних та потенційних загроз у сфері туризму на внутрішньому та міжнародному туристських ринках.

Питання для самоконтролю

1. Порівняйте поняття «потенціал» і «ресурси». Зробіть висновок.
2. З якою метою оцінюється рекреаційний потенціал території?
3. З чого складається рекреаційний потенціал території?
4. Дайте визначення поняття «рекреаційні умови».
5. Дайте визначення поняття «природні рекреаційні ресурси». Яким критеріям вони повинні відповідати?
6. Що належить до культурно-історичних ресурсів? Чим відрізняються матеріальні ресурси від духовних?
7. Що належить до соціально-економічних рекреаційних ресурсів?
8. Схарактеризуйте найважливіші особливості рекреаційних ресурсів
9. Яке місце в рейтингу країн за бізнес-потенціалом у туризмі посідає Україна?
10. Які внутрішні й зовнішні чинники впливають на розвиток рекреації і туризму в Україні?
11. Які регіональні диспропорції характерні для рекреаційно-туристичного потенціалу України та його використання?
12. Які проблеми насамперед має розв'язати Україна для забезпечення розвитку її курортно-рекреаційної сфери?
13. Які світові тенденції доцільно враховувати в плануванні розвитку національного туризму?
14. Які фактори впливають на визначення поняття «рекреаційні ресурси»?
15. Які є види класифікації рекреаційних ресурсів? На які групи поділяються рекреаційні ресурси в кожній з них?
16. Дайте визначення природним рекреаційним ресурсам.
17. Перелічіть категорії об'єктів природно-заповідного фонду, які можуть бути використані з метою організації рекреаційної діяльності.
18. Охарактеризуйте розвиток первинних рекреаційних підприємств на Україні.

Тема 5 Рекреаційне природокористування і охорона природи

Мета: Визначити сутність рекреаційного природокористування; надати характеристику моделі рекреаційного природокористування; виховувати бережливе ставлення до природи

План

- 5.1 Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування
- 5.2 Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування
- 5.3 Рекреаційне зонування - с/р
- 5.4 Рекреаційне навантаження – с/р
- 5.5 Рекреаційна ємність – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіщева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

5.1 Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування

Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням та оточуючим середовищем. В процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку і оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства і природи проявляється в розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку й усвідомленні необхідності збереження природного середовища як основи існування людства.

Природокористування являє собою виробничо-наукову діяльність людини, що спрямована на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення та охорону природного середовища.

На відміну від інших, усталених видів природокористування, рекреаційне природокористування відзначається рядом специфічних особливостей. По-перше, рекреаційне господарство в значною мірою орієтоване на використання природних ресурсів і на відміну від більшості інших галузей господарства, продукція яких транспортується до споживача, для отримання рекреаційних послуг споживач повинен дістатися до місця знаходження рекреаційних ресурсів, що викликає значні міграційні потоки. Відповідно споживання рекреаційних ресурсів відбувається в місці їх локалізації і не супроводжується їх вилученням з природного середовища. По – друге, природні ресурси є провідним фактором, який визначає рекреаційне використання території: від того, яким набором природних ресурсів володіє територія, залежить організація видів і форм рекреаційної діяльності. По-третє, на долю рекреації припадає провідна роль у використанні природних комплексів та їх елементів, які раніше не були задіяні у господарському обігу (гірські території, особливі ландшафти, печери і порожнини, гейзери, водоспади, підводний світ).

По-четверте, рекреація – це багатоцільовий вид природокористування. Задовольняючи вимоги різних груп рекреантів, рекреація висуває різні вимоги до природних комплексів і оптимально взаємодіє з іншими видами природокористування. Узагальнюючи специфічні особливості рекреаційного природокористування, можна говорити про комплексність, повсюдність, додатковість, які йому притаманні.

Спираючись на визначення поняття природокористування, **рекреаційне природокористування**, у більш загальному визначенні даного поняття, виступає як раціональне використання природних ресурсів для задоволення рекреаційних потреб людини. Воно являє собою цілісний процес, що поєднує в собі організацію рекреаційної діяльності на основі використання природних ресурсів і умов, задоволення рекреаційних потреб населення і попередження негативних змін у довкіллі під впливом рекреаційної діяльності. Рекреаційне природокористування має певні регіональні особливості і має розглядатися у контексті регіональної господарської діяльності.

Рекреаційне природокористування реалізується через комплекс заходів, пов'язаних із використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного і культурного світогляду.

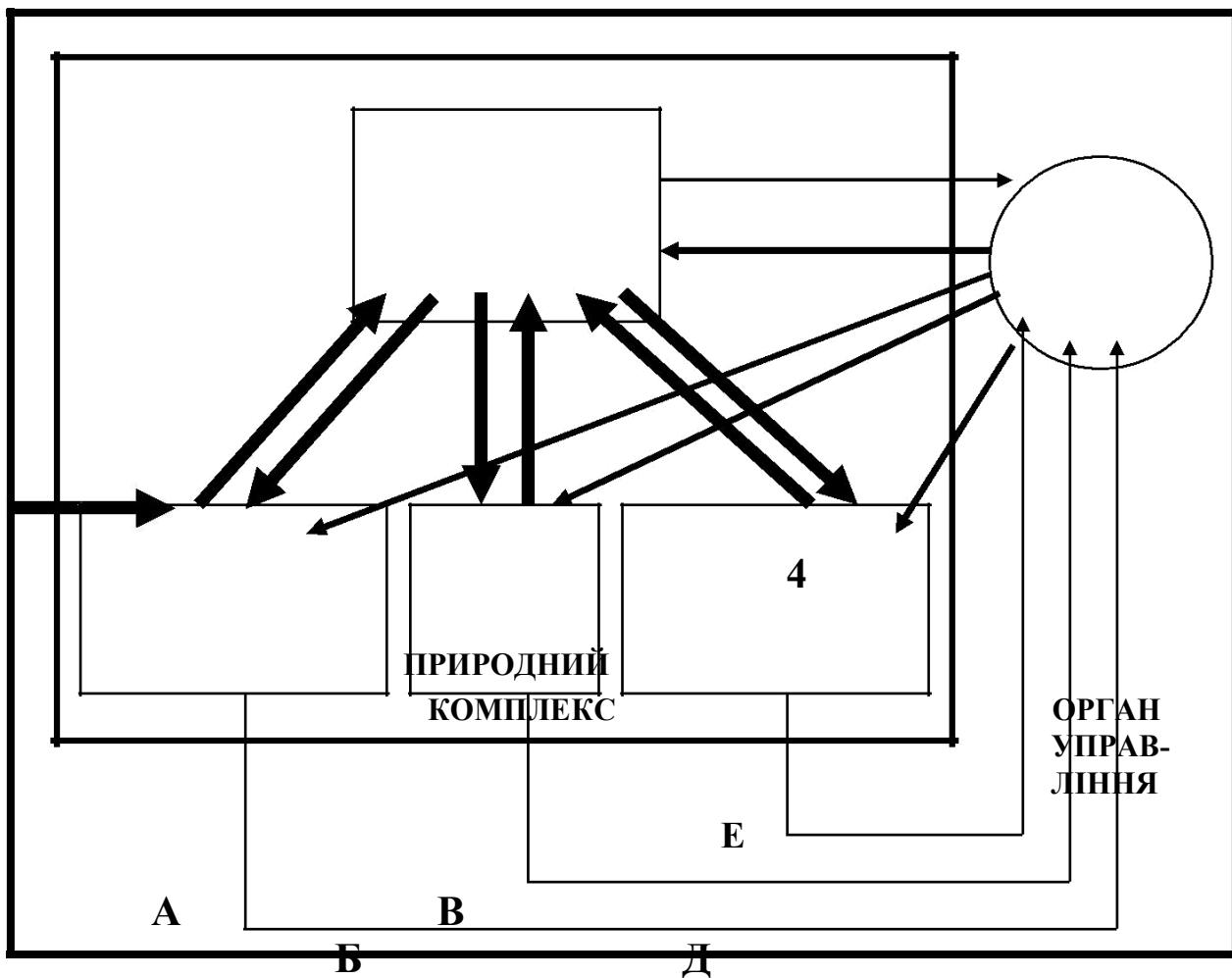
Головним завданням рекреаційного природокористування на сьогодні повинно виступати вивчення структури, динаміки та прогноз розвитку ландшафтів, як природних, так і культурних, у відповідності до інтересів рекреантів. Рекреаційне природокористування є складовою частиною загальної системи природокористування, яка заснована на врахуванні соціально-економічних та екологічних законів.

Рекреаційне природокористування можна визначити як область теорії й практики, що пов'язана з пошуком оптимальних режимів використання природних ресурсів у рекреаційних цілях. При цьому функціональна модель рекреаційного природокористування концентрується навколо природного комплексу (рис. 6.1).

В даній моделі, природний комплекс, на відміну від базисної моделі ТРС, є центральною підсистемою. Стан природного комплексу вимірюється такими параметрами, як площа, ємність, навантаження (чол./га) і характеризується специфічними властивостями: стійкість, стабільність, атрактивність, надійність. Ця функціональна модель дозволяє не тільки систематизувати зв'язки та відносини, які існують між її підсистемами, але й використовувати їх в практичній діяльності, наприклад, при проектуванні та експлуатації рекреаційних об'єктів.

Зв'язки природного комплексу з іншими підсистемами в представлений моделі реалізуються через:

- управління технологічним впливом на природний комплекс з боку рекреаційних підприємств та рекреаційної інфраструктури, передбачає розробку екологічно ефективних технологій будівництва об'єктів інженерних мереж та комунікацій в рекреаційних зонах, впровадження екологічно – придатних технологій експлуатації засобів розміщення, транспорту, та ін., а також через правовий та господарський механізми регулювання;

ТЕХНІЧНІ
СИСТЕМИ

РЕКРЕАНТ

ОБСЛУГО-
ВУЮЧИЙ
ПЕРСОНАЛ

3 2 1

- зв'язки природного комплексу з іншими підсистемами:
- А – технологічні впливи на природні комплекси;
- Б – вимоги до технологічних ресурсів;
- В – вибірковість природних умов;
- Г – антропогенні рекреаційні впливи;
- Д – антропогенні побутові впливи;
- Е – вимоги до середовища життєдіяльності з боку місцевого населення.

інформація про стан підсистем:

1 –

п р о

запаси технологічних природних ресурсів і екологічної ефективності технологій;

2 – про відповідність природних умов вимогам рекреантів і рівні задоволення рекреаційних потреб;

3 – про комфортність природних умов для життя людей;

4 – про стійкість природного комплексу.

– команди управління.

Рис. 6.1 Функціональна модель рекреаційного природокористування

- управління рекреаційними впливами на природні комплекси передбачає удосконалення програм відпочинку рекреантів та розробку циклів рекреаційної діяльності в напрямку зростання їх екологічної ефективності (розвиток активних видів туризму, природничих екскурсій, екологічне виховання туристів та залучення їх до природоохоронних заходів під час відпочинку), рекреаційний благоустрій території, проведення функціонального зонування територій, вдосконалення організаційного, правового та економічного регулювання поведінки рекреантів;

- управління побутовими антропогенними впливами на природний комплекс передбачає впровадження та удосконалення екологічно безпечних побутових технологій, зниження частки людської праці в обслуговуванні, розповсюдження технологій самообслуговування, підвищення рівня кваліфікаційних вимог та критеріїв відбору персоналу рекреаційних установ;

- управління виробничими впливами на природні комплекси й рекреаційні ресурси передбачає удосконалення та впровадження сучасних безвідходних технологій, оцінка та охорона природних рекреаційних ресурсів, раціональне територіальне планування, впровадження системи реального платного природокористування.

Рекреаційне природокористування має три основні функції (рис. 6.2). *Соціальна функція* рекреаційного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства. *Економічна функція* полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. Завдяки рекреації підвищується працездатність, збільшується фонд робочого часу, що сприяє зростанню продуктивності праці. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці й прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування. *Природоохоронна функція* полягає в попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної.

СОЦІАЛЬНА

ПРИРОДООХОРОННА

ЕКОНОМІЧНА

Рис. 6.2 Основні функції рекреаційного природокористування

Природні рекреаційні ресурси – незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх використання, відновлення та охорона є одним з важливих завдань. Основні підсистеми і напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації наведені на рис. 6.3. Виділення саме цих напрямів удосконалення природно-ресурсної бази рекреації є необхідною умовою як збереження, так і сталого розвитку галузі. Треба зауважити, що ці напрями мають впроваджуватись планомірно та послідовно, а їх ієрархічність є необхідною умовою для отримання найбільш оптимальних результатів.

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які складають середовище існування людей.

Рис. 6.3 Основні підсистеми і напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації

5.2 Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування

Головна сутність охорони природи – турбота про те, щоб природа не втратила здатності самовідновлюватися; турбота про підтримку продуктивності й привабливості природи для наступних поколінь. Виходить, охорона природи і її використання не тільки не суперечать одна одній, але й тісно зв'язані між собою, як дві сторони одного явища. Охорона природи здійснюється, насамперед, для того, щоб можна було її використовувати.

Отже, природа охороняється не від людей, а для людей і різних галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, рекреації. Завданнями охорони природи у сучасних умовах розвитку рекреаційної діяльності постають:

- Забезпечення раціонального господарського використання ресурсів, оскільки рекреаційне господарство є ведучою галуззю сучасної економіки і так само, як і інші галузі промисловості є споживачем природних ресурсів, виступає однією з форм природокористування. Таким чином, охорона природи певною мірою здійснюється і для її раціонального використання в рекреації. Досягнення раціонального використання природних ресурсів в рекреації повинно ґрунтуватися на принципі стійкого розвитку, який пропагандує використовувати природні ресурси в обсязі, який не перевищує природної здатності їх відновлення або самовідтворення.

- Забезпечення запитів охорони здоров'я. Охорона природи для підтримки на необхідному рівні здорових природних умов існування людини викликана зростанням негативних впливів індустріалізації, ростом народонаселення і міст, небезпечним забрудненням навколошнього середовища. Нейтралізація цієї шкоди може йти у двох напрямках, не виключаючи один одного. Один шлях — усунення чи часткове зменшення негативних факторів цивілізації, що вимагає значних капіталовкладень через екологізацію виробничої діяльності. Другий шлях — періодичне оздоровлення організму людини під впливом природних ресурсів, що за своєю суттю співпадає з завданнями рекреаційної діяльності.

- Охорона природи з метою пізнання навколошнього світу і розвитку науки — диктується зникненням ряду тваринних і рослинних видів, їхньою зміною під впливом людини, а також необхідністю більш поглиблого вивчення об'єктів природи. Вивчення природи необхідне й в освітніх інтересах, для задоволення пізнавальних запитів, що також характерно для змісту рекреаційної діяльності.

- Задоволення духовних запитів людини в красотах природи, мальовничих

ландшафтах, тиші лісу, гуркоті водоспаду, морському просторі, досконалих формах тварини чи рослинни. Охорона природної краси є неодмінною умовою для здійснення рекреаційної діяльності. Вона неможлива без використання естетичних якостей природи і заспокійливої краси природного середовища.

- Виховання через відчуття власної причетності до долі усієї планети, власної відповідальності перед майбутніми поколіннями людей і боргу стосовно «братьів менших» — тваринного і рослинного світу. Охорона природи вчить комплексному, вдумливому підходу до оцінки «гарного» і «поганого», «шкідливого» і «корисного», розширює світогляд.

Таким чином, охорона природи переслідує різноманітні задачі. Виникла як один із засобів забезпечення людини предметами першої життєвої необхідності (продукти харчування, сировина для виробництва одягу, будівельний матеріал), розвитку рослинництва і тваринництва, охорона природи в наш час здійснюється значною мірою з метою забезпечення охорони здоров'я, задовільнення науково-пізнавальних, виховних та естетичних інтересів.

Цілком очевидною є зацікавленість рекреаційної галузі у збереженні навколошнього середовища. Рекреаційні вимоги до стану навколошнього середовища повністю співпадають з екологічними потребами кожної людини. Разом з тим масовий і неконтрольований розвиток рекреації останнім часом завдає відчутної шкоди природному середовищу. Загрозу для природи становлять, зокрема, розбудова туристсько-рекреаційних комплексів та супутньої інфраструктури; безпосередній вплив рекреантів, особливо неорганізованих (витоптування рослин, ущільнення ґрунту, пожежі тощо); технологічні процеси в рекреаційній сфері (експлуатація та вичерпання рекреаційних ресурсів, їх забруднення, активізація несприятливих природних процесів і т. ін.); забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та рекреантів.

Подолання суперечностей між необхідністю задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення та охорони природи обумовило появу і впровадження в системі природокористування інструментів охорони природи, які представлено на рис. 6.4

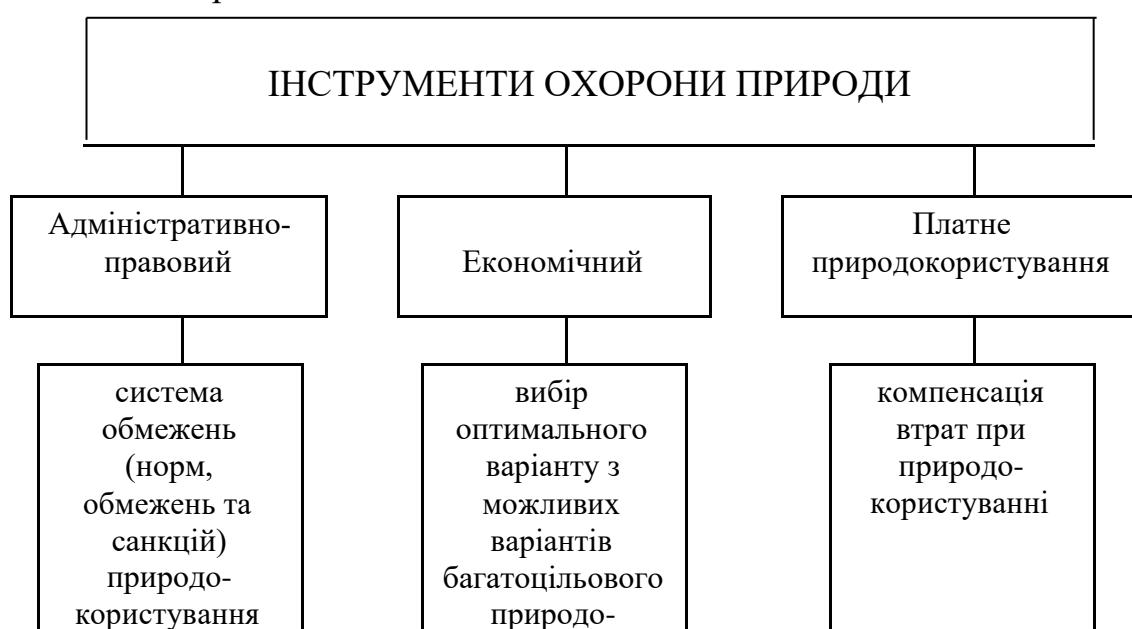

Рис. 6.4 Інструменти охорони природи в системі природокористування

Основою дії адміністративно правового механізму виступає впровадження системи обмежень природокористування, яке викликане ненормованим рекреаційним використання ландшафтів, що часто призводить до порушення ґрунтового і рослинного покривів, погіршення умов проживання і безпосереднього винищення диких тварин, забруднення середовища, порушення зв'язків в біогеоценозах. Навіть при дуже помірних дозах рекреація приводить до суттєвих змін видового складу і чисельності рослин і тварин. Постійний вплив цього фактора спрошує структуру фітоценозу і біоценозу в цілому. В процесі змін, що відбуваються, зменшується різноманіття і кількість тварин. В кінцевому результаті, наприклад, в лісі, де систематично відпочивають люди, витоптується трав'яний покрив; спочатку рідшає, а потім повністю гине підлісок і підріст. Розрідження підліскового ярусу і порушення надґрунтового покриву різко знижують кормові ресурси і погіршують умови розмноження тварин і птахів.

Стихійне рекреаційне освоєння може призводити до повної втрати природними комплексами їх лікувальних, оздоровчих пізнавальних, естетичних чи інших, цінних з точки зору рекреації, властивостей. Ці процеси мають назву рекреаційної дигресії.

Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників вважають основним індикатором стійкості природного комплексу кількісну і якісну зміну трав'яного покриву та ущільнення ґрунту. На основі даного критерію виділено 5 стадій дигресії природних комплексів:

1. Корінні незмінені – діяльність людини не внесла в лісовий комплекс ніяких помітних змін.
2. Мало змінені – рекреаційний вплив людини виявляється у встановленні розрідженої мережі стежок, у появі серед трав'янистих рослин деяких світлолюбівських видів, у початковій фазі руйнування підстилки.
3. Помірно змінені – стежкова мережа порівняно густа, у трав'янистому покриві переважають світлолюбні види, починають з'являтися й лугові трави, потужність підстилки зменшується, на позастежкових ділянках поновлення лісу усе ще задовільне.
4. Сильно змінені – густа мережа стежок, у складі трав'янистого покриву кількість характерних лісових видів незначна, життєздатного підліску молодого віку (до 5-7 років) фактично не має, підстилка зустрічається фрагментарно навколо стовбурів дерев.
5. Дигресія – повна відсутність підстилки й підліску, окремими екземплярами на витоптаній площі представлені бур'янисті й однолітні види трав.

Границя стійкості природного комплексу, тобто межа, після якої настають незворотні зміни, проходить між третьою і четвертою стадіями. Отже за гранично припустиме приймається те навантаження, що відповідає третьій стадії дигресії. Незворотні зміни в природному комплексі починаються на четвертій стадії, а

загроза загибелі лісових насаджень – на п'ятій стадії.

Таким чином, рекреаційна територія при неправильному її використанні досить швидко втрачає своє значення і стає малопридатною для відпочинку. Потік відпочиваючих направляється в інші місцевості, які також проходять весь цикл рекреаційної дигресії.

Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих виступають:

- функціональне зонування рекреаційних територій;
- визначення, виходячи з фізико-географічних умов місцевості, допустимого рекреаційного навантаження;
- рекреаційний благоустрій території в тому числі, прокладка оптимальної мережі рекреаційних стежок;
- розробка і впровадження заходів спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах;
- раціональна просторово-територіальна організація рекреаційних закладів.

5.3 Рекреаційне зонування

Рекреаційне зонування – процес, в ході якого ідентифікуються ділянки територій з різним призначенням для рекреаційного використання, з відповідними режимами і інтенсивністю рекреаційної діяльності. Наприклад, для об'єктів ПЗФ, таких як НПП та РЛП виділяють такі функціональні зони:

- заповідна зона — призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

- зона регульованої рекреації — в її межах проводяться короткост-роковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

- зона стаціонарної рекреації — призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

- господарська зона — у її межах здійснюється господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, що входять до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколошнього природного середовища.

Дляожної з цих зон встановлюється диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання їх природних ресурсів.

5.4 Рекреаційне навантаження

Рекреаційне навантаження — це показник безпосереднього впливу рекреантів та функціонування рекреаційного господарства на природні комплекси. Воно обчислюється за кількістю рекреантів, які відвідали певну ділянку природного комплексу за одиницю часу. Розрізняють критичне (що викликає незворотні зміни у природному комплексі) і гранично-допустиме (що визначається тією кількістю рекреантів, яка не призводить до незворотних змін у природному комплексі) навантаження.

Незважаючи на складність розрахунків, науково напрацьований досить значний, хоча й до певної міри суперечливий, матеріал пов'язаний з методикою визначення нормативів рекреаційного навантаження на природні комплекси.

Існує кілька методик визначення рекреаційного навантаження на певну територію, хоча жодна з них не має нормативного характеру. Норми рекреаційного навантаження не мають достатньої чіткості навіть для одного й того самого типу ландшафту. Це пов'язано з тим, що стійкість природних комплексів залежить від багатьох взаємопов'язаних природних чинників, сезону, видів рекреаційної діяльності. Тому достовірні дані стосовно критеріїв і показників припустимих навантажень на ту чи іншу територію можна отримати на основі екологічних (стійкість природного комплексу до рекреаційних навантажень), фізичних (безпосередні фізичні вимоги до природного комплексу), психофізіологічних (вимоги до психофізіологічного комфорту відпочиваючих), порівняльно-аналітичних (аналогія з більш детально вивченими функціональними структурами) та експериментальних методів.

Для прикладу наведемо розраховані показники рекреаційного навантаження найбільш поширені нормативів, зібраних на основі різних інформаційних джерел:

- Надмірно сухі сосняки (сосновий сухий бір) – 0,5-0,1 чол./га;
- Сухі хвойні ліси – 1-2 чол./га;
- Сухі мішані та листяні ліси – 2-3 чол./га;
- Зволожені ліси (широколистяний вологий ліс) – 3-5 чол./га;

- Сухі луки – 10-20 чол./га;
- Луки нормального зволоження – 20-50 чол./га;
- Акваторії для купання: поверхня води при глибині до 1,5 м при проточних водоймах – 1000-2000 чол./га; при непроточних водоймах – 500-1000 чол./га; акваторія для купання в морі та річках — 300-500 чол./га (окремі джерела — 2 тис. чол./га, максимальне рекреаційне навантаження на прибережні акваторії завширшки до 50 м становить 1100 чол./га);
 - Розміри території річкових і озерних пляжів треба приймати не менш 8 m^2 на одного відвідувача, довжину берегової смуги 0,25 м, площу акваторіальної зони – 5 m^2 , інші джерела – пляжі завширшки до 100 м – 1050 чол./га;
 - Акваторії для організації катання на човнах (2 особи на човні): гребні суда – 2-5 чол./га; парусні суда -1-2 чол./га; моторні суда – 0,5-1,0 чол./га;
 - Зона розбивки палаток (3 особи на палатку): прибережні табори – 300 чол./км; глибинні табори – 300 чол./га; території рекреаційної забудови – 50-200 чол./га;
 - Прибережна акваторія для рибної ловлі – 10 -20 чол./га;
 - Приміські зони відпочинку, ігрові майданчики — 80 m^2 / чол.;

Кожний окремий ресурс – це елемент цілісного природного комплексу. Розрахунки рекреаційного навантаження на кожний з видів ресурсів в сумі дають можливість визначити показник рекреаційної ємності території.

5.5 Рекреаційна ємність

Під **рекреаційної ємністю** розуміють число осіб (рекреантів), які без істотного збитку для природного комплексу можуть знаходитися на певній території за одиницю часу.

Суміжними поняттями рекреаційна ємність території, є – природний рекреаційний потенціал, природна продуктивна спроможність природного комплексу.

В. Ханбековою запропоновано визначати рекреаційну ємність як суму припустимих навантажень окремих рекреаційних зон, див. формулу 6.1

$$E_y^P = \sum N_i S_i \quad (5.1)$$

де: N_i — припустиме рекреаційне навантаження на i -ту зону, яке призводить до 2-ї або початку 3-ї стадії дигресії; люд.-дн./га;

S_i — площа i -тої ділянки у прийнятій системі зонування рекреаційних навантажень, га.

За М.М. Блага, продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Найважливішими з них є кількісні і якісні можливості використання самих ресурсів. Та чи інша територія спроможна, виходячи з наявних запасів рекреаційних ресурсів, надати рекреаційні послуги певній кількості осіб. Іншими словами, вона має певну пропускну спроможність, яка відповідає можливостям окремих її рекреаційних ресурсів, кожний з яких займає певну площину. Визначивши площину, обсяг, а також період експлуатації кожного з ресурсів, визначають сумарний природно-рекреаційний потенціал (ПРП) всієї території.

ПРП окремих видів рекреаційних ресурсів підраховується за формулою 6.2:

$$\text{ПРП}_i = S_i \cdot \epsilon_i \cdot T_i \quad (5.2)$$

де, ПРП i – ПРП i -го ресурсу, люд./год

S_i – площа, (обсяг), i -го ресурсу, га (m^3 , часах)

ϵ_i – ємність i -го ресурсу, люд/добу (люд / $m^3 \cdot$ добу, люд./час·добу)

T_i – період експлуатації i -го ресурсу, діб/рік.

Сумарний ПРП території обчислюється за формулою 6.3:

$$\text{ПРП} = \sum_{i=1}^n S_i \cdot \epsilon_i \cdot T_i \quad (5.3)$$

З цієї формулі видно, що при визначенні ПРП території за основу беруть сумарний потенціал окремих природних рекреаційних ресурсів.

Рекреаційна ємність території значною мірою залежатиме від рівня підготовленості рекреаційних ресурсів до їх використання з метою відпочинку (ступінь благоустрою), та характером рекреаційного процесу (організований чи неорганізований).

При необлаштованості територій, непідготовленості рекреаційних ресурсів до використання, стихійності рекреаційного процесу, допустимі рекреаційні навантаження, і відповідно рекреаційна ємність буде порівняно невеликою, але вона може бути значно підвищена за умови благоустрою і організації рекреаційного процесу і розраховуватиметься як прогнозована рекреаційна ємність. За умови благоустрою ємність території може бути підвищена в декілька разів у порівнянні з природною ємністю природного комплексу.

Обчислення ємності природного комплексу вимагає врахування не лише тривалості перебування рекреантів в даній місцевості, міри їх організованості, благоустрою території, а й психофізіологічної комфортності, що визначається можливістю одночасного проведення в межах даної території будь-яких рекреаційних занять певним числом людей без шкоди для їх психофізіологічного комфорту, забезпечені основних гігієнічних потреб та з урахуванням збереження натуральної природи. Так, наприклад, показники психофізіологічної комфортності для рекреаційних лісів – 0,5 -1,0 чол./га; для водоймищ 0,005 – 1,0 чол./га; для катання на човнах: моторні суда – 0,05 – 1,0, парусні суда – 0,1-0,2, гребні суда – 0,2-0,5 чол./га; для купальних акваторій до глибини 1,5 м – 200-500 чол./га; пляжі – 100-2000 чол./га (при цьому площа водного дзеркала для пляжів за санітарними нормами повинна становити 5 м² на одного відпочиваючого при проточних водоймах і 10-15 м² при непроточних, а площа відкритої берегової смуги 5-10 м² на одного відпочиваючого або 0,5 погонних метрів при ширині пляжу 15 м; для морських пляжів норма становить 5-10 м² берега і 5-20 м² акваторії).

Розробка і впровадження заходів, спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах, базується на засадах здійснення різноманітних навчально-виховних заходів: масово-роз'яснювальна й пропагандистська робота, виховання й придбання через туризм і екскурсії природоохоронних знань, навичок і вмінь. У комплексі навчально-виховних заходів виділяється 4 види: інформаційні, навчальні, виховні й пропагандистські.

Наприклад, для усвідомлення туристом правильної поведінки в природному середовищі, Міжнародною організацією екотуризму (TIES) розроблено десять заповідей екотуриста:

- 1) пам'ятати про уразливість Землі;
 - 2) залишати тільки сліди, нести тільки фотографії;
 - 3) пізнавати світ, у який потрапив: культуру народів, географію;
 - 4) поважати місцевих жителів;
 - 5) не купувати вироби виробників, що піддають небезпеці навколошнє середовище;
 - 6) завжди ходити тільки протоптаними стежками;
 - 7) підтримувати програми захисту навколошнього середовища;
 - 8) де можливо, використовувати методи збереження навколошнього середовища;
 - 9) підтримувати (патронувати) організації, що сприяють захисту природи;
 - 10) подорожувати з фірмами, що підтримують принципи екотуризму.
- Економічні інструменти охорони природи доповнюються адміністративно-правовими та полягають у виборі оптимального з можливих варіантів багатоцільового природокористування. Будь-який природний комплекс може бути використаний для різних цілей природокористування (руральне, урбанізоване, промислове), для знаходження оптимального варіанту застосовують методи економічної оцінки.

Іншим інструментом охорони природи виступає платне природокористування, засноване на платі за використання природних ресурсів з метою рекреації, яке реалізується на двох рівнях: перший – рівень рекреаційних підприємств, які здійснюють відрахування за користування природними рекреаційними ресурсами та другий – споживачі, які сплачують за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг, які виробляються з використанням природних рекреаційних ресурсів та територій.

Наприклад, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду», оплата передбачена за такі послуги:

I. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду згідно з їх функціональними повноваженнями:

1. Послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ природно-заповідного фонду: екскурсії маркірованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; екскурсії до карстових печер.

2. Організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів.

3. Послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів.

II. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду у сфері господарської діяльності:

1. Послуги, пов'язані із створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах, з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду:

короткостроковий відпочинок; любительське (спортивне) рибальство; прогулянки (подорожі) на велосипеді, на конях; полювання ті ін.

2. Фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями відео-, кіно- та телевізійних зйомок у межах територій, установ природно-заповідного фонду.

3. Перевезення туристів, відпочиваючих; користування автостоянками, пристанями (причалами), що належать установам природно-заповідного фонду.

4. Розміщення, проживання та харчування туристів, відпочиваючих.

5. Рекламно-видавнича діяльність та інші послуги.

Плата за надані послуги диференціється в залежності від якісного і кількісного стану рекреаційних ресурсів, їх поширеності, цінності, унікальності, дефіцитності, ефективності, можливості відновлення, доступності, комплексності, продуктивності, вартості і частки витрат, пов'язаних з утриманням об'єкта.

Безумовно, що вплив відпочинку і туризму на екологічну ситуацію всіх регіонів світу зростає. Але завдяки стійкому зростанню обсягів прибутків і масштабу цієї діяльності, збільшенню інвестицій, залученню нових трудових ресурсів, розширенню спектра додаткових послуг, рекреаційне господарство отримує новий імпульс розвитку, що одночасно призводить до укріплення екологічної безпеки відвідуваних регіонів, оскільки безпечне в екологічному відношенні середовище вже давно стало одним з критеріїв вибору місця відпочинку. При раціональній організації, рекреаційна діяльність здатна забезпечити фінансову підтримку охороні природи та підвищити важливість тих природних об'єктів, які повинні зберегтися в первозданному вигляді. Наприклад, на межі природоохоронних, економічних та соціальних проблем виникла концепція екологічного туризму як одного з важливих засобів стійкого розвитку природних територій.

Враховуючи масштаби розвитку рекреаційної діяльності, функції рекреаційного природокористування та, зокрема, охорони природи, основними напрямами природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі є:

- попередження деградації природних рекреаційних комплексів та їх компонентів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної;

- розробка норм рекреаційних навантажень, базових нормативів плати за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг;

- збереження нормального функціонування і максимальної різноманітності екосистем природних комплексів. При цьому важливо приділяти увагу охороні не лише власне рекреаційних територій, але й навколишніх місцевостей, оскільки рекреація та екологічно шкідливе середовище не сумісні;

- збільшення капіталовкладень в охорону природи і удосконалення моніторингу якості навколишнього природного середовища і використання ресурсів;

- проведення роз'яснювальної та виховної роботи, формування екологічного світогляду населення.

Питання для самоконтролю

1. В чому виявляється вплив рекреаційної діяльності на природне середовище?
2. Дайте визначення поняттю «рекреаційне природокористування».
3. Які специфічні особливості притаманні рекреаційному природокористуванню?
4. Накресліть схему функціональної моделі рекреаційного природокористування. Охарактеризуйте взаємозв'язки між її елементами. В чому полягають відмінності даної моделі від моделі ТРС?
5. Охарактеризуйте три основні функції рекреаційного природокористування.
6. Які напрями вдосконалення природно-ресурсної бази?
7. Які задачі охорони природи? Як вони співвідносяться з завданнями рекреаційної діяльності?
8. Сутність поняття «рекреаційна дигресія», її стадії.
9. З якою метою проводиться функціональне зонування рекреаційних територій?
10. Який зміст поняття «рекреаційне навантаження», якими методами воно вимірюється?
11. В чому полягає зміст і як співвідносяться поняття «природний рекреаційний потенціал» і «рекреаційна ємність»?
12. В чому полягають економічні інструменти охорони природи?
13. На яких рівнях здійснюється платне рекреаційне природокористування?
14. Назвіть основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі

Тема 6 Основи формування та функціонування рекреаційних комплексів

Мета: Дослідити рекреаційне господарство як вид економічної діяльності; надати характеристику теоретичної моделі дії локалізуючих чинників; засвоїти шляхи вдосконалення функціонально-територіальної структури рекреаційного міжгалузевого комплексу

План

- 6.1 Дослідження рекреаційного господарства як виду економічної діяльності
- 6.2 Умови та чинники територіальної організації рекреаційного господарства
- 6.3 Теоретичні моделі дії локалізуючи чинників - с/р
- 6.4 Шляхи вдосконалення функціонально-територіальної структури рекреаційного міжгалузевого комплексу – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

6.1 Дослідження рекреаційного господарства як виду економічної діяльності

У географічній літературі термін «галузева структура» вживається поряд з поняттями «функціональна структура» і «компонентна структура».

Основне значення, що його вкладають у поняття «функціональна структура» такі науковці, як: Е. Алаєв, В. Преображенський, Ю. Веденій (1971); Н. Недашківська (1983); О. Ігнатенко (1985); М. Мироненко, І. Пирожник, І. Твердохлєбов (1987) та інші, зводиться до типізації території за функціями, які вони виконують, з виділенням техніко-економічних зв'язків між підприємствами тих або інших галузей, що сприяють реалізації цих функцій. Таким чином, реалізація кожної функції забезпечується сукупністю компонентів (наприклад, рекреаційними підприємствами, що здійснюють виконання визначеного виду рекреаційної діяльності), які належать до конкретної галузі.

Отже, можна стверджувати, що названі дослідники функціональну структуру визначають як галузеву, котра має своєрідний компонентний склад. Дослідження галузевої структури є необхідним етапом вивчення функціональної структури, оскільки особливості галузевої структури зумовлюють специфіку функціональної структури конкретної території.

Для реалізації основної функції ТРС - задоволення рекреаційних потреб на основі наявних рекреаційних передумов - необхідно розвивати на конкретній території не тільки підприємства рекреаційної галузі, але й підприємства інших галузей (сільського господарства- промисловості, будівництва, транспорту, невиробничого обслуговування; готувати фахівців для рекреаційного господарства, сувенірного виробництва, органів управління та інших), що забезпечують нормальне функціонування рекреаційних установ і оптимальну ефективність рекреаційного процесу.

Рекреаційна галузь належить до невиробничої сфери, яка об'єднує усі види діяльності, пов'язані з розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ. Географи М. Крачило (1987, 1994), О. Топчієв (2001, 2005), І. Яковенко (2002) та ін. традиційно розглядають рекреаційне господарство як складний міжгалузевий комплекс, і такий підхід є конструктивним і загальноприйнятим. Але його структурування, виділення елементів-складників і блоків помітно ускладнилось після переходу України на нову, Європейську систему статистики (1 липня 1997 р.). Галузева класифікація господарства припинила свою чинність. Сучасна систематика видів економічної діяльності остаточно не сформована. Виникає проблема

функціонального структурування рекреаційного комплексу на основі виділення первинних (елементарних) видів рекреаційної діяльності та їх подальшого агрегування та узагальнення.

Класифікаційною одиницею будь-якої галузі є підприємства, які виконують функції, спрямовані на реалізацію кінцевої мети. Труднощі, які виникають при виділенні рекреаційної галузі, пов'язані з її мультиплікаційним ефектом, що проявляється у тому, що рекреантів обслуговують різні галузі економіки, і вони споживають предмети, створені цими галузями. Це - засоби пересування і розміщення, продукти, вироблені в системі громадського харчування, сувеніри, предмети туристичного побуту, користування комплексом побутових послуг і т.д.

Чимало дослідників зараховують усі підприємства, послугами яких користуються рекреанти, до рекреаційної галузі або до «індустрії туризму». М. Мироненко, І. Твердохлебов пояснюють різницю між цими поняттями так: «у галузі реалізується основний технологічний процес, а в індустрії туризму, крім нього, і всі реальні господарські зв'язки, що виникають у процесі організації обслуговування рекреантів». Приймаючи за критерій формування галузі кінцеве споживання, ці науковці пропонують підприємства, що обслуговують рекреантів, класифікувати за ступенем зв'язку з власне рекреаційною діяльністю як первинні, вторинні й третинні.

1. *Первинні підприємства* безпосередньо обслуговують рекреантів. Основною формою таких підприємств у світовій практиці є бюро подорожей і екскурсій. Вони діють у місцях постійного проживання рекреантів, забезпечують їх точною інформацією про рекреаційні райони і транспортні засоби, якими вони можуть скористатися, укладають угоди про розміщення рекреантів, організують екскурсії, подорожі і т.п. До функцій бюро подорожей і екскурсій входить розміщення рекреантів у готелях, контроль за виконанням умов угоди щодо забезпечення послугами рекреантів.

До первинних підприємств належать *транспортні підприємства*, що організують перевезення рекреантів від постійного місця проживання до рекреаційного району і назад, а також пересування всередині рекреаційного району.

Первинні підприємства також охоплюють *підприємства розміщення* (туристичні бази, готелі, бази відпочинку, будинки відпочинку, санаторії і т.п.), підприємства громадського харчування, підприємства по догляду за рекреаційними парками та ін.

2. *До вторинних підприємств* належать усі підприємства життєзабезпечення - це мережа громадського харчування, роздрібної торгівлі, комунального і побутового обслуговування населення, внутрішній транспорт і зовнішній транспорт, що не спеціалізується на рекреаційних перевезеннях, будівельна індустрія.

Їхня приналежність до рекреаційної галузі визначається відповідно до рівня рекреаційної спеціалізації, яка ґрунтується на співвідношенні між використанням підприємств рекреантами і місцевим населенням.

3. *Третинні підприємства* - це підприємства інших галузей господарства, які залучені до рекреаційного обслуговування. Саме через ці підприємства рекреаційна галузь має вплив на інші галузі на загальнорайонному й загальнодержавному рівнях. Це, як правило, підприємства промисловості та

сільського господарства, що обслуговують усе населення, задовольняючи також і потреби рекреантів. Такі підприємства виготовляють туристський інвентар, спорядження, спеціальні туристські засоби пересування та ін.

Вважається, що підприємства третьої групи не можна зараховувати до рекреаційної галузі, оскільки, по-перше, вони хоча і випускають туристичні товари, але це не є їхнім профілем, а по-друге, при їхньому залученні до рекреаційної галузі не дотримується принцип технологічної однорідності.

Проте задоволення рекреаційних потреб може бути забезпечене тільки на основі скоординованої діяльності підприємств усіх трьох груп.

У зв'язку з тим, що виконання тієї або іншої рекреаційної функції чи їхнього поєднання (лікувальна, оздоровча, пізнавальна, екскурсійна, туристична, спортивна) на конкретній території здійснюється різними підприємствами рекреаційної галузі, виникає необхідність об'єднання їх у групу, орієнтуючись на провідні цикли рекреаційних занять, що відповідають основним типам рекреаційних потреб і формам їхнього задоволення.

На підставі наведених вище параметрів виділяють чотири групи підприємств: лікувальні, оздоровчі, пізнавальні та комплексні. Для групи лікувальних підприємств (санаторії і санаторії-профілакторії) характерні кліматолікувальні, бальнеолікувальні, грязелікувальні й кумисолікувальні цикли занять. Для групи оздоровчих підприємств (дитячі оздоровчі центри, бази відпочинку, будинки відпочинку, пансіонати, спортивно-оздоровчі табори) характерні купально-пляжні і прогулянкові цикли занять. Для групи пізнавальних підприємств (бюро подорожей і екскурсій, молодіжні табори) характерні цикли занять, пов'язані з ознайомленням із природними і культурно-історичними об'єктами. Для групи комплексних підприємств (туристичні бази, туристські установи і клуби, установи, що обслуговують маршрути вихідного дня, садівничі товариства, дачні кооперативи, бази й угіддя для рибалок і мисливців) характерним є поєднання декількох циклів занять.

Крім організованого відпочинку, за якого використовуються перераховані вище елементи рекреаційної мережі, є також неорганізований відпочинок, до якого залучаються найрізноманітніші території, зокрема й такі, що не є спеціалізованими для проведення рекреаційних занять.

В. Преображенський (1980) виділяє рекреаційні підприємства за принципом функціонального призначення і єдності управління (у межах рекреаційного господарства як комплексної галузі) в окремі об'єднання, які називає то субгалуззю, то елементарною рекреаційною мережею.

Н. Ващенко (1998) розглядає рекреаційний комплекс України як сукупність територій і закладів, що забезпечують щорічний, щотижневий, щоденний відпочинок, санаторно-курортне лікування і туризм. І, виходячи з функціонально-галузевої структури рекреаційного комплексу, виділяє такі його складники:

- санаторно-курортне лікування, представлене санаторіями та пансіонатами, готелями, бальнеолікарнями, квартирними бюро. Базується на використанні кліматологічних, бальнеологічних, грязьових ресурсів;
- тривалий відпочинок, представлений закладами стаціонарного відпочинку (будинки відпочинку та творчості, пансіонати, бази відпочинку, спортивно-оздоровчі комплекси і табори, заклади дитячого відпочинку). Базується на використанні

значних різноманітних рекреаційних ресурсів - рекреаційних лісів, ландшафтів морського узбережжя, річок, озер, водосховищ, приміських зелених зон, парків і лісопарків;

- короткочасний відпочинок, представлений відповідними закладами та територіями (садівничі товариства і дачні кооперативи, бази відпочинку вихідного дня, будинки для рибалок і мисливців, приміські та міські зони відпочинку, міські парки та лісопарки, зелені зони міст тощо), а також вторинними закладами обслуговування (громадського харчування, роздрібної торгівлі, культурно-побутового призначення, транспорту);
- туризм, представлений готелями, туристичними базами, притулками, кемпінгами, мотелями, оздоровчо-туристичними комплексами та таборами, туристичними агентствами, екскурсійними бюро та туристичними маршрутами, органами управління і обслуговування;
- профілактичне лікування, що здійснюється без відриву від виробництва і забезпечується мережею санаторіїв-профілакторіїв, які використовують природні рекреаційні ресурси і ландшафти;
- території природоохоронного та рекреаційного призначення: державні національні парки, природні парки місцевого значення, заказники, ландшафтні парки та природні урочища.

Варто підкреслити, що складники рекреаційного комплексу постійно взаємодіють між собою в процесі рекреаційної діяльності.

Отже, як переконуємося, у рекреаційній географії на сучасному етапі немає чіткої класифікації або типізації підприємств рекреаційної галузі за їх функціональною значимістю.

Пропонується така типізацію підприємств рекреаційної галузі за їх функціональною значимістю: рекреаційна галузь —> рекреаційна субгалузь (оздоровча, санаторно-лікувальна, пізнавальна, екскурсійна, спортивна) —> мережа рекреаційних підприємств. У мережі рекреаційних підприємств ми виділяємо установи не тільки за функціями, які вони виконують, але й враховуємо, які це підприємства: тривалого або короткочасного відпочинку, сезонного або цілорічного функціонування, для дітей, дорослих або сімейного відпочинку.

Так, до санаторно-лікувальної субгалузі входять санаторії, санаторні пансіонати, санаторії-профілакторії і курортні поліклініки цілорічного функціонування; в оздоровчій субгалузі ми виділяємо підприємства тривалого, сезонного відпочинку дітей (дитячі центри відпочинку) і дорослих (бази відпочинку, будинки відпочинку), цілорічного функціонування (пансионати для батьків з дітьми), короткочасного відпочинку (кемпінги, стоянки автотуристів, наметові містечка і будиночки відпочинку); до пізнавальної, екскурсійної субгалузі зараховуємо бюро подорожей і екскурсій, туристичні бази; у спортивній субгалузі виділяємо бази й угіддя для рибалок і мисливців, дачні кооперативи, установи, що обслуговують маршрути вихідного дня і різноманітні морські види спорту (спортивне плавання, водно-моторний спорт, вітрильний і водно-лижний спорт, підводний туризм з аквалангами тощо). Крім того, виділяємо також угіддя для стихійного відпочинку, який здійснюється здебільшого в індивідуальних наметах. Будь-яка субгалузь являє собою сукупність рекреаційних мереж, представлених одиничними рекреаційними

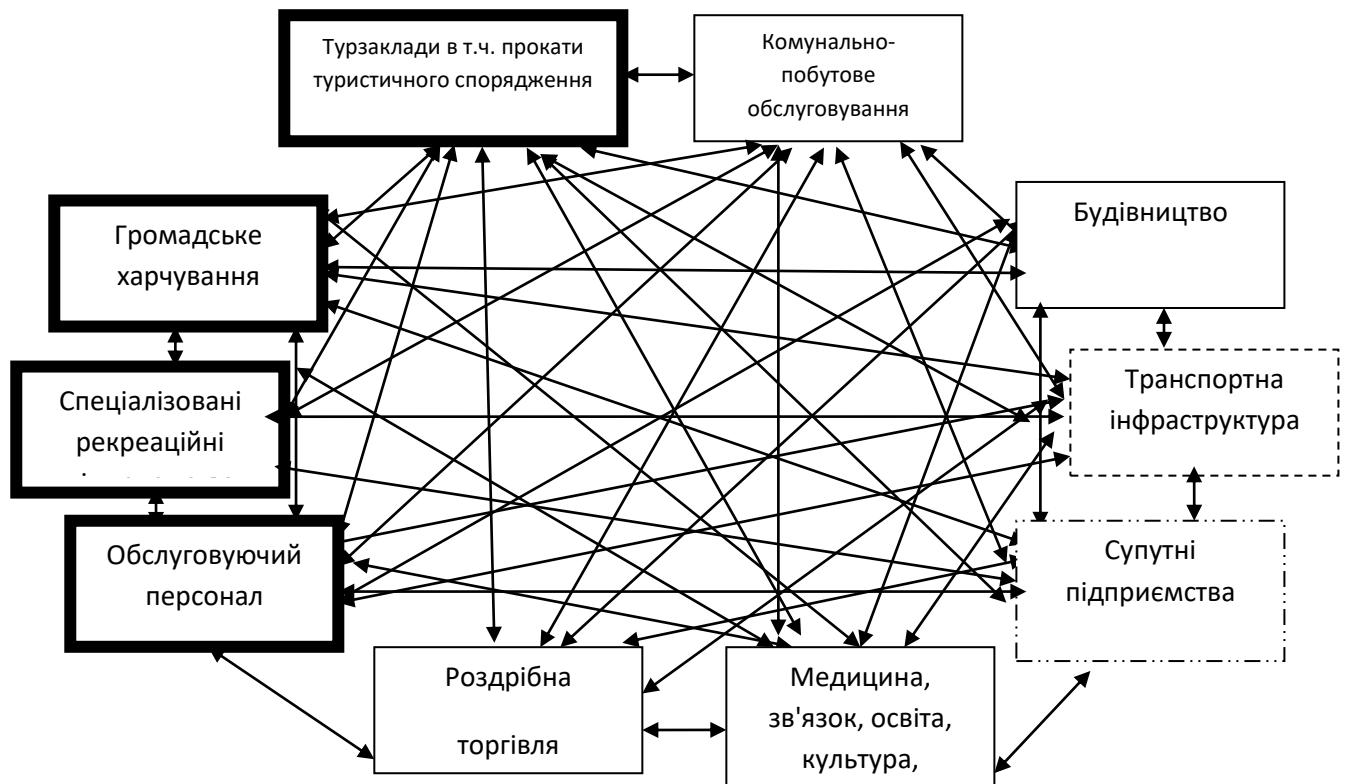
підприємствами. Кожна субгалузь використовує свій набір рекреаційних природних ресурсів, надає специфічні види послуг, що задовольняють ті або інші рекреаційні потреби населення, характеризується своїми техніко-економічними показниками, що ґрунтуються на особливостях їхньої технології, історично сформованих умов розвитку, сучасного рівня організації і перспектив розвитку. Кожній субгалузі властива своя структура засобів праці і витрат на ресурси, зношеність основних фондів, заробітна плата.

Рекреаційні мережі виділяємо за принципом їх функціонального призначення. Наприклад, дитячі оздоровчі центри виконують функцію сезонного оздоровчого відпочинку дітей, установи тривалого функціонування або санаторії - функцію лікування дорослих (дітей) у підприємствах тривалого цілорічного функціонування, а відпочинок у наметах - функцію сезонного самодіяльного, здебільшого сімейного відпочинку, на угіддях стихійного тривалого або короткосезонного відпочинку.

Кожна субгалузь має свою територію, визначену зону впливу, що зумовлює необхідність здійснення функціонального зонування території, тобто виділення на конкретній території рекреаційних зон («поясів») різного функціонального призначення. Функціональне зонування передбачає диференціацію території й акваторії за загальним провідним функціональним профілем; внутрішню диференціацію виділених курортів у рекреаційному районі (за провідними видами рекреації в окремих її частинах). Функціональне зонування здійснюється при дослідженні територіальної структури і полягає у виділенні субгалузі та її рекреаційних мереж або їхніх сполучень на конкретній території.

Усталених наукових поглядів на функціональне структурування рекреаційного господарства як міжгалузевого комплексу ще немає. Так, Ю. Безруков (1998) виділяє рекреаційне господарство як рекреаційне обслуговування, зараховуючи його до невиробничої сфери, але підкреслює, що для організації рекреаційного обслуговування використовуються як предмети споживання в матеріальному виробництві, так і послуги невиробничої сфери. Відповідно до цього науковець пропонує всі **підприємства**, які обслуговують рекреантів, за ступенем зв'язку з рекреаційною діяльністю розподілити за трьома функціональними рівнями: спеціалізовані, додаткові і супутні (що за типологією М. Мироненка та

I. Твердохлєбова відповідає первинним, вторинним і третинним підприємствам). Скоординовану їх дію Ю. Безруков називає «індустрією туризму». Він пропонує схему функціональної структури соціально-економічних складників рекреаційного потенціалу території, у якій всі підприємства, групи підприємств, окремі галузі і групи галузей об'єднує у блоки (рис 6.1):

Утворююча		Головні-на базі яких формуються системи і цикли рекреаційних занять
		Другорядні-ті, що доповнюють головні
		Лімітуючи-ті, що стримують розвиток рекреації
		Проміжні-які знаходяться між утворючими і лімітуючими

Рис. 6.1 Функціональна структура соціально-економічних складників рекреаційного потенціалу території

- головні (утворюальні) - на базі яких формуються системи і цикли рекреаційних занять;
- другорядні - ті, які доповнюють головні;

- лімітуючі - ті, що стримують розвиток рекреації;
- проміжні - які знаходяться між утворюючими і лімітуючими.

У свою чергу, кожне з підприємств трьох функціональних рівнів, особливо спеціалізовані, поділяються на певну кількість видів за спеціалізацією. Наприклад, санаторії, відповідно до особливостей лікування тих або інших захворювань, поділяються за спеціалізацією на санаторії, де лікують захворювання органів дихання, органів кровообігу, периферійної і центральної нервової системи, шкіри, порушення обміну речовин тощо.

Є чимало критеріїв оцінювання підприємств рекреаційної галузі («індустрії туризму»). Так, ті ж санаторії оцінюють за такими показниками:

- залежно від контингенту (для дітей, для дорослих, для підлітків);
- за кількістю цілорічно розвернутих ліжок (опалюваних) і кількістю максимально розвернутих ліжок;
- за кількістю працівників (у т.ч. лікарів і медперсоналу);
- за кількістю оздоровлених за певний проміжок часу (місяць, сезон, рік тощо);
- за кількістю проведених ліжко-днів за певний проміжок часу;
- за кількістю й обсягом реалізації послуг;
- за площею, яку займає територія лікувально-оздоровчого закладу (у т.ч. площею паркових насаджень);
- за інфраструктурою (спортивні й танцювальні майданчики, пляжі, бари, бібліотеки тощо) та ін.

Ван Ціншен, характеризуючи рекреаційне господарство як вид економічної діяльності, зараховуючи його до галузей, що надають рекреантам різні послуги і товари споживання, виділяє такі його особливості: непредметність, одночасність виробництва зі споживанням, неохороняємість, неприйнятність і відтворення із суворим обмеженням.

Основними елементами рекреаційного господарства (РГ) науковець вважає рекреаційні ресурси, рекреаційну інфраструктуру, управління й самих рекреантів, витрати яких на рекреаційну діяльність є основою і ядром організації РГ. Організація, менеджмент і маркетинг рекреаційного ринку є основною ланкою формування й розширення РГ.

Компетентно-галузеву структуру РГ Ван Ціншен відтворив схематично, **виділивши** чотири його основні частини, що належать до відповідних галузей або підрозділів господарства: рекреаційні ресурси, базові рекреаційні продукти, рекреаційне обслуговування, рекреаційне управління (рис. 6.2).

Дослідник виділив такі характерні риси РГ в економічному плані:

1. РГ - це невидиме експортне господарство, що надає матеріальні продукти рекреантам не для придбання, а для одержання певних вражень, знань, оздоровлення, лікування. Рекреант купує не конкретний пляж, а корисний вплив моря, повітря на свій організм, а також інші супутні видовищні й пізнавальні враження).

2. РГ - це нестабільне експортне господарство. По-перше, рекреаційний продукт не можна резервувати, а рекреаційні попити, залежно від сезонів, дуже коливаються. По-друге, на рекреаційний попит впливають екстремальні природні

(наприклад, повені, пожежі й ін.) та економічні чинники (наприклад, економічна й енергетична криза); політична нестабільність; суспільні чинники (наприклад, тероризм, інфекційні захворювання). По-третє, рекреанти мають різноманітні складні мотиви.

3. Розвиток РГ залежить від рівня економічного розвитку країни (району). Собівартість і ефективність розвитку РГ залежать від рекреаційних ресурсів, економічної структури і географічного положення країни (району). Одночасно РГ - це ефективний шлях для збільшення зайнятості населення.

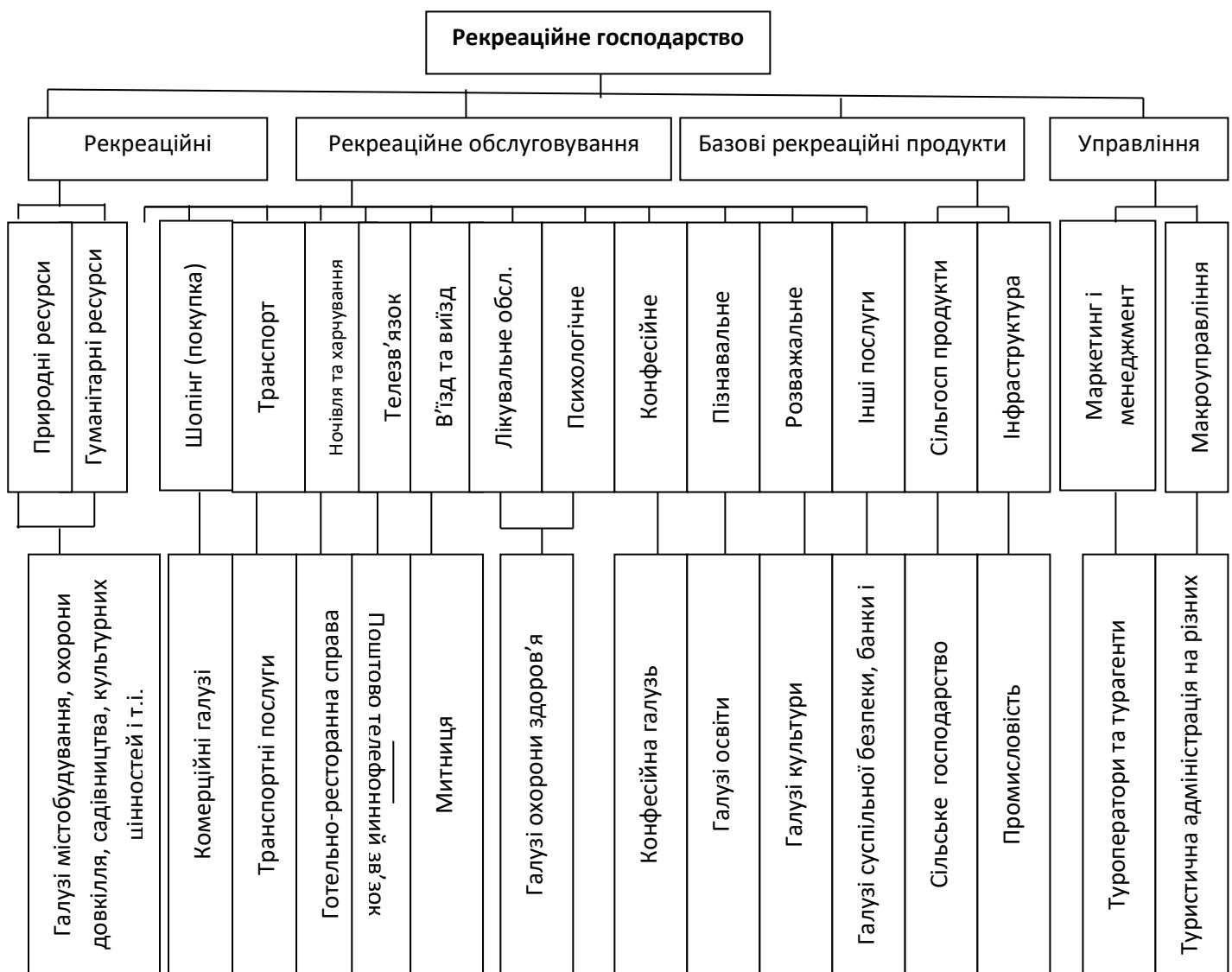

Рис. 6.2 Компонентно-галузева структура рекреаційного господарства

4. Розвиток РГ залежить від рівня економічного розвитку країни (району). Собівартість і ефективність розвитку РГ залежать від рекреаційних ресурсів, економічної структури і географічного положення країни (району). Одночасно РГ - це ефективний шлях для збільшення зайнятості населення.

Цікавим, на нашу думку, є погляд О. Любіщевої (2003) на рекреаційне

господарство, як на «індустрію туризму», як на основу розвитку національного ринку туристичних послуг.

Індустрія туризму характеризується складністю внутрішньої структури, ієрархією цілей функціонування складників, різноманітністю зовнішніх і багаторівневістю внутрішніх **комплексоутворювальних зв'язків**, стадійністю споживання та організації обслуговування. Вона функціонує внаслідок різноманітних взаємозв'язків між структурними складниками, які виконують однорідні функції у сфері туризму, що дає змогу виділити орга нізаційно-інституційну, функціонально-господарську та територіально- господарську підсистеми індустрії туризму (табл. 6.1).

Таблиця 6.1 Структура індустрії туризму

Підсистеми	Структура	Компоненти
Інституційно-організаційна	I. Правова	1. Законодавча і нормативна база; 2. Митна служба; 3. Консульська служба
	II. Фінансово-економічна	1. Система оподаткування; 2. Система страхування; 3. Фінансова система й обмінний курс валют
	III. Кадрова	1. Система підготовка кадрів; 2. Система наукових досліджень і науково- дослідних розробок
Функціонально-господарська	I. Гостинності	1. Готельне господарство; 2. Харчування; 3. Галузі з надання додаткових послуг
	II. Транспорту	1. Авіаційний; 2. Автомобільний; 3. Залізничний; 4. Водний
	III. Туристично-оздоровчої діяльності	1. Туристичні підприємства; . 2. Екскурсійні бюро; 3. Санаторно-курортні установи; 4. Оздоровчі заклади
Територіально-господарська	I. Туристичні ресурси	1. Природно-рекреаційні; 2. Культурно-історичні; 3. Техногенні
	II. Соціально-демографічні ресурси	1. Населення 2. Розселення та історія формування території; 3. Традиційна етнічна культура населення
	III. Господарські ресурси	1. Господарський комплекс території; 2. Інфраструктурні системи: 3. Адміністративно-територіальний устрій і система управління

Інституційно-організаційна підсистема складається зі структур, представлених інституціями, які втілюють державну туристичну політику шляхом правового, економічного та організаційного узгодження державних, місцевих, комерційних і некомерційних інтересів суб'єктів ринкової діяльності на ринках туристичних послуг різних рівнів. Регуляторними каналами впливу є законодавчо-нормативна, податкова, валютно-фінансова, інформаційна, управлінська, функціонально-господарська підсистеми, сформовані функціонально-інтегративними зв'язками між структурами галузей матеріального виробництва й невиробничої сфери з наданням транспортних, готельних, розважальних та інших додаткових послуг, що сприяють реалізації туристичної мети на відповідному якісному рівні.

Територіально-господарська підсистема є ресурсною основою формування туристичного ринку на базі використання туристичного, соціально-демографічного та господарського потенціалу території.

Але, на нашу думку, найбільш відповідає сучасній систематиці видів економічної діяльності методологічний напрямок рекреаційних досліджень, розроблений О. Топчіевим (2005), який вважає, що рекреаційне господарство являє собою міжгалузевий рекреаційний комплекс, під яким науковець розуміє «сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни - регіону, міста та створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційно-туристичного господарства». О. Топчієв підкреслює, що рекреаційний комплекс забезпечує функціонування рекреаційних циклів тижневої, місячної, сезонної тривалості, але в окремих випадках (місто, промисловий вузол, промисловий район) необхідно акцентувати увагу і на проблемах організації короткочасного відпочинку (тижневого і добового).

Рекреаційний комплекс (РК) дослідник пропонує систематизувати у вертикальному напрямку - як елементи загальної структури господарства й у горизонтальному - як конкретні об'єкти сфери послуг. За першим напрямком сукупності РК країни та регіону розглядають як один із секторів господарства, як міжгалузевий рекреаційний комплекс (МРК), який може бути інтегральним, таким, що охоплює всі види рекреаційної діяльності, або спеціалізованим (галузевим): лікувальним, оздоровчим, спортивним і т.п. Відповідно до рівнів територіальної організації господарства розрізняють МРК локального, регіонального, національного, міжнародного масштабу.

За другим напрямком об'єкти-підприємства і заклади рекреаційного господарства підлягають територіальній систематиці. Така систематика може повторювати адміністративно-політичну мережу, але в більш загальному плані йдеється про функціональну та організаційно-економічну просторову систему рекреаційного господарства.

Функціональна структура МРК подається на рис. 6.3. Верхні рівні систематики й агрегування рекреаційної діяльності представлені комплексами й спеціалізованими підкомплексами. Первинні (нижні) ланки рекреаційної діяльності становлять елементарні операції, які у своїй сукупності утворюють рекреаційне обслуговування: їжа, сон, проживання, побутове обслуговування, культурне обслуговування, спілкування та ін. На цьому рівні діє таке правило: будь-який вид рекреаційного обслуговування (ЛР) обов'язково доповнюється супутніми видами

загального обслуговування (ЛС) за такою схемою:

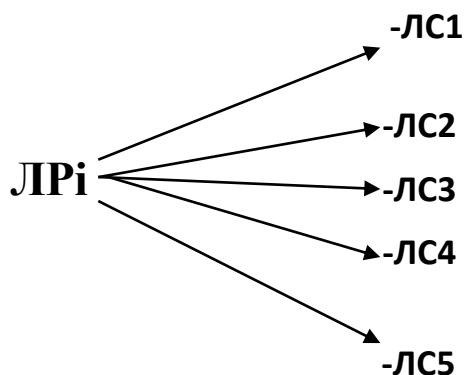

Рис. 6.3 Функціональна структура МРК

де $ЛРi$ - первинна ланка рекреаційного обслуговування і-го виду (експурсія, лікувальна прогулянка, прийняття ванни, морські купання та ін.), а $ЛС$ — первинні ланки загального обслуговування (розваги та ін.). Таке поєднання певного виду рекреаційного обслуговування та комплексу супутніх загальних послуг О. Топчієв називає *рекреаційним циклом*.

Рекреаційний заклад може обмежуватись одним циклом. Але в багатьох випадках рекреаційні підприємства надають рекреантам певний набір рекреаційних послуг - лікування, оздоровлення, розважальні програми, екскурсії та ін. Іншими словами, переважна більшість підприємств і закладів рекреації організує для свого контингенту ту чи іншу *сукупність рекреаційних циклів*, яку науковець називає *рекреаційним кластером* (*кластером рекреаційних послуг*). Таким чином, рекреаційні кластери (кластери підприємств рекреації, курортно-спортивного, етнографічного, ділового та екологічного розважалення)

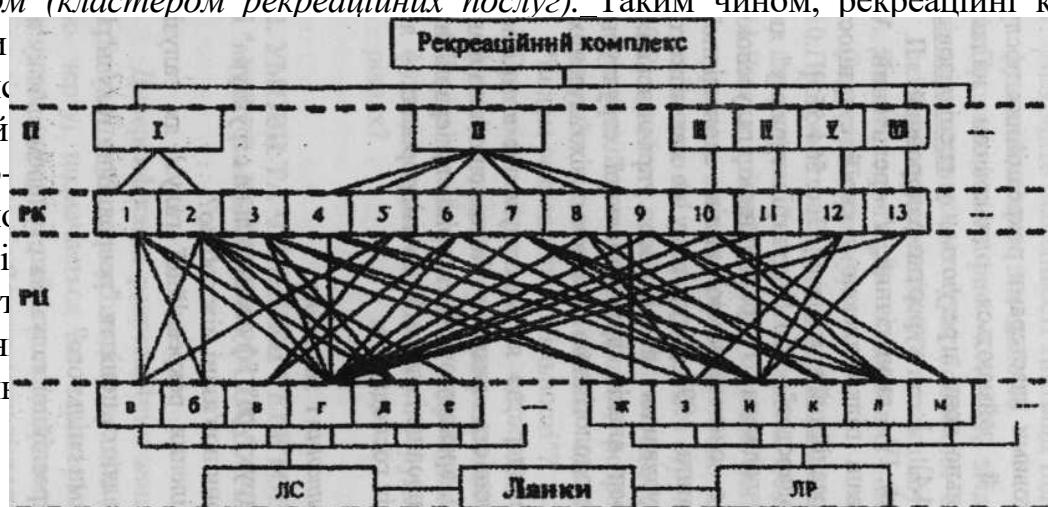

Рис. 6.4. Функціональна структура рекреаційного комплексу

Підкомплекси (П): I — курортно-оздоровчий, II — пізнавально-діловий, III — спортивний, IV — екологічний, V — релігійний, VI — розважальний та ін. **Рекреаційні кластери (РК)** — види рекреаційної діяльності: 1 — курортно-лікувальний відпочинок, 2 — курортно-оздоровчий відпочинок, 3 — спортивно-оздоровчий відпочинок, 4 — пізнавальний туризм, 5 — історико-етнографічний туризм, 6 — історико-культурний туризм, 7 — науковий туризм, 8 — діловий туризм, 9 — торговий туризм, 10 — спортивний туризм, 11 — ландшафтно-екологічний туризм, 12 — релігійний туризм, 13 — розважальний туризм. **Рекреаційні цикли (РЦ):** поєднання окремих видів рекреаційного обслуговування (ЛР) и супутніх нидів послуг (ЛС).

Рекреаційні заклади з однаковими кластерами рекреаційних послуг мають однотипну спеціалізацію й займаються однаковими видами рекреаційної діяльності. Функціонально вони агрегуються у *спеціалізовані рекреаційні підкомплекси* (рис. 7.4): I - курортно-оздоровчий; II - пізнавально-діловий; III - спортивний; IV - екологічний; V - релігійний; VI - розважальний та ін. Спеціалізовані підкомплекси у своїй сукупності формують єдиний *міжгалузевий рекреаційний комплекс*.

Сьогодні «рекреаційне господарство» або «індустрія туризму» як вид економічної діяльності не узгоджена з традиційною галузевою класифікацією господарства (чи з систематикою видів економічної діяльності, прийнятою в Україні в липні 1997 року), тому не має чіткого організаційно-економічного структурування на різних управлінських рівнях. Для їх зіставлення потрібен аналіз функціональної структури рекреаційного господарства за методологічною схемою міжгалузевих комплексів.

Розглядаючи рекреаційне господарство як міжгалузевий комплекс (макрокомплекс), ми маємо можливість виявити його спеціалізовані (галузеві) рекреаційні підкомплекси і, враховуючи багаторівневу ієрархічну структуру рекреаційної діяльності, проаналізувати її на мікрорівнях - як види діяльності населення та домашніх господарств.

6.2 Умови та чинники територіальної організації рекреаційного господарства

Диверсифікація рекреаційних занять веде до поглиблення процесу внутрішньо-галузевого розподілу праці в рекреаційному господарстві, що, у свою чергу, позначається на територіальній рекреаційній спеціалізації, наприклад, курортні райони санаторно-лікувального профілю, приморські райони відпочинку, гірськолижні центри та ін.

Формування таких районів детерміновано дією умов і чинників територіальної організації рекреаційної галузі. Категорія «умови і чинники територіальної організації» охоплює оцінку динаміки, розвитку й функціонування рекреаційного господарства.

У сучасній економічній та соціальній географії під чинниками формування і розвитку територіальних одиниць як системних об'єктів розуміють рушійні сили, найбільш сприятливі обставини, необхідні для виникнення процесу комплексного прояву створення, функціонування та розвитку об'єктивно наявних локальних територій, що спеціалізуються на виробництві товарів чи послуг. Умовами прийнято називати ту природну й соціально-економічну сферу чи обставини, де відбувається становлення й розвиток цих територіальних утворень.

За належністю до класів природних геосистем, усі чинники й умови поділяються на природні та соціально-економічні. Природні умови і ресурси, як чинники формування та розвитку територіальних форм організації рекреаційної діяльності, впливають на спеціалізацію території і ступінь її рекреаційного використання, напрямки і види рекреаційного обслуговування, характер розміщення матеріально-технічної бази рекреації. Соціально-економічні чинники конкретної території можуть сприяти чи перешкоджати виникненню, розвитку та функціонуванню різних форм організації рекреаційної діяльності, тому їх можна віднести до тих критеріїв, які визначають вибір потенційних територій для формування рекреаційних утворень різного таксономічного рангу.

М. Мироненко, І. Твердохлєбов найбільш істотні обставини територіальної організації рекреаційної галузі називають чинниками, а інші обставини - умовами. Дія чинників має об'єктивний характер, а умови в процесі рекреаційного освоєння змінюються.

Вперше конструктивна схема систематизації чинників територіальної організації рекреаційної діяльності була запропонована чеським географом Р.

Маріоттом (1971), який виділив селективні, локалізуючі та реалізуючі чинники. Селективні чинники визначають необхідність та доцільність формування ТРС з погляду системи, яку вони охоплюють. До цих чинників Р. Маріотт зараховує: господарство, розселення, соціальні й політичні фактори. Локалізуючі чинники обмежують рекреаційну діяльність на деякій площі. Це природні й культурно-історичні чинники. Реалізуючі чинники (комунікаційні та матеріально-технічні) визначають стан окремих підсистем з погляду заданої їм цільової функції.

Однак ця класифікація чинників є недостатньо логічною, бо і селективні, і реалізуючі чинники можуть територіально обмежувати ТРС.

І. Зорин (1975) запропонував розрізняти чинники, що породжують і реалізують потреби в створенні ТРС. Вони можуть бути як територіально нелокалізуючими, так і локалізуючими (табл. 6.2).

Таблиця 6.2 Чинники формування ТРС

Ранг систем	Тип систем	Чинники		Властивості ТРС, на які ці чинники впливають
		<i>Ti, які породжують потребу</i>	<i>У т.ч.локалізуючі</i>	
Супер система		Дифференціація суспільних пореб Дифференціація рекреаційних пореб Суспільний поділ праці Комбінування, кооперування, спеціалізація праці Економічна ефективність Антропо-екологічна ефективність Природоохоронна ефективність	Територіальна диференціація загального масиву рекреаційних потреб Територіальні розбіжності в ціннісних критеріях Територіальний поділ праці Територіальна концентрація і диференціація функцій Регіональна диференціація ефективності організацій ТРС	Динамічність, надійність, стійкість Цілісність, функціональна розмаїтість, динамічність, надійність Цілісність, функціональна розмаїтість
		<i>Ti, які реалізують потребу</i>	<i>У т.ч.локалізуючі</i>	
Однорангові системи	Системи розселення	Рівень зайнятості в суспільному виробництві Рівень урбанізації Матеріальний рівень життя населення Культурний рівень життя населення	Територіальні розбіжності в розміщенні трудових ресурсів	Надійність, цілісність, функціональна розмаїтість
	Виробничо-територіальний комплекс (ВТК)	Рівень виробництва енергії і сировини Рівень сумісності ТРС і ВТК	Територіальні розбіжності в розміщенні джерел енергії і сировини Територіальна сумісність ТРС і ВТК	
	Транспортна	Рівень розвиненості	Територіальні	

	система транспортної мережі Рівень комфортності транспортних засобів	розбіжності в розвиненості транспортної мережі	
Система культурно-побутового обслуговування	Рівень розвиненості мережі обслуговування Рівень комфортності мережі обслуговування	Територіальні розбіжності в розвиненості мережі обслуговування	
Природна система	Рівень розмаїтості природних комплексів Рівень комфортності природних комплексів	Територіальна розмаїтість ПК Територіальні розбіжності в характеристиках комфортності	
Етнічна система	Рівень розмаїтості культурних комплексів (КК)	Територіальна розмаїтість КК	
	<i>Ti, які реалізують потребу</i>	<i>У т.ч.локалізуючи</i>	
	Відпочивальники	Територіальна локалізація відпочивальників Територіальна вибірковість до підсистем ТРС	Ефективність, надійність
		<i>Ti, які реалізують потребу</i>	<i>У т.ч.локалізуючи</i>
Підсистеми (ТРС)	Природний і культурний комплекси (КК)	Ємність ПК і КК Стійкість ПК і КК до рекреаційних навантажень Територіальна комфортність ПК і КК Локалізація ПК і ТС	Комфортність
	Технічна система (ТС)	Ємність ТС Територіальна розмаїтість ТС	
	Обслуговування	Ємність обслуговування Локалізація обслуговування Територіальна комфортність обслуговування	

Кожна група цих чинників впливає на стан рекреаційної системи або на окремі її підсистеми. Крім того, зміна в одній із підсистем може привести до часткової або тотальної зміни властивостей інших підсистем і навіть системи в цілому.

М. Мироненко, І. Твердохлєбов (1981) узагальнили попередні конструктивні схеми систематизації чинників територіальної організації рекреаційної галузі й виділили:

✓ чинники, що генерують потребу у створенні рекреаційної системи. Вони пов'язані з суспільними процесами і визначають необхідність і напрямок

формування ТРС;

✓ чинники, що забезпечують реалізацію рекреаційних потреб. Вони пов'язані як з природними і культурно-історичними ресурсами, так і з комплексом соціально-економічних можливостей.

Учені підкреслили, що генеруючі і реалізуючі чинники можуть бути територіально-локалізуючими і нелокалізуючими.

Нелокалізуючі чинники означають їхню дію на рекреаційну галузь як таку. Дія ж локалізуючих факторів просторово диференційована й закріплює територіальний поділ праці у сфері відпочинку і туризму. Саме тому рекреаційна галузь не поширюється скрізь.

Аналізує чинники, які впливають на територіальну локалізацію рекреаційної діяльності також В. Ставійчук (2006), який серед найвагоміших чинників, що генерують і локалізують потреби, виділив:

✓ територіальну нерівномірність рекреаційного попиту, його величину, яка чітко корелюється з системою розселення (особливо з міськими поселеннями).

✓ тип міста (чисельність населення, економічний потенціал, наявність шкідливих виробництв). Цей чинник має особливе значення для організації приміського відпочинку. Так, у пік літнього сезону частка тих, хто виїздить за межі міста, становить: 11-50 тис. жителів - 15-17%; 100-150 тис. жителів - 18-22%; 200-250 тис. жителів - 23-25%; 250-300 тис. жителів - 28-30%; більше 300 тис. жителів - 35-40%; територіальну локалізацію рекреантів; територіальні відмінності в ціннісних критеріях рекреантів; територіальний поділ праці; регіональну диференціацію ефективності організації ТРС; інноваційні проекти.

- ✓ територіальну локалізацію рекреантів.
- ✓ територіальні відмінності в цілісних критеріях рекреантів.
- ✓ територіальний поділ праці.
- ✓ регіональну диференціацію ефективності організації ТРС.
- ✓ інноваційні проекти.

Чинники, що сприяють реалізації та локалізації потреб:

✓ територіальна різноманітність природних і культурно-історичних ресурсів;

✓ територіальні відмінності в рівні розвитку інфраструктури;

✓ територіальні відмінності в системі комфортності природних комплексів;

✓ ємність природних, культурних та інфраструктурних комплексів;

✓ зв'язок рекреаційної галузі з одноранговими галузевими системами, зокрема з інфраструктурою, аграрно-промисловим комплексом, сфорою послуг тощо;

✓ номенклатура і якість послуг;

✓ конкурентоспроможність регіонального ринку;

✓ територіально-професійна структура трудових ресурсів.

Головні чинники, що лімітують розвиток рекреації:

- ✓ транспортна доступність;
- ✓ низька якість і ємність ресурсів;
- ✓ нерозвиненість сфери обслуговування;
- ✓ екологічна ситуація в регіоні;
- ✓ соціально-психологічний клімат;

- ✓ геополітична ситуація.

Проаналізувавши основні погляди на це питання, ми можемо зробити висновок, що головними чинниками територіальної організації рекреаційної галузі є рекреаційні потреби, які належать до тих чинників, які породжують потреби в рекреаційній діяльності, пов'язуючи їх з процесами, що відбуваються в суспільстві. Забезпечують можливість організації рекреаційної функції чинники, які реалізують рекреаційні потреби. Спільна дія цих чинників визначає процес формування і розвитку рекреаційного господарства.

До чинників, що породжують (генерують) формування рекреаційного господарства, належать: зростання потреб населення у відпочинку, територіальний розподіл суспільних функцій, рівень розвитку виробничих сил, територіальна концентрація і диференціація рекреаційної діяльності, досягнення науково-технічного прогресу.

Саме ця група чинників визначає основні якості рекреаційної території: спеціалізацію, комплексність, динамічність і гармонійність розвитку та необхідність і доцільність формування рекреаційної галузі.

До реалізуючих чинників розвитку рекреаційного господарства слід зарахувати рівень освоєності та економічного розвитку території з урахуванням рекреаційно-географічного положення; рекреаційні й територіальні ресурси; трудові ресурси; загальногосподарську інфраструктуру; однорангові підсистеми й міжгалузеві системи; галузі невиробничого обслуговування, територіальну концентрацію рекреаційних підприємств.

Ці чинники можуть бути територіально локалізуючими і нелокалізуючими.

Нелокалізуючі чинники впливають на рекреаційну галузь як таку, на ефективність функціонування ТРС, її надійність і цінність. Дія локалізуючих чинників просторово диференційована і закріплює територіальний розподіл у сфері відпочинку і туризму.

Обидва типи чинників визначають місце реалізації рекреаційних функцій, їхня дія призводить до того, що ТРС не розміщуються і не можуть бути розміщені скрізь.

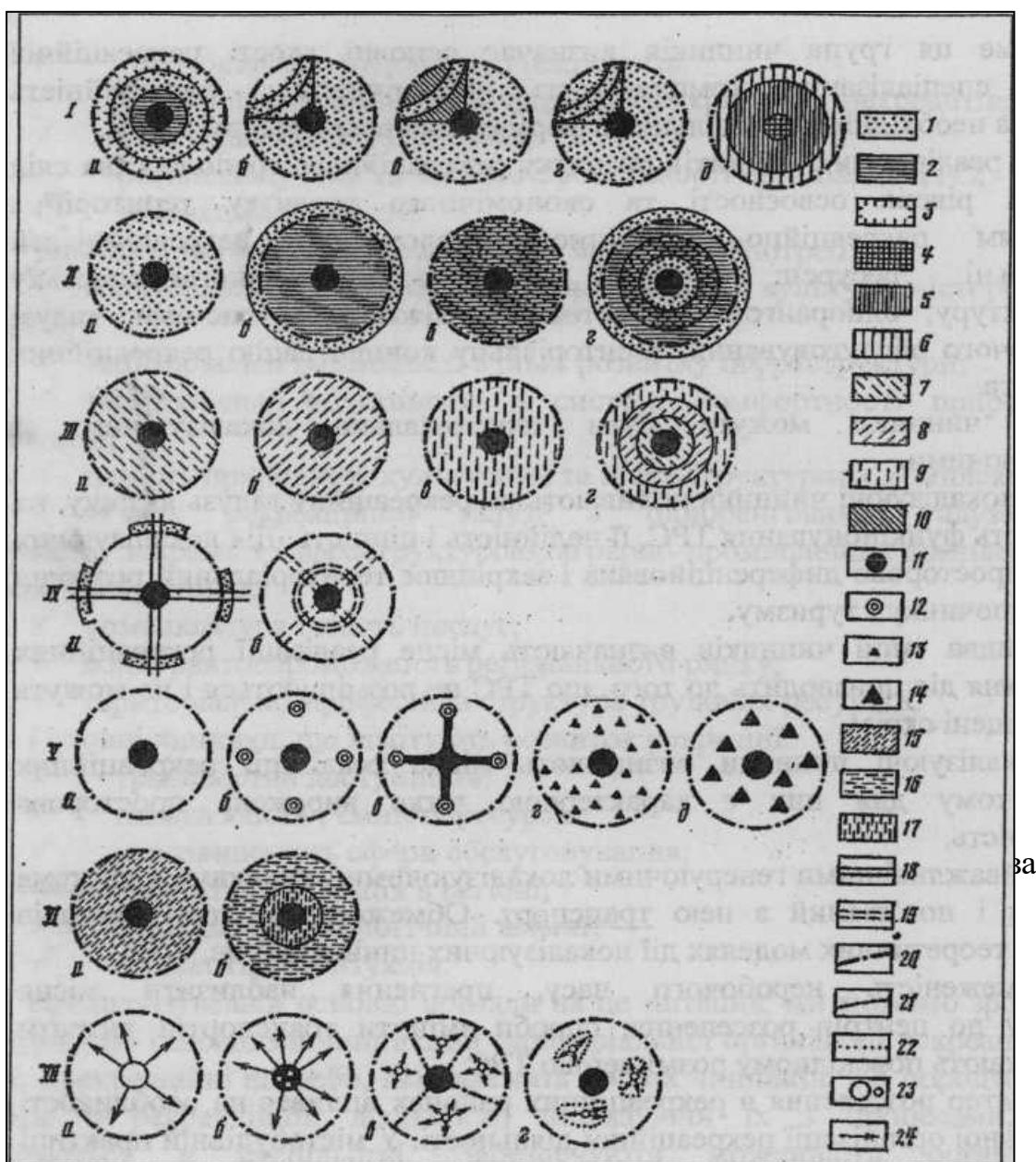
Локалізуючі чинники визначають місце реалізації рекреаційних функцій, тому для них є характерною чітко виражена просторова приналежність.

Найважливішими генеруючими локалізуючими чинниками є *система розселення* і пов'язаний з нею *транспорт*. Обмежена дія цих чинників розкрита в теоретичних моделях дії локалізуючих чинників (рис. 6.5).

Обмеженість неробочого часу, прагнення наблизити місця відпочинку до центрів розселення, спроби змінити транспортні витрати перешкоджають повсюдному розміщенню ТРС.

Характер розселення в рекреаційних районах впливає на особливості територіальної організації рекреаційної діяльності. У містобудівній практиці об'єкти рекреаційної галузі (санаторії, пансіонати, турбази та інші РП) розглядаються як елементи системи розселення. Формування і розвиток рекреаційної мережі пов'язані безпосередньо з мережею, яка сформувалася раніше, тобто наявні пункти стають ніби основною формою організації рекреаційної діяльності. Однак місто мало придатне до реалізації рекреаційних функцій, а місто-курорт не може бути перспективною формою розселення.

Розроблені раніше математичні моделі розселення як у нашій країні, так і за кордоном, не враховували специфіки рекреаційної системи.

I - обмеженість природних рекреаційних ресурсів (ОП):

а - збереження природних ресурсів, б - обмеження експлуатації природних ресурсів шляхом вилучення їх з рекреаційного використання, в - те саме, у результаті

створення мережі природоохоронних інженерних споруджень, г - те саме, за обсягом та окремими видами використання, д - створення нових рекреаційних ресурсів;

ІІ - обмеженість територіальних ресурсів (ОТ):

а - використання земель винятково для рекреаційних цілей, б - виділення рекреаційних територій тільки за межами області, в - кооперація у використанні земель, г — поєднання різноманітних підходів до виділення ресурсів;

ІІІ - обмеженість трудових ресурсів (ОТР):

а - використання постійного обслуговуючого персоналу, б - те ж, інших відомств, безробітних, студентів під час канікул тощо, в - самообслуговування, г - поєднання різноманітних форм обслуговування;

III - обмеженість трудових ресурсів (ОТР):

а - використання постійного обслуговуючого персоналу, б - те ж, інших відомств, безробітних, студентів під час канікул тощо, в - самообслуговування, г - поєднання різноманітних форм обслуговування;

IV - транспортні зв'язки (ТЗ):

а - удосконалювання системи транспортних комунікацій, б - створення спеціальних рекреаційних доріг;

V - розселення (Р):

а - міське, модель моноцентрично, б - те ж, поліцентрично, в - те ж, променева, г - сільські, система дискретна, д - те ж, агроцентри;

VI - сучасні мережі рекреаційних підприємств (РМ):

а - збереження, б - трансформація відповідно до зміни функцій;

VII - управління (У):

а - централізоване, б - галузеве, в - районними Радами, г - територіальне; 1-10-території:

1 - рекреаційні, 2 - аграрні, 3 - з підвищеним режимом охорони, 4 - зі створеними рекреаційними ресурсами (басейни, парки), 5 - з перетвореними лісами і з водоймищами, 6 — із природною рослинністю і водоймами, 7 - те ж, з використанням постійно обслуговуючого персоналу, 8-з використанням обслуговуючого персоналу нерекреаційних відомств, 9 - із самообслуговуванням, 10 - з розвиненою мережею природоохоронних інженерних споруджень; 11 - місто; 12 - міста області; 13 - сільські населені пункти; 14 - агроцентри; 15 - рекреаційні підприємства, що зберігаються: 16 — те ж, частково трансформовані; 17 — те ж, трансформовані цілком; 18 - поліфункціональні залізниці й автотраси; 19 - рекреаційні дороги; 20-22 - межі: 20 — області й адміністративних районів, 21 - функціональних зон, 22 - ТРС; 23 - центри управління; 24 - зв'язки.

Спеціалізація розселення велася за критеріями мінімальних транспортних витрат (тимчасових, вартісних). Ці критерії ефективні при оптимізації розселення в територіальних системах промислового і сільськогосподарського напрямків. Узгодженість спільногорозвитку розселення і рекреаційної системи за критеріями мінімальних транспортних витрат максимально зближує місця розселення і місця праці. Таким чином, при подальшому формуванні й зростанні міст-курортів та урбанізації рекреаційно важливих територій стане можливим нераціональне використання рекреаційних ресурсів, а іноді й остаточна їхня втрата.

Функціонування системи розселення і рекреаційної системи має бути окремим.

Наприклад, для приморських територій ми пропонуємо перейти від сучасного лінійно-кущового типу розселення до глибинного рекреаційного освоєння, шляхом поступового відчуження населених пунктів за межі кордонів рекреаційної зони, розширення рекреаційної зони до 30-40 км і утворення центрів з обслуговування курортів у трикілометровій зоні за межами узбережжя. Цей варіант можна вважати оптимальним, оскільки його втілення дає змогу дефіцитні земельні ресурси узбережжя використовувати безпосередньо для рекреаційної діяльності, що уможливлює максимальне збільшення рекреаційної ємкості території узбережжя.

Істотним локалізуючим чинником є структура земельних ресурсів. Вона

впливає на рекреаційне освоєння території, стримуючи його в міських агломераціях, у місцях лісо- і сільськогосподарського користування, і спрямовує його в райони, де переважають менш цінні угіддя.

Однією з умов розвитку рекреації є наявність функціонально вільних територіальних ресурсів, придатних для різних циклів рекреаційних занять. Потреби рекреації у земельних ресурсах втрічі перевищують потреби для житлової забудови, а з урахуванням природних національних парків, заповідників і заказників у 6-7 разів. Збіг ареалів розповсюдження рекреаційних ресурсів і ресурсів для промисловості, сільського і водного господарств породжує в багатьох випадках суперечності. Особливої гостроти проблема територіальної організації природних ресурсів для рекреації набуває в умовах приморських територій, що пов'язано з особливостями будови їх поверхні й динаміки рельєфоутворювальних чинників. У результаті абразивно-акумулятивної діяльності моря виникають специфічні гравітаційні форми рельєфу (зсуви, обвали, осипи), трапляються також еолові форми рельєфу (дюнні й кучугурні піски). Використання територій, розташованих в зоні інтенсивного берегоутворення можливо тільки після проведення інженерно-технічних заходів щодо забезпечення безпеки цих територій.

До цієї групи чинників належать *територіальні кордони*, які часто є «бар'єром», що перешкоджає освоєнню земельних угідь деякими видами рекреаційних підприємств, і *культурно-історичні ресурси*, що визначають напрями основних маршрутів і потоків туристів.

Культурно-історичні ресурси належать до рекреаційних ресурсів соціально-економічного походження і є передумовою для організації культурно-пізнавальних видів рекреаційних занять. На цій основі вони сприяють оптимізації рекреаційної діяльності.

До числа об'єктів, які використовуються у пізнавально-культурній рекреації входять пам'ятки природи, історії, культури, археологічні знахідки, сучасні забудови, витвори живопису, графіки і скульптури, монументального і декоративно-прикладного мистецтва, етнографічні особливості рекреаційної території та інші об'єкти . Фактично вся спадщина минулого належить до культурно-історичних рекреаційних ресурсів. До них прийнято зараховувати й ті об'єкти, які науковими методами вивчені й оцінені як такі, що мають суспільне значення і можуть бути використані для забезпечення рекреаційних потреб деякої кількості людей впродовж певного часу.

Оцінка культурно-історичних ресурсів проводиться з урахуванням зовнішньої привабливості території (атрактивності, інформативності) і пізнавального значення. Чим вище коефіцієнт атрактивності, тим вище будуть рекреаційні можливості території.

Одним з найважливіших локалізуючих генеруючих чинників є територіальна нерівномірність рекреаційного попиту, яка також пов'язана з можливостями населення відпочивати залежно від прибутків, тривалості відпусток, національних традицій, соціального і професійного статусу, складу сім'ї.

До реалізуючих локалізуючих чинників належать природні ресурси, особливо їх структура, забезпеченість ними рекреаційної території, її розмаїтість, територіальна концентрація, наявність територіальних сполучень і доступність.

Особливого значення, на нашу думку, серед природних ресурсів набувають характер поверхні та специфіка форм рельєфу, кліматичні, пляжні ресурси, бальнео- і грязересурсна база, пейзажне різноманіття ландшафтів.

При оцінюванні *рельєфу* для рекреаційного використання найбільше значення має глибина розчленування рельєфу, абсолютна висота, крутізна схилів, характер дна акваторії. Значення це дуже суперечливе, бо, з одного боку, місцевість з пересіченим рельєфом (у тому числі й гірським), з частою зміною ландшафтів є найбільш привабливою для рекреантів, що сприяє організації різних видів туризму і відпочинку. З іншого боку, похилий рельєф зумовлює технічні труднощі при спорудженні різних об'єктів і комунікацій та пов'язані з цим додаткові витрати.

Кліматичні ресурси є необхідними чинниками розвитку рекреаційної діяльності, оскільки вони впливають на фізіологічні реакції організму людини (загальний стан, теплові відчуття). Лише сприятливі поєднання їх параметрів (комфортні температури, вологість повітря, відсутність частої зміни метеоелементів) визначають можливість використання пляжу, приймання морських ванн. Клімат є також умовою формуванням ландшафтів, природних комплексів території, сприяння розвитку кліматотерапії, яка охоплює такі основні процедури: геліотерапію, таласотерапію, аеротерапію, котрі впливають на розвиток циклів рекреаційних занять.

З погляду організаторів відпочинку, важливими є як технічні аспекти рекреаційної оцінки кліматичних ресурсів (можливості проведення того чи іншого заняття або системи занять відпочинку), так і медико-біологічні (ступінь комфортності для кращого сприйняття людиною). Вони уможливлюють визначення перспективності рекреаційної спеціалізації курортів.

З кліматичних параметрів, насамперед, оцінюються температурний режим території за сезонами року, тривалість періоду зі сприятливими умовами, кількість сонячної радіації і режим освітленості, тривалість сонячного сяйва, температурна характеристика морських вод, кількість опадів та відносна вологість повітря, вітровий режим, величина сніжного покриву та ін. Таким чином, функціональній організації території повинна передувати диференційоване методико-біологічне оцінювання клімату.

Пляжні ресурси є провідною підсистемою природного рекреаційного потенціалу приморських територій. Для рекреантів, які прибули на узбережжя, головним мотивом є тепле море; пляжі в цьому випадку - це ланцюг, що з'єднує людину з морем. Раціональне використання пляжів може дати значний рекреаційний ефект, оскільки за нормативними даними, на 1 га пляжу може відпочивати близько 2000 осіб на день.

При оцінюванні комфортності приморських територій для масових видів відпочинку й лікування найбільш важливими є такі показники: нівидкість течії для купання менше 0,3 м/с, хвилювання моря не більше 3 балів, температура води +18-+24°C, зона мілководдя з глибинами від 0,5 до 1,5-2 м для дорослих, 0,5-1,2 м для дітей, наявність піщаного або з дрібним гравієм пляжу, ширину більше, ніж 25 м тощо.

При визначенні перспектив розвитку ТРС суттєвого значення надають лікувальним грязям (пелоїдам), мінеральним і термальним водам, озокериту.

Спеціалісти висувають високі вимоги до їх природних лікувальних властивостей, оскільки різні елементи цих ресурсів тісно взаємодіють з важливими системами організму й спрямовані на лікування й профілактику захворювань.

Мінеральні води і лікувальні грязі мають не тільки певні фізико-хімічні особливості, але й як корисні копалини, можуть бути оцінені кількісно (об'єм, маса, витрати, ступінь мінералізації).

При територіальній організації рекреаційної діяльності враховується якість цих ресурсів, яка оцінюється за ступенем їх лікувальних властивостей і ступенем дефіциту; умовами освоєння і орієнтовною сумою капітальних витрат на освоєння одиниці ресурсу; умовами експлуатації ресурсу; пропускною здатністю (люд/день).

Одним із показників придатності території для рекреаційних занять є ступінь *пейзажного різноманіття ландшафтів*. Іноді оцінюється пейзажне різноманіття не тільки власної рекреаційної території (внутрішнє різноманіття пейзажу), але й сусідніх (зовнішнє пейзажне різноманіття).

Рекреаційна комфортність ландшафтних умов охоплює оцінку характеру взаємозв'язків між різними природними компонентами (рельєфом, рослинністю, акваторією пляжем); оцінку естетичності ландшафту (ступінь заселення, розчленованість крайових пейзажів, співвідношення відкритих і закритих просторів, наявність унікальних ландшафтів).

До реалізуючих нелокалізуючих чинників належать: матеріально-технічна база рекреації і взаємозв'язок галузей у міжгалузевому комплексі, виробнича інфраструктура, агропромислове виробництво, джерела забруднення і трудові ресурси.

Більшість економіко-географів та економістів зараховують до виробничої інфраструктури комплекс інженерно-технічних споруд та об'єктів, які забезпечують умови функціонування рекреаційних підприємств, розміщення їх на певній території, а також нормальне життя населення. Це загальнофондова база території, яка характеризує її технічну підготовку.

Для функціонування рекреаційних утворень різного рангу необхідна система транспортних комунікацій, водопроводів, газо- і продуктопроводів, ліній зв'язку та електропередач, тобто система виробничої інфраструктури, без якої існування жодної ТРС є неможливим. Для організації повноцінного відпочинку рекреантів важлива також соціальна інфраструктура: наявність об'єктів житлово-комунального господарства, підприємств культурно-побутового обслуговування, охорони здоров'я, торгівлі.

Щоб оцінити вплив інфраструктури на територіальну організацію рекреаційного господарства, виходячи з чинних нормативів, треба визначити ступінь її розвитку. Для цього треба охарактеризувати різні види комунікацій (автостради, залізниці, порти, аеропорти), враховуючи відстань до найближчих населених пунктів; для розв'язання проблеми водозабезпечення визначити забезпеченість водою рекреаційних підприємств, готелів, плавальних басейнів тощо, оцінити розміщення джерел води для інженерних потреб; при створенні систем каналізації визначити можливості скидання стічних вод і розробити заходи щодо запобігання забруднення довкілля. У процесі територіальної організації необхідно звернути увагу на поліпшення інженерної мережі, зведення капітальних будівель, проведення їх

теплофікації, газифікації, енергопостачання.

Щодо чинника транспортної доступності, то, як відомо, навіть територію з дуже сприятливими природними умовами далеко не завжди доцільно використовувати в рекреаційних цілях. Експлуатація може стримуватися значною відстанню від основних місць попиту. І навпаки, прилеглі до великого міста території, з посередніми природними умовами, будуть активно освоюватися.

Від величини капіталовкладень, що направляються на розвиток рекреаційної галузі, залежать розміри, типи, комфортність рекреаційних підприємств. Забруднення довкілля знижує оздоровчу дію природних факторів і формує своєрідні зони відчуження підприємств рекреаційної галузі.

Необхідними вимогами функціонування рекреаційних закладів є наявність *трудових ресурсів*, які забезпечують технічне й організаційне обслуговування рекреантів. Рекреація є трудомісткою галуззю. У районах з рекреаційною спеціалізацією висока питома вага зайнятих у рекреаційному господарстві відносно загальної кількості населення, яке працює. За статистикою, у курортних районах частка промисловості, будівництва, сільського господарства становить менше 20% від загальної кількості робітників, при цьому значна їх частина бере участь у створенні продуктів, необхідних рекреантам. Найбільш повно рекреаційні мережі розвиваються у літній період, що значно збільшує потреби у трудових ресурсах. Тому актуальним завданням при розв'язанні проблеми сезонності у використанні трудових ресурсів у рекреаційних районах є раціональна міграція населення із суміжних районів у сезон «пік». Важливою проблемою є також диспропорція між зайнятістю чоловічого та жіночого населення.

Рекреаційна спрямованість територій формує підвищений попит на жіночу працю.

У процесі розвитку працересурсного потенціалу в межах рекреаційних територій необхідно детально проаналізувати розвиток демографічних процесів, забезпеченість трудовими ресурсами та їх використання (співвідношення чоловічої і жіночої праці, кваліфікація, зайнятість місцевого населення та населення, яке приїжджає, сезонна і цілорічна праця, зайнятість (повна або часткова) робочого дня тощо). Основним інструментом планування трудових ресурсів є балансові розрахунки.

Одним із провідних соціально-економічних чинників територіальної організації рекреаційної діяльності є рівень розвитку та територіальна структура *матеріально-технічної бази* (МТБ) відпочинку і туризму. Під МТБ рекреації розуміють сукупність основних фондів рекреаційної галузі. МТБ, як і система розселення, має велику генералізаційну силу, що закріплює за територією рекреаційну спеціалізацію тривалий час. МТБ рекреації охоплює такі елементи: засоби розміщення рекреантів (поряд з рекреаційними підприємствами — санаторіями, пансіонатами, турбазам, будинками відпочинку та ін., до них належать готелі, мотелі, кемпінги, літні містечка тощо), підприємства харчування (кафе, бари, ресторани, літні їdalyni, кухні самообслуговування); внутрішні транспортні підприємства, внутрішня транспортна інфраструктура (санаторні шляхи до пляжу та ін.); туристично-еккурсійні бюро та центри; навчальні заклади з підготовки спеціалістів для рекреаційної сфери; інформаційні й рекламні служби; підприємства з виробництва і продажу товарів

рекреаційного попиту.

Сьогодні однією з основних перешкод ефективного розвитку туризму і рекреації в Україні є слабкість МТБ, вдосконалення якої гальмується передовсім відсутністю фінансування. Назріла необхідність модернізації МТБ на основі використання сучасної техніки і технологій, поліпшення системи обслуговування рекреантів, щоб зробити рекреацію конкурентоспроможною галуззю.

6. 3 Теоретичні моделі дії локалізуючих чинників

Аналізуючи чинники, що локалізують визначальну можливість задоволення рекреаційних потреб при розробці концепції територіальної організації рекреаційної діяльності, насамперед, треба виділити їхню обмежувальну роль. Серед локалізуючих чинників найбільш істотною є обмежувальна роль територіальних ресурсів, що зумовлено сформованою в Україні структурою землекористування й наявністю різноманітних джерел забруднення довкілля. Для територіальної організації відпочинку вирішальне значення мають два чинники: транспорт і система розселення. Саме вони визначають найбільш важливі риси каркаса територіальної структури. Важливе значення мають також трудові ресурси.

Вплив ряду чинників (структурата економіки, адміністративні межі та ін.) враховувався при розробці концепції територіальної організації рекреаційної діяльності побіжно. Нерівномірність розміщення промислових підприємств знайшла відображення у формуванні визначені структури розселення. Адміністративні межі враховувалися лише на рівні області, кордони якої розглядалися як один із просторових обмежувачів збільшення ТРС. Вплив інших обмежувачів ураховувався насамперед при аналізі організації відпочинку населення міст, відбитому у чинникові розселення.

Таким чином, створення теоретичних моделей дії локалізуючих чинників дає змогу ввести до програми розробки концепції систему обмежень, що гальмують, у тих або інших аспектах, реалізацію ідеальних моделей задоволення рекреаційних потреб (рис. 7.5).

Кожне обмеження повинно бути враховано, що потребує розроблення для кожного чинника не однієї моделі, а їх груп.

У процесі дослідження локалізуючих чинників В. Преображенський (1986) виділив сім основних груп моделей (рис. 7.5). На першому етапі розроблення концепції вводяться ресурсні чинники, що визначають номенклатуру рекреаційних територій, на другому — чинники, що впливають на їх територіальну структуру.

Обмеженість природних рекреаційних ресурсів (ОП). В основі моделей лежить уявлення про обмеженість природних рекреаційних ресурсів областей України. Виходячи з цього уявлення, були створені моделі двох типів.

Структура першої моделі ґрунтуються на припущення про взаємовиключеність природного і міського середовищ. Збереження природного середовища забезпечується послідовними переходами від щільнозабудованої території міста до незміненої природи в заповідниках.., Рекреаційні території розглядаються як своєрідний захисний екран, що уможливлює, як відзначає Б. Родоман (1974), збереження куточків справжньої природи (рис. 7.5, 1а). У наступній групі моделей (рис. 7.5, 16 - г) враховується можливість збереження природних ресурсів шляхом вилучення їх з рекреаційного використання або створення мережі природоохоронних інженерних споруд, або обмеженням видів рекреаційної діяльності. Остання модель (рис. 7.5, 1 д) будується, виходячи з уявлення про неминучість перетворення наявних і створення нових рекреаційних ресурсів.

Підвищений попит на місця щоденного і короткочасного відпочинку й обмеженість відповідних природних ресурсів створюють передумови для широкого використання в ТРС технічних і геотехнічних систем, наприклад, парків, ставків і

водоймищ тощо. З віддаленням від центру формування рекреаційних потреб - значення природних рекреаційних ресурсів (лісів, водойм) зростає.

Запропоновані моделі не суперечать одна одній. Тому їх можна враховувати при подальшому аналізі не тільки як самостійні, але і як такі, і що доповнюють одна одну. Так, наприклад, у місті й на прилеглих до нього територіях, як основні фонди відпочинку, розглядаються технічні й геотехнічні споруди, а на спеціалізованих рекреаційних територіях - перетворена природа (лісопарки, опоряджені береги рік та ін.).

Обмеженість територіальних ресурсів (OT). З огляду на дуфіцит територіальних ресурсів в умовах інтенсивного землекористування були створені моделі трьох типів.

Перша модель припускає поступовий перехід усіх сільськогосподарських земель у рекреаційні господарства (рис. 6.5, Ia). На, сьогодні ця модель є нереальною. Разом з тим про неї варто згадати, тому що така пропозиція висувається деякими фахівцями в галузі рекреаційної архітектури, як єдиний реальний шлях формування умов для ефективного відпочинку (М. Шеломов, 1975).

Друга модель створюється на основі ідеї використання малопродуктивних і непридатних для сільського господарства земель з рекреаційною метою. Часто ці землі розташовані на значній відстані від головних рекреаційних ресурсів, що веде до збільшення тривалості рекреаційних поїздок (рис. 6.5, IIб).

Така модель сприяє організації тривалого відпочинку.

Найбільш прийнятна з позицій сучасних тенденцій розвитку економіки країни третя модель, у яку закладено принцип кооперації використання території (рис. 6.5, IIв), коли на одній території розвиваються сільське господарство, підприємство з переробки сільськогосподарської продукції і рекреаційні заклади (ци модель підкреслює можливість формування агропромислового-рекреаційного комплексу).

Аналіз цих моделей свідчить про те, що найбільш реальний шлях - це об'єднання всіх трьох моделей і створення на їхній основі єдиної моделі, що уможливить застосування різних підходів до розв'язання проблем (рис. 6.5, IIIг). Можна припустити, що деяка частина території області буде виконувати тільки рекреаційні функції, що дасть змогу забезпечити ефективність рекреаційного обслуговування населення. Значна ж частина її буде використовуватися за принципом кооперації з нерекреаційними галузями, і, насамперед, із сільським і лісовим господарствами. Нарешті, частина рекреаційних земель буде розташована на відстані за межами області.

Обмеженість трудових ресурсів (OTP). Недостатній рівень кваліфікації трудових ресурсів, необхідних для забезпечення діяльності рекреаційного господарства, стає одним з істотних гальмівних процесів розвитку ТРС. Розвиток рекреаційних систем за рахунок будівництва рекреаційних закладів відпочинку — санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, турбаз тощо передбачає розширення чисельності постійного обслуговуючого персоналу (рис. 6.5, IIIа). Однак такий підхід сьогодні є малореальним, особливо для закладів.

Другий підхід передбачає для розв'язання проблеми трудових ресурсів тимчасове використання як обслуговуючого персоналу рекреаційних закладів осіб, які працюють у інших відомствах (вчителі, лікарі, працівники сфери обслуговування

під час відпустки, студенти під час канікул та ін.) або безробітних, які стоять на обліку в центрах зайнятості (рис. 6.5, Шб). Разом з тим орієнтування на обслуговування рекреаційних закладів вищезазначеними кадрами зумовлює відносно невисоку ефективність праці, що пов'язано з некваліфікованістю цих кадрів.

Третій підхід ґрунтуються на організації самообслуговування рекреантів, як наприклад, у садівничих товариствах, у дачних кооперативах (рис. 6.5, Шв).

Найбільш оптимальна модель може бути отримана шляхом поєднання всіх трьох підходів (рис. 6.5, Шг).

Обмеженість фінансових ресурсів. Моделі, що характеризують дію цього чинника, загалом повторюють ті моделі, за допомогою яких розглядалася можливість подолання дефіциту трудових ресурсів. Розбіжності стосуються тільки самого опису моделі. Перша модель базується на централізації грошових надходжень, друга - на орієнтації грошових надходжень з відомчих каналів, третя - на використанні особистих заощаджень.

Транспортні зв'язки (ТЗ). У моделях транспортних зв'язків підкреслюється важлива роль доріг у регулюванні рекреаційних потоків, у розподілі рекреаційних навантажень за рахунок концентрації рекреантів уздовж доріг і формуванні районів обмеженого рекреаційного використання на відстані від доріг.

Реалізація першої моделі (рис. 6.5, IVa) створює найбільш сприятливі умови для розміщення рекреаційних установ і місце відпочинку в районах, розташованих уздовж доріг. Ця модель враховує актуальність побудови швидкісних магістралей, щоб наблизити людей до рекреаційних територій. Вона ніби доповнює схарактеризовану вище модель IIб (виділення рекреаційних територій тільки за межами області). Друга модель припускає створення спеціальної мережі радіальних і кільцевих рекреаційних доріг, що сприятиме освоєнню нових територій (рис. 6.5, IVб) і даст змогу регулювати рекреаційні потоки.

Розселення (Р). Виділяються дві групи моделей. Перша з них дає можливість виявити особливості впливу на мережі рекреаційного обслуговування міського розселення, інша - сільського. Разом з тим самі моделі, що описують розселення, багато в чому пов'язані з дією транспортного чинника.

Моделі першої групи передбачають переважний розвиток міста як центру системи міського розселення; це визначає моноцентрічність ареалу місце відпочинку (рис. 6.5, Va). Можна припустити, що надалі поліцентризм системи буде зростати (рис. 6.5, Vб).

Тісний зв'язок системи розселення з транспортними комунікаціями проявляється у формуванні променевої структури розселення. Тим самим трансформуватиметься й сам ареал рекреаційних підприємств, який повинен буде відбити в своїй структурі променеподібну форму системи розселення. Ця концепція також закладена в одну з моделей (рис. 6.5, Vb).

Як локалізуючий чинник розглядається й сільське розселення. У випадку збереження дисперсного розподілу сільських населених пунктів, зберігається можливість їхнього використання і для відпочинку (рис. 6.5, Vг). Якщо ж буде взято курс на створення агроцентрів і пов'язану з цим ліквідацію так званих безперспективних сіл, то рекреаційне використання сільських населених пунктів стане неможливим (рис. 6.5, Уд).

Сучасні мережі рекреаційних підприємств (РМ) У моделі закладено уявлення про інерційність або динамічність сучасних мереж рекреаційних підприємств.

Одна модель виходить з того, що основна частина рекреаційних мереж збереже свою географію і свої функції (рис. 6.5, VIa). Інша ж модель виходить із припущення про докорінну зміну функцій рекреаційних мереж, їхню істотну перебудову відповідно до нових завдань (рис. 6.5, VIb). Зокрема, важливого значення набувають завдання організації короткочасного відпочинку, а відповідно до цього - необхідність пристосування підприємств тривалого відпочинку для їх більш широкого використання наприкінці тижня, надання їм своєрідної еластичності.

Управління (У). Значення цього чинника швидко зростає. Проаналізувавши сформовані системи управління, або ті, що формуються, можна на основі аналізу побудувати чотири моделі: централізованого управління всією ТРС (рис. 6.5, VIIa), централізованого управління рекреаційними галузями (рис. 6.5, VIIb), підпорядкування рекреаційних підприємств міським і районним Радам народних депутатів (рис. 6.5, VIIc) і територіального управління окремими рекреаційними утвореннями (рис. 6.5, VIIg). Перший досвід створення таких управлінь (рада директорів) уже наявний.

Найбільш раціональний шлях - це орієнтування на створення системи, яка поєднує централізоване управління ТРС з галузевим управлінням територіальними органами в місцях найбільшої концентрації рекреаційних закладів, у межах рекреаційних утворень (рис. 6.5, VIIg).

Разом з тим, при подальшій розробці концепції територіальної організації рекреаційної діяльності варто враховувати, що деякі з цих моделей уже значною мірою закладені в інших. Зокрема в моделі, що характеризує обмеженість територіальних і трудових ресурсів, припускається поєднання спеціалізованих рекреаційних мереж, підпорядкованих центральним і обласним організаціям, з мережею відомчих підприємств - базами відпочинку, дитячими оздоровчими центрами, дачними кооперативами, санаторіями тощо.

Враховуючи різні стратегії використання рекреаційних ресурсів і можливості суспільства для кожного чинника, можна створювати декілька моделей, з яких вибираються найбільш оптимальні для певного етапу економічного і соціального розвитку.

6.4 Шляхи вдосконалення функціонально-територіальної структури рекреаційного міжгалузевого комплексу

Виходячи з того, що, відповідно до сучасної систематики видів економічної діяльності, рекреаційне господарство розглядається як міжгалузевий рекреаційний комплекс, виникає необхідність у його функціонально-територіальному структуруванні (зонуванні) з метою виділення функціональних структур (зон) у межах ТРС, спираючись на види діяльності рекреантів. «Проекцією» функціональної структури є територіальна структура ТРС, яка надає можливість залучити до конкретної території матеріально-речовинні компоненти рекреаційної діяльності.

Між функціональною і територіальною структурою є зв'язок, який виражається в тому, що кожний елемент територіальної структури ТРС має свою функціональну структуру, що зумовлює їх якісну своєрідність. У той же час функціональна структура знаходить конкретне відображення в територіальній структурі, тобто кожна рекреаційна субгалузь, рекреаційне підприємство або їх поєднання завжди розміщені в конкретній місцевості, мають свою територіальну локалізацію, а система економічних зв'язків між ними проявляється як система зв'язків між місцевостями, де вони розташовані.

Тісний взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємозумовленість територіальної і функціональної структури пояснює необхідність розроблення моделі функціонально-територіального зонування міжгалузевого рекреаційного комплексу ТРС. Шляхи вдосконалення функціонально-територіальної структури ТРС повинні спрямовуватися на висування вимог до розміщення й організації функціональних зон.

Пропонується модель-матрицю функціонально-територіальних зон міжгалузевого рекреаційного комплексу ТРС з урахуванням орієнтованого балансу кожної зони в межах ТРС (рис. 6.6). У горизонтальних рядках матриці подано розподіл конкретних функцій (проживання, харчування й інших) у різних функціональних зонах у ТРС, зокрема й у власній зоні. У вертикальних стовпцях матриці наведена розгорнута номенклатура (склад і відсоток від загальної площі) функціональних зон. Підсумовування рядків дасть змогу одержати площу, яку займають будинки, майданчики та прибудови, що забезпечують конкретну функцію загалом у ТРС. У результаті підсумовування стовпців одержуємо площу основних функціональних зон ТРС з обліком планувальних елементів інших функцій, що входять до цих зон.

Особливості організації функціональних зон в ТРС мають як подібні, так і відмінні риси. Відмінні риси пов'язані з необхідністю інтерпретації моделі-матриці відповідно до природних умов і інженерно-будівельних особливостей конкретної ТРС. Наприклад, для приморської ТРС ці відмінності пов'язані з її лікувально-оздоровчою спеціалізацією, що веде до своєрідного чергування рекреаційних підприємств лікувального профілю цілорічного функціонування і рекреаційних підприємств оздоровчого профілю сезонної дії, а отже, і до формування специфічних рис обслуговування, де варто враховувати більшою мірою медичне і культурно- побутове обслуговування, особливості організації

харчування, спортивних заходів, рекреаційних занять залежно від захворювань людей, що прибувають на лікування в межах ТРС.

Вид функціонально-територіальних зон	Курортно-рекреаційна зона		Зона транзитного невиробничого обслуговування					Продукти, які використовуються для обслуговування (праця, матеріали, енергетичні ресурси та інші)	Господарська зона (агропромислові підприємства)			Всього		
	Відстань до залізниці	Зона спортивних споруд	Харчування	Культурно-просвітницьке обслуговування	Туристично-оздоровчий обслуговування	Медичне обслуговування	Рекреаційні заняття		Площа, гектари	Проспективна площа, гектари	Транспорт			
Проживання	13,4	6,9	2,9	2,6	1,7	1,7	1,8	16	50	1,0	1,0	1,0	100	
Функція проживання на інші функціонально-територіальні зони ТРС не поширяється													3,8	
Спортивні заняття	спортний центр (басейн, плавальний басейн, плавальний басейн з водогойлом)	спортивний центр (басейн, плавальний басейн з водогойлом)	6,5					школа і кадетська школа фізичної культури	1,2	0,5			21,2	
Харчування	кафе, сніданки, закусочні, буфет		0,7	центр харчування (ресторан, бар, буфет тощо)	2,8	бара, кондитерсько-пекарські, крамниці, магазини	0,5	музичний і буфет при штабі транспортно-логістичного обслуговування	0,3	закачки і буфети для категорії та кот	0,2	спортивні майданчики з тут зеленим насадженням	8,0	
Культурно-масові заходи	майданчики для концертів і театрів, читальні і кінотеатри тощо	спортивно-розважальний (обладнаний) зал	0,5		Університетський зал	2,1				закачки і буфети з пропозицією наявності і широким вибором	0,1	спортивні ресторани і кафе з паркою відпочинку	4,0	
Торгівельне обслуговування	центр зобов'язаного обслуговування періодично (ресторан, кафе, бар)		0,5	центр зобов'язаного обслуговування (ресторан, кафе, бар)	0,3	школя, буфет	0,1	адміністративний і торгово-розважальний центр	1,4	пункт прокату на візках	0,1	спортивний комплекс з парком, пляжем та спортивними майданчиками	5,4	
Медичне обслуговування	гостині, апартаменти, апарт-готелі, будинки-лікарні, поліклініки, аптеки	обласний центр для лікування захворювань та діагностики фізкультурної	0,5					медичний центр (поліклініка курорту)	0,5	пропаганда здорового способу життя в зоні насадження	0,4	спортивні, медичні, фізкультурні і санаторно-курортні зони	2,2	
Рекреаційні заняття	майданчики для тенісного майданчика та майданчиків для пісочниць		0,5							спорту і забав (забудовані спортивні споруди з зеленою зоною)	0,4		2,2	
Пересування	автомобіль продаж та автослужба дороги	автомобіль продаж та автослужба дороги	1,9					автомобіль дорожніх служб		автомобіль продаж та автослужба дороги	0,1	спортивні зони і зони насадження	0,5	3,1
Фітотерапія	зелені насадження обмеженного користування входять у всі функціональні зони ТРС								15,6				45,3	
Виробниче обслуговування	Див. стовпець "господарська зона" цієї таблиці												3,2	

Рис.6.6 Модель-матриця функціонально-територіального міжгалузевого рекреаційного комплексу

Розміщення й організація функціональних зон у межах ТРС повинні відповідати визначенім вимогам. Так, курортно-оздоровча зона має бути максимально наблизена до пляжу. Забудова рекреаційних установ повинна йти комплексним шляхом. Ця зона становить функціональне ядро ТРС.

Зона спортивних споруд (спортомайданчики, спортзалы, плавальні басейни та інше) має входити в архітектурний ансамбль курортно-оздоровчої зони, конкретно в рекреаційні комплекси в межах курортів ТРС. Окрім спортивні споруди і прибудови можуть розміщатися в зоні зелених насаджень. У межах пляжу доцільно розміщати водно-спортивні об'єкти, яхтклуби, рибальські бази тощо. У зоні спортивних споруд слід враховувати не тільки обслуговування рекреантів, але й передбачати організацію навчально-тренувальної бази спортсменів, проведення спортивних заходів у міжсезонний період з використанням готельного фонду.

Зона невиробничого обслуговування різноманітна за виконуваними в ній функціями. Громадські центри невиробничого обслуговування варто розміщати в середній частині ТРС. У процесі формування ТРС увага повинна акцентуватися на поступовій ліквідації територіальної нерівномірності розвитку й розміщення установ культури. При розміщенні установ культури варто виходити з характеру розселення відпочивальників, потужності рекреаційних об'єктів, наявності й характеру дорожньої мережі, організації автомобільного руху між об'єктами обслуговування, ступеня благоустрою рекреаційних територій та їх природних особливостей.

Основні господарські пракtiliчнi зони населення ТРС. Деякi прiklidnici виходять до складу вiдповiдних функцiональних зon

Агр-виробничо-рекреацiйний комплекс та іншi

Центри торгівельно-побутового обслуговування варто розташовувати по дорозі відпочивальників, наприклад, до пляжу. А при створенні окремого торгівельного центру з об'єктами побутового обслуговування його доцільно виносити до основного вїзду в ТРС, щоб цим центром могли користуватися й зовнішні відвідувачі (місцеве населення, транзитні туристи, "неорганізовані" рекреанти та інші). Загалом розвиток побутового обслуговування в межах ТРС повинен сприяти якнайповнішому задоволенню потреб рекреантів, ефективності відводиться для відпочинку.

Формування і розвиток ТРС передбачає, що служба побуту має йти шляхом індустріалізації, наукової організації праці, високої кваліфікації і відповідальності працівників, що обслуговують побут рекреантів. У зв'язку з процесом індустріалізації послуг здійснюватиметься й ліквідація нерентабельних об'єктів. Основу організації і розміщення підприємств служб побуту в межах курортів має становити забезпечення економічної ефективності послуг, раціональне розміщення підприємств служби побуту з метою найбільш повного використання їхніх виробничих потужностей, максимального наближення до місць відпочинку з урахуванням раціонального радіуса їхньої дії і повного задоволення попиту на рекреаційні послуги відпочивальників.

Перевага повинна надаватися підприємствам термінового ремонту одягу і взуття, термінової хімчистки, пральні, фотоательє, автотехобслуговування, пунктів прокату, ремонту складної побутової техніки (годинників, електробритв, фотоапаратів та ін.) тощо.

Медичне обслуговування представлене лікувально-оздоровчими центрами, склад яких слід формувати з урахуванням забезпечення цілорічної експлуатації ТРС і спеціалізації курортно-оздоровчих комплексів. Медичні центри повинні розміщатися в пішохідній доступності від місць проживання рекреантів, які лікуються і відпочивають.

Зона центру періодичного обслуговування повинна розташовуватися з урахуванням організації необхідних зв'язків з іншими зонами ТРС і зручним під'їздом.

Система транспортних і пішохідних зв'язків у ТРС передбачає організацію руху між комплексами й установами, зв'язку з загальнокурортними центрами й установами, здійснення екскурсійних і епізодичних поїздок відпочивальників за межі місць перебування, доставку обслуговуючого персоналу до місць роботи і т.п. Магістральні вулиці, що проходять через ТРС, слід вести в обхід території курортів, комплексів і парків; ними здійснюватимуться основні транспортні й пішохідні зв'язки, а також виходи на автомобільні дороги зовнішньої мережі. Вулиці та дороги місцевого значення повинні з'єднувати ТРС з магістральною вулицею. Транспортний зв'язок зон відпочинку з природними парками, заповідниками і заказниками має здійснюватися автомобільними дорогами прогулянкового типу, обладнаними під'їздами, оглядовими майданчиками, автостоянками тощо. Крім транспортних доріг, у ТРС організовується розвинена мережа пішохідних артерій. Це дороги, алеї, бульвари для прогулянок і пішохідного зв'язку з пляжами, парками, центрами обслуговування, зупинками

громадського транспорту. Курортні дороги мають бути пристосовані до мотовелоруху й для лікувальної дозованої ходьби - маршрути теренкура.

У межах ТРС особливу увагу слід приділити організації автомобільних стоянок для громадського, екскурсійного й індивідуального транспорту, що, як правило, треба розміщати біля об'єктів масового відвідування (для тимчасової зупинки машин) або за межами ТРС (для тимчасового збереження машин).

Рекреаційне господарство за своєю економічною природою багатогалузеве. Різні його частини дають неоднаковий прибуток. Найчастіше так звані об'єкти, які не дають прибутку, стають найбільш привабливими для рекреантів. Наприклад, пам'ятки архітектури. їхня реставрація, реконструкція, а іноді й повне відновлення потребує чималих вкладень. Однак пам'ятки архітектури та інші культурно-історичні пам'ятки є основними приваблювальними об'єктами, що забезпечують додаткові прибутки багатьом галузям рекреаційного господарства (кінотеатри, бари, ресторани, танцмайданчики, дискотеки, читальні зали, спортзали, водні станції, плавальні басейни тощо).

Зона зелених насаджень повинна входити в усі функціональні зони ТРС. Вона призначена як для відпочинку (паркові зони, екзотичні комплекси і майданчики), так і для лікування рекреантів (теренкури, майданчики для фіто- і кліматотерапії).

Щодо господарської зони або зони виробничого обслуговування, то, на нашу думку, процес організації ТРС має йти в них шляхом формування аграрно-виробничо-рекреаційних комплексів.

Під аграрно-виробничо-рекреаційним комплексом ми розуміємо поєднання взаємозалежних і взаємозумовлених галузей з метою одержання максимального економічного ефекту від територіального, економічного й організаційного об'єднання промислових, сільськогосподарських і транспортних підприємств із рекреаційною системою. Такі комплекси повинні бути представлені підприємствами аграрного сектора, що виробляють сільськогосподарську продукцію, яку рекреанти споживають на місці; підприємствами промисловості, що переробляють сільськогосподарську продукцію й відходи рекреаційних підприємств; підприємствами, які спеціалізуються на виготовленні спортивного інвентаря, будівельних матеріалів та іншої необхідної продукції для реалізації оптимального рекреаційного процесу, а також сувенірним виробництвом; підприємствами транспорту, що доставляють готову продукцію рекреантам, а відходи - до перероблювальних підприємств.

У процесі формування аграрно-виробничо-рекреаційного комплексу варто враховувати, що між рекреаційною галуззю і галузями промисловості, сільського господарства і транспорту складаються суперечливі відносини. З одного боку, мережа рекреаційних підприємств спирається на сільське господарство, харчову, легку і сувенірну промисловість, виробництво необхідного інвентаря і будівельних матеріалів для розвитку й удосконалювання ТРС, за рахунок чого формуються міжгалузеві рекреаційні комплекси. Концентрація рекреантів зумовлює необхідність розширення цих підприємств, спорудження нових, особливо сільськогосподарських і харчової промисловості (птахофабрик, цехів з виготовлення морозива, м'ясокомбінатів, підприємств з вироблення

плодоовочевих консервів, томатів, натуральних соків, розливу мінеральних вод тощо) з метою одержання великої кількості продукції високої якості для максимального забезпечення рекреантів продуктами першої необхідності. З іншого боку, широкий розвиток рекреаційної функції обмежує можливість промислового будівництва, особливо виробництв, несприятливих у санітарно-гігієнічному плані (наприклад, підприємств хімічної промисловості), і сільськогосподарського використання території через виникнення конфліктних ситуацій із-за конкуренції на землю і трудові ресурси.

На нашу думку, здійснюючи функціонально-територіальне зонування міжгалузевого комплексу ТРС, необхідно господарські приміщення аграрно-виробничо-рекреаційного комплексу виносити за межі ТРС, щоб уникнути надмірної урбанізації. У межах ТРС повинні формуватися лише переробні підприємства малотранспортабельної продукції, з урахуванням сировинної бази при необхідності збереження рекреаційних і сільськогосподарських ресурсів і сезонного характеру функціонування деяких підприємств.

Раціональне функціонально-територіальне зонування ТРС, об'єднання комунально-господарських служб із комплексом невиробничого обслуговування у єдиний аграрно-виробничо-рекреаційний комплекс і створення на основі сформованої мережі установ великих рекреаційних комплексів у межах ТРС з винесенням за її межі житлових споруд, централізація й укрупнювання об'єктів обслуговування зі створенням єдиного курортного центра та інші заходи, які здійснюються в процесі формування й реконструкції наявних рекреаційних підприємств у межах ТРС, уможливлюють підвищення ефективності використання ціннісних територій, забезпечення комфортних умов для лікування і відпочинку населення, поліпшення санітарного стану довкілля.

Щодо України, то з набуттям статусу незалежної держави вона увійшла у смугу докорінної трансформації своєї політичної та економічної системи, що супроводжувалось суспільно-економічною кризою всіх складників господарського комплексу. Це відчутно позначилося і на рекреаційно-туристичному господарстві.

Розвиток рекреаційної діяльності має спиратися на нові механізми господарювання, ефективну організаційну структуру, економічну свободу виробників, що в умовах вільної конкуренції забезпечить насичення ринку високоякісними послугами і сприятиме соціально-економічному розвитку рекреаційних регіонів України.

Державна стратегія розвитку рекреації і туризму має розроблятись у контексті пріоритетності цих галузей і у відповідності з їх місцем у макроекономічній структурі країни з обов'язковим позиціонуванням в окремо взятому регіоні.

Стратегічна мета розвитку рекреаційного господарства полягає у створенні конкурентоспроможного рекреаційного продукту, що задовольняв би потреби рекреантів і забезпечував комплексний пропорційний розвиток території при економій експлуатації природної та історико-культурної спадщини.

Питання для самоконтролю

1. Як пов'язані між собою «функціональна» і «територіальна» структури ТРС?
2. Назвіть відмінні риси функціональних зон у ТРС.
3. Яка стратегічна мета розвитку рекреаційного господарства стоїть перед Україною?
4. Порівняйте поняття «галузева структура», «функціональна структура» і «компонентна структура». Як вони пов'язані між собою?
5. Чим зумовлені труднощі виділення рекреаційної галузі як галузі економіки?
6. Наведіть приклади скоординованої дії первинних, вторинних і третинних підприємств.
7. Розкрийте особливості типізації підприємств рекреаційної галузі за їх функціональною значимістю.
8. Що розуміють під «умовами» і «чинниками» територіальної організації рекреаційного господарства?
9. Наведіть приклади генеруючих локалізуючих і реалізуючих локалізуючих чинників.
10. Що належить до генеруючих нелокалізуючих і реалізуючих нелокалізуючих чинників?
11. Які чинники треба враховувати при розробці концепції територіальної організації рекреаційної діяльності?
12. Яка мета створення теоретичних моделей дії локалізуючих чинників?
13. Що варто враховувати при подальшій розробці концепції територіальної організації рекреаційної діяльності?

Тема 7 Характеристика рекреаційних районів України

Мета: Визначити процес рекреаційного районування; надати характеристику рекреаційних районів України; засвоїти особливості умов та чинників рекреаційного районування

План

- 7.1 Рекреаційне районоутворення й районування
- 7.2 Таксономічні одиниці рекреаційного районування
- 7.3 Умови та чинники рекреаційного районування
- 7.4 Характеристика рекреаційних районів України – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцьева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

7.1 Рекреаційне районоутворення й районування

Рекреаційне районоутворення - об'єктивний процес формування і розвитку рекреаційних районів як динамічних соціально-економічних систем. Рекреаційне районування — розподіл рекреаційного господарства країни або її регіонів з рекреаційною спеціалізацією на відносно самостійні системи.

Рекреаційне районоутворення пов'язано з тим, що за територіями, які освоюються, закріплюється рекреаційна функція, внаслідок чого формуються райони з рекреаційною спеціалізацією. Ця функція не постійна в часі, вона змінюється, як змінюється і спеціалізація території. Тривалість процесу визначення рекреаційної спеціалізації для різних територій неоднакова. Особливості цього процесу залежать від багатьох чинників, проте сам процес загалом є тривалим.

Освоєння району з рекреаційною метою - явище рідкісне, але періодично має місце. Як правило, рекреаційне освоєння прив'язане до внутрішніх буферних просторів і збігається у часі з періодами початкового інтенсивного освоєння тих або інших територій. Коли потрібно за мінімальний термін освоїти територію, розвиток рекреації є доволі ефективним шляхом. Він дає змогу за короткий проміжок часу заселити віддалену територію і сформувати на ній рекреаційну спеціалізацію.

Д. Ніколаєнко процес рекреаційного районоутворення подає так:

Перший етап. Виокремлюється неосвоєна територія з потенційними рекреаційними ресурсами.

Другий етап. Розпочинається бурхливий розвиток рекреаційного району. Часто початкове рекреаційне освоєння починається з розвитку курортів, які стають модними й збирають привілейовані верстви населення. У цей район спрямовується значна кількість трудових ресурсів, надходять потужні інвестиції, створюється спеціалізована рекреаційна інфраструктура.

Третій етап. Після досягнення високого рівня освоєності, розпочинається період зниження рекреаційної популярності району. Найчастіше причиною цього є те, що рекреація, яка дала поштовх бурхливому розвитку району, перестає бути провідною, все більше починає переважати промисловість і сільськогосподарське освоєння. Регіон досягає значного економічного розвитку.

Четвертий етап. Відбувається стабілізація й переорієнтація рекреаційного району. Район дуже рідко втрачає цілком свої первісні функції, його поліфункціональність ніколи остаточно не витісняє рекреацію. Однак зберегти популярність другого етапу районові вдається дуже рідко. Кількість рекреантів у районі скорочується, їхні потоки стабілізуються. Право на існування він доводить якістю сервісу. Район стає рекреаційно стабільним і рекреаційно стійким.

Особливість рекреаційного районоутворення полягає в тім, що воно охоплює природні та суспільні явища й об'єкти. Загалом це інтегральний процес, який відбувається так: сприятливі природні умови накладаються на відповідні соціальні й економічні потреби освоєння, що сприяє формуванню рекреаційного району. Головний чинник цього процесу визначається рекреаційними потребами.

Рекреаційний район повинен бути не просто привабливим щодо природи - він повинний бути «унікальним» (рис. 7.1). Унікальність проявляється в

розмаїтості й контрастності умов, порівняно зі звичним для рекреантів середовищем.

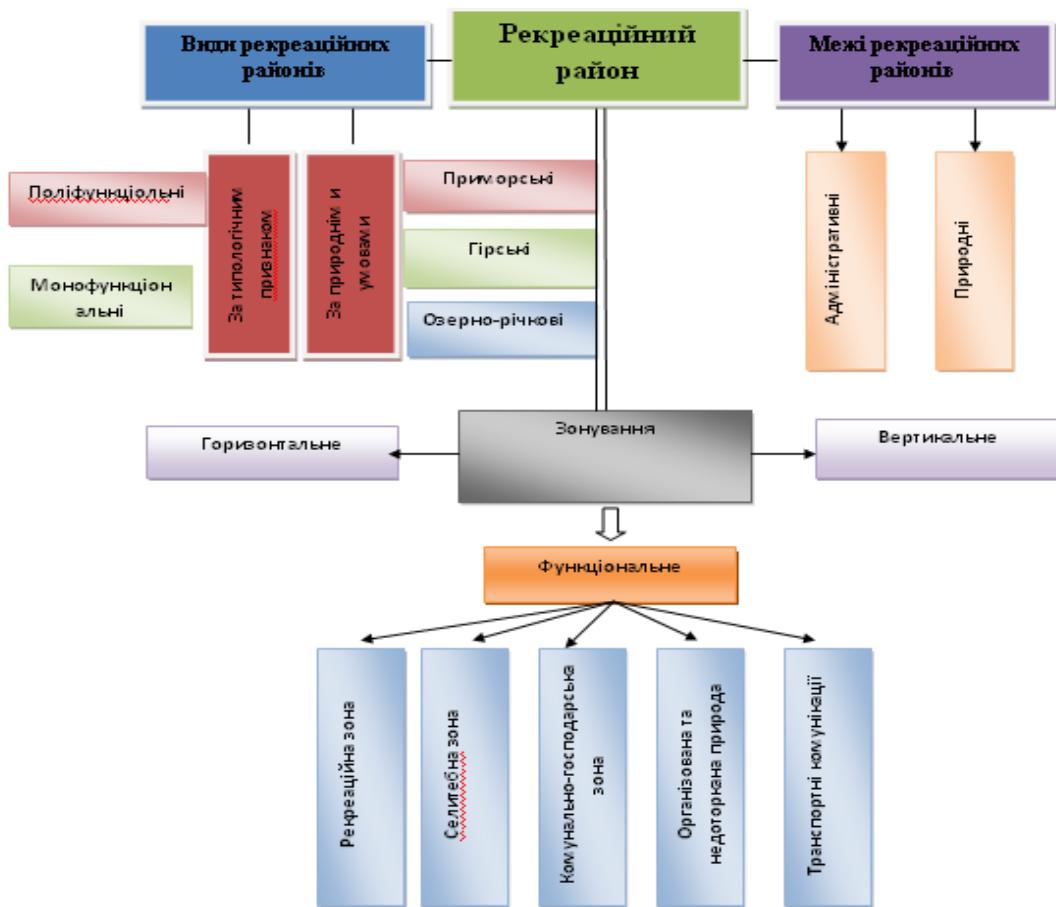

Рисунок 7.1 Опис рекреаційного району

Районування — наукова процедура, пов’язана з вивченням процесу районоутворення. Воно базується на суворій теорії і методології та залежить від методів, масштабів і поставлених завдань. Основоположником «районного напрямку» в географії є М. Баранський, який наприкінці 20-х років ХХ сторіччя створив «районну школу», що мала велику прогресивну роль у становленні економічної географії і розроблені ряду регіональних концепцій, які мають велике економічне значення. Особливим є внесок цього вченого в розробку теоретичних основ галузевого економічного районування. У сучасній географії розроблені схеми економічного, соціально-економічного, фізико-географічного, ландшафтно-екологічного районування. Детально проаналізував основні схеми районування О. Бейдик.

В. Стадійчук розглядає районування в кількох аспектах:

- як метод виявлення параметрів, за якими здійснюється територіальна диференціація та інтеграція географічної оболонки або її частин;
- як схематичне відтворення цієї диференціації та інтеграції (схема районування);
- як діяльність, що спрямована на раціональне використання природних ресурсів, відповідно до здійсненої територіальної диференціації та інтеграції. У загальних рисах районування може розглядатися як прийом географічного поділу

території на основі певних ознак, що відображає зосередження в її межах того чи іншого явища.

Поділ території на таксономічні одиниці, що відрізняються між собою рекреаційною спеціалізацією, структурою рекреаційних ресурсів і особливостями їхнього використання та охорони, називають рекреаційним районуванням.

Вперше рекреаційне районування було здійснено школою професора В. Преображенського в 1973 р. й уточнене в 1980 р. У 1985 р. значною мірою деталізував рекреаційне районування І. Зорін.

Проблема рекреаційного районування України, починаючи з 70-х років розроблялася науковцями Київського науково-дослідного і проектного інституту містобудування, Інституту географії НАН України, а також Київського, Львівського, Чернігівського, Сімферопольського, Донецького університетів. Схеми рекреаційного (рекреаційно-туристичного) районування постійно доповнюються. Можна зробити висновок, що пропоновані схеми засвідчують неоднозначність критеріїв районування, тенденцію до їх поглибленої деталізації, суб'єктивність у підході до проблеми (табл. 8.1).

Наприклад І. Пирожник запропонував схему рекреаційного районування України, в основі якої такі критерії:

- 1) характер ріекреаційної спеціалізації та рівень освоєності району;
- 2) наявність рекреаційно-туристичних ресурсів та їх територіальні сполучення;
- 3) наявність територій рекреаційно-туристичного призначення та їх роль у загальній структурі землекористування;
- 4) транспортно-географічне положення та доступність рекреаційно-туристичного району;
- 5) географія рекреаційних потоків та їх інтенсивність;
- 6) виробничі та економічні зв'язки рекреаційно-туристичних підприємств з іншими галузями;
- 7) наявність регіонального центру з розвиненою соціальною інфраструктурою. На основі цих критеріїв на території України дослідник виділив два рекреаційні райони і шість підрайонів (табл. 8.1).

Схема туристичних районів України, розроблена М. Крачилом, ґрунтуються на таких критеріях:

- 1) територіальна структура сучасного стану організації туризму;
- 2) питома вага зайнятих у туристичному господарстві від загальної кількості працюючих;
- 3) характер зв'язків туристичного обслуговування з іншими галузями економіки;
- 4) рівень розвитку туристичної індустрії;
- 5) наявність туристичних ресурсів;
- 6) економіко-географічне положення;
- 7) сучасні та перспективні потреби населення в туристичних послугах. За цими критеріями науковець виділив у межах двох зон на території України п'ять туристичних районів (табл. 7.1).

О. Бейдик запропонував виділити рекреаційно-туристичні райони України на основі таких критерій:

- 1) аналіз питомої ваги рекреаційних територій у структурі земель (у відсотках до загальної площі території);
- 2) аналіз кількості місць в установах організованої рекреації (тис. одиниць);
- 3) наявність центрів (ядер) районів;
- 4) рекреаційно-туристична спеціалізація території у загальнодержавному поділі та інтеграції праці;
- 5) спільність та напрямок використання рекреаційно-туристичних ресурсів тощо.

Учений виділив у межах України в 1997 році шість рекреаційних районів, а в 2004 році - п'ять ресурсно-рекреаційних районів (табл. 8.1).

Рекреаційне районування - це розподіл території за однорідністю ознак, характером рекреаційного використання. Головними ознаками рекреаційного районування є рівень рекреаційного освоєння території і структура рекреаційних функцій (лікувальна, оздоровча, туристична, екскурсійна).

Рекреаційне районування є комплексним. Соціальний аспект його полягає в тому, що воно проводиться з метою забезпечення оптимального функціонування ТРС і виконання її цільової функції; економічний - у координації розвитку рекреаційного обслуговування з іншими господарськими системами; географічний - у виявленні особливостей територіального розподілу праці у сфері рекреації і туризму, прогнозуванні перспективних функцій районів, напрямків, тенденцій та закономірностей рекреаційного освоєння; екологічний - у створенні передумов раціонального використання чи консервації рекреаційних ресурсів.

Рекреаційне районування відповідає таким загальногеографічним принципам, як:

- об'єктивність - районоутворювальні ознаки повинні відображати конкретні характеристики території;
- багатоаспектність (комплексність оцінки) - зумовлена різноманітністю видів рекреації, які є складниками рекреаційної галузі;
- конструктивність - визначається чітко поставленими перед районуванням завданнями;
- ієрархічність - уможливлює розподіл території за різними таксонами (зони, райони, підрайони тощо), які перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності;
- єдність з адміністративно-територіальним розподілом.

О. Бейдик виводить такі основні принципи, на яких базується рекреаційне районування:

- генетичний (райони виділяють на основі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства та прогнозування його розвитку);
- соціально-економічний (має на меті максимальне задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального розподілу праці та інтеграції рекреаційних функцій, зниження витрат суспільної та індивідуальної праці на виробництво рекреаційно-туристичних послуг);
 - єдність рекреаційного районування з економічним і адміністративно-

територіальним устроєм.

У рекреаційному районуванні районоутворювальними ознаками є такі:

- структура рекреаційних функцій, що залежить від використання рекреаційних ресурсів, які переважають (лікувальна, оздоровча, спортивна, туристична і т.п.);
- ступінь рекреаційного освоєння території (розвинений, середньо- і slabкорозвинений район);
- ступінь відкритості району;
- перспективність освоєння.

У такий спосіб рекреаційне районування, незважаючи на те, що це наукова процедура, яка базується на суворій теорії і методології, пов'язане з рекреаційним районоутворенням.

Підрайон	Район	Регіон	Автор
		Зона	Таксони
Рік			
	ТРС: Кримсько-Дніпровська, Волинська, Сіверсько-Донецька, Придніпровська, Приволзька, Одесько-Чорноморська, Дніпровсько-Бузька, Кримська, Карпатська	1976	I. Родичкін I. Родичкін
	Кримський, Одеський, Дніпровсько-Дністровський, Азовський прибережний	1980	Петро Географії АН СРСР
Київсько-Дніпровський, Харківсько-Донецький, Карпатський, Кримський, Одеський, Азовський	Український приморський, Кримський, Україно-Молдавський, Карпатський Азовський	1985	I. Зорін, I. Пирожник, О. Пряхін та ін
	Дніпровсько-Дністровський, Південний	1985	I. Пирожник
	Карпатський, Кримський, Одеський, Азовський, Дніпровсько-Дністровський	1987	М. Крачіло
Судацький, Евлаторійський, Феодосійський, Чорноморський, Кримський, Алуптинський, Ялтинський, Роздольненський	Західний, Центральний, Східний, Південний, Кримський, Закарпатський, Придністровський	1989	Географічний факультет КДУ
	Одеський, Приазовський, Феодосійський, Ялтинський, Святогорський, Придністровський, Придністровський	1988-1993	Географічна енциклопедія України
	Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський	1997	О. Бейдик Д. Ляшенко
	Карпатський, Полісько-Подільський, Донецько-Кримський, Причорноморський	2004	I. Смаль
	Столичний, Волинський, Карпатський, Подільський, Придніпровський, Слобожанський, Донецький, Приазовський, Причорноморський	2004	І. Смаль
	Причорноморський, Карпатсько-Подільський, Полісько-Столичний, Придністровсько-Донецький, Харківський	2004	О. Бейдик*
	Кримський, Карпатський, Столичний, Причорноморський, Придніпровський, Поліський, Донецький, Північно-Західний, Центральний	2006	В. Старійчук
	Причорноморський, Карпатський, Полісько-Подільський, Дніпровський, Придніпровський, Харківський	2008	Г. Уварова

Процедуру районування не можна розглядати ізольовано, оскільки воно не є результатом тільки інтелектуальних зусиль фахівців - це відображення реальності. На першому плані знаходитьсь процес, який протікає в реальному просторі. Він генерує самі райони, а згодом створює стандарти для їхнього вичленовування.

Процедура районування - це тільки міркування з приводу виділення районів за суворо визначеними критеріями. Зміни в районоутворенні ведуть до відповідних змін у галузі наукового районування, у тому числі стимулюють розвиток районування як наукової процедури: об'єкт непостійний, і в ньому відбуваються не тільки кількісні, але і якісні зміни.

Рекреаційне районування, як і будь-яке районування, має подвійну сутність: його варто розглядати як інструмент вивчення територіальної організації явища, яке досліджується, зокрема це туризм і відпочинок, і як відображення деякого етапу розвитку певного типу територіальної організації. Ці положення свідчать про те, що завданням районування є не тільки виділення мережі районів, але й пояснення причин розбіжностей між ними, прогнозування їхньої еволюції та обґрунтування шляхів управління.

На основі рекреаційного районування як наукового методу та знань тенденцій рекреаційного ринку можливим є ефективне планування і здійснення інвестицій на рівні окремих туристичних компаній і банків.

7.2 Таксономічні одиниці рекреаційного районування

Таксономічні одиниці рекреаційного районування розкривають особливості територіальної структури рекреаційного господарства.

Територіальна структура є результатом географічного розподілу праці й генеруючою «стрижневою» категорією, що охоплює багато провідних економіко-географічних понять (рекреаційний район, ТРС, рекреаційна зона, рекреаційна місцевість, рекреаційний мікрорайон тощо). Значний внесок у розбудову концепції про територіальну структуру зробив І. Маєрхойз, який розглядає її як сукупність певним чином взаєморозташованих і з'єднаних територіальних елементів, що перебувають у складній взаємодії у процесі розвитку і функціонування господарських систем. Основною територіальною одиницею рекреаційного районування є рекреаційний район. Територіальна структура рекреаційного району (РР) являє собою ієрархічну систему його елементів, розглянутих на макро-, мезо- і мікрорівнях, усередині і між якими є тісні економічні зв'язки. окремі рекреаційні підприємства, пункти, центри, вузли, агломерації на основі ступеневого характеру обслуговування рекреантів об'єднуються в межах курортних поселень і утворюють мікрорайони, які, у свою чергу, об'єднуються в підрайони (мезорайони) і, нарешті, рекреаційні райони (макрорайони) і рекреаційні зони (регіони).

Однозначної супідядності в таксономічних одиницях часто не спостерігається, а ланцюжок: рекреаційне підприємство - пункт - мікрорайон - підрайон - район - зона, — не завжди має повний розвиток.

Основними ознаками виділення рекреаційних таксонів є: характер рекреаційної спеціалізації і ступінь її розвитку; рівень рекреаційної освоєності території, подібність проблем перспективного розвитку окремих частин території з позицій рекреації; рекреаційні ресурси та їх територіальні комбінації; значення рекреаційних територій у загальній структурі землекористування; потужність, територіальне поширення, структура і динаміка рекреаційних потоків; виробничі та економічні зв'язки рекреаційних підприємств з іншими галузями; наявність рекреаційного вузла (ядра).

У науковій літературі немає єдиного підходу до ієрархії територіальних рекреаційних утворень.

Науковцями запропоновано чимало таксономічних класифікацій рекреаційних утворень. Так, М. Шеломов виділяє такі ієрархічні рівні: установа, комплекс, функціональна зона, курорт, район, регіон, країна. У Є. Котлярова - чотириступенева система таксономічних одиниць: республіка (краї, область), район, рекреаційна місцевість, рекреаційний мікрорайон. М. Мироненко, І. Твердохлєбов виділяють рекреаційну зону, рекреаційний макрорайон, рекреаційний мезорайон, рекреаційний мікрорайон, рекреаційний комплекс. Н. Недашковська пропонує таку класифікацію ТРС: рекреаційна система, рекреаційна зона, рекреаційний район, рекреаційний підрайон, рекреаційний вузол, рекреаційний пункт (центр). В. Ставійчук виділяє такі таксономічні одиниці рекреаційного районування України: рекреаційний регіон, рекреаційний

район, рекреаційний підрайон, рекреаційний вузол, рекреаційний центр - рекреаційний заклад.

Таке розмаїття таксономії спричинене різними підходами до вивчення рекреаційних утворень: функціонально-галузевим і територіальним. Кожна з цих класифікацій має своє підґрунтя й часто в різні поняття автори вкладають одну й ту саму суть, а наявні відмінності є незначними. Тобто можна провести такі паралелі: установа - підприємство - заклад - рекреаційний пункт; комплекс - комбінат - рекреаційний центр; вузол - поєднання - мікрорайон.

На нашу думку, дуже вдалим є поєднання функціонально-галузевого і територіального підходів до ранжування рекреаційних утворень на рівні регіону, здійснене М. Долішним, М. Нудельманом, К. Ткаченком. Ці вчені розробили таку таксономію: рекреаційний пункт, рекреаційний центр, рекреаційний вузол, рекреаційний підрайон, рекреаційний район.

Узагальнивши таксономічні класифікації рекреаційних утворень, ми зупинимось на таксономічних одиницях, виділених останньою групою авторів, доповнивши її найменшою ієрархічною одиницею - рекреаційним закладом (об'єктом) і проміжною, дуже пошиrenoю одиницею - курортом.

Рекреаційний заклад (об'єкт) - це одиничний об'єкт, який займає чітко обмежену територію і виконує одну або кілька суміжних рекреаційних функцій.

Це спеціалізований заклад для тривалого і короткосрочного розміщення людей у процесі задоволення їх рекреаційних потреб. До рекреаційних закладів належать санаторії та пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки та бази відпочинку, а також загальнокурортні та інші лікувальні, спортивно-оздоровчі й оздоровчі центри, у т.ч. дитячі; туристичні готелі, бази, мотелі, кемпінги; будинки мисливців, рибалок, будинки творчості.

Рекреаційні заклади об'єднуються в межах курортних утворень у рекреаційні пункти, які виділяються на основі функціонування в певному населеному пункті одного або двох сезонних рекреаційних підприємств невеликої сумарної ємності лише одного виду рекреаційної діяльності. Рекреаційні пункти створюються на основі раніше сформованих сільських поселень і одночасно є формою територіальної організації рекреаційної діяльності та формою територіальної організації всіх інших видів господарської діяльності.

Найчастіше виникають такі територіальні утворення як рекреаційні центри, які являють собою два або більше видів рекреаційної діяльності у межах населеного пункту зі сформованими окремими рекреаційними закладами (санаторіями, базами відпочинку, дитячими оздоровчими центрами), сумарною ємністю не менше 500 місць.

Рекреаційний вузол є територіальною локалізацією рекреаційних підприємств, він характеризується найскладнішою галузевою рекреаційною структурою, дає змогу одержати додатковий ефект завдяки спільному використанню території й організації загальнокурортної інфраструктури. Обов'язково виконує функцію транспортного вузла. Ці рекреаційні утворення об'єднуються в межах окремих відносно самостійних мікрорайонів. Під рекреаційними мікрорайонами розуміється сукупність рекреаційних установ і різних супутніх галузей, розміщених на компактній території і пов'язаних між

собою системою інженерного і побутового забезпечення з централізацією і кооперуванням обслуговуючих підрозділів.

Рекреаційні мікрорайони поєднуються в рекреаційні підрайони (мезорайони), що являють собою частину рекреаційного району, яка охоплює один або кілька курортів однакового профілю із зонами відпочинку і центрами туризму в межах адміністративних районів і є частиною соціального простору, що використовується для рекреаційної діяльності; формується внаслідок діяльності рекреантів і організаторів відпочинку. В Законі України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 року в ст. 1 подається таке визначення курорту «освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань, а також для рекреації і підлягає особливій охороні».

У загальний підхід до класифікації курортів України В. Страфійчук. Типологія курортів, на його думку, може бути такою (табл. 8.2).

Таблиця 7.2 Типологія курортів

За лікувальними чинниками: кліматичні, бальнеологічні, грязьові, змішані	За функціональним призначенням: переважно лікування; лікування, переважно відпочинок, туризм	За відомчим підпорядкуванням: міністерств і відомств, профспілок, приватні, іноземні	За потужністю: до 1000 місць, 1000- 3000, 3000-5000, 5000-10000, 10000- 20000, понад 20000
За значенням: міжнародні, державні, місцеві			За віковим складом: дитячі, для дорослих, змішані
За географічним положенням: рівнинні, приморські, гірські		Типи курортів	За тривалістю експлуатації: цілорічні, сезонні, змішані
За медичними профілем: спеціалізовані, загального призначення, протитуберкульозні	За системою розселення: агломеровані, руралістичні, міжселейні	За рекреаційним режимом: реабілітаційні, лікувальні, оздоровчі, змішані	За характером оздоровчого впливу: рекреаційно-профілактичні, реабілітаційні, лікувальні

Основною таксономічною одиницею рекреаційного районування є рекреаційний район (макрорайон). До визначення поняття «рекреаційний район» є багато підходів. За В. Преображенським, рекреаційний район - це однорідна за характером рекреаційного використання територія, яка вирізняється такими ознаками, як унікальність і наявність стандартного набору певних властивостей. Функціонування рекреаційного району підпорядковане завданню максимального задоволення рекреаційних потреб споживачів шляхом ефективного використання ресурсного потенціалу території. Є. Котляров вважає, що рекреаційний район - це цілісна територія, для якої характерні сприятливі для рекреації поєднання природних умов, наявність рекреаційних об'єктів, спеціалізація. Це складний адміністративно-господарський організм, який обслуговується сільськогосподарськими та промисловими підприємствами, транспортними, будівельними, культурно-побутовими та іншими організаціями.

М. Мироненко та М. Бочваров розглядають рекреаційний район як територію, придатну для організації відпочинку і туризму на основі наявних рекреаційних ресурсів, зі спеціалізацією на рекреаційному обслуговуванні; як соціально-географічний район, виділення якого базується на соціологічних і соціально-економічних підходах.

За визначенням В. Стасускаса, рекреаційним районом доцільно вважати таку територію, де функція організації рекреації або курортного лікування стає конкурентоспроможною з іншим способом використання території, де ця функція має або матиме провідне значення.

За визначенням І. Пирожника, рекреаційний район - це соціально-економічна територіальна система, що являє собою сукупність взаємопов'язаних ТРС усіх рангів та інфраструктурних підприємств, які забезпечують виконання цільової функції ТРС і характеризуються спільністю рекреаційної спеціалізації і соціально-економічних умов розвитку відпочинку і туризму. Рекреаційні райони виділяються за ознакою взаємопов'язаності їх структурних елементів. При цьому районоутворювальними є не лише інфраструктурні зв'язки, але й зв'язки з кооперування та комбінування для надання туристичних послуг.

М. Мироненко, І. Твердохлєбов визначають рекреаційний район, як територіальну сукупність економічно взаємопов'язаних рекреаційних підприємств, які спеціалізуються на обслуговуванні рекреантів, що дає змогу якнайкраще задовольнити їхні потреби, використовуючи наявні природні й культурно-історичні комплекси території та її економічні умови.

Ці вчені виділили такі характерні риси рекреаційних районів:

- рекреаційний район - соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція - рекреаційні послуги, що забезпечують розширене відтворення фізичних і духовних сил населення;

- споживачі рекреаційних послуг - люди; для рекреаційних районів характерний чотиривимірний процес суспільного відтворення: виробництво, обмін, розподіл і споживання. У рекреаційних районах між виробництвом і споживанням, як правило, немає тимчасового розриву. Це стосується й головної продукції - рекреаційних послуг, що не можуть накопичуватися про запас;

- для розміщення рекреаційних районів, що виконують функції тривалого

(щорічного відпочинку), характерне яскраво виражене орієнтування на ресурси. На відміну від приміських рекреаційних районів, рекреаційні райони державного і міжнародного значення утворюються на базі унікальних сполучень рекреаційних ресурсів з обмеженим поширенням;

• багатьом рекреаційним районам властива сезонність функціонування, зумовлена як природною ритмікою, так і рядом аспектів організації суспільного життя.

Д. Ніколаєнко робить акцент на таких рисах рекреаційних районів:

- для кожного району характерна рекреаційна спеціалізація;
- рекреаційна діяльність не домінує над іншими господарськими спеціалізаціями району, а тільки сполучається з нею;
- поєднання рекреаційних ресурсів і функцій внутрішньої буферної зони в багатьох випадках веде до інтенсивного розвитку рекреації;
- населення внутрішньої буферної зони, яка освоюється як рекреаційний район, як правило, є дуже стабільним, не схильним до міграцій у інші райони або на своїй території;
- населення рекреаційного району не схильне до використання рекреаційних ресурсів власної території за їх прямим призначенням.

Місцеве населення у власному районі масово не відпочиває;

- у процесі освоєння району активне зацікавлення ним змінюється зниженням інтересу до нього;
- спеціалізація району на рекреації не дає можливості зробити його надзвичайно прибутковим навіть у період процвітання. Як правило, такі райони дуже вразливі з економічного погляду, їхнє населення бідне;
- районна спеціалізація є чутливою до геополітичного чинника;
- після досягнення значного рівня освоєння, спеціалізований район зазнає кризи. Високий рівень освоєності району знижує інтерес рекреантів до нього.

Є чимало підходів до виділення районоутворювальних ознак, що зумовлено визнанням пріоритетності тих чи інших параметрів рекреаційної території. На думку В. Страфійчука, основними з них є:

- характер рекреаційної спеціалізації та її розвиненість;
- ступінь рекреаційної освоєності території (часто визначається як співвідношення сумарної кількості місць у закладах відпочинку і площа цієї території);
- рекреаційні ресурси та їх територіальні комбінації;
- географія рекреаційних потоків, їх потужність, структура і динаміка (за цією ознакою райони можна умовно поділити на відкриті, де число приїжджих рекреантів перевищує 51%, і закриті);
- наявність рекреаційного вузла;
- перспективність розвитку району.

При цьому треба також враховувати соціальність кінцевого продукту рекреаційного району, нерозривність процесу виробництва та споживання рекреаційних послуг, ресурсну орієнтацію і (для більшості з них) сезонність.

Формування рекреаційних районів і перспектив їх розвитку залежать також від територіального розміщення районів відносно центрів формування рекреаційних потоків, а також інших - особливо однотипних - районів; зовнішніх баз постачання продуктами та додатковою робочою силою в пікові сезони; транспортних артерій.

У ході практичного обґрунтування й визначення кордонів рекреаційних районів варто керуватися такими принципами (правилами) соціально-економічного районування:

1. Визнання об'єктивного існування рекреаційних районів.

2. Принципом розвитку. При виділенні рекреаційних районів необхідновраховувати не тільки сучасний стан рекреаційної галузі, але й перспективи її розвитку.

3. Визнання ієрархічної супідядності рекреаційних районних утворень.

4. Економічним принципом. Районування повинно сприяти підвищенню економічної ефективності сфери відпочинку і туризму. Мережа рекреаційних районів має забезпечити найбільш раціональне використання рекреаційних, матеріальних і трудових ресурсів.

5. Урахування державних і адміністративних меж. При цьому береться до уваги районування природних і культурно-історичних рекреаційних ресурсів, але головним об'єктивним критерієм є напрямок і міцність внутрішніх і зовнішніх зв'язків рекреаційних районів, які групуються так:

1. Переміщення й концентрація рекреантів усередині району:

а) від великого транспортного вузла рекреаційного району до місць відпочинку;

б) власне рекреаційне переміщення від вихідного пункту до рекреаційних об'єктів. Чим більше розвинені рухливі форми відпочинку, тим більша кількість компонентів територіальних сполучень рекреаційних ресурсів заливається до туристського руху. Конфігурацію рекреаційного району визначає розгалужена мережа доріг і стежок з відповідним обладнанням. Можна сказати, що ця мережа консолідує територію. Межа проходить на відстані максимального радіуса віддалення рекреантів від вихідного пункту з умовою повернення їх у вихідний пункт.

2. Переміщення продуктів споживання:

а) зв'язки між сільськогосподарською зоною постачання і рекреаційним районом;

б) товаророзподільні зв'язки. Рух товарів. рекреаційного призначення з господарських розподільних центрів до курортних поселень.

3. Управлінські зв'язки, які мають ієрархічний характер. Вони, як правило, закріплюють риси суміжності й оптимальну спрямованість територіальних економічних зв'язків рекреаційних районів. У рекреаційних районах формується система координаційних центрів з визначеною зоною впливу.

Рекреаційне районування є основою для планування і керування рекреаційною галуззю. У межах рекреаційного районування визначаються основні напрямки розвитку цієї галузі, оцінюються територіальні передумови для ефективного зміцнення матеріально-технічної бази туризму. На підставі оцінки

природних і культурно-історичних ресурсів, транспортних умов, рівня рекреаційної інфраструктури, негативних і позитивних впливів на рекреаційну діяльність з боку інших видів діяльності, продуктивної внутрішньої і територіальної структури рекреаційних районів у процесі районування обмежуються рекреаційні територіальні об'єднання різного таксономічного рангу, визначаються їх функціональне і соціальне значення, встановлюються рекреаційна ємність і послідовність рекреаційного освоєння.

Змінюваність районоутворювальних ознак як таких, що відображають лише конкретний історичний зріз у розвитку рекреаційного господарства, зумовлює нестійкий характер рекреаційного районування.

7.3 Умови та чинники рекреаційного районування

Формування рекреаційних районів відбувається під впливом специфічних умов і чинників.

М. Мироненко, І. Твердохлєбов під умовами рекреаційного районоутворення розуміють природне і соціально-економічне середовище, у якому відбувається формування і функціонування рекреаційних районів. Воно створює лише передумови, фактична реалізація яких залежить від соціально-економічних чинників формування і розвитку рекреаційних районів.

Природне середовище рекреаційного районоутворення уявляють як територіальне сполучення природних рекреаційних ресурсів і природних умов, необхідних для освоєння району. Разом з диверсифікованістю рекреаційних потреб природне середовище визначає потенційну рекреаційну спеціалізацію території. Воно впливає на зовнішній вигляд території району; на напрямок, види і комплексне рекреаційне обслуговування; на розміщення його матеріально-технічної бази; на розвиток і розміщення галузей матеріального виробництва, тісно пов'язаних із рекреаційним обслуговуванням; на місце і роль у системі рекреаційних районів країни.

Соціально-економічне середовище в процесі районоутворення і функціонування рекреаційних об'єктів характеризується двома особливостями. По-перше, група його компонентів належить до соціально-економічних рекреаційних ресурсів, а саме - до їх культурно-історичного складника (історичні, археологічні, архітектурні, містобудівні визначні пам'ятки, унікальні й оригінальні виробництва й виробничі об'єкти). По-друге, елементи соціально-економічного середовища становлять зовнішню і внутрішню умову формування і розвитку рекреаційних районів.

До зовнішніх економіко-географічних умов належить економіко-географічне положення. М. Мироненко, І. Твердохлєбов виділяють п'ять видів економіко-географічного положення рекреаційного району:

1. Положення рекреаційного району стосовно районів формування рекреаційних потоків з обліком таких їхніх параметрів, як розмір, спрямованість і структура (соціальна, вікова, співвідношення між вітчизняними й іноземними туристами і т.п.).

2. Транспортно-географічне положення рекреаційного району, яке розкриває ступінь зв'язку місця постійного проживання рекреантів з місцем відпочинку.

3. Положення стосовно зовнішніх баз постачання продуктів споживання, особливо тих, що швидко псуються.

4. Положення стосовно ареалів, з яких може бути залучена додаткова робоча сила, особливо в сезони «пік».

5. Положення щодо інших рекреаційних районів, насамперед, з однотипною спеціалізацією.

До провідних внутрішніх соціально-економічних умов належать:

1. Рівень розвитку й територіальна структура матеріально-технічної бази відпочинку і туризму, у тому числі суміжних сфер діяльності, що обслуговують рекреантів.

2. Рівень економічної освоєності території, особливо рівень розвитку виробничої інфраструктури. Вплив цієї умови на розвиток рекреації у межах визначеній території є подвійним. З одного боку, висока економічна освоєність території сприяє розвитку рекреаційних територій. З іншого - це може вплинути на відпочинок і туризм через забруднення середовища, відтягування трудових, територіальних і матеріальних ресурсів. Тому важливо враховувати характер відношень рекреаційної діяльності з іншими сферами економіки на визначеній території.

3. Трудові ресурси. Наяvnість, відсутність або дефіцит їх - найважливіша умова розвитку рекреаційних районів.

4. Характер розселення в рекреаційних районах впливає на особливості територіальної організації відпочинку і туризму.

Серед найважливіших соціально-економічних чинників, які впливають на формування і розвиток рекреаційних районів, виділяють:

1. Часову мінливість потреб населення в рекреаційних послугах.

2. Поглиблення територіального розподілу праці, який прискорюється у сфері відпочинку і туризму. Диверсифікація рекреаційних потреб веде до подальшого розподілу праці, що є обов'язковою умовою підвищення її продуктивності та необхідністю в процесі масового попиту на рекреаційні послуги.

3. Рекреаційні райони не можуть формуватися на будь-якій території, тому що багато територій малоцінні для організації відпочинку і туризму. На різних етапах розвитку структура рекреаційних потреб змінюється, залежно від чого змінюється і функціональна структура рекреаційних районів. Для рекреаційних районів характерна зонально-кущова форма територіальної організації з обмеженою міжгалузевою структурою.

4. Активний вплив рекреаційної діяльності на розвиток економічно відсталих територій з привабливими рекреаційними ресурсами й певними резервами трудових ресурсів. Спеціалізація на виробництві послуг туризму і відпочинку забезпечує надходження грошових і матеріальних засобів, розширює сферу прикладання праці, і тому є важливим чинником економічного розвитку району.

Механізм утворення рекреаційних районів можна уявити так: внаслідок потреб людей у рекреаційних послугах, що швидко зростають, у процесі територіального розподілу праці сфера відпочинку і туризму "вибирає" для себе оптимальні ділянки території, які за сукупністю природних і соціально-економічних умов найбільше відповідають вимогам тих або інших видів рекреаційної діяльності й особливостям територіальної організації рекреаційної галузі. На етапі розвитку сфери відпочинку і туризму відбувається локалізація рекреаційної діяльності на обраних територіях, здійснюється внутрішній і зовнішній взаємозв'язок, формується географія координаційних центрів, створюється територіальне управління.

7.4 Характеристика рекреаційних районів України

Незважаючи на розбіжності в методиці дослідження рекреаційного районування, кожна із запропонованих вище схем виділяла Кримський і Карпатський рекреаційні райони, що підтверджує їх унікальність і місце в структурі рекреаційного господарства України. Але жодна схема не виділяє Приазовського рекреаційного району, хоча в кожній поверхово відображені особливості цього району. Ми вважаємо, що цей район є рекреаційним резервом держави і, незважаючи на низький коефіцієнт атрактивності, має перспективи розвитку для організації сезонного відпочинку, особливо батьків із дітьми та санаторно-курортного лікування.

Схарактеризуємо основні рекреаційні райони держави.

Причорноморський рекреаційний район охоплює Одеську, Миколаївську, Херсонську області (без м. Генічеська та Арабатської стрілки), а також Автономну Республіку Крим (без Азовського узбережжя Криму). Площа району становить понад 110 тис. км² або близько 18% площі країни. Район знаходиться на межі двох кліматичних поясів — помірного та субтропічного. Характеризується приморським положенням і загалом має зручне розташування щодо великих річок України. У районі чимало різноманітних міфологічних та історичних об'єктів. Кількість туристів і рекреантів, які щороку відвідують цей район, становить близько 49% від загальної кількості туристів в Україні.

Рельєф рекреаційного району переважно рівнинний з висотами від 50 до 200 м, у південній частині Криму височать Кримські гори, середні висоти яких коливаються в межах 300-1500 м, найвища вершина — г. Роман-Кош (1545 м). Район розташовано переважно в степовій зоні, де поширені справжні та лучні степи, подекуди з ознаками опустелення. Тут також представлена кримські гірські ліси дубово-грабового складу, шиблякові зарості, а на Південному березі Криму — паркові вічнозелені ліси з кипариса, платана, туї, кедра, магнолії. У видовому складі флори і фауни багато реліктів та ендеміків.

Кліматичні умови оцінюються як комфортні для туристичної та рекреаційної діяльності, а тривалість періоду з температурою понад +10°C є найбільшою в Україні й становить 180-190 днів у Криму, Миколаївській та Одеській областях.

Тут зосереджено найбільші в Україні експлуатаційні запаси мінеральних вод різного хімічного складу, однак використовуються вони лише на 5%. У Криму 26,4% розвіданих запасів мулових органо-мінеральних сульфідних грязей, ропа Мойнакського і Сакського озер, більшість з яких не використовується.

Унікальними ландшафтами в межах рекреаційного району є природоохоронні території, зокрема Кримський природний заповідник площею 34,6 тис. га, розташований у межах Алуштинського, Бахчисарайського і Ялтинського районів, Єланецький степ, площею 1,7 тис. га, розташований у Миколаївській області, Дунайський біосферний заповідник площею 46,4 тис. га, розміщений у Кілійському районі Одеської області, що займає частину островів та акваторії Чорного моря, а також заказники Новий Світ, Великий Каньйон Криму, пам'ятки природи — Демерджі, гора Кішка та ін.

Унікальність Причорноморського рекреаційного району полягає і в наявності карстових форм рельєфу в Гірському Криму, де знаходиться 85% карстових порожнин України. Вони переважно короткі (загальна довжина – 34,4 км; найдовша печера – Червона (13,7 км) у Сімферопольському районі), однак займають перші позиції за глибиною (наприклад, Каскадна – 400 м). У карстовому гроті Кіїк-Коба на Довгоруківській яйлі (за 25 км на схід від Сімферополя) було виявлено перші знахідки решток неандертальця на території України і Центральної Європи.

Причорноморський рекреаційний район багатий на суспільно-історичні ресурси всіх видів. Їх загальна кількість становить 9275 об'єктів. Серед цих ресурсів особливими є історичні міста та села. Так, у Криму – це Бахчисарай, Інкерман, Балаклава, Судак, Коктебель, Керч, Євпаторія, у Миколаївській області — Очаків, Воскресенськ, Жовтневе, в Одеській — Балта, Болград, Білгород-Дністровський, Вилкове, Рені, Ізмаїл, у Херсонській — Каховка.

Серед найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд переважає громадська архітектура. Найбільш цінними об'єктами, багато з яких отримали статус національних або державних історико-культурних заповідників, є Херсонес Таврійський, Бахчисарайський ханський палац, Державний палацево-парковий музей-заповідник (м. Алупка), Державний архітектурно-історичний заповідник "Судацька фортеця" (м. Судак). З-поміж культових споруд у м. Євпаторії — мечеть Джума-Джамі, що відрізняється високою автентичністю і є найбільшою і найвідомішою мечеттю України. У м. Феодосії — Генуезький міст XIV ст., єдиний міст в Україні, розташований на одній із магістральних вулиць міста, що функціонує з XIV ст. Кримський півострів має унікальну архітектурну спадщину, яка представлена античними пам'ятками (з IV ст. до н.е.), середньовічними фортецями й пічерними містами, культовими спорудами різних світових релігій і конфесій та палацовими ансамблями (XVI-XX ст.). На державний облік узято 1087 пам'яток.

У Миколаївській області на державний облік узято 3,3 тис. нерухомих пам'яток, у тому числі 143 пам'ятки архітектури. Тут розташований історико-археологічний заповідник "Ольвія", у самому м. Миколаєві — будинок чоловічої гімназії — одна з перших монументальних споруд України (1850 р.); обсерваторія (1821-1827 рр.), що й сьогодні використовується за призначенням.

В Одеській області на державний облік узято 7,4 тис. нерухомих пам'яток, з яких 1440 — пам'ятки містобудування й архітектури. Унікальним туристичним об'єктом є Аккерманська фортеця — XIII-XV ст., виняткова пам'ятка оборонної архітектури середньовіччя, що вирізняється високою автентичністю, Турецька фортеця Ізмаїл, місто-фортеця Кілій, Вілковська Українська Венеція; у м. Одесі — театр опери і балету (1884 — 1887 рр.), збудований віденськими архітекторами Г. Гельмером і Ф. Фельнером та інші об'єкти державного значення.

У Херсонській області на державний облік узято 5,9 тис. нерухомих пам'яток. Привертає увагу Катерининський собор (1782-1787 рр.) — одна з найбільш ранніх культових споруд Херсона, поховання князя Потьомкіна-Таврійського. Цікавими пам'ятками міста, крім Катерининського собору, є Греко-Софіївська церква, будинок В. Сенявіна.

Спеціалізація району багатопрофільна, тут розвивається культурно-розважальний, діловий, релігійний туризм, види спортивного туризму (пішохідний, водний, спелеологічний, повітроплавальний, гірський, мисливський, велотуризм). Однак найбільше рекреантів відвідують цей район з метою лікування та оздоровлення (майже 60% від загальної кількості туристів).

Проблеми розвитку рекреаційної галузі в районі пов'язані насамперед з екологічним станом території.

Впливають на розвиток туризму й економічні чинники, зокрема недостатність інвестування програм розвитку галузі, порушення законодавства при відчуженні земель для туристично-рекреаційних цілей, рівень розвитку інфраструктури, а саме – скорочення кількості закладів розміщення, аварійний стан комунального господарства, відсутність стандартизованих шляхів сполучення.

З-поміж перспективних видів рекреації в Причорноморському районі варто виділити ділову, релігійну, спортивну, зокрема такі її види, як спелеотуризм, велотуризм, мисливський, водний, повітроплавальний, гірський туризм, а також освітній, науковий, геологічний, виробничий, зокрема дегустаційний.

Перспективними турами, враховуючи як наявні ресурси, так і менш вивчені, є "Релігійні святині Європи", "Шляхами великих емігрантів", "Унікальні каньйони", "Найвизначніші фортеці", "Шляхами видатних особистостей", "Славетні мандрівники і першопрохідці", "Славетні острови" та ін.

Карпатський рекреаційний район розміщений на заході країни і межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою. До складу району ввійшли чотири області – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька. Він займає площа 56,6 тис. км² або 9,4% території України. Прикордонне положення, специфічні природні умови вплинули на формування його рекреаційно-туристичного потенціалу й визначили одне з провідних місць у рекреаційній галузі країни. Щорічна кількість рекреантів становить 2,2-2,5 млн. осіб, однак, за фактичними підрахунками, район може прийняти туристів ушестро більше.

Район забезпечений рекреаційно-туристичними ресурсами. Рельєф його рівнинний, гірський і передгірний оцінюється як комфортний для ведення рекреаційної діяльності.

Кліматичні умови Карпатського рекреаційного району оцінюються від помірно-сприятливих у Івано-Франківській та Чернівецькій областях до помірно-комфортних у Львівській і Закарпатській областях. Тривалість періоду з температурою понад +10 °C коливається від 95 днів у горах до 180 днів на рівнинах Закарпатської області.

Наявний рельєф і кліматичні умови сприяють розвитку в районі різних видів літнього і зимового відпочинку та оздоровлення.

У районі зосереджено значні запаси мінеральних вод різного хімічного складу й ступеня мінералізації (за розвіданими запасами особливо виділяється Закарпатська область). Це – сульфідні, вуглекислі, залізисті води, води з підвищеним вмістом органічних речовин (найбільші родовища у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях). Є в районі джерела дефіцитних

миш'яковистих мінеральних вод (с. Кваси Рахівського району Закарпатської області). У цьому районі зосереджено 55,9% ресурсів мінеральних вод країни. Як бальнеологічний ресурс використовується озокерит – гірський віск, родовища якого знаходяться тільки в цьому районі країни і який являє собою суміш високомолекулярних сполук вуглеводів, смол та асфальтенів (найбільші родовища – Бориславське і Трускавецьке). У районі знаходяться також унікальні за лікувальними властивостями соляні шахти і солоні озера Солотвина, мало освоєні в плані рекреації; гіпсові печери Буковини. Деякі з карстових порожнин Закарпатської області використовуються з лікувальною метою (спелеотерапія) для лікування бронхіальної астми.

Важливе рекреаційне значення мають гірські річки та озера Карпат, зокрема притоки Дністра, Пруту, Тиси. Річки Черемош, Прут, Ріка, Теребля, Уж, Стрий та інші придатні для сплавляння ними на туристичних суднах. Воду малих річок можна вживати без додаткового очищення. У басейні мальовничої річки Дністер розміщені кілька значних міст і курортів району (Дрогобич, Галич, Івано-Франківськ, Коломия, Трускавець, Чернівці). Озера Бребенескул (1801 м над рівнем моря), Синевир (989 м над рівнем моря), Несамовите, Драгобратське є об'єктами з високим ступенем атрактивності.

Унікальними ландшафтами в межах Карпатського району відзначаються природоохоронні території, зокрема Карпатський біосферний заповідник, оголошений ЮНЕСКО світовою природною спадщиною. Своєрідною його частиною є Долина нарцисів, розміщена на площі 257 га поблизу м. Хуст, яка приваблює рекреантів. Є в районі природний заповідник Горгани, біосферний Розточчя; національні природні парки, зокрема Карпатський, створений у 1980 р., на території якого розміщені туристичні центри Яремча, Ворохта, Яблуниця і знаходить значна кількість джерел мінеральних вод типу "Карзан", "Арznі", "Єсенкуки – 17". Серед інших національних природних парків виділяються Яворівський, Вижницький, Сколівські Бескиди, Ужанський, Гуцульщина.

У межах Карпатського рекреаційного району є й інші природно-антропогенні території, які вирізняються своєю унікальністю. Це найстаріший в Україні Оброшинський дендропарк на Львівщині (закладений у 1730 р.) та один з наймолодших – дендропарк Діброва в Івано-Франківській області (створений у 1973 р.), у якому представлена найбільша в Карпатах колекція кедрових сосен. Найбагатшою у видовому складі є колекція дендропарку Дружба в Івано-Франківську (налічує близько 2000 видів). Ендеміками, гібридами та архітектурними спорудами вирізняються Чернівецький ботанічний сад та ботанічний сад Львівського національного університету імені І. Франка.

У межах району є всі види культурно-історичних ресурсів, яких налічується майже 8 тис. одиниць. Серед найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд переважає культова (близько 90%) і фортифікаційна архітектура. Найбільш цінною є історико-культурна спадщина історичного центру Львова (Всесвітня спадщина ЮНЕСКО), музеї-замки Олеський – найстаріший в Україні, Тустань, Нагуєвичі, Золочівський, Поморянський замок тощо, яких у районі нараховується 106, велика кількість культових споруд – соборів, церков, костьолів, монастирів із найкращими зразками як дерев'яного, так і кам'яного

зодчества (Св. Юра, Вірменський, Пресвятої Діви Марії у м. Львові, колегіум езуїтів у Івано-Франківську, Церква Різдва Христового у Галичі, резиденція митрополита в м. Чернівцях).

До фортифікаційних споруд і замків належать замок-фортеця в м. Ужгороді, замок "Паланок" у м. Мукачевому, замок Потоцьких у м. Львові, палацовий комплекс у Підгірцях Львівської області, а серед світських споруд, наприклад, театр опери і балету й залізничний вокзал, площа Ринок у Львові, солеварня у м. Долині – унікальна пам'ятка промислової архітектури XIX ст., що збереглася до нашого часу і використовується за призначенням.

Найбільш насиченою біосоціальними й подійними ресурсами району є Львівська та Івано-Франківська області.

Наявні рекреаційно-туристичні ресурси дають змогу розвивати в районі багатопрофільну рекреацію, але базовою є санаторно-курортна рекреація. Значного розвитку досяг рекреаційний туризм (майже 80% туристів), а також пізнавальний і релігійний; розвиваються діловий, спортивний, зокрема пішохідний, лижний, гірський, екологічний та зелений види туризму. Переважає річний туристичний цикл.

Основний рекреаційний вузол району – м. Львів, значні рекреаційні вузли – обласні центри Івано-Франківськ, Ужгород, Чернівці. Рекреаційними центрами є також Трускавець, що формується як потужний курортополіс, а також Мукачево, Галич, Коломия, Яремча, Косів, Надвірна, Рахів, Ясіня, Яблуниця, Славське, Тисовець, Самбір, Дрогобич, Борислав, Берегове, Виноградне, Солотвин, Тячів тощо.

Проблеми рекреаційного використання й освоєння району пов'язані з екологічним станом території, недостатньо розвиненою і неякісною рекреаційною інфраструктурою, нестачею необхідної кількості закладів розміщення, доступних за ціною для середнього (за забезпеченістю) класу рекреантів.

Карпатський рекреаційний район поки що не використовує належним чином багаті рекреаційні ресурси. Однак значення рекреації і туризму в соціально-економічному відродженні району постійно зростає, особливо останнім часом. Туризм і рекреація сприяє диверсифікації економіки району.

Одним із чинників залучення туристів до району є розвиток традиційних народних промислів, збереження давніх звичаїв, національної культури. Великі рекреаційно-туристичні об'єкти стають найбільшими інвестиційними проектами (наприклад, туристичний комплекс "Буковель", за деякими оцінками, став найбільшим інвестиційним проектом в Україні). Із зростанням зaint'єстованості у сфері рекреації і туризму збільшуються прибутки населення, підвищується рівень його добробуту. Розвиток рекреації стимулює й розвиток усієї економічної інфраструктури регіону.

Перспективними в районі можуть бути дегустаційні, наукові, геологічні та етнографічні тури, тури "Пам'ятки промислової архітектури", "Шляхами гетьманів України", "Релігійні святыни Європи", а також зелений туризм у контексті попиту на нього української діаспори та ін.

Надзвичайно актуальними є питання як збереження природно-ресурсного потенціалу, так і ефективного розвитку туристично-рекреаційної галузі – важливої галузі регіональної економіки району.

Полісько-Подільський рекреаційний район охоплює Рівненську, Житомирську, Вінницьку, Тернопільську, Хмельницьку й Волинську області й займає площа 131,1 тис. км². Більша частина району розміщена на півночі й північному заході України та на Поділлі — у центральній частині правобережжя України. Площа потенційних рекреаційно-туристичних територій району в структурі земель становить близько 33%.

Дефіцит рекреаційних ресурсів мають Рівненська та Житомирська області.

Розвитку рекреації сприяють наявність унікальних мальовничих ландшафтів і місцевостей курортно-оздоровчого типу, значний лісовий фонд, численні озера, річки та водоспади. Серед геологічних ресурсів унікальними за своєю природою є спелеологічні ресурси, насамперед карстові печери. Тут міститься одна з найдовших у світі печер — Оптимістична, яка знаходиться поблизу с. Коралівка (Тернопільська область). Взагалі в Тернопільській області налічується близько 70 печер, з-поміж яких особливо виділяються Кришталева, Вертеба, Озерна, Млинки, Ювілейна Угринь, Тимкова Скеля. Серед печер Хмельницької області – Атлантида та інші.

Кліматичні умови для рекреаційної діяльності характеризуються як помірно-комфортні: період з температурою понад +10°C коливається від 150 днів у Волинській області до майже 200 днів у Вінницькій області. Найбільше використовуються із рекреаційною метою річки Дністер, Південний Буг, Случ, Горинь, а також Шацькі озера та озеро Біле на Рівненщині. Цікавими об'єктами туризму є водоспади, розміщені переважно в пониззях річок Стрипи й Коропця (Тернопільська область). Одним із найбільших є Русилівський каскад з 12 водоспадів заввишки до 13 м і завдовжки до 3 км.

У районі зосереджено значні запаси мінеральних вод – понад 40 родовищ, із яких розробляються і використовуються близько 20. Це радонові води Хмільника (Вінницька область), Корбутівське та Денешське родовища Житомирської області, кілька родовищ є в Рівненській області. Мають практичне застосування мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин – типу "Нафтуся", сульфідна, кам'яниста, бромна. Перспективні для рекреаційного використання басейни лікувальних торфів (родовища Вйтівецьке, Настасівське, Журавицьке та ін.), сапропелів (розвідані запаси лише на Волині становлять 61,2 млн. т). Загалом забезпеченість району цим видом ресурсу перевищує потреби населення вп'ятеро.

З рекреаційною метою використовуються об'єкти природно-заповідного фонду, зокрема національні природні заповідники – Медобори, Подільські Товтри (найбільший в Україні за площею – 261,3 тис. га), Поліський, Рівненський, заказники – "Нечимне", Коростовецький, Бугагівський, Білозерський, Циківський; ботанічні сади – Кам'янець-Подільський, Кременецький, Луцький.

Історико-культурні ресурси в районі різноманітні. Переважає громадська архітектура; значна кількість культових об'єктів і фортифікаційних споруд. Найбільш цінні культові (сакральні) споруди зосереджені в Тернопільській

області, серед яких Почаївська Лавра, у Волинській області – Святогірський монастир. Усього налічується понад 10 тис. культурно-історичних об'єктів. Лідером серед областей району за суспільно-історичними ресурсами є Хмельницька область. Особливо виділяються Державний історико-культурний заповідник "Буша", Луцький державний історико-культурний заповідник, Державний історико-культурний заповідник "Володимир", Національний історико-меморіальний заповідник "Поле Берестецької битви", Острозький державний історико-культурний заповідник, Державний історико-архітектурний заповідник "Збараж", Кременецько-Почаївський Державний історико-архітектурний заповідник, Державний історико-архітектурний заповідник "Бережани", Національний історико-архітектурний заповідник "Кам'янець" (кандидат до списку пам'яток світової культурної спадщини ЮНЕСКО), Державний історико-культурний заповідник "Меджибіж".

Полісько-Подільський рекреаційний район має багатопрофільну спеціалізацію, у ньому розвиваються пізнавальний, лікувально-оздоровчий, релігійний та спортивний (у тому числі мисливський) види туризму; пішохідний, водний, спелеологічний туризм із сезонним циклом. Екологічний стан району характеризується від передконфліктного до катастрофічного на півночі в зоні відчуження ЧАЕС. Основні проблеми розвитку туризму і використання необхідних для цього ресурсів пов'язані з недостатнім вивченням можливостей території для рекреаційно-туристичних цілей, браком інформації про наявні ресурси, низьким рівнем розвитку туристичної інфраструктури. Перспективними турами можуть бути "Шляхами гетьманів України", "Релігійні святині Європи", "Унікальні каньйони", "Найвизначніші фортеці", "Національні історико-культурні заповідники".

Київсько-Дніпровський рекреаційний район охоплює Київську, Чернігівську, Черкаську й Полтавську області та м. Київ. Площа району становить 110,5 тис. км². Район має внутрішньоматерикове прирічкове розташування, яке ще характеризують як столичне та середньодніпровське. За особливостями рельєфу поділяється на три частини: північна частина – у межах Поліської низовини, південно-західна та центральна – Придніпровської височини, східна – у межах Придніпровської низовини. Середня частка рекреаційно-туристичних територій становить 39%.

Район достатньо забезпечений рекреаційними ресурсами. Київська область як рекреаційний ресурс характеризується помірною комфортністю. Тривалість періоду з температурою понад +10°C коливається від 155 днів у Чернігівській області до 175 у Полтавській. Серед інших природних рекреаційно-туристичних ресурсів виділяються мінеральні води. Однак за потенційними їх запасами район посідає місця від 10 (Київська область) до 25 (Чернігівська область). Серед мінеральних вод переважають родонові, без специфічних компонентів і властивостей, загальні запаси яких становлять лише 1,6% від загальноукраїнських. З усіх відомих родовищ експлуатуються тільки близько 10%. Є в районі торфові лікувальні грязі (наприклад Малосорочинське родовище у Полтавській області), але їх використання значно скоротилося після катастрофи на ЧАЕС.

З-поміж гідрологічних об'єктів найбільше рекреаційне навантаження припадає на р. Дніпро та її притоки, на яких розміщена значна кількість санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку, центрів дитячого відпочинку. На базі річкової системи Дніпра створено національну туристичну програму "Намисто Славутича". Об'єктами рекреації в басейні Дніпра є водосховища і ставки. Тривалість купального сезону становить 90-120 днів, що за показником тривалості менше, ніж в інших районах країни. На основі гідрологічних об'єктів створено гідрологічні заказники. Найбільше їх у Полтавській області (57, три з яких державного значення: Куквинський, Середньосульський, Великоселецький).

Регіональними ландшафтними парками, де в останні роки інтенсивно розвивається рекреація, є Трахтемирів (Черкаська область), Диканський, Кременчуцькі плавні (Полтавська область), Голосіївський, Лиса гора, парк Партизанської слави, що у м. Києві. Є в районі й ландшафтні заказники. Найбільше їх у Полтавській (51) та Чернігівській (34) областях. Це, зокрема Дейманівський, Червонобережжя, Короленкова Дача, Сулинський, Урочище Бурти, Рихлівська Дача, Замглай та ін. Для задоволення рекреаційно-туристичних потреб використовуються також державні заказники (Каморетський зоологічний Чернігівської області, Русько-Полянський ботанічний і Липівський орніологічний Черкаської області) та природні заповідники (Канівський Черкаської області), природні національні парки, дендропарки ("Олександрія" м. Біла Церква), парки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади (наприклад, у м. Києві Національний ботанічний сад імені академіка Гришка), комплексні пам'ятки природи (Тарасоцьке урочище Полтавської області). Однак їх частка становить лише 3-5% від загальної площин областей.

Серед найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд, яких налічується понад 12 тис, переважає громадська архітектура (52 %). У районі достатня кількість національних і державних історико-культурних заповідників. З-поміж них виділяються Національний заповідник "Софія Київська", Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Державний історико-архітектурний заповідник "Стародавній Київ", Державний історико-меморіальний заповідник "Биківнянські могили", Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав", Національний музей-заповідник українського гончарства (смт. Опішня); Державний історико-культурний заповідник "Поле Полтавської битви" (м. Полтава), Національний історико-культурний заповідник "Чигирин", Шевченківський національний заповідник "Тарасова гора" (м. Канів), Державний історико-культурний заповідник "Батьківщина Тараса Шевченка" (Звенигородський район, с. Шевченкове), Державний історико-культурний заповідник "Трахтемирів" (Канівський район, смт. Григорівка), Державний історико-культурний заповідник "Корсунь-Шевченківський", Державний історико-культурний заповідник "Кам'янка", Національний архітектурно-історичний заповідник "Чернігів стародавній", Національний історико-культурний заповідник "Качанівка", Державний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця" (смт. Батурин), Державний історико-культурний музей-заповідник "Слово о полку Ігоревім" (м. Новгород-Сіверський).

У Київсько-Дніпровському рекреаційному районі, як і в решті, розвивається багатопрофільна рекреація: пізнавально-лікувальна, культурно-розважальна, ділова, релігійна, навчально-освітня, спортивна, зокрема повітроплавальний, лижний, пішохідний, водний, зелений туризм. Переважає сезонний цикл туристичної діяльності. Перспективними турами є "Гетьманські столиці", "Шляхами гетьманів України", "Релігійні святині Європи", "Шляхами видатних вчених і винахідників", "Шляхами українських меценатів і промисловців", "Шляхами великих емігрантів", "Славетні мандрівники і першопрохідці", "Славетні острови" (о. Труханів), а також педагогічні тури і ярмарковий та екологічний туризм.

Основні проблеми експлуатації природних рекреаційно-туристичних ресурсів Київсько-Дніпровського району пов'язані з екологічним станом території, який характеризується подекуди як конфліктний, кризовий і катастрофічний.

Придніпровський рекреаційний район охоплює Дніпропетровську й Кіровоградську області (площа району 56,5 тис. км²) і належить до густонаселених і урбанізованих районів, що, з одного боку, зумовлює високу потребу населення в різних видах відпочинку, а з іншого – потребує віднайдення нових видів рекреаційно-туристичних ресурсів та їх обліку. Район вирізняється високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв (видобувні галузі, хімічна та металургійна промисловість), дефіцитом питної води, не дуже багатою історико-культурною спадщиною, що значно зменшує його рекреаційну привабливість. Рекреаційний район за рекреаційними ресурсами оцінюється як дефіцитний.

Рельєф району, зокрема чергування низовин і височин, загалом сприятливий для рекреаційно-туристичної діяльності. Клімат характеризується від помірно комфортного до комфортного для рекреації і туризму. Кількість днів з температурою + 10°C в Кіровоградській області становить 160-170, тоді як в Дніпропетровській області коливається від 187 до 228. Переважають степові ландшафти з низьким коефіцієнтом атрактивності. Сприяють розвитку рекреації у Придніпровському рекреаційному районі значні запаси мінеральних вод, зокрема бромних, йодо-бромних, радонових, залізистих і лікувальних грязей (родовища Ліпне, Сліпне, оз. Солоний Лиман). У межах району знаходяться такі території природно-заповідного фонду України, як Дніпровсько-Орільський заповідник.

Серед найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд переважає громадська та промислова архітектура. У Кіровоградській області привертає увагу Державний музей-заповідник І. Карпенка-Карого "Хутір Надія", Гречка церва (м. Кіровоград), Преображенський собор (м. Дніпропетровськ) і Дніпропетровська Національна горна академія.

У районі переважає пізнавальний, навчально-освітній, водний, пішохідний, рекреаційний і діловий туризм. Рекреаційний цикл переважно сезонний.

Використання природно-ресурсного рекреаційного потенціалу, як і в розглянутих вище районах, пов'язане з екологічним станом, що характеризується як кризовий та передкатастрофічний.

Подальший розвиток має круїзне освоєння Дніпровського "рекреаційного коридору", яхтинг, реконструкція та інтенсифікація берегової забудови. Перспективними турами є "Місцями славнозвісних Січей і поховань гетьманів України", "Шляхами видатних учених і винахідників", "Шляхами гетьманів України", "Шляхами великих емігрантів", виробничі, педагогічні тури, розвиток британсько-кіровоградської лінії в туризмі, розвиток туризму в розрізі позиції "Кіровоградщина – центр України".

Харківський рекреаційний район охоплює Луганську, Харківську і Сумську області (площа району 81,9 тис. км²). За рекреаційними ресурсами район оцінюється як дефіцитний. Частка рекреаційно-туристичних земель від загальної площи областей становить до 30% у Сумській області й менше 20% у Харківській і Луганській областях.

Рельєф і клімат району оцінюються як помірно комфортні для рекреаційно-туристичної діяльності. Тривалість літнього періоду становить 110-120 днів. Купальний сезон триває 120-136 днів з початку червня до середини вересня. Територія району розташована у двох природних зонах – степу і лісостепу, район добре забезпечений водними ресурсами (867 річок, які належать до басейнів Дону і Дніпра; найбільша річка району – Сіверський Донець; багато озер, найбільше – оз. Лиман; є водосховища – Червонооскільське, Печенізьке, Краснопавлівське). У Харківському районі виявлено багато джерел мінеральної води (Березівські – найвідоміші гідрокарбонатно-кальцієво-магнієві мінеральні води).

У районі є території, що належать до природно-заповідного фонду країни. Однак площа заповідних територій становить лише 55,6 тис. га (1,5% від загальної площи району).

Серед основних природно-заповідних об'єктів виділяються філіал Українського степового природного заповідника Михайлівська цілина, Луганський заповідник, Катеринівський заказник, гідрологічна пам'ятка "Шелехівське озеро", зоологічна пам'ятка "Боромля", Деснянсько-Старогутський національний природний парк.

У Харківському районі налічується 4161 об'єкт, що належать до історико-культурних туристичних ресурсів, з них державного значення — 200, історичних селищ і місць – 31. Основними туристичними об'єктами в Сумській області є державні історико-культурні заповідники в м. Глухові та м. Путивлі, у Харківській області – Історико-археологічний музей-заповідник "Верхній Салтів" та Чугуївський історико-культурний заповідник імені І. Рєпіна, у Луганській області – Деркульський кінний завод (найстаріший в Україні). До визначних історичних місць належать смт. Кияниця в Сумській області з палацом і садибою XIX ст., Гамаліївка з ансамблем монастиря, Червоний Оскіл – поселення салтівської культури, Цареборисів, що відомий залишками фортеці, смт. Старий Мерчик і Шарівка з палацами й парками; у Луганській області – садиба другої половини XVIII ст. (м. Олександрівськ).

У Харківському районі переважає пізнавальний, діловий та педагогічний туризм із річним циклом. Стан території оцінюється як екологічно кризовий і передконфліктний. Зважаючи на незначний рівень забезпечення району рекреаційно-туристичними ресурсами, спостерігається помітна міграція

рекреантів і туристів до інших, більш привабливих районів, а також підвищення рівня оздоровчої рекреації на берегах водосховищ Харківської області. Перспективними можуть бути такі тури, як: "Шляхами видатних учених і винахідників", "Гетьманські столиці", "Шляхами гетьманів", а також педагогічні, екстремальні та виробничі екскурсійні тури. Значні перспективи має район для розвитку дитячо-юнацького туризму. При середньому показнику охоплення туристсько-краєзнавчою, екскурсійною роботою учнівської молоді в Україні – 7%, у Харківському рекреаційному районі цей показник становить 15%.

Приазовський рекреаційний район охоплює південну частину Херсонської області (м. Генічеськ з Арабатською Стрілкою), Азовське узбережжя Криму (східне, північно-східне і північне узбережжя Керченського півострова Автономної республіки Крим), Запорізьку і Донецьку області (близько 4% площи України). Територія району має неоднакові умови і фактори для розвитку рекреації. Незважаючи на низький рівень атрактивності, недостатню забезпеченість питною водою, слабкий рівень розвитку інфраструктури в районі розвитку рекреації сприяють унікальні піщані, піщано-черепашкові пляжі, що добре прогріваються, тепле і мілке Азовське море, спекотне літо, наявність функціонально вільних земель, мінеральних вод, лікувальних грязей і ропи.

Головним критерієм виділення нами Приазовського рекреаційного району є попит населення району і сусідніх областей на сезонний відпочинок на якісних у рекреаційному відношенні берегах Азовського моря. Зважаючи на мілководність (пересічна глибина 7,4 м, максимальна – 15 м), температура поверхневого шару води влітку становить +25° +32°C. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами: Арабатська Стрілка, Федотова з Бирючим островом, Обіточна, Бердянська, Білосарайська, Крива. Дно моря переважно рівне, з повільним зростанням глибини, у прибережній частині вкрите піском та черепашкою. Ці фактори перетворюють наймілководніший морський басейн світу на надзвичайно придатний для розвитку дитячої рекреації й оздоровлення людей похилого віку і з ослабленим здоров'ям (за рекомендаціями лікаря).

Серед сприятливих передумов розвитку рекреації в Приазовському рекреаційному районі треба виділити насамперед те, що відрізняє цей район від інших – наявність функціонально вільних земель, які без збитку для інших галузей господарства при проведенні належних інженерно-технічних заходів можуть бути залучені до рекреаційного господарства. Так, тільки в межах Азовського узбережжя Криму їх площа становить 8344 га, у межах Запорізького Приазов'я – 4744 га і значно менше близько 2 тис. га в Донецькому Приазов'ї. Загальна площа функціонально вільних земель у цьому районі – понад 20 тис. га.

Дуже сприятливі для розвитку рекреації пляжні ресурси. Узбережжя Азовського моря мілководне, з рівним дном, яке злегка понижується, з характерним чергуванням обмілин. Із 799,8 км берегової лінії 490 км потенційно придатні для рекреації. Пляжі мають ширину до 30 метрів. Найбільші пляжні ресурси узбережжя України зосереджені на Арабатській Стрілці, Казантипському заливі й у Запорізькому Приазов'ї. Ємність, виходячи з норми 0,2 пог. м/особу, становить 2450 тис. місць. Але їхнє освоєння обмежене, по-перше, браком коштів на інженерну підготовку і, по-друге, недостатніми запасами питної води.

За кліматичними умовами цей район близький до Причорноморського рекреаційного району. Визначальною ознакою клімату цієї території є велика кількість ясних, безхмарних днів, значна кількість годин сонячного світла (2200-3400), малосніжна тепла зима (температура від -3,5° до +9°) і спекотне літо (середня температура +23°). Тривалість періоду з температурою +10°C становить 215-230 днів, що значно більше, ніж у Причорноморському районі, а загальна тривалість купального сезону, коли температура води в Азовському морі не буває нижче +20°C, становить від 150 до 180 днів і триває з кінця травня до початку жовтня. Це може сприяти формуванню в цьому районі кліматичних курортів сезонного функціонування.

Наявність майже всюди мінеральних вод гідро-карбонатно-хлоридно-натрієвого, магнієво-натрієвого і сірчано-сульфідного типу, термальних вод (з т від +70 до +83°C) і значних запасів лікувальної мулової грязі в озерах і лиманах сприяють формуванню бальнеологічних курортів річного функціонування. На північному сході Керченського півострова знаходяться унікальні сопкові грязі Булгакського родовища загальною площею 4,0 км². Балансові запаси їх становлять – 16 млн. м³ (блізько 70% усіх грязей України). На жаль, з усіх розвіданих родовищ більшість не використовуються і є лише перспективним ресурсом. Важливе бальнеологічне значення має ропа затоки Сиваш (солоність 250 %, при пересічній солоності води Азовського моря 13,8%).

З рекреаційною метою використовуються об'єкти природно-заповідного фонду, зокрема найстаріший природний біосферний заповідник України "Асканія-Нова" ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, Казантіпський і Опукський природні заповідники, Азово-Сиваський природний національний парк, Алтагирський зоологічний, Радивонівський, Бердянський і Великоанадольський лісові, Великі та Малі Кучугури, Приазовський чапельник, Єланчанські бакаї, Гакаї Кривої коси, орнітологічні заказники, Колодяжні, Кохане, Астанінські заплави, Каркінітський, Арабатський ботанічні заказники.

Кримське Приазов'я порівняно з іншими територіями Приазовського рекреаційного району має найбільш сприятливі культурно-історичні передумови. Особливо багата на пам'ятки природи, історії та архітектури північ Керченського півострова. Пам'ятками античної доби є кургани, зведені у другій половині IV ст. до н.е., гора Митридат, де знайшли залишки будівель Пантикапея. Унікальною пам'яткою I ст. є склеп богині Деметри – підземна споруда, церква св. Іоанна Предтечі, зведена в 757 р., яка є єдиним в Україні зразком візантійської сакральної архітектури доби Середньовіччя. Місто Керч входить до складу Державного історико-культурного заповідника, на 800 га площині якого розташовані античні городища Німфей (с. Героївське), Мірмекій (біля с. Войково), Тіритака (с. Аршинцево).

У складі заповідника один з найстаріших в Україні історико-археологічних музеїв – музей старожитностей, створений у 1826 р. До складу заповідника входить колишня турецька фортеця Ені-Кале (1703 р.) і відомий меморіальний ансамбль Аджимушкайських штолень.

Керч – колишня столиця Боспорської держави – увійшла до міжнародної програми ЮНЕСКО "Шовковий шлях".

Донецька область також має значний природно-заповідний і культурно-історичний потенціал. На державному обліку – 4,2 тис. нерухомих пам'яток. Найбільш значущими є території природно-заповідного фонду України, такі як національний природний парк Святі гори, які називають "Донецькою Швейцарією", кандидат до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; унікальний ансамбль Святогірської Успенської лаври, проголошеної Державним історико-архітектурним заповідником (1980 р.).

Серед інших культурно-історичних ресурсів привертають увагу такі об'єкти: у Запорізькій області – Національний заповідник "Хортиця", Державний історико-археологічний заповідник "Кам'яна Могила", історико-архітектурний музей-заповідник "Садиба Попова".

Найбільш освоєною рекреаційно є територія Запорізького Приазов'я, де сформувались курорти міжнародного значення "Бердянськ", державного значення "Кирилівка" з розвиненою санаторно-курортною і оздоровчою галузями, як правило, сезонного функціонування і курорт "Приморськ" місцевого значення оздоровчого напрямку сезонного функціонування. У Донецькому Приазов'ї основний курорт "Маріуполь", який визначається як кліматичний і грязьовий. У Херсонському Приазов'ї головний курорт – "Генічеськ", який за кількістю та ємністю рекреаційних підприємств майже ідентичний "Бердянську". Але рівень організації необхідно значно удосконалювати. Кримське Приазов'я – одна з найгірш рекреаційно освоєних територій району, проте найперспективніша. Тут планується організація і розвиток чотирьох курортів: Салгирського, Каменського, Казантипського і Чокракського, які мають сприятливі природні рекреаційні передумови, передовсім пляжі, лікувальні грязі та мінеральні води (див. табл. 6.3).

Таблиця 6.3.Рекреаційні ресурси Азовського узбережжя Криму

Курорти	Піщані пляжі великої довжини	Карманні пляжі	Лікувальні грязі	Мінеральні води	Цікаві природні об'єкти
Салгирський	xxxxxx		xxxxx	xxxx	xxxxxx
Каменський	xxxxxxxx		xxxxx		xxxxxx
Казантипський	xxxxxx		xxxxx		xxxxxx
Чокракський		xxxx	xxxxx	xxxxx	

У Приазовському рекреаційному районі багатопрофільна спеціалізація, розвивається курортно-лікувальна, культурно-розважальна рекреація, діловий, пізнавальний, пішохідний, водний, повітроплавальний туризм. Переважає сезонний туристичний цикл.

Перспективними турами можуть бути: тур "Унікальні каньйони", "Славетні мандрівники та першопрохідці", "Святогірський монастир-кандидат до Всесвітнього надбання", "Шляхами гетьманів України", "Шляхами видатних учених і винахідників", "Славетні острови", "Шляхами лідерів Духу і Волі", екологічні, педагогічні та виробничі тури.

Проблеми розвитку рекреації в районі пов'язані, насамперед, зі складним екологічним станом території, з недостатньо розвиненою інфраструктурою, із відсутністю інвестування програм розвитку рекреаційної галузі, з недостатньою вивченістю можливостей території для рекреаційних цілей, відсутністю інформації про наявні ресурси і належної реклами.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність і задачі рекреаційного районування.
2. Яка різниця між умовами і факторами рекреаційного районування?
3. Перелічте основні фактори рекреаційного районування.
4. Назвіть основні ознаки рекреаційних районів.
5. Які таксонометричні одиниці рекреаційного районування Вам відомі?
6. Поясніть чому при світовому рекреаційному районуванні головною одиницею виступає держава.
7. Схарактеризуйте (за такою схемою: географічне положення – рекреаційно-туристичний потенціал – заповідні території – культурно-історична спадщина – спеціалізація – проблеми та перспективи розвитку) основні рекреаційні райони України:
 - Причорноморський;
 - Карпатський;
 - Полісько-Подільський;
 - Київсько-Дніпровський;
 - Придніпровський;
 - Харківський;
 - Приазовський.

Тема 8 Характеристика туристичних районів світу

Мета: Визначити провідні рекреаційні регіони світу; надати характеристику рекреаційним регіонам світу; засвоїти матеріал щодо особливостей міжнародних рекреаційних потоків

План

- 8.1 Особливості міжнародних рекреаційних потоків
- 8.2 Європа – провідний рекреаційний регіон світу
- 8.3 Характеристика Американського рекреаційного регіону
- 8.4 Характеристика Азіатсько- Тихookeанського рекреаційного регіону – с/р
- 8.5 Характеристика Африканського рекреаційного регіону – с/р
- 8.6 Характеристика Близькосхідного рекреаційного регіону – с/р

Література

1. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
3. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008р.
4. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р

8.1 Особливості міжнародних рекреаційних потоків

Рекреаційні процеси здійснюються у світі вкрай нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку країн і регіонів. У самому загальному вигляді територіальна нерівномірність відбуває різні рівні соціально-економічного розвитку Півночі й Півдня (Центра й Периферії світового господарства). Так, згідно даним UNWTO, на розвинені країни припадає більше 50 % всіх туристських прибуттів, але країни, що розвиваються, стрімко збільшують свою присутність на світовому туристському ринку.

Розвиток рекреації і туризму характеризується постійним географічним розширенням і урізноманітненням напрямків подорожей. В 1950 р. 15 найбільших за обсягами обслуговувань маршрутів — до 97% туристів — проходили в межах Західної Європи й Північної Америки. Наприкінці ХХ ст. тут зосереджувалося близько 80 % туристських потоків. А починаючи з 1990-х рр. до лідерів упевнено приєднався Азіатсько-Тихоокеанський регіон, частка якого перевищила 10 %, а темпи росту туристських потоків виявилися найвищими в світі. Зараз на три цих макрорегіони доводиться 88,8 % всіх світових туристських прибуттів (у тому числі на Європу — 52,2 %, на Америку — 16 %, АТР — 20,6 %) і 91,8 % всіх грошових надходжень від міжнародного туризму. Для всіх шести туристських макрорегіонів світу характерна позитивна тенденція збільшення туристських потоків.

Протягом останніх років близько 51 % міжнародних туристських подорожей здійснюється з метою відпочинку, дозвілля й рекреації, на поїздки з діловими й професійними цілями доводиться 15 %, а 27 % доводяться на специфічні цілі: відвідування знайомих і родичів, паломництво, лікування; 7 % — на інші цілі.

Важливою тенденцією розвитку світового туризму є значна доля внутрішньорегіональних подорожей. Найбільш потужні потоки виїзду в інші регіони формуються в країнах Європи, Північної й Південної Америки, Східної Азії й Тихоокеанського регіону. Південна Азія, Близький Схід, Африка значною мірою залежні від прибуттів з інших регіонів. Для Північної Америки й країн Карибського басейну головними напрямками є США, Мексика, Канада, Коста-Ріка й Домініканська Республіка, а найбільш потужні виїзні потоки формуються в США й Канаді.

Провідними країнами, що приймають рекреантів у Європі, є Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Російська Федерація, Німеччина, Австрія, Польща, Угорщина, Греція, Португалія, Швейцарія. В Азії туристи найбільш часто відвідують Китай, особливо Гонконг і Макао, Малайзію, Таїланд, Республіку Корея, Індонезію, Японію, Тайвань, В'єтнам, Індію. Багато рекреантів залучає Австралія, Нова Зеландія. Основні країни виїзду рекреантів зі Східної Азії й Тихоокеанського регіону — Японія, Китай, Австралія, Сінгапур і Республіка Корея.

Стають популярними й ростуть поїздки рекреантів у такі країни Середземномор'я, як: Туреччина, Хорватія, Єгипет, Туніс і Марокко. Основними

країнами формування виїзного туризму в Європі (разом із Середземномор'ям) є Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Австрія, Швеція, Російська Федерація, Швейцарія й Іспанія.

На сьогодні сформувалися такі туристичні ринки: традиційні країни-монополісти (США, Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Австрія), нові регіони (Китай, Туреччина, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія, острівні країни), найбільш перспективні країни (Мексика, Малайзія, Таїланд, Тайвань, Гонконг) та країни-апліканти (Росія, Україна, Казахстан, Болгарія, Румунія, Саудівська Аравія, ОАЕ).

Серед найбільш характерних тенденцій світового рекреаційного процесу першого десятиліття ХХІ століття відзначаються:

- Уповільнення темпів росту туристського потоку;
- Велика конкуренція регіонів і країн, що бажають приймати рекреантів;
- Усвідомлення зростаючого впливу на туризм економічних, соціокультурних і пов'язаних з навколоишнім середовищем факторів;
- Висока поінформованість споживача;
- Високі вимоги до якості туристських продуктів і послуг.

Докорінних змін зазнала й видова структура міжнародного ринку рекреації. Поряд із традиційними видами туризму (культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, релігійний) за останні два десятиліття широкого поширення набули неординарні та специфічні види (зелений, екологічний, екстремальний, сільський, дайвінг, гольф-туризм та інші).

Загальною тенденцією є поляризація туристських переваг: з одного боку, що характеризується з одного боку зміненням позицій масового туризму в розвинених туристських країнах, а з іншого – збільшенням попиту на індивідуальний або спеціалізований туристський продукт.

За прогнозами UNWTO, наведеними у доповіді «Туризм – панорама 2020» (Tourism: 2020 Vision), високі стійкі темпи зростання економічних показників у сфері туризму збережуться й до 2020 року. У 2020 р. кількість міжнародних прибуттів складе 1,56 мільярда, з них 1,2 мільярди складуть внутрішньорегіональні поїздки й 0,4 мільярди складуть подорожі на далекі відстані (табл. 8.3). До 2020 р. найбільш популярними рекреаційними регіонами світу будуть залишатися Європа, Східна Азія й Тихookeанський регіон та Америка. Число туристів, що прибувають в Африку може зрости до 75 млн., на Близький Схід – до 70 і в Південну Азію – до 20 млн.

Таблиця 8.1 Прогноз розподілу обсягів в'їзного туризму по регіонах світу (міжнародні туристські прибуття, млн. осіб)

Регіони світу	Базовий рік	Прогноз		Середньо-річний темп росту, %	Частка, %	
	1995	2010	2020		1995 – 2020	1995
Увесь світ	565	1,006	1,561	4,1	100	100
Африка	20	47	77	5,5	3,6	5,0
Америки (Північна та Південна)	109	190	282	3,9	19,3	18,1
Східна Азія Тихоокеанський регіон	81	195	397	6,5	14,4	25,4
Європа	338	527	717	3,0	59,8	45,9
Близький Схід	12	36	69	7,1	2,2	4,4
Південна Азія	4	11	19	6,2	0,7	1,2
Внутрішньорегіональні прибуття	464	791	1 183	3,8	82,1	75,8
Туризм на далекі відстані	101	216	378	5,4	17,9	24,2

Очікується поступовий зсув акцентів у розвитку туризму від традиційних ринків Західної Європи, США, Японії та Канади до альтернативних ринків, таких як Центральна та Східна Європа, включаючи Росію, Китай, Південну Корею, Мексику, а також деякі країни Близького Сходу.

8.2 Європа – провідний рекреаційний регіон світу

Ряд важливих географічних, економічних, політичних і культурних передумов сприяє тому, що Європа була й залишається найбільш розвиненим рекреаційним регіоном світу:

- 1) Високий рівень життя основної маси населення;
- 2) Розвинена мережа транспортного сполучення і комунікацій;
- 3) Географічна близькість європейських країн;
- 4) Значна порізаність берегової лінії й наявність бухт, заток і внутрішніх морів;
- 5) Висока щільність міського населення;
- 6) Велике зосередження історичних, культурних і природних пам'ятників на порівняно невеликій території;
- 7) Велика кількість різноманітних районів зі сприятливими умовами для відпочинку, лікування, організації екскурсій і подорожей;
- 8) Значний досвід в організації туризму: саме в Європі в середині XIX ст. туризм стає зоною підприємництва, перетворюючись поступово з елітного в заняття широких верств населення.

Високий рівень економічного розвитку більшості європейських країн, доходи населення і його соціальна структура (перевага середнього класу) дозволяють реалізувати потребу у відпочинку переважно більшій частині населення країн, в тому числі і за межами своїх країн. Про це свідчить той факт, що серед 10 держав світових лідерів за витратами на туризм, шість держав – європейські. Серед них на першому місці як в Європі, так і в світі стоїть Німеччина, де загальні витрати становлять 91,0 млрд. \$ на рік, а середні витрати на душу населення на рік – 1108 \$. За цими показниками відрізняються також Великобританія (68,5 млрд. \$ та 1211 \$), Франція (43,1 млрд. \$ та 693 \$), Італія (30,8 млрд. \$ та 519 \$), Росія (22,1 млрд. \$ та 175 \$), Нідерланди (21,7 млрд. \$ та 1103 \$).

Чисельність населення Європи — понад 700 млн. чоловік, 75 % населення мешкають у міських агломераціях. Високий рівень урбанізації та щільноті населення, що відрізняються стрімким і напруженим ритмом життя, впливають на підвищення туристської активності населення. Крім того, населення Європи відрізняє етнічна й релігійна мозаїчність, високий рівень освіти й духовної культури, що є додатковим спонукальним мотивом до здійснення подорожей.

Розвитку туризму в Європі сприяє економічна й політична стабільність у регіоні, високий рівень співробітництва країн, у тому числі і в області туризму. Величезне значення має підписання Шенгенської угоди, введення єдиної валюти країн Європейського співтовариства — Євро, спільні туристичні проекти держав по освоєнню та збереженню рекреаційних ресурсів.

Більшість із європейських держав невеликі за розмірами. Деякі країн мають площа менш 50 тис. кв. км, наприклад: Люксембург, Мальта, Бельгія, Нідерланди, Данія, Швейцарія, Словаччина, Словенія, Македонія, Албанія, Естонія. Обмеженість території — фактор, що сприяє росту інтенсивності туристських вибуттів. Тільки такі країни як Росія, Казахстан, Україна, Франція й Іспанія,

мають площину більш 500 тис. кв. км. При цьому Європейські країни більш-менш зручно розташовані, оскільки мають загальні кордони, які в основному проходять через легко переборні природні бар'єри. Географічна близькість і густа мережа різноманітних транспортних комунікацій роблять поїздки з країни в країну зручними й доступними.

Розвитку туризму в Європі сприяють природно-географічні особливості регіону. Його береги відрізняються значною порізаністю, наявністю внутрішніх морів, заток, бухт, що в сукупності зі сприятливими кліматичними умовами, сприяє створенню та бурхливому розвитку на узбережжях численних курортних приморських зон. Відповідно значна кількість європейських країн має приморське положення, володіє острівними територіями, що сприяє розвитку круїзного морського туризму.

Кліматичні природні рекреаційні ресурси регіону дуже різноманітні. Більша частина Європи розташована в помірному кліматичному поясі, лише північ Скандинавського півострова — в арктичному поясі. Південна частина регіону (Піренейський, Апеннінський, Балканський, Кримський півострова) — у субтропічному кліматичному поясі. У цілому природно — кліматичні умови сприятливі для різноманітних видів як літніх, так і зимових рекреаційних занять.

На території Європи перемежуються низинні, горбкуваті й гірські райони. Серед гір переважають середні за висотою, вони не є перепоною для налагодження транспортного сполучення і для переміщення рекреаційних потоків, проте є потужним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму і альпінізму. Найбільш освоєними в цьому відношенні є Альпи, Карпати, Судети, Піренеї, Скандинавські гори.

Природні ландшафти на більшій території Європи майже не збереглися. З усіх частин світу Європа найбільш «окультурена». Проте природне середовище зберігається в межах численних особо охоронюваних природних територій. Особливо цінними і унікальними в цьому відношенні є Фінляндія, Норвегія, Швеція, Росія.

Перетворенню Європи в провідний туристський регіон сприяли й культурно-історичні фактори. Саме Європа зробила величезний вклад у світову цивілізацію. Ніде в світі немає такої високої насиченості різноманітними історичними й архітектурними пам'ятниками різних епох — неоліту, Прадавнього Світу, Епохи Відродження, Епохи Великих географічних відкриттів, Промислових переворотів і революцій Європа — основний туристський регіон світу й надалі зберігатиме своє лідерство, незважаючи на те, що її частка в туристських прибуттях неухильно знижується: 1970 р. — 68,2 %; 2000 — 57,7 %; 2008 — 53,1 %; 2020 (прогноз) — 44,8 %). Подібна ситуація спостерігається й з доходами від туризму. Бурхливий розвиток ринку нетривалих поїздок з невисокими душовими витратами веде до зниження питомої ваги Європи в доходах від міжнародного туризму: 1970 р. — 61,5 %; 2008 р. — 50,2 %.

Неоднозначним виявляється вклад окремих субрегіонів. Так за даними 2008 року за доходами і за кількістю прибуттів лідеруюче положення займала Південна Європа, за нею йде Західна Європа. За кількістю прибуттів третє місце займає субрегіон Східна і Центральна Європа, а четверте — Північна; за доходами

туризму ці регіони міняються позиціями (таблиця 8.2). У прибуттях лідирують Південна й Західна Європа – більш 60 прибуттів на 100 осіб. Для поїздок за кордон (вибуття) – Північна й Західна Європа – більш 70 осіб.

Таблиця 8.2 Динаміка міжнародних туристських прибуттів у млн. осіб.

Субрегіон	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009
Північна Європа	28,6	35,8	43,7	52,8	58,1	56,4	53,1
Західна Європа	108,6	112,2	139,7	141,7	153,9	153,2	146
Центральна й Східна Європа	33,9	58,1	69,3	87,5	96,6	100	89,5
Південна й Середземноморська Європа	93,9	103	139,5	159,1	176,8	177,7	171,1

Серед десяти держав-лідерів за кількістю міжнародних туристичних прибуттів багато років поспіль лідируючу позицію в світі посідає Франція. Серед інших держав – лідерів до європейських країн належать – Іспанія, Італія, Великобританія, Україна, Туреччина, Німеччина (3 – 8 місця відповідно).

Серед 10 держав світу з найвищим доходом від міжнародного туризму 7 розташовані у Європі: Іспанія, Франція, Італія (2,3,4 місця), Німеччина, Великобританія (6,7 місця), Туреччина, Австрія (9-10 місця).

Серед найбільш характерних особливостей рекреаційних потоків в європейському регіоні можна відзначити, такі:

- в Європі переважає внутрішньо-регіональний туризм, тобто обмін рекреаційними потоками між європейськими країнами вище, ніж між Європою й іншими континентами;

- у європейських рекреаційних потоках простежується тенденція «антиподності», що виражається в подорожах рекреантів з північних країн на південь і навпаки, жителів рівніх районів на гірські курорти, городян – у сільську місцевість. Наприклад, основна причина меридіональної спрямованості рекреаційних потоків полягає у різниці кліматичних умов і розмаїтості ландшафтів, що, в свою чергу, наклало істотний відбиток на побут, культуру й традиції населення півдня й півночі регіону;

- концентрація рекреантів навколо Середземноморського басейну (включаючи прилеглі райони Азії й Африки);

- значна кількість подорожей у сусідні країни, що, як правило, пояснюється більш низькими витратами на поїздку, а також прагненням рекреантів ознайомитися з історією, культурою, традиціями розташованих поряд держав. Так, наприклад, в Італії більшість рекреантів становлять громадяни Німеччини, Швейцарії й Франції, в Україні – громадяни Російської Федерації;

- особливістю туристських пізнавальних маршрутів в регіоні, є те, що туристи за одну поїздку відвідують кілька Європейських країн.

Основними туристськими об'єктами в регіоні Західної Європи є: Альпи (зимові види спорту в Швейцарії та Франції); морські курорти узбережжя Франції; зони відпочинку в Арденнах (Бельгія, Люксембург) і Піренеях (Франція), долинах Рейну, Мозеля; озера в Німеччині; численні джерела цілющих вод

(Німеччина, Франція, Швейцарія); культурні центри світового значення, в яких розташовані найвідоміші музеї (Британський, Національна галерея і Галерея Тейт у Великій Британії), картинні галереї (Будинок Рембрандта в Амстердамі), концертні зали (Шекспірівський і Ковент-Гарден в Англії); королівські палаці, замки, історичні й архітектурні пам'ятки; результати Реформації в Німеччині, бібліотеки й університети (Британська бібліотека, Оксфордський і Кембриджський університети у Великій Британії); ландшафтні парки. У Німеччині протягом багатьох десятиліть проводять традиційні торгові ярмарки в Ганновері, Франкфурті-на-Майні, Лейпцизі. У країнах Західної Європи до списку культурної спадщини ЮНЕСКО внесено 110 об'єктів.

Країни Північної Європи відрізняються значними, в першу чергу, природними ресурсами для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності: гірські ландшафти, фіорди, сприятливі умови для зимових видів спорту (наприклад Лахті у Фінляндії цілком справедливо вважається столицею лижного спорту), прибережні острови, озерні ландшафти, заполярне літо. Культурною спадщиною є численні пам'ятники епохи вікінгів. Незважаючи на відносно суворий клімат, кількість рекреантів, які відвідують цей регіон, неухильно зростає, насамперед через популярність таких видів туризму, як екологічний (практично третина регіону це незаймана і не порушена діяльністю людини природа), відпочинок у сільській місцевості, рибна ловля, заняття різними видами зимового спорту, як традиційними: лижний всі його види, так і новітні, як сноуборд, катання на мотосанях, забіги на собачих запряжках. Крім того, цей регіон активно відвідується в період Різдвяних свят, тому що тут знаходиться єдине місце в світі, де можна поспілкуватися з живим Санта-Клаусом (Фінляндія, а саме в Лапландії за полярним колом, містечко Рованіємі, село Санта Клауса).

Субрегіон Центральної і Східної Європи має досить різноманітний рекреаційний потенціал: гірські курорти Карпат, Криму, Кавказу, Судет, , Татрів; морські узбережжя Чорного, Азовського і Балтійського морів; унікальні ландшафти, особливо Карелії й Уралу, озерні ландшафти Білорусії, Польщі, оз. Балaton та Хевіз в Угорщині; джерела цілющих мінеральних вод в Чехії, Угорщині, Україні, Росії; багаті етнографічні традиції; релігійні святыни православ'я; крупні історико-культурні центри – Москва, Санкт-Петербург, Київ, Львів, Прага, Будапешт та ін. У списку ЮНЕСКО понад 60 об'єктів.

Слід відзначити, що на Європейському туристському ринку активність країн Східної й Центральної Європи, постійно зростає. Тенденція підвищення як кількості міжнародних туристів так і доходів від нього зберігається вже кілька років поспіль. Незважаючи на світову економічну кризу, цей субрегіон в 2008 році збільшив в'їзд іноземних туристів на 3%. Найбільшими темпами відзначилося зростання в таких країнах як: Болгарія, Україна, Киргизстан, Грузія, Вірменія. При цьому найбільшою популярністю користуються рекреаційні комплекси Росії, Польщі, Угорщини, Чехії, Болгарії.

Але при загальнопозитивних тенденціях, слід відзначити, що за розвитком рекреаційного господарства цей регіон значно відстає від інших європейських субрегіонів. Це пояснюється рядом факторів:

- 1) туристська інфраструктура, а також рівень сервісу країн Східної

Європи за багатьма показниками не відповідає сучасним міжнародним вимогам і стандартам, прийнятим у Західній Європі;

2) недостатність реклами туристського продукту багатьох східноєвропейських країн на західному ринку;

3) відносно невисока купівельна спроможність основної маси населення ряду країн Східної Європи стримує зростання туристського потоку з цих країн;

4) на міжнародному туристському ринку зі східноєвропейськими країнами успішно конкурують такі традиційно туристські країни, як Греція, Туреччина, Кіпр, Мальта, Єгипет, Іспанія.

Регіон Південна Європа, поряд з Західною Європою, є найбільш відвідуваним туристським регіоном світу. В країнах цього регіону туризм є однією з головних галузей господарства. Головними туристськими ресурсами є: морські узбережжя Середземномор'я й Атлантики з розташованими в їхніх межах островами; культурна спадщина, що охоплює пам'ятки античної, візантійської, римської, мавританської епох, середньовіччя й сучасність; високий рівень розвитку туристської інфраструктури й безумовно висока якість надання рекреаційних послуг.

У регіоні розвинені практично всі види туризму. Найбільш відомі курорти: Коста-Брава, Коста-Бланка, Коста-дель-Соль, Балеарські й Канарські острови (Іспанія), Лігурійська Рив'єра з центром у Сан-Ремо, узбережжя Адріатики (Італія), острова Егейського моря (Греція), Мальта – курортні зони світового значення, курорти субтропічного узбережжя Адріатики (Албанська Рив'єра), Чорного моря. Італійські Альпи – один з основних міжнародних районів зимових видів спорту. Всесвітньою славою увінчані архітектурні пам'ятники, скульптура й живопис, музичні здобутки, театр, кіно. Найвідомішими центрами культурного туризму є: Рим, Мілан, Флоренція, Венеція, Неаполь, Генуя, Мадрид, Барселона, Толедо, Саламанка, Севілья, Гранада, Афіни, Дельфи, Олімпія, Корінф тощо. У списку об'єктів ЮНЕСКО – 134.

Регіон Східно-Середземноморської Європи, який охоплює лише три держави – Кіпр, Ізраїль і Туреччина – почав виділятися в окремий туристичний субрегіон порівняно недавно, в зв'язку з активізацією процесів Європейської інтеграції. На розвиток рекреаційно – туристичного господарства даного субрегіону особливий вплив має суспільно-політична ситуація, яка характеризується значною нестабільністю: почастішли терористичні акти, військові конфлікти, нарощання ісламського фундаменталізму, окупація Північної частини Кіпру турецькими військами та проголошення Турецької Республіки Кіпр, арабо – ізраїльські конфлікти на Палестинських територіях. Значними факторами розвитку рекреації в цьому субрегіоні є його вигідне географічне положення та близькість від основних держав – поставщиків туристів. Серед природних рекреаційних ресурсів виокремлюється значна протяжність морського узбережжя (Середземне, Чорне, Егейське, Червоне, Мертвое моря), сприятливі кліматичні умови субтропічного середземноморського клімату (за виключенням внутрішніх районів Туреччини), наявність гірських територій (Анатолійське нагір'я Туреччини) є потенційним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму, на основі цілющих вод і грязей Мертвого моря діють

бальнео-грязьові курорти.

Серед видів туризму, що одержали розвиток у Європі, виділяються лікувально – оздоровчий, діловий, релігійний, освітній, пізнавальний, круїзний (морський, річковий, озерний). Більшість подорожуючих Європою під час відпочинку відвідує різні розважальні установи і заходи.

Лікувально-оздоровчий туризм. Серед країн, у яких даний напрямок туризму одержав розвиток, лідирує Чехія. Бальнеологічний курорт Карлови-Вари (колишній Карлсбад) щорічно відвідують близько 50 тис. осіб з 70 країн. Популярністю користуються й інші чеські курорти: Теплиці, Яхимов (перший у світі радоновий курорт), Маріанське-Лазне, Франтишкові-Лазне, Лугацівце, Янське-Лазне. Численні виходи мінеральних вод перетворили у світовий центр водолікувального купання маленьку Угорщину. Зараз кожний третій, що приїжджає в країну, їде на води. Серед них багато німців, американців, австрійців, самих угорців. У Польщі найбільш відомі бальнеологічні й бальнеогрязьові курорти Балтійського узбережжя: Свіноуйсьце, Камінь-Поморські, Колобжег. Лікувально-оздоровчий туризм розвивається в Болгарії, Румунії, Словаччині, Словенії, Хорватії. У Росії унікальні запаси і якість мінеральних вод, розвинені традиції курортного відпочинку, але матеріальна база, як правило, низької якості.

Основний курортний район – Кавказькі Мінеральні Води.

Курорти Західної Європи виявилися трохи потісненими на ринку лікувально – оздоровчої діяльності, але мають старі традиції. Курорти Віші (Франція), Баден – Баден і Вісбаден (ФРН), Бат (Великобританія), Спа (Бельгія), Бадгаустайн (Австрія), Давос і Санкт-Моріц (Швейцарія) були популярні вже у XIX ст.

Унікальні умови для сполучення відпочинку з лікуванням і оздоровленням організму створені на берегах Мертвого моря.

Діловий туризм. Більша частина ділових поїздок світу припадає на Європу, яка лідирує по витратах на діловий туризм. Основний постачальник ділових туристів – Німеччина. Як центри ділового туризму виділяються: ФРН, Великобританія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Бельгія. Росте відвідування з діловими цілями країн Східної й Центральної Європи. Популярна Європа для проведення різних міжнародних виставок, ярмарок, конгресів. Міжнародні виставки й конгреси найчастіше проводять у Лондоні, Парижі, Страсбурзі, Ганновері, Давосі, Барселоні й ін.

Релігійний туризм. Європа — це в основному християнський світ, тому серед численних місць, що залучають прочан виділяються християнські святині. Найбільшими центрами християнського паломництва є Рим з Ватиканом, Єрусалим. Щорічно великий наплив туристів випробовують і інші відомі центри: Турін, Париж, Лурд (Франція), Брюгге (Бельгія), Фатіма (Португалія), Варшава (Польща), Монсеррат (Іспанія), Київ, Тернопіль, Святогірськ, Москва.

Купально-пляжний туризм. У межах Європейського регіону сформувалися кілька рекреаційних районів приморського відпочинку. Головний з них – Середземноморський. Для нього характерні: перевага лінійної форми рекреаційного освоєння території (уздовж морського узбережжя), більша роль

островів, виражена сезонність туристських потоків з перевагою літнього (купального) сезону, створення переважно великих комплексів з високою концентрацією туристів. Але в 1980-ті роки з'явилася нова тенденція формування невеликих за розмірами туристських центрів, що більше відповідає потребам сучасного активного туризму й краще вписується в навколоішнє природне середовище. Серед країн Середземномор'я виділяються Іспанія, Італія, Франція, Греція. Головні райони міжнародного туризму в Іспанії — узбережжя Середземного моря, Канарські й Балеарські острови. Головний середземноморський туристський район Франції — Блакитний берег (Французька Рив'єра) із широко відомими морськими курортами: Ніцца, Канн, Антиб. В Італії головний район середземноморського туризму — Італійська Рив'єра, що є продовженням французької, у Греції — острова Егейського моря.

В один з найважливіших туристських районів Середземномор'я перетворилося Адріатичне узбережжя Хорватії. Тут знаходяться такі відомі морські курорти, як Дубровник, Спліт. Все більшої популярності набувають середземноморські курорти Туреччини. Найвідоміший з них - Анталія.

Крім середземноморського, в Європі сформувалися ще два приморські туристські райони. Один з них — на Чорноморському узбережжі, де побудовані великі курортні комплекси. У Румунії: Мамая, Ефорія (околиці Констанци); у Болгарії — Золоті піски, Дружба, Албена, Слинчев Бряг, Несебр; на Україні — узбережжя Криму (Євпаторія, Ялта), у Росії — Великі Сочі, Геленджик. Ще один приморський курортний район — узбережжя Північного й Балтійського морів, де зложилися десятки курортів: Сопот (Польща), Кюлунгборн (Німеччина), Брайтон і Борнемут (Великобританія), Сен-Мalo (Франція).

Гірський туризм. Серед районів гірського туризму перше місце посідає Альпійський. Щорічно його відвідують до 150 млн. чоловік. Серед найвідоміших гірничо-спортивних і гірсько — кліматичних курортів: Шамоні, Сен-Жерве (Франція), Давос (Швейцарія), Кортина — д'Ампеццо (Італія), Інсбрук (Австрія). Другий великий район гірського туризму охоплює гори Центральної Європи — Карпати, Судети й Родопи, серед них найвідомішими є курорти: Оберхоф і Обервізенталь (ФРН), Закопане (Польща), Штребскерово (Болгарія).

Зложилися в Європі й райони озерного туризму — Озерний край у центральній Фінляндії, Кашубське й Мазурське поозер'я в Польщі, Мекленбургське поозер'я у ФРН, озеро Балатон в Угорщині. В Альпах (Австрія, Швейцарія, Італія) популярний відпочинок на гірських озерах.

Річковий круїзний туризм одержав найбільший розвиток на Дунаї, Рейні, Ельбі, Волзі.

8.3 Характеристика Американського рекреаційного регіону

Американський регіон своїй значній долі у світовому рекреаційному ринку завдячує багатьом сприятливим факторам:

- вигідне географічне положення регіону поміж трьох океанів: Атлантичного, Тихого і Північного Льодовитого;
- величезна територія, з надзвичайно різноманітними і багатими природними та історико-культурними рекреаційними ресурсами, що дозволяє розвивати найрізноманітніші види туризму;
- високий рівень господарського розвитку країн, у тому числі туристської інфраструктури, що охоплює всі види транспорту і сприяє вільному пересуванню й розміщенню туристів, організації сервісу;
- високий рівень прибутків населення (США, Канада)
- Америка, здебільшого англомовний регіон, а це сприяє припливу рекреантів практично з усіх країн, де говорять англійською мовою.

Природні рекреаційні ресурси цього регіону знаходяться на двох материках – Північній й Південній Америці та пов'язаних з ними островами, що обумовлює надзвичайну різноманітність і атрактивність даного регіону в цілому.

Північна Америка має складний рельєф, у її західній частині простягається гірська система Кордильєр (найбільша висота 6193 м – гора Мак-Кінлі). Тут нерідко трапляються землетруси, є діючі вулкани. Східну частину займають великі рівнини й середньовисотні гори. Береги розчленовані нерівномірно. Більшою порізаністю відрізняються тихоокеанське й атлантичне узбережжя Канади зі складною системою фіордів. На атлантичному узбережжі США завдяки рівнинному рельєфу сформувалися великі лагуни з пляжами і добре прогрітою водою. На півострові Флорида береги утворені будівлями коралів і мангрових заростей.

Клімат Північної Америки змінюється від арктичного на крайній півночі до тропічного у Карибському субрегіоні. Клімат приморських районів знаходитьться під впливом океанів, у внутрішніх частинах материка нарastaє його континентальність. Найбільша кількість опадів випадає на Тихоокеанському узбережжі Аляски й Канади – до 3000 мм у рік, мінімальне (100-200 мм) – у міжгірних долинах Кордильєр. У зимку до півночі від 42⁰ пн. ш. формується стійкий сніжний покрив, що уможливлює розвиток зимових видів відпочинку. У горах гірськолижні курорти зустрічаються аж до південних кордонів США.

У Північній Америці густа річкова мережа. Найбільша річкова система – Міссісіпі – Міссурі (довжина 6420 км). Інші значні ріки: Святого Лаврентія, Маккензі, Юкон, Колумбія, Колорадо. Ріки, що течуть на заході й півночі материка, мають гірський характер – стрімкі, буяють порогами, водоспадами. Такі якості сприяють розвитку екстремальних видів туризму, зокрема, рафтінгу. У північній частині материка значна кількість озер: Великі озера (Верхнє, Гурон, Мічиган, Онтаріо, Ері), Вінніпег, Велике Невільниче, Велике Ведмеже.

Розходження в географічному положенні, кліматі, будові рельєфу визначили формування різних природних зон. Величезну територію материка обімають ліси – тайга (у центральних районах Канади), змішані й широколистяні (у басейні Великих озер), тропічні вічнозелені (на південнно-сході). У внутрішніх

районах переважає степова й напівпустельна рослинність.

Північна Америка – багатонаселений і високо урбанізований субрегіон, тому в багатьох районах природні ландшафти поступилися місцем культурним. Але для збереження природи, а також для розвитку туризму були організовані численні (понад 50) національні парки. Найбільш відомі національні парки: Йеллоустонський, Йосемітський, Глейшер, Секвоя, Гранд-Каньйон, Гранд-Тітон, Карлсбадські печери (США), Вуд-Баффало, Оленячий острів (Канада). Цікавою формою використання територій також є туристські тропи, які мають значну протяжність і прокладаються по найбільш атрактивних природних районах, наприклад, Аппалачська (3200 км) та Тихоокеанська (3680 км) тропи.

Рельєф Південної Америки представлений сполученням високих гір і великих рівнин. Гірський пояс Кордильєр, що простягнувся вздовж тихоокеанського узбережжя материка, називається в Південній Америці Андами. Найвища вершина не тільки материка, але й усієї західної півкулі – гора Аконкагуа (6960 м). Майже на всьому протязі гірські ланцюги несуть на собі численні конуси вулканів, у тому числі діючих. Всю іншу площину материка займають плоскогір'я (Гвіанське, Бразильське, плато Патагонії) і рівнини, включаючи санайбільшуна земній кулі – Амазонську низовину.

Південноамериканський материк розкинувся переважно в низьких широтах, що забезпечує йому надходження величезної кількості сонячного тепла. Тому тут переважають тропічні ландшафти. На материку панують вологі тропічні ліси, савани, зі своєрідним і багатим рослинним і тваринним світом. Лише крайній південь континенту заходиться у помірному поясі, це обумовлює існування численних особливо охоронюваних природних територій і відповідно створює широкі можливості для розвитку екологічного туризму.

Своєрідні культурно-історичні рекреаційні ресурси Америки, які формувалися в умовах етнокультурної розмаїтості корінних народів і європейської колонізації. Особливості колонізації пояснюють виділення на континенті двох головних історико-культурних областей: Англо-Саксонської, до якої входять США й Канада, і Латинської – всі держави південніше ріки Ріо-Гранде (тобто границі Мексики й США). Європейська колонізація супроводжувалася руйнуванням традиційної культури й способу життя аборигенів, тому пам'ятників доколумбової цивілізації в Америці збереглося мало (Чічен-Іча, Мачу-Пікчу, Куско, Наска). Однак інтерес до історії сучасних американців і рекреантів з інших країн світу сприяє збереженню об'єктів, що розповідають про минуле Америки. Індійські поселення, селища старательів часів «золотої лихоманки», містечки «дикого Заходу» – все це старанно відтворюється, оберігається й використовується в туристській індустрії. Попит на розваги сприяв появлі таких специфічних туристських об'єктів, як тематичні парки. Багато з них мають зони, присвячені історії Америки. Об'єктами туристського показу стають будь-які споруди й установи, що дозволяють доторкнутися не тільки до минулого, але й такі, що демонструють сучасні досягнення і спосіб життя американської цивілізації (Голівуд, Білий Дім – резиденція президента США).

У цілому в регіоні переважає християнство, представлені також інші релігії.

Однак центрів християнського паломництва світового значення в Америці немає. Висока частка католиків серед християн обумовила широке поширення культу Діви Марії, її почитают у всіх католицьких храмах, які й стали центрами притягання, як віруючих, так і туристів, що представляють інші конфесії.

Слід зазначити, що рекреаційні ресурси Америки освоєні й використовуються в регіоні нерівномірно: добре – у межах США, Канади й країнах Карибського басейну, недостатньо – у країнах Центральної і Південної Америки. Відповідно і стан рекреаційного ринку в регіоні диференційований й прямо пов'язаний з рівнем соціально-економічного розвитку країн регіону. Найбільш високим ступенем господарського розвитку, у тому числі рекреаційної інфраструктури і всіх видів транспорту, відрізняється Північна Америка.

Американський рекреаційний регіон зараз є третім за масштабами міжнародного туризму, і займає частку на рівні 15,9 % від загальносвітового туристського потоку, з них, за цим показником, долі окремих субрегіонів розподіляються таким чином: 10,6 % – субрегіон Північна Америка; 2,3 % – Південна Америка; 2,2 % – Карибська Америка; 0,9 % – Центральна Америка. Відповідно 65 % міжнародних прибуттів у регіон припадає лише на три країни Північної Америки, всі вони входять до рейтингу 20 найвідвідуваніших країн світу: США посідає друге місце в світі — 45,5 млн., Мексика – 10 місце – 22,6 млн., а Канада в списку держав-лідерів посідає 15 місце, приймаючи 17,14 млн. туристів на рік. Карибські острови, які відвідують майже 20 млн. туристів, лише нещодавно поступилися другим місцем по прибуттях Південній Америці. Особливої уваги заслуговують також і показники середньорічного зростання кількості обслуговуваних, за яким всі субрегіони Америки мали позитивне значення. При цьому найвищими темпами відрізняється субрегіон – Центральна Америка, який нарівні з субрегіоном Північно-Східна Азія (зебельшого Китай) належить до так званих регіонів бурхливого туристичного розвитку і має середньорічні темпи приросту – 8,4 %. Регіон стає улюбленим місцем відпочинку й дуже затребуваний туроператорами з усього світу.

Таблиця 8.2 Динаміка міжнародних туристських прибуттів в Америку, млн. осіб

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Північна Америка	71,7	80,7	91,5	89,9	95,3	97,7	92,1
Карибська Америка	11,4	14	17,1	18,8	19,8	20,1	19,5
Центральна Америка	1,9	2,6	4,3	6,3	7,8	8,2	7,6
Південна Америка	7,7	11,7	15,9	19	21	21,8	21,4

В Америці рекреаційні потоки мають як меридіональне, так і широтне спрямування. Внутрішньорегіональні поїздки мають меридіональний напрямок при перетинанні державних кордонів, але надалі вони «віялами» розтікаються територією приймаючих країн і поступово здобувають широтний напрямок.

Широтний напрям в основному мають міжрегіональні потоки з Європи та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Саме ці регіони є найбільшими постачиками туристів в Американський регіон.

Внутрігрупової туризм в Америці має домінуюче значення (майже 3/4 всіх прибуттів), при цьому найбільш інтенсивні показники його простежуються при обміні туристами між сусідніми прикордонними державами США – Канада, США-Мексика.

У міжрегіональних поїздках американців лідирують країни Європи (Великобританія, Франція, Італія, Німеччина, Іспанія). Зростаючий інтерес американські туристи виявляють і до АТР, активно відвідуючи Китай разом із Сянганом, Японією, Республіку Корею, Сінгапур, Австралію. За туристськими витратами перше місце в Америці й світі посідають США. Значними витратами на міжнародний туризм серед американських країн відрізняються Канада, Бразилія, Венесуела.

Доходи від міжнародного туризму в регіоні сягають 10-20 % від загального експорту товарів і послуг. Такий високий рівень є наслідком конкурентоспроможності регіону й спеціалізацією деяких районів на туризмі. На Британських Віргінських островах, на Антигуа й Барбуді ця частка перевищує 80 %, на Гренаді й Ангілії – 60, на Кубі, Барбадосі, Ямайці, Мартініці, Гваделупі знаходитьться в межах від 40 до 50 %. Середній рівень доходів на одне прибуття в даному регіоні становить 870 \$. Загальна частка доходів від світових показників знаходиться на рівні 20 %, з них 14,7 % прпадає на Північну Америку, 2,5 % – на Карибську, 2,0 % – Південну та 0,8 % – Центральну.

Характеристика Північно-Американського рекреаційного субрегіону

Головними туристськими центрами у Американському регіоні постають три країни Північної Америки – США, Канада й Мексика, які утворюють єдиний субрегіон – Північна Америка.

США мають свої неповторні природні, історичні та економічні особливості. У відповідності до природних умов і ступеня рекреаційно-туристичної освоєності на їх території виділяють великі рекреаційно-туристичні зони з наступним виділенням рекреаційних районів:

- Східна зона – основою функціонування рекреаційного господарства в даній зоні є історико-культурний потенціал великих міст з їх порівняно молодими історичними пам'ятками та сучасним бурхливим міським життям. До цієї зони фактично входить величезна агломерація, яка охоплює Нью-Йорк, Філадельфію, Вашингтон, Бостон, Балтимор та багато інших великих міст. Цей район привертає значну увагу міжнародних туристів, але при цьому самі американці при подорожах з метою відпочинку віддають перевагу іншим районам США, або відпочивають в природних місцевостях даної зони – приозерний край, гірські райони Аппалаചей. В даній зоні виділяються такі райони, як: Мегалополіс і Янкіленд.

- Західна зона є всесвітньо відомою своїми природними пам'ятниками, національними парками й незвичайною розмаїтістю ландшафтів. Головна

спеціалізація – екологічний і спортивний туризм. В даній зоні виділяють такі райони: Внутрішній Захід, Північний Захід, Аляску та Південь Тихоокеанського узбережжя США або Каліфорнійський район, який має найпотужніше рекреаційне значення в межах всієї країни і спеціалізується на розважальному, пляжному й діловому туризмі з такими центрами як Голівуд, Диснейленд, Лас-Вегас. Столицею цієї зони є Лос-Анджелес.

- Центр США або «Хартленд» (від англ. HeartLand - земля-серцевина) - ця зона охоплює внутрішні райони США, відокремлені від морських пляжів і густонаселених територій, які не мають значних культурно-історичних пам'ятників та атрактивних природних ландшафтів. З точки зору туризму це транзитний регіон. Єдине виключення – ланцюжок великих агломерацій Клівленд – Чикаго – Детройт із розвиненим діловим туризмом. До складу цієї зони входять Приозер'я, Центральні рівнини й Великі рівнини. До Південно-Східної зони входить Південно-Атлантичний туристський район, райони Галф і Флорида. Ця зона охоплює південну частину узбережжя Атлантики та Мексиканської затоки. В цій зоні знаходяться два потужні рекреаційні райони держави – півострів Флорида, який дає 1/3 доходів американської індустрії туризму та район Мексиканської затоки – Галф (від англ. gulf – затока).

- Зона тропічних островів – Гавайї, Віргінські острови й острові Гуам.

Мегалополіс – це близько 100 тис. кв. км майже безперервної забудови, що тягнеться від Бостона до Вашингтона. На цій порівняно невеликій території (менш ніж на 2% території США) проживає біля п'ятої частини населення всієї країни. Район – один з туристичних лідерів країни. Рідке відвідування США обходиться без відвідування Нью-Йорка – головних воріт країни, особливо для рекреантів з Європи. Нью-Йорк – туристична столиця США, найвідвідуваніше місто Північно-Американського рекреаційного субрегіону. Тут знаходиться символ країни – Статуя Свободи й знамениті на весь світ хмарочоси Манхеттена і відповідно найбільшою мірою розвинений оглядово-еккурсійний і культурно-історичний туризм. Крім пам'ятників архітектури всіх періодів американської історії від колоніального періоду до сучасності, у Нью-Йорку знаходяться найзнаменитіші музеї країни – Метрополітен і Гутгенхайма. Інтерес у рекреантів викликають також етнічні квартали міста: Маленька Італія, Чайна-Таун та ін. Інші великі міста мегалополіса, Бостон і Філадельфія, знамениті своїми історичними пам'ятниками. У Бостоні – це пам'ятники колоніального періоду (р-н Бікон Хілл) і місця, пов'язані з Американською Революцією (останні об'єднані в маршрут Фрідом Трейл – Шлях Свободи). У Філадельфії це святыня Американської Революції – Індепенденс-Хол, де була проголошена Декларація Незалежності, та інші будинки колоніальної епохи. Осторонь стоїть Вашингтон, весь центр якого фактично є діючим музеєм американської державності. Основна спеціалізація міста – культурно-історичний, патріотичний туризм. Тисячі екскурсантів щодня відвідують Білий Дім, Капітолій, меморіали Вашингтона, Джeffersona й Лінкольна. Крім того, Вашингтон знаменитий своїми художніми галереями й музеєм Холокосту, що був донедавна найбільшим у світі. Мегалополіс витягнувся уздовж узбережжя Атлантичного океану, тому значну роль у районі грає пляжний і розважальний туризм. Пляжі розташовані на нью-йоркському Лонг-Айленді,

Нью-Джерсійському Кейп Мей і в Оушен-Сіті, шт. Меріленд. Головний розважальний центр району – Атлантик-Сіті, шт. Нью-Джерсі, вважається східним аналогом Лас-Вегаса, причому він обганяє Лас-Вегас як за кількістю відвідувачів, так і за доходами від туризму.

Янкіленд – культурний регіон США, ареал проживання янкі, як називали в XVIII столітті американських колоністів – жителів півночі. Район чітко ділиться на дві частини – Нова Англія (штати Коннектикут, Массачусетс, Род-Айленд, Нью-Гемпшир, Вермонт і Мен) і Верхній Нью-Йорк, туристична спеціалізація яких – історична й природна. Нова Англія – колиска американської історії, де дотепер без серйозних змін збереглися містечки колоніальної епохи. Тільки в штаті Массачусетс серед таких міст можна назвати історичне село Плімут (місце першої колонії поселенців з легендарного «Мейфлауера»), університетський Кембрідж, знаменитий процесами над відьмами Салем, фабричний Лоуелл і Лексінгтон. Список можна продовжити іншими містами Нової Англії: Провіден і Ньюпорт (шт. Род-Айленд), Хартфорд і Нью Хейвен (шт. Коннектикут), Портсмут (шт. Нью-Гемпшир) і Портленд (шт. Мен). Схожа картина у Верхньому Нью-Йорку й штаті Пенсільванія, в яких зосереджені значимі місця для американської історії. Але не тільки історія залучає рекреантів у Янкіленд. Природна перлина району – Ніагарський водоспад, що у рік відвідують більше 10 млн. туристів на рік. Крім того, серед природних об'єктів можна відзначити національний парк Адірондак (тут розташований Лейк-Плейсід, курорт, що двічі приймав зимові Олімпійські ігри в 1932 і 1980 р.) і озера Фінгер-Лейкс (шт. Нью-Йорк), півострів Кейп Код, шт. Массачусетс і Білі гори в шт. Нью-Гемпшир, національний парк Акадія в шт. Мен і гірськолижні курорти в шт. Вермонт.

Внутрішній Захід з'єднує в собі самі найзахоплюючі ландшафти й головну культурну легенду країни – Дикий Захід.Хоча в цілому весь район гористий, він відрізняється незвичайною розмаїтістю ландшафтів. Найзнаменитіший національний парк країни – Йеллоустонський пропонує своїм відвідувачам водоспади, гейзери, гарячі джерела, гірські прогулянки й можливість спостерігати за дикими тваринами в природному середовищі. У тому же штаті Вайомінг знаходиться національний парк Гранд Тeton – район гірських походів і скелелазіння. У національному парку Арчес «найбільше у світі» число природних мостів і арок, утворених винятково силами природи. Але головна природна перлина району, та й всієї країни розташована у штатах Колорадо й Арізона – це Гранд Каньйон або Великий каньйон Колорадо довжиною в 350 км, ширину від 6 до 30 км і 1,5 км глибиною. Колорадо – головний гірськолижний центр країни з десятками курортів, найвідомішим з яких є Аспен. Широко розвинений у районі й культурно-історичний туризм, адже ця земля Дикого Заходу, дотепер населена його головними міфічними персонажами – ковбоями й індіанцями. Втім, індійські пам'ятники (Меса Верде, шт. Колорадо, Чако, шт. Нью-Мексіко) ведуть відвідувачів у доколумбову епоху. Можна побачити не тільки археологічні розкопки, але й «живий» побут корінних американців, відвідавши індійські резервації в Нью-Мексіко й Арізоні (майже кожна з них проводить спеціальні фестивалі). Крім того, Внутрішній Захід зберігає спадщину іспанських колоністів (Санта-Фе, шт. Нью-Мексіко, Тусон, шт. Арізона), мормонів (культура й звичаї

мормонів залучають рекреантів у міста Юти й північної Арізони, але насамперед у мормонську столицю Солт-Лейк-Сіті).

Північний Захід є центром екотуризму. Найбільш знаменитими природними визначними пам'ятками району є національний парк, що знаходиться під охороною ЮНЕСКО, Олімпік, гора Рейнір, гора Худа, озеро Крейтер, каньйон Хеллс тощо. Всі вони використовуються для організації піших походів й спостереження за дикою природою. Крім того, привабливими для рекреантів є міста Сіетл і Портленд. За Сіетлом давно закріпилася слава одного з найкрасивіших і безпечних великих міст США, тому йому часто «довіряють» проводити великі змагання або виставки.

Аляска за спеціалізацією схожа на вищеописаний район, однак відірваність від суміжних штатів США й унікальна природа змушує виділити її в окремий район. Національні парки й охоронювані території обіймають майже третину території штату, однак туристи відвідують, як правило, околиці міста Анкоридж і «Пеехендл». Серед природних туристичних об'єктів вирізняється національний парк Деналі, у якому розташована гора Мак-Кінлі – найвища вершина Північної Америки. Крім того, Аляска цікава для рекреантів можливістю вивчити культуру ескімосів і алеутів, а також познайомитися зі спадщиною російських колоністів (з останнім можна познайомитися, наприклад, у місті Сітка – столиці російської Аляски).

Південь Тихоокеанського узбережжя США – Каліфорнійський туристський район є лідером як за кількістю туристів, так і за одержуваними від туризму надходженнями. У цій «американській Рив'єрі» представлені майже всі типи туризму. Головний туристичний магніт – південь штату Каліфорнія – м. Лос-Анджелес, яке вже давно асоціюється з Голівудом. Поряд із Флоридою, південна Каліфорнія – центр розважального туризму, заснованого на відвідуванні тематичних парків. Як і в Орландо, тут знаходяться Диснейленд, парк кіностудії «Юніверсал», «Водний світ». Південь Каліфорнії також спеціалізується на пляжному туризмі. Це один зі світових центрів серфінгу. Уздовж узбережжя простягнувся ланцюжок курортних містечок. На жителів південної Каліфорнії був споконвічно орієнтований і Лас-Вегас. І хоч зараз це світовий ігровий центр, туристи вихідного дня однаково відіграють важливу роль. Другий рекреаційний центр в районі – Сан-Франциско, визнаний самими американцями найкрасивішим містом США. Місто спеціалізується на діловому й розважальному туризмі. Знаменита Каліфорнія й своїми природними ресурсами: в цьому районі родючі рівнини змінюють безжиттєві пустелі і гірські ланцюги Сьєрра-Невада. Особливою популярністю користуються Йосемітський національний парк, національний парк Секвой, долина Смерті й пустеля Могаве, а також «Винна країна» – долини Напа й Сонома, засаджені виноградниками. Пустелі й гори Каліфорнії – центр, насамперед, зимового туризму. Пустельний оазис, що став курортним містом Палм Спрінгс, приймає рекреантів з кінця XIX століття. Зараз він обріс десятком приміських курортів і майже сотнею полів для гольфа. А озеро Тахо, затиснуте меж ланцюгів Сьєрри-Невади, стало знаменитим гірськолижним курортом. Про історичне минуле району, насамперед про часи «золотої лихоманки» нагадують міста Грасс-Веллей, Невада-Сіті, а також невадський

Віргінія-Сіті.

Приозер'я – потужний промисловий комплекс уздовж південного узбережжя Великих Озер. Тут розвинений діловий туризм, центрами якого є Чикаго й Детройт. Хоча Чикаго популярний і серед туристів, що їдуть на відпочинок в основному з пізнавальною метою, чикагські хмарочоси за популярністю поступаються тільки нью-йоркським, туристи відвідують також історичні місця міста пов'язані зі «спадщиною» часів Аль-Капоне й «сухого закону» та численні міські музеї. Автомобільна столиця країни Детройт, крім численних автомобільних музеїв, пропонує туристам еклектичні колекції музею Генрі Форда й щорічних джазових фестивалів, а Клівленд недавно відкрив гігантський за площею музей рок-н-ролу. Густонаселене урбаністичне ядро району забезпечує великий потік туристів вихідного дня, що проводять уїк-енд серед дюн узбережжя Великих озер. А в «край 10 тисяч озер» Мінесоту відпочити в тиші безкрайніх лісів і озер приїжджають туристи з усією країни.

Центральні Рівнини – це слаборозвинений туристичний район. Серед основних місць, відвідуваних туристами, можна виділити місця, пов'язані з природним туризмом (Мамонтові печери в шт. Кентуккі), розважальним (автомобільні перегони в Індіанаполісі, шт. Індіана, і кінські перегони в Луїсвіллі, шт. Кентуккі) і історичними (місця, пов'язані з життям А. Лінкольна в Спрінгфілді, шт. Іллінойс).

Великі Рівнини – також слаборозвинений туристичний район, що несе, в основному, транзитні функції. Виключенням є Блек-Хіллз – гірський район, знаменитий природними й історичними пам'ятниками. Найвідвідуванішим місцем Блек-Хіллз є гора Рашмор з висіченими в скелі портретами американських президентів.

Південно-Атлантичний район здебільшого спеціалізується на історичному туризмі. Головні його центри – це історичні міста й місцевості, пов'язані з Громадянською війною. До першого відносяться міста Чарлстон, шт. Південна Кароліна й Савана, шт. Джорджія, де збереглася атмосфера планктаторського Півдня, який описаний у романі М. Мітчелл «Унесені вітром», а також Уільямсбург і Джеймстаун (шт. Віргінія), у яких відтворений побут перших англійських колоністів. Туристів також залишають маєтки Дж. Вашингтона (Маунт Вернон) і Т. Джефферсона (Монтічелло), що також знаходяться у шт. Віргінія. Незначно тут розвинений пляжний туризм – пляжі узбережжя Південної Кароліни й Золотих островів (шт. Джорджія). Для аматорів природного туризму інтерес представляють парки шт. Західна Віргінія й Віргінія, розташовані в Аппалахах.

Флорида – один з головних рекреаційних районів країни. Основна спеціалізація району – сімейний, пляжний і розважальний туризм, хоча й у цьому районі можна знайти й пам'ятники історії й охоронювані природні території. Пляжі тягнуться майже уздовж усього узбережжя півострова, це знамениті Сонячний і Золотий береги. Найвідомішими курортами є Майамі-Біч, Дейтона-Біч і Палм-Біч. Перший давно став частиною столиці району й курортною столицею США. У місті Орландо розташована ціла серія тематичних парків для всієї родини. По-перше, це Дісней-Уорлд один з найбільших розважальних

комплексів на планеті із готелями, ресторанами, магазинами й дискотеками. Поруч із Дісней-Уорлдом виросло ще кілька тематичних парків. Найвідомішими є комплекс парків студії «Юніверсал», що веде відвідувачів у світ кіно й пригод, і «Водний Світ», що знайомить відвідувачів з дельфінами, косатками, морськими левами й іншими мешканцями океану, «Чудовий Китай», що пропонує зменшені копії головних визначних пам'яток Китаю, Космічний центр Кеннеді, розташований недалеко від космодрому на мисі Канаверал, хоча це скоріше музей, ніж парк атракціонів.

Галф (від англ. gulf – затока) – Мексиканська затока – це район, який спеціалізується на пляжному і розважальному туризмі. Зменшує привабливість цього району високий ступінь промислового освоєння узбережжя. Крім того, у своїх границях Галф збігається із Глибоким Півднем – культурним районом, що завжди вважався проблемною частиною США. Тому розвиток туризму тут має осередковий характер. Головними осередками розвитку тут є ланцюг пляжів від Пенсаколи до Панама Сіті і техаські курорти на околицях Галвестона й на Падре Айленд. Район також є популярним через значний розвиток фестивалів. Безперечний лідер по числу туристів – Марді Гра, що проходить у Новому Орлеані, шт. Луїзіана. Також у Галф туристів залучають музичні фестивалі, адже Новий Орлеан – столиця джазу, Нешвілл – кантрі, а Мемфіс, шт. Тенессі – батьківщина рок-н-ролу. У Мемфісі знаходиться Грейсленд – маєток Елвіса Преслі, у якому проводиться фестиваль у його честь. З культурно-історичних об'єктів району туристи відвідують старий французький квартал Нового Орлеана, пам'ятники періоду рабовласницького Півдня й місця, пов'язані з військовою історією Техаса, насамперед, знаменитий форт Аламо.

Гавайські острови – архіпелаг з 24 островів, знаходиться в центральній частині Тихого океану. Усі найбільш великі острови: Гаваї, Каҳулаві, Оаху, Мауї, Кауаї – гористі й низькі. На північно-заході атоли Гавайських островів вінчають підводний вулканічний хребет і є найвищими на землі діючими вулканами. Туризм на цих територіях є найважливішою галуззю економіки. Спеціалізація Гавайських островів – пляжний і природний туризм. Щорічно Гаваї відвідують близько 6 млн. чоловік. Більшість із них приймає острів Оаху. Тут знаходиться столиця штату – Гонолулу й сумно відомий Перл-Харбор, нині музей-меморіал. Південне узбережжя острова зайняті самими знаменитими пляжами, наприклад Вайкікі. Північне ж узбережжя Оаху – розвинене як центр серфінгу. Острів Мауї – другий по розвитку рекреаційної інфраструктури. Крім смуги пляжів визначною пам'яткою острови вважаються схили вулкана Халеакала й «самі гавайські» міста Хана й Лахайна, що зберегли уклад життя корінного населення островів. Серед природних об'єктів найвідомішими є численних кратери діючих вулканів національного парку Вулканів, зокрема, «сама висока гора в світі» – Мауна Loa, що піднімається на висоту в 9150 м і знаходиться під водою і «самий активний вулкан у світі» – Кілауеа.

Другим крупним рекреаційним центром в Америці є Мексика, яка володіє атрактивними природним і історико-культурними рекреаційними ресурсами і має можливості для організації різноманітних видів туризму. Чисельні форми рельєфу

(низовини, гірські масиви та діючі вулкани), різноманіття клімату і рослинного покриву в державі сприяє розвитку активних видів туризму та екологічного туризму на особливо охоронюваних природних територіях – Шел Ха, Ешкарет, Шпу Ха, Таско Босенчев, Кумбрес-Де-Монтеррей, Ла-Молинче, Піко-Де-Орісаба.

Серед найбільших центрів пізнавального туризму – столиця держави – Мехіко, піраміди Теотіуакана, місто Пеленке і Чічен-Іца, де знаходяться споруди культури майя, Гвадалахара та Монтеррей – пам'ятники і місцевості пов'язані з періодом колоніальної епохи.

Пляжно-купальний туризм зосереджений в трьох найкрупніших районах – Акапулько, Мансанільо і Канкун – мережа курортів і національних парків, що простягнулися на 140 км. по узбережжю. На узбережжі Карибського моря знаходиться другий за величиною у світі кораловий риф.

Канада – це третій визначний туристський центр Північно-Американського рекреаційного регіону. В першу чергу вирізняється своїм колosalним природним рекреаційним потенціалом який дбайливо охороняється мережею національних природних парків (разом їх налічується понад 40, а їх площа перевищує 10 % від площині держави). Найбільш відомими з них є такі: «Ауюттук», «Нортен-Юкон», «Наханні», «Банф», «Вуд-Буффало», «Глейшер», Парк динозаврів в долині р. Ред-Дір (належить до Списку ЮНЕСКО), «Тисяча островів», «Грос-Морн», «Лаврентійський». По всіх національних парках в Канаді прокладені відмінно облаштовані туристські маршрути, які передбачають можливі варіанти як за тривалістю, так і за способами пересування туристів. Привабливими природними місцевостями виступають – Канадські Кордильєри, узбережжя Великих озер і долина р. Св. Лаврентія, Ніагарський водоспад, який є фактично самостійним рекреаційним комплексом. Okрім екологічного туризму в Канаді розвинені добувательські види рекреації – рибальський і мисливський туризм. Центрами пізнавального туризму в Канаді виступають – Оттава, Торонто, Квебек, Онтаріо, Ванкувер, Монреаль. Традиційно активність відвідування Канади підвищуються в літні місяці. Головними постачальниками туристів до Канади виступають США, Великобританія, Франція, Австралія, Японія.

Характеристика Карибського рекреаційного субрегіону

Карибський рекреаційний субрегіон складається з трьох груп островів – Великих Антильських, Малих Антильських і Багамських, на яких розміщаються невеликі самостійні держави і самоврядовані території. Головними рекреаційним ресурсами даного субрегіону виступають природні – сприятливий субтропічний клімат, морські узбережжя з чудовими пляжними територіями та високою температурою морською води, різноманітна тропічна рослинність та тваринний світ. Єдиним негативним природним фактором є так званий «сезон дощів» – який триває з червня по жовтень і характеризується дощовою, іноді ураганною погодою. Історико-культурні ресурси субрегіону сформувалися під впливом місцевих жителів, багатьох народів Європи та африканських рабів. Головними видами туризму в субрегіоні є: круїзний – на сьогодні цей субрегіон є найрозвиненішим щодо проходження круїзних маршрутів та концентрації

круїзного флоту; пляжно-купальний відпочинок – лідерами в цьому напрямку виступають – Багамські острови, Куба, Домініканська республіка, Ямайка, Гваделупа, Барбадос. Особливістю проведення пляжно-купального відпочинку на островах є його сполучення з пізнавально-екскурсійною діяльністю, яка є досить диференційованою і включає природничо-орієнтовані, промислові, історичні, етнографічні пропозиції; дайвінг – при чому даний субрегіон багатий як на природні, так і техногенні підводні об'єкти, можливості для підводного полювання – Багамські острови, о.Аруба, о.Біміні, о. Андрос; віндсерфінг – Домініканська республіка; морська риболовля та розважальний туризм (майже повсюдно, зокрема, широко розвинений гральний – о. Аруба).

Характеристика Центральноамериканського рекреаційного субрегіону

Центральноамериканський рекреаційний регіон охоплює сім держав так званої «перешийкової» частини Америки. Географічне положення цих держав є вкрай сприятливим, оскільки більшість з них мають вихід до узбережжя двох океанів. Здебільшого природні рекреаційні ресурси представлені невисокими гірськими районами, сприятливим тропічним кліматом, екзотичною тропічною рослинністю та пляжними територіями. Культурно-історичні ресурси в основному достатньо молоді, але в окремих місцевостях збереглися пам'ятки індійської культури – майя. В основному рекреаційна спеціалізація збігається з регіоном Карибської Америки, з тією різницею, що в даному субрегіоні розповсюдженні особо охоронювані природні території, що, безумовно, відкриває можливості для розвитку екологічного туризму. Проте туризм ще не отримав достатнього розвитку в цьому субрегіоні через низький рівень інфраструктурного забезпечення, нестабільного політичного і економічного положення в ряді держав. Найбільшим рівнем рекреаційної освоєності в цьому субрегіоні відзначаються Коста-Ріка, Беліз, Гватемала, Панама. Країни Центральної Америки роблять ставку на розвиток комбінованого туризму й пропонують маршрути, які дозволяють комбінувати екологічний, пригодницький, пляжний туризму, а також заняття серфінгом, гольфом, риболовлею.

Характеристика Південно-Американського рекреаційного субрегіону

Південно-Американський рекреаційний субрегіон має значний рекреаційний потенціал, який в основному представлений різноманітними природними ресурсами. Даний субрегіон лежить в екваторіальних, тропічних і субтропічних широтах, що обумовлює достатньо високі температури впродовж всього року і відповідно розвиток різноманітної флори і фауни, що дало підстави для організації охоронюваних територій. Історико-культурні ресурси субрегіону в основному представлені об'єктами давньої індійської цивілізації – інків та цивілізаційними романо-католицькими досягненнями нового та новітнього часів.

Країни Південної Америки відносно слабо представлені на туристському ринку регіону, що обумовлюється рядом факторів:

- віддаленість від основних регіонів – постачальників туристів,

насамперед, європейського;

- низький рівень розвитку транспортних засобів;
- в цілому невисокий рівень розвитку рекреаційної інфраструктури і рівня надаваних послуг;
- відсутність економічної та політичної стабільності в багатьох країнах.

У загальному плані в Південно-Американському регіоні можна виділяти чотири туристських райони: Північ (всі держави, що розташовуються північніше Бразилії), Бразилія, Південь (Парагвай, Уругвай, Аргентина) і Анди (Еквадор, Перу, Болівія, Чілі). Найбільшого розвитку рекреаційна діяльність набула в таких центрах субрегіону, як Бразилія, Аргентина, Уругвай.

Серед видів туризму, що одержали розвиток у Південній Америці, виділяються оздоровчий (пляжно-купальний), діловий, пізнавальний, екологічний, круїзний (морський, річковий), екстремальний.

Так оздоровчий (пляжно-купальний) туризм розвинений на південному-сході Бразилії, острів Маргарита (Венесуела),Provінція Гуайс (Еквадор), Атлантида, Піріаполіс, Мінас, Пан-де-Азкар, Пунта-Дель-Есте (Уругвай) та ін.

Централами екологічного туризму є водоспад Ігуасу, острів Богненна Земля та його столиця Ушуайа найпівденніше місто світу й місце початку круїзних маршрутів до Антарктиди, найбільше в Південній Америці озеро – Маракайбо (Венесуела), Галапагоські острови (Еквадор), пустеля Атакама (Чилі). Одним із найбільших резерватів дикої природи в Південній Америці є Гран-Чако (Парагвай), найвисокогірніше озеро Тітікака (Перу) та інші численні природоохоронні території та резервати, що становить потужну основу для розвитку екологічного туризму.

Екстремальний (пригодницький) туризм має перспективи у Амазонії та в Північному районі, трекінгові маршрути в глиб сельви і савани, походи в джунглі, рафтінг. Дуже популярні в рекреантів спортивний лов риби в численних ріках, річкові круїзи на невеликих судах.

Централами культурно-пізнавального і ділового туризму є Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу, Санчес, Бразилія (Бразилія), Буенос – Айрес (Аргентина), Каракас, Маракайбо (Венесуела), Кіто (Еквадор) Монтевідео(Уругвай), Мачу-Пікчу – прадавня столиця інків та інші храми-піраміди й фортеці інкської культури, які знаходяться на території Перу.

8.4 Характеристика Азіатсько – Тихоокеанського рекреаційного регіону

Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР) – найбільший за площею і найрізноманітніший за історико-культурним та природним потенціалом рекреаційний регіон світу, який в цілому характеризується нерівномірним розвитком туризму по окремим країнах при практичній розвиненості всіх його видів. Розвитку туризму в АТР сприяють такі фактори:

- різноманіття природних умов і природних рекреаційних ресурсів;
- значні ділянки території регіону омиваються морями й океанами;
- різноманіття і високий рівень збереження історико-культурних ресурсів;
- знаходження в регіоні світових центрів паломництва таких релігій як буддизм, синтоїзм, конфуціанство;
- швидкі темпи економічного зростання держав – так званих «азійських тигрів» – Китай, Південна Корея, Японія, Сінгапур, Індонезія, в зв'язку з чим значного розвитку отримав діловий туризм;
- більшість держав приділяють туризму значну увагу і виділяють потужні інвестиції на його розвиток;
- унікальне сполучення культурної і природної екзотичності й сучасних технічних досягнень розвинених країн регіону, обумовлює високий інтерес до нього.

Азія омивається Індійським і Тихим океанами, а також численними морями – Аравійське, Південно-Китайське, Східнокитайське, Філіппінське, Японське, Андаманське, Яванське, Сулу, Сулавесі, Жовте та ін. Гори й плоскогір'я займають 3/4 території цього регіону. В Азії знаходяться найвищі гірські системи землі Гімалаї з найвищою точкою земною кулі Еверест (Джомолунгма, 8848 м) Каракорум, Памір, Тянь-Шань, Кунь-Лунь, Алтай. Великі нагір'я: Тибетське, Іранське, Вірменське, Малоазійське, Станове.

На території Азії представлені різноманітні типи клімату – від помірного в північно-східній частині, напівпустельного і пустельного клімату субтропічних поясів, в тому числі континентального високогірного до субекваторіального і екваторіального у Південній і Південно-Східній Азії мусонного типу. Внутрішні води представлені численними повноводними ріками, в тому числі судноплавними.

Азія – це найбільш заселена частина світу. В Азії живуть представники трьох головних рас людства – монголоїдної (китайці й ін.), європеїдної (народи Західної Азії) і негроїдної (деякі народи Південної й Південно-Східної Азії). Етнічний склад населення Азії дуже різноманітний, а її історія нараховує кілька тисячоліть. Азія є батьківщиною найдавніших з відомих цивілізацій, великих язикових родин і світових релігій.

Одночасно із сприятливими факторами існує й ряд негативних причин, які стримують розвиток туризму в Азії, серед яких:

- несприятливі природні умови на великих територіях (пустелі – Гобі, Такла-Макан, Тар, високогір'я зі складним рельєфом, непроходимі тропічні джунглі);

- недостатній розвиток транспортної інфраструктури внутрішніх районів в ряді країн;
- несприятлива санітарно-епідеміологічна обстановка, часті спалахи вірусних захворювань.

Азіатсько-Тихоокеанський регіон багато років поспіль демонструє стійку тенденцію зростання на міжнародному ринку туристичних послуг. Починаючи з 90 – х рр. ХХ ст. кількість міжнародних туристів в регіоні зросла втричі, і на сьогодні цей регіон посідає другу позицію за кількістю обслуговуваних туристів з часткою ринку, що дорівнює 20 % від загальносвітового туристського потоку. Середні темпи зростання туристських прибуттів тут найвищі в світі і становлять в середньому 6,8 % на рік.

Серед окремих субрегіонів провідне місце належить Північно-Східній Азії: на її частку припадає 10,9 % туристських відвідувань в цьому регіоні. Це пояснюється в першу чергу знаходженням тут Китаю (4 місце в світі за кількістю відвідувань) та Гонконгу (14 місце). Республіка Корея, Японія Тайвань й Макао також є активно відвідуваними державами цього субрегіону. На другому місці за кількістю прибуттів стоїть – Південно-Східна Азія (на її долю припадає 6,7 %), головними державами тут є Малайзія (11 місце в світі) Таїланд (18 місце). Долі двох інших субрегіонів не виходять за межі 1,5 %, проте в останні роки країни Південної Азії показують високу динаміку росту турпотоку (таблиця 8.3).

Таблиця 8.3 Динаміка міжнародних туристських прибуттів в АТР, млн.

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Північно-Східна Азія	26,4	41,3	58,3	86	101	101	98,1
Південно-Східна Азія	21,2	28,4	36,1	48,5	59,7	61,7	62,1
Австралія і Океанія	5,2	8,1	9,6	11	11,1	11,1	10,9
Південна Азія	3,2	4,2	6,1	8, 1	10,1	10,3	10,1

Останнім часом доходи від туризму в даному регіоні зростали швидше, ніж число туристів, що прибувають у регіон. Це відбувалося тому, що основні туристські центри, які вже здобули популярність на ринку, поступово переорієнтуються на прийом і обслуговування більш заможних туристів. Доля доходів даного регіону в загальносвітовій структурі становить 21,8 % і практично пропорційно розподіляється кількості обслуговуваних туристів. У АТР середній дохід від одного туристського прибуття перевищує середньосвітовий рівень в 1020 \$ і становить 1120 \$. Хоча в багатьох країнах, таких як Лаос або Пакистан, доходи від одного відвідування не перевищують 400 \$. Стан міжнародного туризму в регіоні в цілому, багато в чому визначається ситуацією в КНР. По прибуттях (50,87 млн. в 2009 р.) і туристським доходам (39,68 млрд. дол. США) Китай увійшов у першу п'ятірку країн світових-лідерів. За прогнозами, до 2020 р. по цьому показнику він лідуватиме вже не тільки в АТР, але й у світі (196 млн. прибуттів).

Основним туристським ринком для Азії є країни Європи (з них виділяються колишні метрополії – Великобританія й Франція, а також Німеччина, Італія, Нідерланди, Скандинавські держави), США й Канада. Проте основний обмін

туристами здійснюється у внутрішньо-регіональному вимірі (блізько 4/5). З азіатських країн у внутрішньорегіональних потоках виділяється Японія та Китай. Відносно великі потоки туристів з Австралії й Нової Зеландії в Південно – Східну Й Південну Азію. Потоки з Азії в інші частини світу порівняно невеликі, азіатський туристський ринок поки зовсім не відповідає величезній чисельності його населення. Сьогодні за межі цієї частини світу більше за інших виїжджають японці, китайці та жителі ряду країн Південної Азії. Зовнішні туристські зв'язки Азії здійснюються головним чином авіацією. Внаслідок широкого діапазону кліматичних умов певного сезону прибуттів в Азію в цілому не простежується.

Основною метою відвідування Азії туристами з інших регіонів світу є знайомство з культурою, визначними історичними й природними пам'ятками, що здійснюються практично по всіх країнах з різною мірою інтенсивності.

Діловий туризм є одним з головних напрямів розвитку туризму в даному регіоні. АТР посідає третє місце в світі по прибуттях міжнародних ділових туристів (блізько 30 млн., або 15% всіх туристських прибуттів з діловими цілями). Їх об'єм збільшується прискореними темпами, особливо швидко розвивається внутрішньо регіональний діловий обмін. АТР є конкурентоздатним регіоном на світовому ринку ділового туризму оскільки тут регулярно проводяться конгреси, конференції, семінари, виставки і інші заходи різного рівня (міжнародні, регіональні, національні). До регіону неухильно росте інтерес ділових туристів Північної Америки і Західної Європи. За рівнем розвитку індустрії зустрічей в АТР виділяються Сінгапур, Сянган (Гонконг), Японія, Південна Корея.

Сінгапур є безперечним лідером на азіатському ринку ділового туризму, чому сприяють сучасна інфраструктура, хороша доступність, привабливий образ території. Сінгапур – одна з найбільш економічно розвинених країн Південно-Східної Азії, крупний міжнародний і регіональний центр торгівлі, фінансів, маркетингу, послуг і розробок новітніх технологій, найважливіший транспортний і комунікаційний вузол в регіоні. Серед країн АТР Сінгапур виділяється за кількістю і розмахом виставкових і торгово-ярмаркових заходів. Багато крупних іноземних організаторів виставок мають департаменти і представництва в цій країні. У територіальній структурі в'їзного потоку з діловими цілями в Сінгапурі домінують туристи з Азії, в основному з країн, що входять в інтеграційне угрупування АСЕАН. У конгресно-виставковому сегменті лідирує Малайзія, в сегменті інсентів-заходів — Японія. Другий за кількістю міжнародних заходів центр ділового туризму в АТР – Сянган. На цій китайській території знаходиться один з найбільших фінансово-економічних і торгово-транспортних вузлів Азії і всього світу. Сянган – це повітряні, морські і сухопутні «ворота» до Китаю. Добре розвинена інфраструктура ділового туризму – засоби розміщення і проведення зустрічей. Третя за масштабами і рівню розвитку ділового туризму країна АТР – Японія. У цій країні, так само як в Сінгапурі і Сянгане, проводиться багато зустрічей, зокрема міжнародних, якість обслуговування делегатів вважається кращою, хоча і найдорожчою в регіоні.

Лідерами по прийому туристів з метою відпочинку (пляжно-купальний туризм) стали Таїланд, Індія, Шрі-Ланка, Мальдіви, Австралія, острівні держави

Тихого океану, які охоче відвідуються туристами з Європи і США. Відповідно до свого географічного положення даний регіон є розвиненим центром круїзного туризму. Достатньо розвиненим став і розважальний туризм у Південній Кореї на Тайвані та особливо в Японії, причому японська індустрія розваг посідає друге місце у світі після США.

Азія посідає третє місце в світі за розвитком індустрії гольф-туризму. Розміщення гольф-полів в азіатських країнах характеризується великою нерівномірністю. Найкрупніші ринки гольфу склалися в Японії, Сінгапурі, Південній Кореї, Тайвані, Сянгані, Філіппінах, Малайзії, Таїланді, Індонезії, Китаї, Індії. Багато країн проводять спеціальні рекламні кампанії по залученню любителів гольфу. Наприклад, Таїланд, просуває на ринку сімейні гольф-тури. Філіппіни розробили тур, що включає навчання грі в гольф, відвідини казино і похід в гори.

Острівні території Південно-Східних держав Азії і Океанії є найкращими районами дайвінг-туризму в світі. Найцікавішими місцями для занять дайвінгом визнані Малайзійські острови Лабуан, Лайанг-Лайанг, Сипудан, Тіоман і Реданг; о. Фіджі; архіпелаг Вануату; Мальдівські острови.

На світовому ринку зимових видів спорту і відпочинку АТР представлений, перш за все, японськими курортами. У Японії цей вид відпочинку є вельми популярним серед населення: любителі гірських лиж відвідують курорти в середньому 5,5 разів в сезон. Не випадково Японія стала першою країною в Азії, де пройшли зимові Олімпійські ігри. З тих часів за Японією міцно закріпилася назва «Азіатська зимова столиця». Більше 10 лижних центрів міжнародного класу знаходяться на о. Хоккайдо. Найбільш популярні схили олімпійських Саппоро і Нагано. Гірськолижні курорти Японії — одні з найдорожчих в світі. Стрімкими темпами зростає будівництво висококласних гірськолижних центрів в КНР.

АТР є значним центром паломницького туризму, тут знаходяться священні місцевості і культові споруди буддизму, конфуціанства, синтоїзму, джайнізму і мусульманства.

Місця паломництва буддистів пов'язані з життям самого Будди, зокрема Лумбіні (Непал) — батьківщина Будди; Бодхгаю (Індія) — місце просвітлення Будди; Сарнатх (Індія) — місце першої проповіді Будди. Кушинагара (Індія) — місце де Будда покинув своє тіло. Крім того видатними місцевостями не тільки релігійного, а й культурологічного характеру є Печерні храми в Аджанті (Індія), Храмовий комплекс Ангкор (Камбоджа), Палац Потала в Лхасі (Китай) — адміністративний, релігійний і політичний комплекс, резиденція Далай Лами з VII ст., є символом Тибетського Буддизму, Храм Боробудур (Індонезія), грандіозна пагода-ступа Шведагон (Бірма), Канді (Шрі-Ланка) та багато інших.

Індуїзм, як релігія, має регіональне значення, проте число його прихильників перевищує 800 млн. осіб, що робить цю релігію третьої за чисельністю у світі. В індуїзмі практично всі святі місця знаходяться на території Індії.

Джайнізм розповсюджений на території Індії, де й розташовані головні релігійні об'єкти — храми Еллори, храмовий комплекс Кхаджуаро, важливий центр паломництва — гора Абу.

Пам'ятні місця для послідовників конфуціанства в основному знаходяться в Китаї – це Храм, місце поховання й палац Конфуція знаходяться Цюйфу, провінція Шандонг та Храм Неба в Пекіні.

Синтоїзм – локальна релігія, яку сповідують виключно в межах Японії. Основні потоки прочан спрямовані по дорозі Токайдо від Токіо до Кіото на якій з часом виникли станції й цілі міста, що обслуговували прочан. У наші дні прочани активно продовжують відвідувати численні синтоїстські святині.

Мусульманство в цьому регіоні в основному розповсюджене в країнах Південної Азії найбільшими центрами паломництва є місто Ісфахан (Іран) та Багерхата (Бангладеш), Бандар-Сері-Бегаван (Бруней).

Слід відзначити, що здебільшого релігійні об'єкти, які є центрами паломництва являють собою найцікавіші зразки архітектури, зберігають численні пам'ятки мистецтва і дуже часто використовуються в цьому регіоні для організації маршрутів пізнавального туризму для міжнародних туристів.

Виходячи з наведеної вище загальної характеристики визначними рекреаційно-туристськими центрами Азіатського регіону на теперішній час є Китай з Сянганом і Макао, Малайзія, Таїланд, Індія, Сінгапур, Непал, Мальдіви.

Завдяки певній спільноті свого географічного положення й культурно-історичного розвитку Австралію, Нову Зеландію й численні великі й малі острови Океанії в центральній і південно-західній частинах Тихого океану об'єднано в субрегіон – *Австралія й Океанія*. При цьому субрегіон характеризується деякою строкатістю в політичних і економічних відносинах. Тут межують високорозвинені держави – Австралія й Нова Зеландія, невеликі острівні країни, які порівняно недавно одержали незалежність, а також деякі території, які дотепер мають статус самоврядованих територій інших держав.

Просторість і географічне положення сформували ряд факторів, які сприяють розвитку рекреації в даному субрегіоні:

- 1) значна територія субрегіону, яка має високий потенціал різноманітних рекреаційних ресурсів;
- 2) значна берегова лінія Австралійського континенту і численних островів обумовлює наявність бухт, заток, що в сукупності зі сприятливим кліматом формує виключні умови для розвитку пляжно-купального туризму;
- 3) ендемічність і збереженість природи (організовані численні охоронювані природні території) в субрегіоні сприяють розвитку екологічного туризму;
- 4) значний ступінь розвитку туристської інфраструктури з відповідно високим рівнем сервісу і обслуговування (відпочинок в Австралії, Новій Зеландії і деяких островах Тихого океану має гарний імідж як в місцевих туристів так і для подорожуючих з Європі та США);

Австралія (від лат. *australis* – «південний») – континент, розташований у Східній і Південній півкулях Землі. Австралія (Австралійський Союз) – держава, що займає материк Австралія, острів Тасманія й численні дрібні острови. Це федерація держав в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. Північне й східне узбережжя Австралії обивають моря Тихого океану: Арафурське, Коралове, Тасманове, Тиморське моря; західне і південне –

Індійський океан. Біля Австралії розташовані великі острови Нова Гвінея й Тасманія. Уздовж північно-східного узбережжя Австралії більш ніж на 2000 км тягнеться найбільший у світі кораловий риф – Великий Бар'єрний риф.

Австралійський континент розташований у межах трьох основних теплих кліматичних поясів Південної півкулі: субекваторіального (на півночі), тропічного (у центральній частині), субтропічного (на півдні). Тільки невелика частина острова Тасманія знаходиться в межах помірного пояса.

Водні ресурси континенту незначні. Ріки, що стікають зі східних схилів Великого Вододільного хребта – короткі, у верхів'ях течуть у вузьких ущелинах. У районі гори Косцюшко починається найдовша ріка в Австралії – Муррей, також у горах зароджуються і її найбільш великі притоки – Маррамбіджі, Дарлінг, Гоулбері й ін. Озера в Австралії нечисленні, при чому значна частина їх солона – Торренс, Ейр, Герднер, Еверард.

Нова Зеландія також входить до складу британської Співдружності. Ця держава розташована на двох великих островах (Північному й Південному). Це колишня колонія Великобританії (з 1840 р.), в 1907 р. вона отримала статус домініону, а в 1931 р.- право на самостійність у зовнішніх і внутрішніх справах. Сьогодні – це високорозвинена індустріально-аграрна держава.

Океанія – найбільше на планеті скupчення островів (блізько 10 тис.) у центральній і південно-західній частинах Тихого океану. Загальна площа островів становить 1,26 млн. кв. км. (разом з Австралією 8,52 млн. кв. км.). Вона ділиться на три частини: Меланезію — південно-західну частину океану, де розташовано чотири суверенних держави (Папуа – Нова Гвінея, Соломонові острова, Вануату й Фіджі), Мікронезію – північно-західну частину океану, де розташовано три суверенних держави (Федеративні Штати Мікронезії, Маршаллові острови й Палау), Полінезію, що простягнулася в меридіональному напрямку в центральній частині океану, де зосереджено шість держав (Нова Зеландія, Самоа, Кірибаті, Науру, Тонга й Тувалу). Острови Океанії за походженням належать до вулканічних і коралових, частина з них є вершинами підводних хребтів. Острови, які мають коралове походження, будучи атолами, сформувалися в результаті утворення коралових споруд навколо поринутих під воду вулканів (наприклад, острова Гілберта, Туамоту). В Океанії розташований атол з найбільшою лагуною у світі – Кваджалейн на архіпелазі Маршаллові острови. Найбільшим же атолом за площею суходолу є острів Різда (або Кірітіматі) на архіпелазі Лайн – 322 кв. км.

Острова Океанії омиваються численними морями Тихого (Коралове море, Тасманове море, море Фіджі, море Коро, Соломонове море, Новогвінейське море, Філіппінське море) і Індійського океанів (Арафурське море). На більшій частині островів переважає тропічний клімат.

На Південному острові в Новій Зеландії й на острові Нова Гвінея високо в горах є льдовики, однак через процес глобального потепління відбувається поступове скорочення їхньої площини.

Великі ріки є тільки на Південному й Північному острові Нової Зеландії, а також на острові Нова Гвінея, на якому розташовані найбільші ріки Океанії – Сепік і Флай. Найбільша ріка Нової Зеландії – Уаікато. Найбільша кількість озер,

у тому числі, термальних, знаходиться в Новій Зеландії, де також є гейзери. На інших островах Океанії озера – велика рідкість.

Країни Океанії мають дуже низькі темпи розвитку економіки, при тому, що чисельність населення зростає дуже швидко. Звідси – низький рівень життя місцевих жителів, що не дозволяє їм активно здійснювати туристські поїздки. Але при цьому для деяких острівних держав саме туризм є найважливішою дохідною галуззю економіки – Фіджі, Самоа, Тонга, Нова Кaledонія, Вануату Острова Кука, о. Таїті де він дає 20-30 % надходжень до національного бюджету країн.

Незважаючи на те, що субрегіон Австралія і Океанія лежить далеко від основних країн – постачальників туристів і остононь від провідних транзитних ліній, туризм тут розвивається досить швидкими темпами. Серед найбільш характерних особливостей рекреаційних потоків у субрегіоні можна відзначити, такі:

- австралійські курорти орієнтовані на приймання головним чином внутрішніх туристів. Значний відсоток в структурі рекреаційних потоків припадає на внутрішньорегіональний туризм: обмін туристами між Австралією, Новою Зеландією острівними державами та подорожі з них у напряму азіатських держав – Малайзія, Гонконг, Сінгапур та Японія;
- основні зовнішні потоки до субрегіону надходять з найрозвиненіших південноазіатських країн, країн Європи та США.

- основна мета, з якою закордонні туристи відвідують даний субрегіон – відпочинок. Серед видів туризму найбільший розвиток в регіоні отримали: купально-пляжний туризм, екологічний, дайвінг, лікувально-оздоровчий напрями.

Значними ресурсами для організації лікувально-оздоровчого туризму відрізняється Австралія. На їх основі діють потужні бальнеологічні курорти: Дейлсфорд, Морк, Спрингвуд, сконцентровані на південному-сході материка. Приморські кліматичні курорти Австралії також відомі у світі, здебільшого вони мають подвійну спеціалізацію і одночасно є найвідомішими центрами пляжно-купального відпочинку та різноманітних видів водного спорту – Золотий Берег, Дейдрім-Айленд, Кернс. Золоті пляжі узбережжя дуже протяжні й охоплюють численні курортні центри: Кулнагата, Палм Бич, Броуд Бич, Серфінговий Рай, Бонді Бич, Саутпорт.

Гірськолижні центри Австралії – Тредбо, Сміггін-Хоулз, Перишер-Валлі.

Пізнавальний туризм розвинений в найбільших містах – Сідней, Канберра, Мельбурн, Брісбен, Аліс Спрінгс, Дарвин, Перт, Аделаїда, культурною спадщиною всесвітнього значення є місця традиційного проживання аборигенів – маорі в Австралії.

Екологічний туризм. Понад 5 % території Австралії відведено під особливо-охоронювані природні території – національні природні парки і резервати (їх нараховується понад 500), а 11 з них належить до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Австралія має широку систему національних парків і є одним з світових центрів розвитку екотуризму. Найбільш відомими парками є: Какаду, Великий Бар'єрний риф, Крокодилячий парк, Акулій залив, острів Тасманія, Грей-Вікторія-Дезерт, Стерлінг – Рендж, Улуру-Ката-Тьюта (Айрес-Рок) та ін.

8.5 Характеристика Африканського рекреаційного регіону

Африка – надзвичайно цікавий, дуже перспективний, але порівняно слабо освоєний туристський регіон. Серед сприятливих факторів розвитку рекреаційної діяльності можна виділити такі:

- 1) Сприятливе географічне положення;
- 2) Близькість до найбільших генеруючих рекреаційні потоки регіонів світу – до Європи й Азії;
- 3) Тривалий туристський сезон;
- 4) Наявність у багатьох прибережних районах Африки обширних пляжних територій;
- 5) Різноманітні екзотичні природні рекреаційні ресурси;
- 6) Історичні пам'ятки світового значення та численні автентичні місцеві історико-культурні ресурси.

До числа факторів, які стимулюють розвиток туризму в Африці можна віднести наступні:

- 1) Низький економічний рівень більшості африканських країн;
 - 2) Слабко розвинена туристська інфраструктура й транспортна мережа;
 - 3) Нестабільне внутрішньополітичне положення ряду країн континенту;
- Природні рекреаційні ресурси Африки обумовлюються її особливим географічним положенням у двох півкулях, що дає можливість для розвитку туризму протягом усього року й у такий спосіб може вирішувати проблеми сезонності.

Берега Африки обиваються водами Атлантичного та Індійського океанів. Узбережжя переважно слабко розчленовані, майже не мають добре захищених морських бухт. Скелі чергаються з піщаними пляжами, зручними для розвитку морських курортів. Уздовж узбережжя Індійського океану багато коралових рифів.

В Африці немає високих і протяжних гірських ланцюгів (найвища точка – гора Кіліманджаро 5895 м). У рельєфі переважають рівнини, плато й плоскогір'я, дуже мало низовин.

Основні риси клімату Африки визначаються, насамперед, її положенням в екваторіальних і тропічних широтах, тому вона — найспектакльніший і сухий континент. Однак існують значні внутрішні кліматичні розходження. На екваторі цілий рік високі температури (+24° С), опади також випадають протягом цілого року (більше 2000 мм у рік). Рівномірне надходження вологи забезпечує безперервну вегетацію рослин, і в центральній частині материка в басейні ріки Конго виростають вічнозелені ліси. До півночі й півдня від екваторіального кліматичного поясу простираються території із субекваторіальним кліматом. Для них також характерні високі температури протягом року, але опади випадають нерівномірно, є сухий сезон тривалістю від 2 до 10 місяців. Тут розкинулися безкрайні простори жарких саван. Далі на південь і північ субекваторіальні пояси переходят у зони тропічного клімату. Тут цілий рік дуже спекотно й сухо (менш 100 мм опадів на рік, при цьому дощі трапляються не щороку). Підняті й круті береги ускладнюють проникнення вологих вітрів з океанів. Континентальність

клімату особливо яскраво виражена в північній частині Африки. Цю частину Африки займають пустелі й напівпустелі, у тому числі найбільша пустеля світу Сахара (8 млн. кв. км). Крайня північ і південь континенту лежать у поясах субтропічного клімату. Улітку тут панує тропічне повітря й стойка суха, безхмарна, жарка погода. Узимку погоду визначають помірні повітряні маси, вони приносять прохолодне і насичене вологую повітря, тому взимку на півночі й південному-заході Африки йдуть дощі (середземноморський клімат).

Від місцевих кліматичних умов залежать тенденції сезонності туризму в регіоні. Основні туристські зони пляжно-купального відпочинку перебувають у приморських частинах Північної Африки – в Алжирі, Тунісі й Марокко, тобто в субтропічній частині північної півкулі. Незважаючи на те, що максимум туристських відвідувань доводиться тут на літні місяці, число прибуттів досить значне й у зимові місяці. На півдні континенту – у ПАР, розташованої в субтропічній зоні й у зоні тропічних пасатів Південної Африки, кліматичні умови, що впливають на сезонність, інші. Тут головна особливість – це протилежні північній півкулі пори року. Через що максимальний підйом туризму доводиться на місцеве літо (з другої половини листопада до кінця лютого) і на пізню осінь (квітень). Однак і взимку, особливо в липні – серпні, сюди приїжджають численні туристи. Літні «піки» туризму пояснюються тим, що аматори тепла йдуть у грудні – лютому в південну півкулю. «Піки» квітня пов'язані з тим, що в цей час у ПАР стойка відмінна погода, а підвищений приїзд туристів у липні-серпні – з можливістю займатися лижним спортом у горах, де сніг лежить кілька зимових місяців, а також із припливом традиційних відпукників з Європи.

В Африці протікає найповноводніша ріка східної півкулі – Конго та найдовша ріка на Землі – Нил, багато інших річок, що грають важливу роль у житті африканських країн – Замбезі, Нігер, Лімпопо, Оранжева. На ріці Замбезі знаходиться один із найбільших водоспадів світу – Вікторія.

Майже всі найбільші озера Африки розташовуються на сході й лежать у тектонічних западинах (Танганьїка, Ньяса). Витягнуті й вузькі, вони обрамлені крутими схилами й мають великі глибини. Озеро Танганьїка за глибиною друге у світі після Байкалу. Найбільше озеро в Африці – Вікторія – мілководне. На іншій території Африки озер мало, вони мілководні й часто не мають постійних обрисів.

Для збереження природи і її раціонального використання, у тому числі й для розвитку туризму, уряди багатьох африканських держав (Кенія, Танзанія, Уганда, ПАР, Намібія, Ботсвана) активно розвивають систему національних парків, що вивело Африку в світові регіони – лідери за розвитком екологічного туризму.

Значним туристським ресурсом є також історичні й культурні пам'ятники, насамперед Північної Африки. Для європейців і американців традиційна культура місцевих народів настільки ж екзотична, як і африканська природа. Етнографічні особливості численних народів відкривають широкі перспективи для розвитку пізнавального туризму.

Характерною рисою розвитку туризму в даному регіоні є його нерівномірність, яка простежується по всіх складових і може бути схарактеризована як сильний північний, південний і східний субрегіони і

практично малорозвинені центр і захід.

Африка відрізняється достатньо високими темпами приросту туристських потоків, проте вони не мають стабільної тенденції зростання і дуже сильно залежать від багатьох внутрішніх регіональних політико-економічних факторів та санітарно-епідеміологічної ситуації. Число іноземних туристів і грошові надходження від їх обслуговування складають близько 5% від загальноосвітових.

Таблиця 8.4 Динаміка міжнародних туристських прибуттів в Африці, млн. осіб

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Північна Африка	8,4	7,3	10,2	13,9	16,3	17,1	17,6
Африка південніше Сахари	6,4	11,6	16,3	21,5	26,9	27,2	28,1

Головним регіоном – постачальником туристів – виступають Західноєвропейські країни, це пояснюється тим, що не так давно ці країни були метрополіями африканських колоній: для Марокко, Алжиру й Тунісу – це Франція, для Республіки Заїр – Бельгія, для Кенії – Великобританія. Крім цих держав значна частка припадає на туристів з Німеччини й Скандинавських країн, а також на та туристів з Північної Америки, зокрема, з США, які за кількістю прибуттів до більшості країн Африки, посідають одне з перших місць. Перебування міжрегіональних туристів в Африці характеризується достатньою тривалістю, оскільки, подолавши велику відстань і відповідно витративши значні кошти на транспортне обслуговування (для приїзду до регіону найчастіше використовується авіасполучення), такі туристи, як правило, проводять в Африці не менше двох-трьох тижнів.

Внутрішній туризм, як внутрішньодержавний, так і внутріконтинентальний, туризм африканців за межі континенту слабо розвинені, що пояснюється, насамперед, низьким рівнем життя населення більшості країн цього району. У багатьох африканських країнах уряди, з економічних міркувань обмежують виїзд громадян за кордон, встановлюючи суворі квоти. В цілому для внутрішнього туризму характерна велика питома вага прибуттів із сусідніх, споріднених за мовою, релігією або за політичним устроєм держав, наприклад, для Кенії – це Танзанія, для Марокко – Алжир.

У цьому регіоні середні доходи від одного туристського прибуття сягають 630 дол., що на 35 % нижче середньосвітового рівня. Лідерами по доходах від туризму виступають Мадагаскар, Сейшельські о-ви, Танзанія, де середній доход від одного туриста перевищує 1500 дол. Однак є й такі країни, де показник надходжень від одного туристського прибуття вкрай незначний, наприклад, у Свазіленді він становить лише 25 дол.

Більше половини загальної кількості туристів у регіоні приймають країни Північної Африки, це такі, як Марокко й Туніс. У Східній Африці лідирують Кенія, Мадагаскар, Танзанія, Сейшельські острови й Зімбабве, які успішно використовують свої унікальні природні ресурси і приморське положення.

На півдні Африки популярними туристським центром є ПАР – очолює список країн континенту за прибуттями і надходженнями.

В цілому спеціалізацією африканського туристського регіону є купально-пляжний, екологічний, лікувально-оздоровчий, діловий, пізнавальний, мисливський, рибальський, круїзний, екстремальний туризм.

Купально-пляжний туризм отримав найбільшого розвитку на курортах Північо-Африканського Середземномор'я – Туніс, Марокко. На узбережжі Індійського океану розташовані приморські курорти Кенії: Момбаса, Кіпіни, Малінді, Ламу, Кіліфі; Мадагаскар – острів Нусі-Бе, Носі-Комба й Туліара. Крім того, Мадагаскар має коралові рифи й багатий підводний світ, що робить його центром дайвінг туризму. Кілька висококласних курортних центрів знаходяться у ПАР, на Сейшельських островах, Маврикії, в Сенегалі (курортні райони Ліз Альманді і Салі).

Лікувально-оздоровчий туризм перебуває в стадії становлення, але вже користуються великою популярністю приморські таласо-кліматичні курорти Тунісу (Сус, Хамамет, Джерба), Марокко (Агадір, Мохаммедія, Танжер, Ель-Хосейма).

Круїзний туризм. Розвиток даного виду туризму пояснюється близькістю портів Європи й Азії до портів Північної Африки, розташуванням уздовж африканського материка зручних і комфортних для відпочинку островів і архіпелагів – Мадейра, Канарських, Сейшельських, Коморських, Сан-Томе і Принсіпі.

Діловий туризм представлений у тих африканських країнах, які розвиваються відносно успішно. По прибуттях з діловими цілями лідирують ПАР, Марокко. Високі темпи росту ділового туризму демонструють Республіка Конго, Зімбабве й Ефіопія.

Екологічний туризм. Серед африканських країн перше місце за кількістю національних парків належить Кенії, де вони охоплюють 15 % усієї території. У південній частині країни розташований найбільший за площею національний парк Цаво. Тут під охороною перебувають леви, носороги, жирафи, буйволи, антилопи, 450 видів птахів. Але особливо відомий цей парк своєю чередою слонів. На півдні Кенії розташований також заповідник Масаї-Мара й національний парк Найробі, де водяться леви, буйволи, бегемоти, жирафи, антилопи, зебри. У середній частині Кенії відомий національний парк на мілководному озері Накуру, розташованому біля самого екватора. Тут зберігається найбагатша орнітофауна, у тому числі фламінго, яких налічується більш мільйона. Завдяки можливості побачити диких тварин у природному середовищі їх перебування, Кенія одержує величезні прибуття від туризму, що перевищують 100 млн. доларів на рік.

Всесвітньою славою користується національний парк Серенгеті, розташований на території Танзанії. Такого величезного скучення диких тварин не побачиш більше ніде в світі: антилопи гну, зебри, леви, леопарди, гієни. Притулок у Серенгеті знайшли також слони, буйволи, жирафи, бегемоти, носороги, гепарди. Національний парк Нгоро-Нгоро розташований на висоті близько 2 000 м у кратері погаслого вулкана. Fauna його нагадує фауну Серенгеті.

У Південній Африці розташовується національний парк Крюгер (ПАР), Калахарі-Хемсбок (Намібія), Центрально-Калахарський резерват (Ботсвана). У Західній Африці налічується 30 національних парків і 75 заповідників, де зберігаються характерні ландшафти – вологих вічнозелених і листопадних перемінно-вологих лісів, саван.

Кілька десятків національних парків діють у Північній Африці. Один з найвідоміших – Тазека в Марокко, де зберігаються ділянки вічнозелених дубів (у тому числі коркового), ялівця й ендемічна фауна.

Завдяки розвиненій мережі національних парків Малаві має стійку репутацію одного з кращих природних регіонів в Африці. Тут знаходяться хоч й невеликі за розмірами, але дуже доглянуті національні природні парки як Касунгу, Ленгве, Лівонде, Ньїка, Лейк-Малаві та інші. Знаменитими є також парки Рувензорі й Кабарега в Уганді; Мосі – oa-Тунья (водоспад Вікторія) в Замбії; Вірунга, Упемба, Гарамба, Кахузі-Бієга, Північна Салонге й Південна Салонге (Республіка Конго), Моремі (дельта ріки Окованго) в Ботсвані. До найпопулярніших національних парків і заповідників Мадагаскар у належать національний парк гори Амбр, Раномафана, Ісалу, Ліс Кірінді.

Завдяки природним рекреаційним ресурсам екстремальний туризм отримав значний розвиток в багатьох регіонах Африки і представлений всіма його видами, зокрема найбільшого розвитку отримали рафтинг, сплави на плотах і каяках, сафарі на слонах і джипах, скелелазіння, трекінгові маршрути.

8.6 Характеристика Близькосхідного рекреаційного регіону

Близькій Схід – унікальний рекреаційно-туристський регіон світу, оскільки розташований на стику Азії, Африки і Європи. Цей регіон охоплює значну за площею й надзвичайно різномірну в географічному, історичному й соціально-економічному відношенні територію. Серед факторів, що позитивно впливають на розвиток рекреації, можна виділити:

- 1) Вигідне географічне положення;
- 2) Достатньо сприятливі кліматичні умови для туризму й курортної справи;
- 3) Широкий вихід до морських басейнів – Червоне, Середземне, Аравійське море;
- 4) Численні історичні, культурні, релігійні пам'ятники;
- 5) Наявність можливостей для інвестицій у розвиток туристської інфраструктури – оскільки саме в цьому регіоні знаходяться держави – найкрупніші нафтотранспортери світу.

Регіон в основному знаходитьться в двох основних кліматичних зонах: надзвичайно спекотна й посушлива Сахара (тропічний пустельний) та субтропічного клімату середземноморського типу. До того ж різноманітний рельєф – масиви гір, рівнини, плоскогір'я – і різне положення стосовно берегової лінії й переважних вітрів загострюють кліматичні розходження. Середня літня температура на Близькому Сході одна з найвищих на земній кулі, однак узимку у внутрішніх районах буває дуже холодно, у той же час у прибережних районах зберігається м'яка й тепла погода. У цілому Близький Схід характеризується недостатньою кількістю опадів, там багато пустель і напівпустель.

Історико-культурні ресурси регіону мають високу атрактивність, оскільки саме на Близькому Сході виникли перші міські цивілізації, перебували древні держави Єгипту, Месопотамії й Персії, тут зародилася одна з найпотужніших світових релігій – іслам.

Головним стримуючим фактором для розвитку туризму в регіоні виступає певна політична нестабільність. Регіон не реалізує своїх потенційних можливостей в області туризму через тероризм, викликаний релігійними або політичними конфліктами. Терористичні акти, виступи протесту та озброєні конфлікти, які іноді спрямовані навіть проти самих туристів та проти визначних пам'яток, які вони відвідують, щорічно стримують мільйони людей від поїздки на Близький Схід.

До характерних особливостей рекреаційних потоків можна віднести:

- Швидке зростання як міжрегіональних, так і внутрішньо регіональних туристських потоків;
- Нерівномірність розвитку туризму в окремих країнах. Наприкінці ХХ ст. у регіоні досить чітко зложилися центри й периферія міжнародного туризму. Безсумнівним лідером тут виступає Єгипет, який є найбільш відвідуваною туристами арабською державою, і разом з тим, одним із світових центрів туризму. Іншими значними приймаючими країнами є Саудівська Аравія, ОАЕ, Йорданія, Бахрейн, Сирія й Кувейт.

Найбільший туристський центр Близькосхідного регіону – Єгипет пропонує пляжний та пізнавальний туристський продукт, а туризм у Саудівській Аравії має релігійний характер, тому що там перебувають мусульманські святині. Ці дві країни забезпечують майже 70% надходжень від туризму й загальні доходи Близького Сходу від туризму. В цілому регіон у 2009 році одержав 41,2 мільярди доларів від міжнародного туризму, що становить приблизно 780 долларів за одне прибуцтя.

Кількість туристських прибуттів у регіон, починаючи з 1990 р. зросла в 5,5 разів (з 9,6 млн. до 52,9 млн.), причому темпи приросту є одними з найвищих у світі.

Найбільшого розповсюдження в межах даного регіону одержали такі види туризму, як: паломницький, купально-пляжний, пізнавальний.

Паломницький туризм. На Близькому Сході знаходяться дві головні святині мусульманства – Мекка й Медина (Саудівська Аравія). Згідно з релігійним навчанням в Мецці народився, а в Медині жив і похований пророк Мухаммед – засновник ісламу. Мекку і Медину щорічно відвідують понад 2 млн. вірян. Використання цих об'єктів з екскурсійною метою неможливо, оскільки їх відвідування дозволено виключно мусульманам. Здебільшого паломництво в Мекку суміщають з паломництвом до Медини, а здійснити хадж повинен кожен мусульманин хоча б раз у своєму житті.

Пляжно-купальний відпочинок: Єгипет – Хургада, Шарм-Ель-Шейх, Дахаб, Нувейба; Дубаї (ОАЕ), курорти на берегах Мертвого і Червоного морів в Йорданії.

Пізнавальний туризм. Пам'ятники давньоримської (Баальбек, Біблос і Анжар у Лівані). Давньоєгипетські некрополі – піраміди Гізи й інші, Долина Царів і Цариць у Луксорі й Абу-Сімбелі. Пам'ятники Середньовіччя – Ісламський і Старий Каїр. Місто Петра – столиця Набатейського царства II в. до н.е. – I в. н.е. (Йорданія). Дамаск – одне з найдавніших міст світу – столиця Сирії – Колонада святилища Юпітера Дамаського, мечеть Омейядов, шпиталь Нур-Ад-Діна.

Дайвінг розвинений на узбережжях Червоного і Середземного морів завдяки поширенню коралових рифів і багатому тваринному світу.

Діловий туризм найбільшого розвитку отримав у Саудівській Аравії, Кувейті, ОАЕ, Йорданії.

Питання для самоконтролю

1. На які рекреаційно – туристичні регіони і субрегіони поділяється територія світу за районуванням UNWTO ?
2. Охарактеризуйте основні тенденції і перспективи розвитку світових рекреаційних потоків.
3. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційної діяльності в окремих рекреаційних регіонах світу: Америка, Африка, Європа, Близький Схід, АТР.
4. Назвіть фактори, які стримують розвиток рекреації в окремих рекреаційних регіонах світу: Америка, Африка, Європа, Близький Схід, АТР.
5. Охарактеризуйте рекреаційні потоки в рекреаційних регіонах світу: Америка, Африка, Європа, Близький Схід, АТР.

Додаток В

Таблиця Типи рекреаційної діяльності

Індекс ТРД	Назва ТРД	Приклади ЕРЗ
1	2	3
β1	Купання	Плавання у відкритій водоймі, плавання в критому басейні, зимове купання, купання в джерелах
β2	Водні атракціони	Водні гірки, водоспади, джакузі, ігри на воді
β3	Водні процедури	Лазня, душ, ванни, водний масаж, тощо
β4	Сонячні ванни	Загоряння, інсоляції, тощо
β5	Гірськолижний спуск	Слалом, швидкісний спуск, сноуборд, тощо
β6	Катання зимові	Катання на лижах, ковзанах, санях, снігокатах
β7	Лижний інструктаж	Інструктаж, тренінг, навчання
β8	Альпінізм	Сходження, рух по траверсу, спуск
β9	Скелелазіння	Скелелазіння
β10	Спелеотуризм	Спелеотуризм
β11	Туристський похід	Походи некатегоризовані: піші, гірські, лижні, водні, авто-, вело-, мото-, кінні
β12	Прогулянка	Ходьба в режимі, що щадить
β13	Рухливі ігри	Загальна фізична підготовка, боулінг, бодібілдинг, тощо
β14	Спілкування	Бесіда, розмова, обмін думками, тощо
β15	Участь у виставках	Експонування, презентація, тощо
β16	Ділові зустрічі	Переговори, підписання договору, обговорення програм
β17	Шопинг	Покупки роздрібні, покупки оптові, придбання сувенірів
β18	Кліматолікування	Використання кліматичних факторів: цілющого повітря, ультрафіолетової радіації, комфортної погоди, тощо
β19	Бальнеолікування	Використання мінеральних і термальних вод
β20	Грязелікування	Використання ропи, мулів, мінеральних грязей
β21	Теренкур	Дозована ходьба
β22	Екскурсії транспортні	Місцеві пізнавальні поїздки в супроводі екскурсовода з використанням транспорта
β23	Екскурсії піші	Місцеві пізнавальні прогулянки з екскурсоводом
β24	Відвідування музеїв	Пізнавальне відвідування музеїв, будинків-музеїв, виставок
β25	Інформаційно-пізнавальна діяльність	Індивідуальна розробка маршруту, використання карт, буклетів, путівників
β26	Збір ягід, грибів	Збір ягід, грибів, горіхів, трав, тощо
β27	Рибна ловля	Зимовий лов, спінінг, тощо
β28	Полювання	Полювання зимове, літнє, із собакою

Продовження табл.

1	2	3
β ₂₉	Заготівля	Заготівлі ягід, грибів, овочів, фруктів, трав
β ₃₀	Відвідування святих місць	Відвідування храмів, монастирів, святих місць
β ₃₁	Релігійні тайнства	Хрещення, причастя, сповідь, тощо
β ₃₂	Участь у релігійних святах	Літургія, основні, парафіяльні свята
β ₃₃	Круїз	Річкові, морські, озерні круїзи
β ₃₄	Морські прогулянки	Прогулянки на скутері, катері, водні лижі, водний мотоцикл, тощо
β ₃₅	Дайвинг	Підводне плавання, підводне полювання, підводні зйомки й ін.
β ₃₆	Яхтинг	Керування яхтою, катером
β ₃₇	Експедиція	Спеціально організована подорож, маршрут з науково-дослідними й пошуковими цілями
β ₃₈	Повітряний політ	Польоти на повітряній кулі, дельтаплані, моноплані, парашуті, вертоліті, літаку
β ₃₉	Робінзонада	Пригоди, пережиті на самоті
β ₄₀	Кінна прогулянка	Поїздки на конях, верблюдах, оленях
β ₄₁	Автопоїздка	Поїздки на особистому автомобілі, ралі
β ₄₂	Театр	Відвідування спектаклів, постановок, концертів
β ₄₃	Видовища	Відвідування нічних клубів, шоу, фестивалів
β ₄₄	Розважальне харчування	Відвідування знаменитих ресторанів, кафе, барів, ресторанів національної кухні й ін.
β ₄₅	Малорухомі ігри, казино	Казино, більярд, тощо
β ₄₆	Танці	Відвідування дискотек, танцювальних клубів, балів
β ₄₇	Категорійний туристський похід	Походи категорійні: піші, гірські, водні, лижні, кінні, тощо
β ₄₈	Спортивні ігри	Футбол, волейбол, городки, тощо
β ₄₉	Туристська, спортивна підготовка	Навчальні, тренувальні походи, тренування
β ₅₀	Інструкторська підготовка	Середня й вища інструкторська підготовка
β ₅₁	Підвищення кваліфікації	Придбання нових професійних знань, навичок, умінь і ін.
β ₅₂	Інсентив-туризм	Сполучення завдань навчання, підвищення кваліфікації й відпочинку
β ₅₃	Участь у наукових конгресах	Семінари, конференції, з'їзди, конгреси й ін.
β ₅₄	Участь у фестивалях мистецтв	Виступи, експозиції, презентації, тощо
β ₅₅	Відвідування спортивних змагань	Відвідування олімпіад, чемпіонатів, змагань, матчів і ін.
β ₅₆	Наукові дискусії	Обговорення наукових проблем, симпозіуми
β ₅₇	Участь у меморіалах	Відвідування пам'ятних місць і подій
β ₅₈	Треккінг	Піший похід без багажу

Продовження табл.

1	2	3
β ₅₉	Природоохоронна діяльність	Відновлення порушень ландшафту, природного комплексу, біоценозу, тощо
β ₆₀	Ландшафтні спостереження	Огляд унікальних, типових, атрактивних ландшафтів
β ₆₁	Наукова екологічна діяльність	Охорона природи з науковими цілями
β ₆₂	Участь у місцевих святах	Участь у побутових святах: весілля, день народження, тощо
β ₆₃	Спостереження за незвичайними явищами	Спостереження за незвичайним поводженням тварин, рослинами, явищами
β ₆₄	Аматорська праця	Садівництво, городництво, квітникарство, тощо
β ₆₅	Навчання ремеслам	Гончарна справа, вишивання, в'язання, різьблення
β ₆₆	Участь у народних святах	Фольклорні, етнічні свята, концерти й ін.
β ₆₇	Творчі заняття	Літературні заняття, живопис і ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурова Д.Д. Рекреаційна географія. – Запоріжжя, 2010 р.
2. Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. – Львів, 1999 р.
3. Кравченко Н.О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку. – Ніжин, 2007 р.
4. Кусков А.С., Голубева В.Л., Одинцова Т.Н. Рекреационная география: Учебно-методический комплекс. – Москва, 2005 г.
5. Лук'янова Л.Г., Цыбух В.И. Рекреационные комплексы: Учебное пособие. – К., 2004 г.
6. Любіцьєва О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2005р.
7. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону). – К., 2005 р.
8. Масляк П.О. Рекреаційна географія. – К.: Знання, 2008 р.
9. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. – Львів, 1999р.
10. Николаенко Д.В. Рекреационная география: Учебное пособие. – Москва, 2001 г.
11. Одрехівський М.В. Валеогічні інноваційні центри. - Львів, 1998 р.
12. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: зб. Нормативно-правових актів/ Під ред.. В.К. Федорченко. – К.: Юрінком Інтер, 2002р.
13. Прасул Ю.І., Шумік Є.С. Природні рекреаційні ресурси світу: Методичні рекомендації до самостійної і практичної роботи. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011 р.
14. Поколодна М.М. Рекреаційна географія. Навч. посібник. – Х.: ХНАМГ, 2012р
15. Сажнєва Н.М. Рекреаційна географія: навчальний посібник. – Мелітополь: Люкс, 2008р.
16. Сажнєва Н.М., Арсененко І.А. Рекреаційна географія та туризм (словник-довідник сучасних термінологічних понять): навч. посібник. – Мелітополь: Люкс, 2007р.
17. Саль І.В. Основи географії рекреації і туризму: навч. посібник. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004 р.
18. Страфійчук В.І. Рекреологія: навч. посібник – К.: Альтерпрес, 2006 р.
19. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник. – К., 2007 р.

